

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Збірник наукових праць

2015

№ 4 (78)

*Рекомендовано до друку та до поширення
через мережу Інтернет Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 4 від 24 грудня 2015 р.)*

Дніпропетровськ
2015

Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць. – 2015. – № 4 (78). – 344 с.

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію – КВ 20781-10581ПР від 08.05.2014 • Виходить щоквартально • Тираж – 100 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпропетровськ, проспект Гагаріна, 26, тел. (056) 370-96-59 • Передплатний індекс – 37554

**Збірник включено до переліку
наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів
доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(додаток 11 до наказу МОН України від 07.10.2015 № 1021)**

Вміщено наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, вміщено інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

д-р юрид. наук, проф. **К.В. Антонов**; д-р юрид. наук, проф. **І.Г. Богатирьов**; д-р юрид. наук, доц. **М.Г. Вербенський**; д-р техн. наук, проф. **В.Б. Вишня**; д-р юрид. наук, проф. **В.П. Ємельянов**; д-р юрид. наук, проф. **О.Г. Комісаров**; д-р юрид. наук, проф. **М.В. Корнієнко**; д-р філос. наук, проф. **В.В. Кузьменко**; д-р юрид. наук, проф. **А.Р. Мацюк**; д-р філос. наук **О.В. Марченко**; д-р юрид. наук, доц. **Т.П. Мінка**; д-р юрид. наук, проф. **Л.Р. Наливайко** (*заст. голови*); д-р юрид. наук, проф. **О.В. Негодченко**; д-р юрид. наук, проф. **О.М. Обушенко** (*відп. секретар*); д-р філол. наук, проф. **А.М. Поповський**; д-р юрид. наук, проф. **Є.Д. Скулиш**; д-р юрид. наук, проф. **О.Л. Соколенко**; д-р юрид. наук, проф. **К.О. Чаплинський**; канд. юрид. наук, проф. **І.Р. Шинкаренко**; канд. юрид. наук, доц. **В.О. Боняк**; канд. юрид. наук **В.А. Глуховець**; канд. юрид. наук, доц. **О.В. Кириченко**; канд. пед. наук, доц. **Н.О. Побережна**; канд. юрид. наук, доц. **В.Я. Покайчук**; канд. юрид. наук, доц. **В.І. Сліпченко**; канд. юрид. наук, доц. **О.О. Титаренко**; канд. юрид. наук, доц. **В.В. Шаблистий**; д-р права **Ш. Белекчиу** (Молдова);

З М І С Т

<i>Офіційно</i>	8
-----------------------	---

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ
СЕКТОРА БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ ДЕРЖАВИ

Комісаров О.Г., Шаламов А.В.

Актуалізація питання нормативно-правових засад бронювання військовозобов'язаних за силами охорони правопорядку на період мобілізації та на воєнний час	9
--	---

Курінний Є.В.

Основні формати адміністративно-правового забезпечення національної безпеки України	15
--	----

Глуховець В.А.

Правове регулювання діяльності Національної гвардії України	24
--	----

Чумак В.В.

Особливості діяльності муніципальної поліції в Литовській Республіці	30
---	----

Євтушенко І.В.

Правове регулювання службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку України під час врегулювання збройних конфліктів усередині держави	36
---	----

Катрич Д.К.

Принципи діяльності Національної поліції в Україні: поняття і класифікація	45
---	----

Поклад О.В.

Громадський контроль за діяльністю поліції: сучасні реалії правового забезпечення	55
--	----

ФІЛОСОФСЬКІ, ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ТА КОНСТИТУЦІЙНІ
АСПЕКТИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Кузьменко В.В.

Дидактические принципы Аристотеля как эхо античной эпохи,
как основоположение современных дидактических систем 63

Олійник А.Ю.

Регулювання конституційних свобод людини і громадянина
в Конституції Грузії: порівняльний аналіз 77

Завгородній В.А.

Функції рішень Європейського суду з прав людини 88

Орлова О.О., Нитолкан Є.О.

Співвідношення правових пільг із суміжними категоріями:
«правовими привілеями» та «правовим імунітетом» 99

Підлісний М.М.

Патріотичне виховання студентської молоді засобами соціології 108

Телькінєна Т.Е.

Про розширення участі громадян у законодавчому процесі:
деякі міркування та пропозиції 114

Бабанин В.В.

Онтологические основания римского права, аксиологические
установки, их роль в развитии общества 121

Звоздецька І.В.

Експертне забезпечення законодавчої діяльності:
зміст і провадження 131

Панчишин Р.І.

Ціннісний вимір поведінки людини 138

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО
Й ТРУДОВОГО, ПРАВА

Алфьорова Т.М.

Мета та значення попереднього судового засідання
як етапу провадження цивільної справи до судового розгляду 147

Миронюк С.А.

Особливості визначення цивільної правоздатності
та дієздатності юридичних осіб 155

Амбражей О.А., Орешкова А.Ф.

Визначення поняття «зовнішньоекономічна діяльність»
у законодавстві України 162

Яцкевич І.І.

Юридичні гарантії права на працю
у процесі зміни умов трудового договору 169

**ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО
ТА ФІНАНСОВОГО ПРАВА**

Вітвіцький С.С.

Уніфікація процедур державного контролю
діяльності публічної адміністрації 178

Кайдашев Р.П.

Історичні витоки становлення та розвитку інституту перегляду
судових рішень в адміністративному судочинстві України 186

Кацуба Р.М.

Окремі напрямки оптимізації діяльності
Міністерства молоді та спорту України 195

Мінаєва О.М.

Податковий моніторинг як специфічна форма
податкового контролю: закордонний досвід 200

Ганєв А.Е.

Правові засади представництва прокурором інтересів
громадянина або держави в адміністративному суді 207

Закарян Б.Н.

Загальна природа правовідновлення як різновиду
правозастосування у податкових відносинах 214

Мяснянкіна К.А.

Нормативно-правове регулювання територіальних підрозділів
Державної служби України з надзвичайних ситуацій 220

БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ:
ПРАВОВЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Єфімов В.В.

Особливості виявлення й викриття економічних злочинів
в агропромисловому комплексі України 231

Кириченко О.В.

Кримінальна поліція як суб'єкт оперативно-розшукової
протидії злочинам проти громадської безпеки 237

Однолько І.В.

Сучасна латентність злочинності в Україні: реалії та перспективи 243

Плетенець В.М., Криворучко Д.І.

Особливості проведення огляду місця події за грабежами
та розбоями, вчиненими раніше засудженими особами 250

Рогальська В.В.

Повноваження слідчого під час укладення угод
про примирення та визнання винуватості 255

Севідов О.А.

Основні положення авторського і суміжних прав,
що використовуються при розслідуванні злочинів,
передбачених ст. 176 КК України 262

Титаренко О.О.

Сучасний вектор кримінологічної політики
держави у сфері протидії торгівлі людьми 268

Христова Ю.В.

Нормативне визначення мети створення злочинної організації:
національний та зарубіжний досвід 280

Береза К.Ю.

Організаційно-тактичні аспекти використання спеціальних знань
при розслідуванні злочинів, пов'язаних зі створенням
або утриманням місць розпусти і звідництвом 286

Єфімова І.В.

Кримінальні процесуальні засоби забезпечення безпеки
працівників митної справи України 293

Коропецька С.О.

Способи фіксації біологічних зразків, відібраних для експертизи 298

Лютий В.В.

Спосіб учинення злочину як елемент криміналістичної
характеристики незаконних заволодінь транспортними засобами,
вчинених організованими групами 305

Очеретяний М.А.

Особливості використання спеціальних знань
при розслідуванні хуліганства, вчиненого групою осіб 314

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Вітаємо вчених-ювілярів 320

Підготовка наукових кадрів 322

Конкурси 327

Нові видання 328

Довідка про авторів 332

ОФІЦІЙНО

Наказом МВС України від 5 листопада 2015 року ректором Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ призначено кандидата юридичних наук

ГЛУХОВЕРІЮ Віталія Андрійовича

Народився 20 липня 1964 р. у м. Дніпропетровську. У 1988 р. закінчив Дніпропетровську спеціальну середню школу міліції МВС СРСР, 1997 р. – Донецький інститут внутрішніх справ. Працював на оперативних посадах у підрозділах карного розшуку ОВС м. Дніпропетровська.

У 1997-99 рр. – начальник Кіровського райвідділу м. Дніпропетровська, 1999-2003 рр. – начальник Дніпропетровського міськуправління ГУМВС України в Дніпропетровській області, 2014-2015 рр. – начальник ГУМВС України в Дніпропетровській області, 2015 р. – начальник Департаменту боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, МВС України. У 2014 р. захистив кандидатську дисертацію. Має понад 30 наукових праць. Сфера наукових інтересів: адміністративне право та адміністративна відповідальність.

Редакційна колегія Наукового вісника, науково-педагогічний колектив Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ вітають Віталія Андрійовича Глухוברю з призначенням на посаду очільника університету та бажають успішної діяльності у сфері підготовки кадрів поліції й розвитку правничої науки!

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ СЕКТОРА БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ ДЕРЖАВИ

Комісаров О. Г.

доктор юридичних наук, професор

Шаламов А.В.

аспірант

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 351.74/.76 : 355.212.33

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПИТАННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД БРОНЮВАННЯ ВІЙСЬКОВОЗОВОБ'ЯЗАНИХ ЗА СИЛАМИ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ НА ПЕРІОД МОБІЛІЗАЦІЇ ТА НА ВОЄННИЙ ЧАС

Розглянуто питання комплектування особовим складом сил охорони правопорядку та перерозподіл людських ресурсів між цими силами з метою здійснення ефективного захисту держави від зовнішньої агресії та одночасної підтримки внутрішньодержавного порядку під час проведення мобілізації або введення воєнного стану.

Ключові слова: бронювання, комплектування особовим складом, сили охорони правопорядку, мобілізація.

Постановка проблеми. Система гарантування національної безпеки України виявилася не готовою ефективно протистояти новому типу агресії. У світлі сьогодення особливого значення набула нормативно-правова неузгодженість між різними міністерствами та відомствами щодо вирішення теоретичних та практичних завдань по захисту держави від зовнішньої агресії та одночасної підтримки внутрішньодержавного порядку.

Окрім того, ефективне здійснення силами охорони правопорядку своїх функцій неможливе без забезпечення належної штатної чисельності особового складу, а перерозподіл людських ресурсів на період проведення у країні мобілізації або введення воєнного стану здійснюється не централізовано, без належного узгодження та плановості, а тому виникає необхідність проведення фундаментального та детального дослідження перерозподілу людських ресурсів сил охорони правопорядку та інституту бронювання військовозобов'язаних за силами охорони правопорядку на період мобілізації та на воєнний час.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Оскільки нормативно-правовому забезпеченню бронювання військовозо-

бов'язаних за силами охорони правопорядку на період мобілізації та на воєнний час не було приділено належної уваги науковців і воно окремо не розглядалося, для дослідження даного комплексу питань необхідним є розгляд суміжних галузей, які досліджують питання комплектування та перерозподілу людських ресурсів сил охорони правопорядку та проблем загального бронювання військовозобов'язаних, які перебувають у військовому запасі за органами державної влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, а також підприємствами, установами і організаціями.

Проблематику формування людських ресурсів для використання у службово-бойовій діяльності досліджував М.М. Ведмідь. Вдосконалення наукового супроводу службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку розглядалося у працях І.О. Кириченка, О.М. Шмакова, В.Ю. Богдановича, В.І. Лазутко, М.М. Литвина, В.О. Косевцова, В.М. Шемаєва, В.М. Бегми.

Метою даного наукового дослідження є комплексний розгляд та виокремлення основних теоретичних та практичних питань перерозподілу людських ресурсів між силами охорони правопорядку на період мобілізації або введення в державі воєнного стану, які виникли при проведенні часткових мобілізацій 2014–2015 років та набули актуальності у світлі цих подій.

Виклад основного матеріалу. Конституцією України визначено, що оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України.

Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом [1, ст. 17].

Мобілізація може бути загальною або частковою та проводиться відкрито чи приховано [2, ст.1.] або введення воєнного стану – особливого правового режиму, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [3, ст. 1].).

У разі оголошення рішення про проведення у країні мобілізації – комплексу заходів, здійснюваних з метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України, інших військових формувань, оперативно-рятувальної служби цивільного захисту – на організацію і штати воєнного часу, відбувається перерозподіл людських ресурсів, який згідно з оборонним законодавством України надає пріоритет захисту держави від зовнішньої збройної агресії або збройного конфлікту (комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань вій-

ськовослужбовцями відповідно до штатно-посадового розрахунку на воєнний час), а також забезпечує належне функціонування сил охорони правопорядку, від діяльності яких залежить внутрішня безпека держави.

Згідно з визначенням В.І. Лазутко, сили охорони правопорядку – спеціальні правоохоронні органи чи підрозділи, які мають у своєму складі озброєні чи військові формування, що здатні виконувати завдання особливої важливості та складності [4, с. 358]. Окремі автори також надають визначення таким суб'єктам правоохоронної діяльності, як правоохоронні органи спеціального призначення. Вони застосовуються як у плановому, регулярному порядку, так і під час проведення спеціальних заходів, дій за надзвичайних обставин з використанням правоохоронних, військових та інших методів [5, с. 6].

Враховуючи особливу діяльності сил охорони правопорядку, в її лавах перебувають лише особи, які мають високі професійні якості, пройшли психологічний відбір, мають належний рівень фізичного розвитку та відповідають вимогам, які висуваються до стану здоров'я. Аналогічні, проте дещо знижені вимоги, висуваються і до узагальненої категорії громадян – військово-визволені.

Розглядаючи належність окремих структур та підрозділів правоохоронних органів до єдиної категорії «сили охорони правопорядку», виникає питання нормативно-правового закріплення – організації і порядку бронювання та інших форм забезпечення належної штатної чисельності на період мобілізації та на воєнний час за цими суб'єктами і за даною категорією у цілому.

Мобілізаційним законодавством України визначено мету бронювання, чим розкрито сутність цього терміна. Бронювання військово-визволені, які перебувають у запасі, здійснюється в мирний та у воєнний час з метою забезпечення функціонування органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ і організацій в особливий період.

Бронюванню підлягають військово-визволені, які працюють в органах державної влади, інших державних органах, органах місцевого самоврядування та на підприємствах, в установах і організаціях, яким встановлено мобілізаційні завдання (замовлення), у разі, якщо це необхідно для забезпечення функціонування зазначених органів та виконання мобілізаційних завдань (замовлень) [2, ст. 24].

Для більш глибокого осмислення зазначеного поняття доцільним є розглянути його визначення у тлумачному словнику української мови та дослідити етимологію.

Автори великого тлумачного словника сучасної української мови надають таке визначення бронюванню: 1) Покривати бронею для захисту від гарматних пострілів, ударів і т. ін.; 2) Надавати кому-небудь право розпоряджатися, володіти ким-, чим-небудь; закріпляти за ким-, чим-небудь [6, ст. 98]. Окрім того, воно може мати такі значення: 1) Бронювання (економіка) – резервування ресурсів. При цьому оформлюється «бронь» – запис про закріплення ресурсу за ким-небудь; 2) Бронювання (туризм) – розміщення і підтвердження

замовлення на туристичні послуги; 3) Бронювання – броня військової техніки, а також процес встановлення броні на неброньовану техніку; 4) Бронювання – відстрочка від служби в армії у зв'язку з важливістю професії [7].

Етимологія слова «броня» – «закріплення чого-небудь за ким-небудь; документ про закріплення». Запозичення з російської мови виникло як перекладомислення «броня» (панцир, лати) [8, ст. 263].

Одночасно з бронюванням, для деяких категорій військовозобов'язаних, передбачено зняття із загального військового обліку. Зняття з військового обліку призовників та військовозобов'язаних у військових комісаріатах (військовозобов'язаних Служби безпеки України у Центральному управлінні або регіональних органах Служби безпеки України) підлягають громадяни України, з військового обліку військовозобов'язаних, які після проходження строкової військової служби прийняті на військову службу до інших військових формувань або на службу в органи внутрішніх справ, податкової міліції, в органи і підрозділи цивільного захисту, в Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України та в Державну кримінально-виконавчу службу України [9, ст. 37], що також забезпечує функціонування визначених органів у період мобілізації та на воєнний час.

Зняття з військового обліку та бронювання має відбуватися на загальних принципах підготовки до мобілізації, а саме: 1) централізоване керівництво; 2) завчасність; 3) плановість; 4) комплексність і погодженість; 5) персональна відповідальність за виконання заходів з мобілізаційної підготовки; 6) додержання прав підприємств, установ і організацій та громадян; 7) гарантована достатність; 8) наукова обґрунтованість; 9) фінансова забезпеченість [2, ст. 3].

На одному із основних принципів, а саме завчасному проведенні комплектування та перерозподілі людських ресурсів, наголошує В.М. Бегма. Він вказує, що специфіка проблем, які виникають у сфері воєнної безпеки держави, полягає у тому, що вони мають місце як у мирний, так і у воєнний час. При цьому проблеми, які мають місце або виникають у мирний час, будуть ще більше посилюватися умовами бойових дій у період воєнного часу, це обумовлює необхідність виявлення проблем, їх дослідження і своєчасного вирішення [10, с. 51].

Стосовно принципів центрального керівництва, комплексності і погодженості вказує М.М. Литвин. Зростання значущості взаємодії різнорідних сил під час спільного виконання службово-бойових завдань викликає потребу у більш глибокому дослідженні її сутності та змісту. Однак аналіз праць із зазначеної тематики свідчить про те, що в них не усі питання взаємодії (особливо в її прикладній частині, тобто в області організації) розкрито й аргументовано достатньою мірою [11, с. 6].

А тому під час виконання службово-бойових завдань в умовах повсякденної діяльності, у разі ускладнення оперативної обстановки, за надзвичайних обставин та у надзвичайних ситуаціях природного і техногенного характеру, при забезпеченні правових режимів надзвичайного і воєнного стану та в особливий період виникають різноманітні форми і способи взаємодії.

Це потребує спеціальних наукових досліджень щодо їх систематизації та узагальнення для розроблення конкретних рекомендацій з організації і здійснення взаємодії залежно від зазначених умов між різними підрозділами служб у просторі та часі [12, с. 13].

А тому необхідно створити таку систему взаємодії між силами охорони правопорядку і збройних сил, щоб найбільш ефективно вирішувати питання міжвідомчої координації, міжюрисдикційної співпраці, обміну інформацією тощо[5, с. 10].

Окрім зазначених, принцип наукової обґрунтованості бронювання та інших форм забезпечення належної штатної чисельності сил охорони правопорядку на період мобілізації та на воєнний час не отримав належної уваги.

Серед низки питань було виділено співвідношення понять «бронювання» та «зняття з військового обліку» як таке, що має теоретичне та практичне значення та не отримало належної уваги науковців.

Висновки. Актуальність питання нормативно-правових засад бронювання військовозобов'язаних за силами охорони правопорядку на період мобілізації та на воєнний час поглиблює інтерес до його теоретичного та практичного аналізу.

Реформування сектору національної безпеки та оборони, а також одночасне реформування правоохоронної системи дає можливість по-новому поглянути на питання взаємодії цих сил, розглянути концепції та принципи їх взаємодії, дослідити конкретні питання. До них слід віднести і питання комплектування особовим складом сил охорони правопорядку та перерозподіл людських ресурсів між цими силами та іншими військовими формуваннями.

З огляду на те, що відсутнє законодавче визначення поняття бронювання, а лише визначена його мета, як додаткову можливість забезпечення функціонування органів, на які під час проведення у країні мобілізації або ведення воєнного стану покладаються особливі завдання, пропонується розглядати і зняття з військового обліку військовозобов'язаних.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 № 3543-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3543-12>.
3. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>
4. Лазутко В.І. Сили охорони правопорядку: проблемні питання визначення та характеристики / В.І. Лазутко // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 357–363.
5. Шляхи вдосконалення наукового супроводу службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку / І. О. Кириченко, В. Ю. Богданович, О. М. Шмаков та ін. // Честь і закон. – 2009. – № 1. – С. 3–23.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь, 2005.
7. Вікіпедія. Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<https://ru.wikipedia.org/wiki>

8. Етимологічний словник української мови : в 7-ми т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К., 1982. Т. 1: А – Г / уклад. : Р. В. Болдирєв та ін. – 1982.

9. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2232-12/page>

10. Стратегічне управління військово-технічним співробітництвом в інтересах забезпечення воєнної безпеки України : монографія / В. М. Бегма, О. М. Загорка, В. О. Косецов, В. М. Шемаєв ; за заг. ред. І. С. Руснака. – К., 2005.

11. Литвин М.М. Теоретичні та організаційні засади взаємодії Державної прикордонної служби України з іншими відомствами Воєнної організації держави при спільному вирішенні завдань охорони державного кордону України. Основні принципи побудови Державної прикордонної служби України / М.М. Литвин // *Честь і закон*. – 2003. – № 3. – С. 3–8.

12. Литвин М.М. Напрямки взаємодії Державної прикордонної служби України із Службою безпеки України / М.М.Литвин, І.О.Кириченко // *Честь і закон*. – 2004. – № 2. – С. 13–21.

Комисаров А.Г., Шаламов А.В. Актуализация вопроса нормативно-правовых основ бронирования военнообязанных за силами охраны правопорядка на период мобилизации и на военное время. Рассмотрены проблемы комплектования личным составом сил охраны правопорядка и перераспределение людских ресурсов между этими силами с целью осуществления эффективной защиты государства от внешней агрессии и одновременной поддержки внутреннего порядка в стране во время проведения мобилизации или введения военного положения.

Ключевые слова: бронирование, комплектование личным составом, силы охраны правопорядка, мобилизация.

Komissarov O.G., Shalamov A.V. Actualization of the legal principles for rezervation of obligated reservist for forces of defence of the law and order during the mobilization period and wartime. The article considers the matter of equipment of security forces personnel and human resources distribution inside the forces for the purpose of effective defending of the state from external aggression and simultaneous support of internal order during mobilization or martial law introducing.

Besides, the article points out a special category of obligated reservists who pass service in some ministries and departments belonging to general category of security forces.

It is stressed in the article that reforming of national security and defense sector as well as law enforcement system gives the opportunity to look newly at the point of cooperation between these forces, to review the concepts and the principles of their cooperation.

The article states the legislative basis and the cases when reservation can be implemented.

The notions of reservation and martial law have been considered in the article and the etymology and meaning of the word “reservation” has been investigated in it.

Considering that there is no legislative definition of the notion of “reservation” and only its aim is defined, the article also suggests to consider withdrawal from the military records as an additional opportunity to provide functioning of the units which are assumed with special responsibilities during mobilization period or martial law introducing.

The article also considers the principles on which reservation must be implemented and the main of them, namely, centralized management, complexity, consensus, opportuneness, planning and scientific validity are pointed out.

Keywords: booking, manning, the forces of law and order, mobilization.

Надійшла до редакції 16.12.2015

Курінний Є. В.

доктор юридичних наук, професор
(Інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України)

УДК342.95

**ОСНОВНІ ФОРМАТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

Розглянуто актуальну проблему – визначення основних підходів адміністративно-правового забезпечення національної безпеки України, а також питання особливості сучасного адміністративно-правового регулювання безпекових відносин в Україні. Запропоновано власні оригінальні підходи до виокремлення основних форматів адміністративно-правового забезпечення національної безпеки України.

Ключові слова: національна безпека, адміністративно-правове регулювання, суттєві потреби і відносини, об'єкт адміністративного права, правові потреби, формати адміністративно-правового забезпечення національної безпеки.

Постановка проблеми. Національна безпека є тією важливою та ключовою соціальною сферою, без належного і достатнього забезпечення якої неможливо сподіватися на мирне та безпечне функціонування будь-якого державного утворення, що прагне зміцнення власної міжнародної правосуб'єктності і не бажає втрачати засадничі ознаки своєї суверенності.

Події останніх двох років в Україні показали, до яких негативних результатів може призвести поверхове і злочинно самонадійне ставлення до проблем національної безпеки. Втрата майже десяти відсотків території країни і двадцяти відсотків економіки держави, сотні тисяч скалічених людських доль та туманність перспектив подальшого існування 42-мільйонної країни – ось головні складові, на жаль, поки що неостаточної, ціни недолугої, викривленої приватно-меркантильними інтересами української державної політики кінця ХХ та початку ХХІ століття.

Пошуки виходу з цієї непростой ситуації, що склалася, вимагають прийняття невідкладних та ефективних рішень у безпековій сфері, рішень не тільки спрямованих на усунення існуючих упущень та прогалин відповідної діяльності державних інститутів, а й недопущення надалі, насамперед стратегічних, помилок з боку українського суспільства і держави під час реалізації основних публічних потреб та інтересів, що стосуються організації та здійснення головних цілей, завдань і функцій національної безпеки України.

Правильність подальших кроків у зазначеній сфері буде залежати не тільки від своєчасності та дієвості відповідних законотворчих процесів, а й належного наукового їх супроводження. На нашу думку, насамперед, це стосується науки адміністративного права, норми якого домінують у процесах

забезпечення формування та реалізації національних безпекових інтересів.

Значні суспільні запити на істотні, кардинальні зміни у ключових складових соціально-політичної системи, зокрема у сфері національної безпеки, вимагають інтенсифікації реформаційних кроків, що базуватимуться на оригінальних наукових новаціях.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Для об'єктивності слід зазначити, що нацбезпекові питання завжди були в епіцентрі уваги українських представників адміністративно-правової науки. Зокрема помітний вплив на формування поглядів на адміністративно-правову природу національної безпеки здійснили такі вчені: В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, В.Г. Афанасьєв, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, І.Л. Бородін, А.С. Васильєв, В.М. Гаращук, І.П. Голосніченко, З.С. Гладун, Є.В. Додін, С.В. Ківалов, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, О.В. Копан, Є.Б. Кубко, О.В. Кузьменко, В.І. Курило, М.П. Кучерявенко, Д.М. Лук'янець, В.М. Марчук, Н.М. Мироненко, В.Я. Настюк, О.В. Негодченко, В.І. Олефір, О.І. Остапенко, І.М. Пахомов, В.П. Петков, В.Ф. Погорілко, О.П. Рябченко, А.О. Селіванов, В.М. Селіванов, В.Ф. Сіренко, О.В. Скрипнюк, С.Г. Стеценко, І.А. Тимченко, М.М. Тищенко, В.В. Цветков, В.М. Шаповал, В.О. Шамрай, М.Я. Швець, Ю.С. Шемшученко та інші. Однією з найбільш помітних праць у цьому напрямку творчого пошуку можна вважати докторське дисертаційне дослідження В.А. Ліпкана «Адміністративно-правові основи забезпечення національної безпеки України» 2009 року, метою якого визначалося розроблення адміністративно-правових засад забезпечення національної безпеки України, формування на цій основі пропозицій теоретичного, методологічного та організаційно-правового значення, науково обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності адміністративно-правового регулювання національної безпеки України [1]. Крім того, у висновках даної наукової праці зазначалося, що:

а) національна безпека розглядається (крізь призму адміністративного права) як врегульована адміністративним правом діяльність суб'єктів національної безпеки зі створення сприятливих умов для реалізації національних інтересів. Головну небезпеку на даному етапі історичного розвитку становлять не внутрішні, а зовнішні загрози, з огляду на що і має відбуватися формування Стратегії національної безпеки України;

б) до основних недоліків функціонування системи управління у цій сфері належать: дублювання повноважень суб'єктів сил забезпечення національної безпеки; неадекватність організаційної структури управління національною безпекою пріоритетним національним інтересам; невідповідність функцій та завдань суб'єктів сил забезпечення національної безпеки загрозам і небезпекам, а також завданням забезпечення національної безпеки; відсутність чіткого механізму прийняття, виконання, контролю та нагляду за виконанням рішень у сфері національної безпеки; нерозробленість питань спільних дій цих органів у випадку небезпеки національній безпеці, локального збройного конфлікту (конфлікту малої інтенсивності), війни, акту агресії,

широкомасштабних актів тероризму або інших екстремістських дій; слабкі горизонтальні зв'язки між відомствами, які беруть участь у процесі забезпечення національної безпеки і підпорядковані Президенту України;

в) основними напрямками удосконалення адміністративно-правового регулювання національної безпеки є: формування змістовно нової Концепції національної безпеки України (замість нині діючої Стратегії), прийняття на її основі доктрин національної безпеки по усіх основних сферах життєдіяльності, відповідних законодавчих актів, котрі б регулювали конкретні суспільні відносини в тій чи іншій сфері, а на їх основі – відповідної відомчої нормативної бази; приведення безпекового законодавства у відповідність із Конституцією України, гармонізація його з відповідним європейським безпековим законодавством; законодавче закріплення адміністративно-правової компетенції суб'єктів у сфері національної безпеки, у тому числі в умовах особливого періоду та кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України; подальший розвиток адміністративно-правових засад управління національною безпекою; розроблення та впровадження національних стандартів і технічних регламентів застосування інформаційно-комунікаційних технологій, гармонізованих із відповідними європейськими стандартами забезпечення національної безпеки [1].

Як бачимо, значна кількість наведених положень не втратила своєї актуальності й після шести років з часу захисту дисертації, крім того, до їх переліку можна додати ще не одну тезу про необхідність подальшого вдосконалення адміністративно-правового регулювання тієї чи іншої групи суспільних відносин національної безпеки. Однак подальше дослідження порушених питань потребує принципово нового формату, який забезпечуватиме системність та максимальне використання наукового потенціалу відповідної галузі права, що є проблемним без чіткого усвідомлення змін її аксіологічних характеристик та окреслення подальших перспектив еволюційного розвитку вітчизняного адміністративного права.

Тому **метою** даної праці є визначення головних особливостей підходів (форматів) адміністративно-правового забезпечення національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що питання організації та здійснення адміністративно-правового регулювання відносин у сфері національної безпеки у тій чи іншій мірі розглядаються в Особливих частинах підручників з «Адміністративного права України».

Так, у другому томі академічного курсу «Адміністративного права України» сфері національній безпеці присвячена глава 22, що має назву «Адміністративно-правове регулювання і державне управління у сферах безпеки і охорони державного кордону» [2]. Загальна характеристика основ національної безпеки України у цьому підручнику наводиться відповідно до положень Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року [3].

Так, згідно із ст. 3 зазначеного вище законодавчого акта, об'єктами наці-

ональної безпеки є: людина і громадянин – їхні конституційні права і свободи; суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси; держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність.

Відповідно до ст. 4. Закону України «Про основи національної безпеки України», суб'єктами забезпечення національної безпеки є: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада Національної безпеки і оборони України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; Прокуратура України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; Збройні Сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України; громадяни України, об'єднання громадян.

Відповідно до положень згаданого Закону України, національна безпека являє собою стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від зовнішніх та внутрішніх загроз.

На думку С.Г. Стеценка, стан розвитку України на 2007 рік свідчив про можливість виокремлення п'яти основних загроз національній безпеці: 1) забезпечення територіальної цілісності держави; 2) нелегальна міграція; 3) тероризм; 4) організована злочинність та корупція; 5) «тінізація» економіки [4, с. 514–517].

Національна безпека є складним, багатограним явищем, яке включає в себе державну, економічну, екологічну, громадську, інформаційну, оборонну та інші види безпеки.

Основними принципами забезпечення національної безпеки визначено: законність; пріоритет прав людини; верховенство права; адекватність системи заходів захисту національних інтересів реальним та потенційним загрозам; демократичний громадський контроль за усіма структурами у сфері забезпечення національної безпеки; дотримання балансу інтересів особи, суспільства та держави, їх взаємна відповідальність; чітке розмежування повноважень органів державної влади [2, с. 357–358].

Після відомих подій початку 2014 року, коли Україна стала об'єктом фактичної агресії з боку «дружньої» та «братерської» сусідньої держави, настав момент своєрідної істини, коли вже практикою життя почали випробуватися теоретичні схеми окремих механізмів забезпечення національної безпеки у чинному українському законодавстві та у відповідних наукових розробках.

Відверто кажучи, основні безпекові інститути держави в той час були попередньо зухвало нейтралізовані і показали свою повну безпорадність та неспроможність до адекватних дій в умовах посягання на територіальну цілісність України у лютому – березні 2014 року. Виконання функцій державного управління у сфері національної безпеки фактично перейшло на холості обер-

ти політико-словесного (дипломатичного) реагування на ситуацію. У такому ж нейтральному режимі реальної бездіяльності діяли інші четверо гарантів нашої територіальної цілісності за Будапештським протоколом 1994 року.

Під час вказаного періоду усі ми стали очевидцями краху нацбезпекової політики України за увесь час її незалежного функціонування з грудня 1991 року. Фактична безкарність за анексію Автономної Республіки Крим стимулювала гібридну зовнішню агресію на Південному Сході України, у травні 2014 року постала реальна загроза захоплення значної території нашої держави у рамках так званої «російської весни».

В цих умовах вирішальну роль у переломі складної ситуації зіграли не численні владні суб'єкти забезпечення національної безпеки України, а її громадяни та різноманітні форми їх самоорганізації, починаючи з добровольчих загонів самооборони і завершуючи численними структурами волонтерського руху, які забезпечували власними силами більшість продовольчих та матеріально-технічних потреб вітчизняних військових формувань.

Поступово, долаючи труднощі інерції неповороткої, анахронічної моделі вітчизняної бюрократії та супротив заздальгидь інкорпорованої у владні структури ворожої агентури, Президенту та уряду України у другій половині 2014 року ціною значних людських та економічних втрат певним чином вдалося опанувати ситуацію у безпековій сфері держави, яка з формату хаосу і некерованості перейшла у більш сприятливий формат часткового розв'язання поточних завдань оборони і національної безпеки.

На основі набутого практичного досвіду під час фактичної військової агресії північно-східного сусіда, з метою подальшого вдосконалення організації та здійснення заходів забезпечення української національної безпеки Президентом України у 2015 році було підписано два важливих документа.

Перший – Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України». Основними цілями цієї Стратегії визначалися: а) мінімізація загроз державному суверенітету та створення умов для відновлення територіальної цілісності України у межах міжнародно визнаного державного кордону України, гарантування мирного майбутнього України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави; б) утвердження прав і свобод людини і громадянина, забезпечення нової якості економічного, соціального і гуманітарного розвитку, забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу та формування умов для вступу в НАТО. Також передбачалося, що реалізація цієї Стратегії потребуватиме спрямування щорічно на бюджетне фінансування сектору безпеки і оборони не менше 5 % від валового внутрішнього продукту [5].

Другий – Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України». Відповідно до положень цього документа, Воєнна доктрина ґрунтується на результатах аналізу та прогнозування воєнно-політичної обстановки, принципах оборонної достатності, без'ядерного статусу, високої

готовності до оборони, системності оборонного планування, а також визначених Верховною Радою України засадах внутрішньої та зовнішньої політики. Основні положення Воєнної доктрини є похідними від Стратегії національної безпеки України, розвивають її положення за напрямками забезпечення воєнної безпеки та спрямовані на протидію агресії з боку Російської Федерації, досягнення Україною критеріїв, необхідних для набуття членства в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору, забезпечення рівноправного взаємовигідного співробітництва у воєнній, воєнно-економічній та військово-технічній сферах з усіма заінтересованими державами-партнерами. Воєнна доктрина є основою для підготовки та прийняття воєнно-політичних, воєнно-стратегічних, воєнно-економічних і військово-технічних рішень, розроблення відповідних концепцій та програм [6].

Аналіз чинних положень нормативно-правової бази у сфері забезпечення національної безпеки України свідчить про беззаперечне домінування у ній адміністративно-правового інструментарію. Нормами даної галузі права визначаються усі ключові елементи безпекової сфери – поняття, суб'єкти, об'єкти, функції, принципи, форми і методи владної діяльності, загрози, тощо. До відомих подій 2014 року формат ключових відносин національної безпеки відбувався у межах відносин державного управління, широкий волонтерських та добровольчий оборонний рух в останні 18 місяців фактично вивів значну частину оборонно-безпекових відносин за державно-управлінські рамки, але не за межі адміністративно-правових відносин.

Зусиллями вітчизняних учених-адміністративістів аксіологічне сприйняття українського адміністративного права за останнє десятиріччя суттєво розширилося. Зважаючи на поліструктурність предмета цієї галузі права та домінуюче положення його норм у процесах нормативно-правового закріплення та реалізації державної (владної) політики (далі – державної політики) у переважній більшості чинних соціальних систем, нова суспільна сутність цієї галузі права полягає у тому, що воно є правом «забезпечення державної політики через діяльність публічних адміністрацій» (скорочено – «право забезпечення державної політики»).

Зміна сприйняття суспільної сутності адміністративного права автоматично детермінує зміну розуміння його соціального призначення (суспільної ролі), а саме – здійснення повної та своєчасної адміністративно-правової регламентації нормативно-правового закріплення та реалізації державної політики на основі об'єктивно існуючих суспільних потреб. Стратегічною метою даної галузі права є забезпечення гарантованого поступального суспільного розвитку України та виведення її на найвищий формаційний рівень соціальної організації та функціонування, що є характерним для сучасних розвинутих європейських цивілізацій.

Для досягнення визначеної стратегічної мети адміністративного права необхідно щонайменше вирішити три основні його завдання. Перше – створити реальні умови для повної, всебічної та своєчасної позитивної реалізації (самореалізації) українських громадян у межах території власної держави.

Друге – забезпечити прискорення процесів формування та функціонування повноцінного та дієвого (розгалуженої мережі інститутів) громадянського суспільства в Україні. Третє – підготувати оптимальну модель правової держави, складові якої були б спроможні не тільки продукувати затребувану та зрозумілу переважною більшістю громадян державну політику, а й ефективно реалізовувати її [7].

Окрім наведених новацій, арсенал українського адміністративного права остаточно має повнитися такими новими категоріями як «об'єкт права» та «правові потреби», що співвідносяться між собою як форма й зміст.

Об'єкт права у порівнянні з предметом правового регулювання віддзеркалює інтелектуальну сторону права як головного важеля реалізації суспільних потреб та інтересів. Дана категорія має бути найголовнішою в ієрархії системи основних правових елементів, бо усіякій вольовій поведінці повинен передувати процес усвідомлення досягнення поставлених цілей та виконання завдань, що спричиняють її, за результатами якого має обиратися найбільш раціональний варіант вольової поведінки, що забезпечуватиме максимальну повноту та своєчасність реалізації потреб та інтересів, які формуються в суспільстві.

Тільки комплексне вивчення інтелектуальної та вольової сторін права дозволить виробити більш чітку уяву про його головне соціальне призначення, повніше розкрити його суть і стратегічне завдання [8].

Крім напрямку дослідження загальнотеоретичних характеристик категорій об'єкт права та правові потреби, необхідно не забувати й про прикладний вектор розкриття потенціалу зазначених категорій, зокрема під час процесів вдосконалення організації забезпечення національної безпеки в Україні. Також використовуючи наведені теоретико-правові новації можна більш чітко та конкретно визначити коло тих суспільних потреб, що пов'язані з порушеною проблемою.

На нашу думку, головною особливістю адміністративно-правового забезпечення національної безпеки України у теперішніх умовах є можливість використання двох форматів. Перший – традиційний підхід (частковий формат), коли нацбезпекові відносини розглядаються у рамках чинної, незмінної соціально-політичної моделі без будь-яких спроб реальних змін у ній. При цьому використовують застарілий, суто державно-управлінський інструментарій пострадянського адміністративного права, намагаючись вирішувати поточні, переважно тактичні за своєю сутністю завдання. Незважаючи на декларації про актуальність перспектив необхідності приєднання до міжнародних колективних безпекових організацій (насамперед НАТО), чинна соціально-політична олігархічна модель «дикого» капіталізму слугує своєрідним гарантом нездійсненності цих амбітних намірів та незмінності основного складу чинного українського істеблішменту. Іншими словами, перший формат адміністративно-правового забезпечення нацбезпеки – це формат максимальної консервації існуючої з явними ознаками банкрутства вітчизняної оригінальної і водночас безперспективної пострадянської системи соціальної

аморальності, де попри красиві гасла завжди був і є пріоритет власних приватно-кланових інтересів так званої української «псевдоеліти» над об'єктивними суспільними потребами.

Другий підхід до адміністративно-правового забезпечення національної безпеки України – це фактично повний або комплексний формат розв'язання явних та прихованих проблем, що безпосередньо або опосередковано стосуються безпекової сфери. Обрання цього підходу означає використання оновленого арсеналу українського адміністративного права, передусім його об'єкта, згрупування та систематизація відповідних правопотреб, на основі яких має формуватися та реалізовуватися сучасна, затребувана нашим суспільством державна (владна) політика. Поступова підготовка принципово нової цивілізаційної матриці на засадах відновлення в українському суспільстві штучно знівельованих принципів моралі, що, у свою чергу, детермінує беззастережне функціонування права на українському просторі як головного соціального інструментарію забезпечення правди, справедливості та відповідальності. Далі – прискорення формування інститутів громадянського суспільства та правової держави, стимулювання нових форм самоорганізації громадян, що, у свою чергу, сприятиме поновленню забутих, але не остаточно втрачених традицій української демократії. Прискорення виходу із тривалих системних криз сприятиме поступовому економічному зростанню та збільшенню чисельності представників середнього класу та гарантуватиме поетапне поновлення фактично втраченого суверенітету України, коли з осені 2008 року і до цього часу наша держава не може виконувати покладені на неї функції та завдання без зовнішньої фінансової підтримки (насамперед грошей МВФ).

На завершення слід зробити такий **висновок**: розкриваючи питання основних форматів адміністративно-правового забезпечення національної безпеки України можна стверджувати про існування двох відповідних шляхів: а) традиційного та б) оригінального. Безперечно, останній краще, не тільки з огляду на свою назву. Традиційний вектор, як правило, обмежується такими самими традиційними підходами: використання застарілого адміністративно-правового інструментарію державного управління у межах чинної та фактично збанкрутілої вітчизняної соціально-політичної моделі. За таких умов здебільшого відбувається імітування вирішення загальнодержавних проблем, зокрема й у сфері національної безпеки, бо реальність намірів та дій може призвести до дійсних позитивних змін, а значить неможливості у подальшому підміни суспільних потреб та інтересів особистими приватно-корпоративними, що неминуче рано чи пізно спричинить нормальне функціонування державно-владного апарату і неможливість власного збагачення теперішньої української псевдоеліти.

Бібліографічні посилання

1. www.lib.ua-ru.net
2. Адміністративне право України. Академ. курс : підручник : у 2-х т. – К., 2009. – Т. 2. Особлива частина.
3. ВВР України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

4. Стеценко С.Г. Адміністративне право України : навчальний посібник / Стеценко С.Г. – К., 2007.
5. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>
6. <http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>
7. Курінний Є.В. Реформування українського адміністративного права: декілька тез про сутність процесу // Адміністративне право і процес. – 2013. – № 2. – С. 5–15.
8. Курінний Є.В. Предмет і об'єкт адміністративного права України : монографія / Курінний Є.В. – Дніпропетровськ, 2004.

Куринной Е.В. Основные форматы административно-правового обеспечения национальной безопасности Украины. Рассмотрена актуальная проблема – определение основных подходов административно-правового обеспечения национальной безопасности Украины, а также вопросы особенности современного административно-правового регулирования отношений безопасности в Украине. Предложены собственные оригинальные подходы по выделению основных форматов административно-правового обеспечения национальной безопасности Украины.

Ключевые слова: национальная безопасность, административно-правовое регулирование, общественные потребности и отношения, объект административного права, правовые потребности, форматы административно-правового обеспечения национальной безопасности.

Kurinyy Ye. V. The main forms of administrative and legal national security of Ukraine. The article deals with topical issue – the definition of basic approaches to administrative-legal support of national security of Ukraine. In particular the author has emphasized that the events of the past two years in Ukraine have shown to which negative results could cause superficial and criminally arrogant attitude to problems of national security.

Considerable public demand for significant, fundamental changes in the key components of socio-political system, particularly in the field of national security, needs to be intensified Reformation steps, based on the original scientific innovations.

Analysis of the existing provisions of the regulatory framework in the field of national security of Ukraine demonstrates the unquestionable dominance in her administrative and legal instruments. Before the events of 2014 the format of the key relationships of national security occurred within the relationship of public administration, the wide volunteer and volunteer defense movement in the last 18 months actually put a significant part of the defense and security relations by state-management framework, but not beyond administrative legal relations.

The main feature of administrative and legal national security of Ukraine in the present conditions is the use of two formats. The first - the traditional approach (partial format) when national security relations are considered as part of the current, unchanging socio-political model without any real attempt to change it. This uses the old, purely state-management tools of post-Soviet administrative law, trying to solve the current, preferably essentially tactical tasks.

The second approach to administrative and legal support of Ukraine's national security - is actually complete or comprehensive format resolve explicit and latent problems directly or indirectly related to the security sector. Choosing this approach means using an updated arsenal of Ukrainian administrative law, primarily its object grouping and organizing relevant pravopotreb on which should be formed and implemented a modern state demanded by our society (power) politics.

Keywords: national security, administrative and legal regulation, social needs and attitudes, the object of administrative law, legal requirements, administrative and legal formats of national security.

Надійшла до редакції 25.12.2015

Глуховеря В.А.
кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.95

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

Висвітлено правову основу адміністративно-правового статусу Національної гвардії України як складового суб'єкта Міністерства внутрішніх справ. Розглянуто законодавчі та підзаконні акти, що регулюють діяльність Національної гвардії України, виокремлено елементи адміністративно-правового статусу Національної гвардії України.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, права, обов'язки, відповідальність.

Постановка проблеми. У статті 3 Конституції України проголошено, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1].

В умовах небезпеки для територіальної цілісності України, загрози її державному суверенітету, провокування силового сценарію та дестабілізації ситуації в країні, порушення її миру і спокою виникла необхідність на основі внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ створити за європейською моделлю потужне військове формування з правоохоронними функціями, здатне виконувати службово-бойові завдання, у тому числі правоохоронні функції, як в умовах мирного часу, так і в умовах запровадження правового режиму надзвичайного та/або воєнного стану.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженню Адміністративно-правовий статус особи було досліджено у працях М. І. Ануфрієва, О. М. Бандурки, Ю. П. Битяка, І. Л. Бородіна, І. О. Ієрусалімової, С. В. Ківалова, В. К. Колпакова, Ю. В. Корнєєва, Є. В. Курінного, М. М. Новікова, О. В. Негодченка, А. Ю. Олійника, В. І. Олефіра, Д. В. Приймаченка, О. В. Синьова, М. М. Тищенко, О. Н. Ярмиша та ін. Серед дослідників, які приділили увагу окремим аспектам, що стосуються адміністративно-правового статусу громадянина, можна назвати І. В. Бойка, М. А. Бояринцеву, К. Г. Волинку, І. В. Гамалій, Л. В. Кузенко, О. І. Наливайко, М. О. Перепелицю, Ю. С. Педько, Н. В. Хорошак та ін. Проте поза увагою науковців залишилися питання визначення правового статусу Національної гвардії України. Зазначені обставини обумовили вибір теми наукової статті та свідчать про її актуальність для теоретичного аналізу основних елементів адміністративно-правового статусу Національної гвардії України.

Метою даної статті є розгляд нормативно-правових актів щодо адміністративного правового статусу Національної гвардії України.

Для досягнення поставленої мети треба розв'язати такі завдання: 1) розглянути законодавчі та підзаконні акти, що регулюють діяльність Національної гвардії України; 2) виокремити елементи адміністративного-правового статусу Національної гвардії України.

Виклад основного матеріалу. Правові акти, що регулюють суспільні відносини діяльності Національної гвардії України, можна класифікувати за їх юридичною силою (закони, підзаконні нормативні акти).

Розглянемо нормативно-правові акти, які регулюють діяльність Національної гвардії України.

Відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1].

Закон України «Про Національну гвардію України» від 13.03.2014 містить такі атрибути: загальні положення органу, загальна структура, чисельність та організація діяльності Національної гвардії України, проходження військової служби і трудові відносини в Національній гвардії України, обов'язки Національної гвардії України права та відповідальність військово-службовців Національної гвардії України, застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів, вогнепальної зброї, озброєння та бойової техніки військовослужбовцями Національної гвардії України, правовий статус, соціальний і правовий захист особового складу Національної гвардії України і членів їхніх сімей, фінансове та матеріально-технічне забезпечення, контроль за діяльністю Національної гвардії України, прикінцеві та перехідні положення.

Відповідно до зазначеного Закону, Національна гвардія України є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України і призначено для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами – із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій [2].

Національна гвардія України бере участь відповідно до закону у взаємодії зі Збройними Силами України у відсічі збройній агресії проти України та ліквідації збройного конфлікту шляхом ведення воєнних (бойових) дій, а також у виконанні завдань територіальної оборони.

Якщо розглядати підзаконні нормативно-правові акти, які стосується діяльності Національної гвардії України, то зазначимо, що їх дуже багато. Зокрема можна назвати такі: наказ МВС України від 09.07.2014 № 651 «Про за-

твердження Положення про підрозділи (загони) спеціального призначення Національної гвардії України» [3]; наказ МВС України від 03.07.2014 № 625 «Про затвердження Положення про військові частини і підрозділи з охорони важливих державних об'єктів та спеціальних вантажів Національної гвардії України» [4]; наказ МВС України від 16.06.2014 № 566 «Про затвердження Положення про військові частини оперативного призначення Національної гвардії України» [5]; наказ МВС України від 16.06.2014 № 567 «Про затвердження Положення про військові частини і підрозділи з охорони громадського порядку Національної гвардії України» [6] тощо.

Зазначені нормативно-правові акти ми не будемо розглядати та перейдемо до висвітлення структурних елементів адміністративно-правового статусу Національної гвардії України.

Зазначимо, що статус – правовий стан юридичних і фізичних осіб, суб'єктів підприємницької діяльності, що характеризується і визначається її організаційно-правовою формою, статутом, свідоцтвом про реєстрацію, правами та обов'язками, відповідальністю і повноваженнями, що впливають із законодавчих і нормативних актів [7, с. 148].

У свою чергу, правовий статус особистості – це насамперед система її прав та обов'язків, закріплених у Конституції та інших правових актах – документах, що мають нормативний зміст.

Пояснюється це тим, що «права та обов'язки є основним вихідним елементом права», відповідно, «правовий статус людини і громадянина може бути охарактеризований як система прав та обов'язків, законодавчо закріплювана державою в конституціях та інших нормативно-правових актах» [8, с. 20].

Правовий статус є самостійною категорією та характеризується такими ознаками: правовий статус має універсальний характер, оскільки поширюється на усіх суб'єктів; відображає особливості особи та держави як учасників суспільних відносин та ступінь і характер їх взаємодії; права та свободи, що складають основу статусу, не можуть реалізуватися без інших його компонентів – обов'язків та відповідальності; ця категорія забезпечує системність прав, свобод та обов'язків; елементи структури правового статусу є взаємозалежними та взаємодіючими; правовий статус характеризується відносною стабільністю [8, с. 96].

Відповідно до Закону України «Про Національну гвардію» [2], адміністративно-правовий статус військовослужбовців Національної гвардії України має такі ознаки: формений одяг і знаки розрізнення; військовослужбовець Національної гвардії України під час виконання покладених на нього службових обов'язків є представником влади і перебуває під захистом держави; законні вимоги та розпорядження посадових і службових осіб Національної гвардії України під час виконання ними службових обов'язків є обов'язковими до виконання фізичними та юридичними особами. У разі невиконання законних вимог особового складу Національної гвардії України, вчинення інших дій, що перешкоджають виконанню ними службових обов'язків, винні особи несуть відповідальність згідно із законом; військовослужбовці Національної гвардії

України забезпечуються форменим одягом і знаками розрізнення, зразки якого затверджуються Кабінетом Міністрів України. Військовослужбовцям Національної гвардії України видається службове посвідчення, зразок якого затверджується Міністром внутрішніх справ України.

Відповідно до статті 12 Закону України «Про Національну гвардію України», виокремити такі *обов'язки* Національної гвардії України: забезпечувати захист та охорону життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань; брати участь у забезпеченні громадської безпеки та охороні громадського порядку, у тому числі під час проведення зборів, мітингів, вуличних походів, демонстрацій, інших масових заходів, під час офіційних візитів та інших заходів за участю посадових осіб України та іноземних держав, щодо яких здійснюється державна охорона на території України; вживати заходів, спрямованих на запобігання, виявлення кримінальних (адміністративних) правопорушень; забезпечувати охорону об'єктів, що охороняються Національною гвардією України; забезпечувати пропускний режим на об'єктах, що охороняються Національною гвардією України; забезпечувати охорону спеціальних вантажів, у тому числі ядерних матеріалів, під час їх перевезення територією України; забезпечувати охорону органів державної влади, а також здійснення заходів державної охорони органів державної влади та посадових осіб; вживати заходів щодо припинення діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій; брати участь в антитерористичних операціях; вживати заходів щодо затримання осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення, осіб, які вчинили втечу з місць позбавлення волі, дезертирів; надавати допомогу в ліквідації наслідків природних, техногенних, екологічних катастроф; брати участь у заходах, пов'язаних з припиненням збройних конфліктів та інших провокацій на державному кордоні, а також у заходах щодо недопущення масового переходу державного кордону з території суміжних держав; брати участь у міжнародному співробітництві, міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки на підставі міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, у порядку і на умовах, визначених законами України; брати участь у відновленні конституційного правопорядку, порушеного при спробах захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, а також у відновленні діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, порушеної в результаті здійснення протиправних дій, у тому числі на підґрунті міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів; підтримувати або відновлювати правопорядок у районах виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (стихійного лиха, катастроф, особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемій, панзоотій тощо), що створюють загрозу життю і здоров'ю значних верств населення; розблоковувати або припиняти протиправні дії у разі захоплення важливих об'єктів або місцевостей, що загрожують безпеці громадян і порушує нормальну діяльність органів державної

влади та органів місцевого самоврядування; протидіяти масовим заворушенням, що супроводжуються насильством над громадянами; формувати в особливий період військові частини і підрозділи та обороняти важливі державні об'єкти, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, спеціальні вантажі, у тому числі ядерні матеріали, під час їх перевезення територією України; вести воєнні (бойові) дії у разі збройного конфлікту чи загрози нападу на Україну; виконувати завдання територіальної оборони; виконувати заходи правового режиму воєнного стану.

Відповідно до ст. 13 вищезазначеного Закону, військовослужбовці Національної гвардії України мають такі *права*: у разі залучення до виконання завдань з охорони громадського порядку на військовослужбовців Національної гвардії України поширюються права та обов'язки, передбачені Законом України "Про міліцію"; затримувати та передавати працівникам міліції, адміністрації об'єктів, що охороняються Національною гвардією України, осіб, які порушили встановлений перепускний режим або вчинили напад на об'єкт, що охороняється Національною гвардією України; затримувати осіб, озброєних вогнепальною зброєю під час здійснення антитерористичних операцій; затримувати осіб, які підозрюються у вчиненні кримінальних правопорушень, та осіб, які вчинили втечу з місць позбавлення волі, дезертирів; розблоковувати або припиняти протиправні дії у разі захоплення важливих об'єктів або місцевостей, що загрожує безпеці громадян і порушує нормальну діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування; проводити огляд транспортних засобів і вантажів на контрольно-пропускних пунктах об'єктів, що охороняються Національною гвардією України; зберігати, носити і застосовувати спеціальні засоби та зброю; під час виконання службових завдань користуватися безплатно усіма видами громадського транспорту міського, приміського і місцевого сполучення (крім таксі); безперешкодно використовувати в невідкладних випадках засоби електронного зв'язку центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, а засоби зв'язку, що належать фізичним особам, – за їх згодою; використовувати з наступним відшкодуванням витрат та збитків у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, транспортні і плавучі засоби фізичних або юридичних осіб незалежно від форми власності (крім транспортних засобів дипломатичних представництв та консульських установ іноземних держав в Україні, транспортних засобів спеціального призначення) для припинення злочину, проїзду до місця події, стихійного лиха, супроводження до лікувальних закладів осіб, які потребують термінової медичної допомоги, для переслідування правопорушників та їх супроводження або конвоювання до органів внутрішніх справ; взаємодіяти в межах компетенції з іншими правоохоронними органами.

Так, згідно зі статтею 14 Закону України «Про національну гвардію» [2], військовослужбовці Національної гвардії України несуть таку відповідальність: за вчинення протиправних дій та бездіяльність військовослужбовці Національної

гвардії України несуть дисциплінарну, матеріальну, цивільно-правову, адміністративну та кримінальну відповідальність згідно із законом. Шкода, заподіяна фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу управління Національної гвардії України, військовослужбовцями Національної гвардії України при здійсненні ними своїх повноважень, відшкодується на підставах і в порядку, встановлених законом [9].

Висновки. Підбиваючи підсумки зазначимо, що основним правовим актом, що регулює адміністративно-правовий статус Національної гвардії України, є Закон України «Про Національну гвардію України» від 13.03.2014 р., який врегулював правові основи організації та діяльності Національної гвардії України, її загальної структури, функцій та повноважень, системи управління, гарантій правового і соціального забезпечення особового складу, а також порядку фінансування, матеріально-технічного забезпечення та контролю за її службово-бойовою діяльністю.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014 № 876-VII // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Про затвердження Положення про підрозділи (загони) спеціального призначення Національної гвардії України : наказ МВС України від 09.07.2014 № 651 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Про затвердження Положення про військові частини і підрозділи з охорони важливих державних об'єктів та спеціальних вантажів Національної гвардії України : наказ МВС України від 03.07.2014 № 625 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Про затвердження Положення про військові частини оперативного призначення Національної гвардії України : наказ МВС України від 16.06.2014 № 566 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. Про затвердження Положення про військові частини і підрозділи з охорони громадського порядку Національної гвардії України : наказ МВС України від 16.06.2014 № 567 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Шляхтун П. П. Конституційне право України : підручник / П. П. Шляхтун. – К., 2008.
8. Шульга А. М. Правовий статус особистості, його види / А. М. Шульга // Право і безпека. – 2012. – №2 (44). – С. 19–22.
9. Легеза Є.О. Правова основа адміністративно-правового статусу Національної гвардії України як складового суб'єкта Міністерства внутрішніх справ / Є. О. Легеза // Науковий вісник Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ : зб. наук. праць. – 2014. – № 3 (72). – С. 127–133.

Глуховець В.А. Правовое регулирование деятельности Национальной гвардии Украины. Освещена правовая основа административно-правового статуса Национальной гвардии Украины как составляющей субъекта Министерства внутренних дел. Рассмотрены законодательные и подзаконные акты, регулирующие деятельность Национальной гвардии Украины, выделены элементы административно-правового статуса Национальной гвардии Украины.

Ключевые слова: административно-правовой статус, права, обязанности, ответственность.

Glukhoverya V.A. Legal regulation of activities of the National Guard of Ukraine.

The scientific paper is devoted to coverage of the legal framework of administrative and legal status of the National Guard of Ukraine as a constituent entity of the interior. Consider laws and regulations governing the activities of the National Guard and Ukraine were singled out elements administrative and legal status of the National Guard of Ukraine.

According to the Law of Ukraine "On the National Guard of Ukraine" from 03.13.2014 accommodate attributes such as: general provisions body overall structure, size and organization of the National Guard of Ukraine, military service and labor relations in Ukraine national guard, national responsibilities Ukraine guard the rights and responsibilities of the National Guard troops Ukraine, the use of physical effects, special tools, firearms, weapons and military equipment of the National Guard troops Ukraine, legal status, social and legal protection of personnel Ukraine national Guard and their families, funds and and technological software controlling the activities of the National Guard of Ukraine, final and transitional provisions.

According to this law the National Guard is a military formation of Ukraine and law enforcement functions, which is part of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and is designed to perform the tasks of protection and the protection of life, rights, freedoms and legitimate interests of citizens, society and state from criminal and other unlawful acts, public order and public safety, and in cooperation with law enforcement agencies - to ensure public safety and protection of state borders, combating terrorism, illegal activity or paramilitary militias (groups), terrorist organizations, organized groups and criminal organizations

Keywords: *administrative and legal status, rights, duties, responsibilities.*

Надійшла до редакції 23.12.2015

Чумак В. В.

кандидат юридичних наук
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

УДК 351.74(474.2)

**ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ
В ЛИТОВСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ**

Окреслено основні засади діяльності муніципальної поліції в Литовській Республіці. Проаналізовано особливості діяльності муніципальної поліції в Литовській Республіці. Також обґрунтовано доцільність використання досвіду діяльності муніципальної поліції Литовської Республіки в Україні.

Ключові слова: муніципальна поліція, діяльність, особливість, досвід, Литовська Республіка

Постановка проблеми. В Україні відбуваються значні суспільні трансформації, пов'язані з розбудовою демократичної правової держави. Вони супроводжуються зміною ціннісних орієнтирів світосприйняття, засад взаємо-

дії влади та громадянського суспільства, відходом від ментально застарілих інституціональних і нормативних моделей поведінки як окремих індивідів, так і колективних суб'єктів. Філософія суспільно орієнтованої діяльності ґрунтується на постулаті щодо необхідності налагодження тісної взаємодії органів внутрішніх справ з інститутами громадянського суспільства, їх інтеграції до системи соціальних взаємозв'язків на загальнодержавному та місцевому (локальному) рівнях [1, с. 165].

Незмінний шлях на децентралізацію влади в українській державі передбачає кардинальне реформування в багатьох сферах суспільного життя країни. Останні події в Україні продемонстрували неспроможність існуючої системи органів поліції (міліції) забезпечувати достатній рівень громадського порядку, тому адміністративна та муніципальна реформи повинні також бути спрямовані на докорінну зміну правоохоронної системи [2, с. 91].

Діяльність муніципальної поліції в Україні може бути успішною лише в тому випадку, якщо, крім вітчизняного досвіду, до уваги буде братися і досвід зарубіжних країн щодо створення та функціонування муніципальної поліції, впровадження сучасних моделей організації місцевих органів правопорядку.

Тому доречно буде зупинитися на досвіді такої європейської держави як Литва щодо створення та функціонування муніципальної поліції, який виправдав себе на практиці, а також урахувати ті чи інші негативні чинники, яких варто уникати.

Адже поліцейська система Литви належить до найбільш ефективних систем Європи.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вітчизняними та зарубіжними науковцями досліджено широке коло питань щодо проблеми муніципальної поліції. Назвемо таких авторів, як: В. Б. Авер'янова, О. М. Бандурку, М. О. Баймуратова, О. В. Батанова, Р. Баньярда, Д. М. Бахраха, Ю. П. Битяка, В. М. Бесчастного, В. І. Борденюка, П. Ван Ресенена, М. М. Воронова, І. П. Голосніченка, А. В. Губанова, І. В. Дробуша, В. С. Журавського, А. М. Колодія, А. Т. Комзюка, Я. Ю. Кондратьєва, В. В. Кравченка, П. М. Любченка, Н. П. Матюхіну, О. С. Проневича, В. В. Пиліна, М. О. Пухтинського, П. М. Рабиновича, А. В. Сергєєва, В. О. Серьогіна, С. Г. Серьогіну, О. Ф. Скакун, В. Я. Тація, Ю. О. Тихомирова, Н. Уільдрікса, С. Уолкера, В. І. Фадєєва, О. Ф. Фрицького, О. С. Юніна, О. Н. Ярмиша та ін.

Роботи зазначених та інших авторів мають важливе наукове та практичне значення, висновки та рекомендації яких сприяли та сприятимуть подальшому вдосконаленню законодавства в адміністративно-правовій сфері.

Однак вимоги сьогодення потребують проведення більш детального адміністративно-правового дослідження досвіду діяльності муніципальної поліції в інших країнах.

Незважаючи на численні дослідження, у вітчизняній адміністративно-правовій науці позитивний литовський досвід діяльності муніципальної поліції залишається не повністю висвітленим, чим і зумовлено тему дослідження.

Метою статті є дослідження особливостей діяльності муніципальної поліції в Литовській Республіці.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, органи внутрішніх справ належать до системи державних органів виконавчої влади, то всі процеси їх реформування безпосередньо пов'язані з реформою управління, що характеризується перерозподілом повноважень між виконавчо-розпорядчими органами на користь нижчих формувань системи місцевого самоврядування і місцевої адміністрації [3, с. 18].

Як вказує Ю. І. Осипов, зарубіжна поліцейстика муніципальними вважає тільки ті органи поліції, які обслуговують територіальні утворення населення: великі міста, провінційні центри, а тим більше столиці, включені в регіональні системи управління поліцейськими силами [4].

До органів муніципальної поліції закордонні вчені відносять поліцейські формування, особовий склад яких формується владою органів місцевого самоврядування (як правило, міст, графств, сільських населених пунктів, самоврядних громад і т.д.), підкоряється цій владі, утримується за рахунок місцевого бюджету, функціонує в межах чітко визначеної юрисдикції і виконує завдання з обслуговування місцевого населення [5, с. 35].

У такому розумінні «муніципальні» поліцейські формування функціонують у поліцейських структурах більшості закордонних держав. Їхня структура, організація, обсяг компетенції відрізняються великою різноманітністю і залежать перш за все від специфіки державного управління адміністративно-територіального устрою, політико-правових традицій і концепцій поліцейської діяльності [6, с. 26].

Особливу увагу варто звернути на визначення кола розв'язуваних муніципальними органами охорони громадського порядку завдань і функцій.

Основним пріоритетом у діяльності муніципальної поліції закордонних держав є:

- охорона громадського порядку;
- забезпечення безпеки громадян;
- здійснення «некримінального» обслуговування [7, с. 5].

До такого роду послуг належать правова освіта населення, допомога і сприяння різним громадським формуванням у боротьбі з правопорушеннями, участь в антиалкогольних, антинаркотичних громадських рухах і програмах тощо [8, с. 165].

Аналізуючи досвід муніципалізації міліції в державах колишнього СРСР, В. Л. Костюк, В. Молотай та ін. зазначають, що перші спроби в цьому напрямку були зроблені законом РРФСР «Про міліцію», прийнятим 18 квітня 1991 року, зокрема ним затверджено розподіл міліції на кримінальну і громадської безпеки (місцеву міліцію). Органи місцевого самоврядування тим самим отримали можливість реально впливати на діяльність підпорядкованої міліції залежно від нагальних потреб території обслуговування [9, с. 12].

Разом із тим міліцію громадської безпеки, навіть муніципальну, не можна повністю ототожнювати з муніципальною поліцією за західними зразками

в чистому вигляді. Подвійне підпорядкування і підконтрольність міліції громадської безпеки, тобто підпорядкування її не лише органу місцевого самоврядування, але й вищим органам внутрішніх справ, зберігається й по теперішній час, що дещо ускладнює систему координації її діяльності [6, с. 38].

Більш того, при підготовці закону передбачалося, що більша частина міліції громадської безпеки буде утримуватися за рахунок бюджетів Росії і суб'єктів федерації, які входять до її складу, що довело свою неспроможність, виходячи із неоднорідності регіонів. Ми погоджуємося з думкою О.С. Юніна, що цю обставину слід враховувати і в нашій державі, адже ставлячи питання про муніципалізацію міліції громадського порядку, варто враховувати сам економічний потенціал кожного окремого регіону України, який принципово не може бути рівним [10, с. 153].

У подальшому охорона громадського порядку, організація та утримання муніципальних органів охорони громадського порядку і контроль за їх діяльністю віднесені до ведення органів місцевого самоврядування [11, с. 105].

При цьому забороняється будь-яке обмеження прав місцевого самоврядування, встановлених федеральними законами, адже державі підконтрольна реалізація лише окремих загальнодержавних повноважень, якими можуть наділятися органи місцевого самоврядування на додаток до питань місцевого значення. Тому указом Президента Російської Федерації від 3 червня 1996 р. «Про поетапне формування муніципальних органів охорони громадського порядку» уряду було доручено формування муніципальних органів охорони громадського порядку поза системою Міністерства внутрішніх справ Російської Федерації [9, с. 20–21].

Особливий інтерес викликає організація поліції самоврядування в Литовській Республіці. Насамперед, у Литві поліція самоврядування фінансується з республіканського бюджету і бюджету самоврядування. Для збільшення чисельності працівників поліції, розвитку технічної бази підрозділів, матеріального заохочення працівників, поліпшення умов їх побуту використовуються також кошти, одержані від підприємств, установ, організацій і громадян за надання їм послуг на договірній основі, а також від стягнення адміністративних штрафів, з інших джерел. Утворення поліцейських дільниць, установлення території обслуговування є виключним правом органів самоврядування верхнього рівня (округів) [12, с. 11].

Керівництво поліцією самоврядування здійснюється Департаментом поліції МВС Литовської Республіки, а керівництво поліцейськими дільницями, які знаходяться на території міста (району), здійснює комісар поліції самоврядування, який одночасно є заступником комісара поліції міста. Комісар поліції самоврядування (дільниці) призначається за поданням комісара поліції адміністрацією самоврядування відповідного рівня (міста, округу) і наділяється повноваженнями керівника органу дізнання і посадової особи, компетентної розглядати справи про адміністративні правопорушення [10, с. 154].

Як бачимо, у зарубіжній країнах напрацьовано значний досвід створення та функціонування муніципальних (місцевих) правоохоронних формувань.

Тому в умовах реформування правоохоронних органів цей досвід є досить корисним для України.

Висновок. Отже, тенденція до наближення (інтеграції) відомих у світі національних правових систем, що останніми роками стає дедалі відчутнішою, зумовлює визначення напрямів реформування органів внутрішніх справ з урахуванням як досвіду інших країн, зокрема Литви, так і національних правових традицій, ментальності й визнаних практикою напрацювань. Поетапна реорганізація МВС України передбачає його перетворення на багатофункціональне відомство європейського зразка, на яке покладено реалізацію адміністративно-розпорядчої функції у сфері забезпечення внутрішньої (публічної) безпеки на засадах багатопрофільності, демілітаризації та розумної децентралізації управління.

Наприкінці зазначимо, що досвід діяльності муніципальної поліції Литви заслуговує на особливу увагу з метою вдосконалення діяльності й подальшого розвитку системи ОВС України.

Бібліографічні посилання

1. Григоренко І.А. Напрями подальшого реформування органів внутрішніх справ у контексті євроінтеграції / І.А. Григоренко // Науковий вісник Нац. академії внутр. справ. – 2014. – № 1. – С. 165–176.
2. Орлов В.А. Правовий статус муніципальної міліції в Україні : проблеми та перспективи / В.А. Орлов // Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. – 2014. – № 29. – С. 91–95.
3. Коваль Л.В. Охорона громадського порядку / Л.В. Коваль. – К., 1988. – С. 18–19.
4. Осипов Ю. И. Доклад по проблемам актуальности создания муниципальной милиции в СССР из материалов заседания Учёного Совета Академии МВД СССР. Зарубежный опыт муниципализации полиции / Ю. И. Осипов. – М., 1993.
5. Миньковский Г. М. О понятии и структуре муниципальной милиции / Г. М. Миньковский // Муниципальная милиция: проблемы организации правового обеспечения, зарубежный опыт. – М., 1991. – С. 35–37.
6. Поклонський А. С. Адміністративно-правові основи утворення місцевої міліції в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / А. С. Поклонський. – К., 2008. – С. 26.
7. Переверзев Е. А. Правовые и организационные основы взаимодействия органов внутренних дел и органов местного самоуправления : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Е. А. Переверзев. – М., 2001. – С. 54.
8. Шалягин Д. Д. Коммунальная служба местной полиции США / Д. Д. Шалягин // Право и жизнь. – 1996. – № 9. – С. 165.
9. Міжнародний досвід діяльності патрульної служби у забезпеченні охорони поліції громадського порядку : методичні рекомендації // В. Л. Костюк, В.А. Молотай, О. Г. Пеллгеша, В. С. Сивухін. – К., 2011. – С. 13.
10. Юнін О. С. Зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання діяльності правоохоронних (поліцейських) підрозділів і можливості його застосування в Україні : монографія / О. С. Юнін. – Х., 2015.
11. Шихов Е. Ю. О муниципализации милиции. (Об организации муниципальной милиции Москвы) / Е. Ю. Шихов // Труды академии МВД РФ. – М., 1994. – С. 104–109.
12. Головін А. П. Адміністративно-правове регулювання діяльності міліції громадської безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / А. П. Головін. – К., 2004. – С. 62.

Чумак В.В. Особенности деятельности муниципальной полиции в Литовской Республике. Определены основные принципы деятельности муниципальной полиции в Литовской Республике. Проанализированы особенности деятельности муниципальной полиции в Литовской Республике. Также обоснована целесообразность использования опыта деятельности муниципальной полиции Литовской Республики в Украине.

Ключевые слова: муниципальная полиция, деятельность, особенность, опыт, Литовская Республика.

Chumak V.V. Features of municipal police in Lithuania. The basic principles of municipal police in Lithuania. The features of the municipal police in Lithuania.

Indicated that the main priority of the municipal police in foreign countries are: - protection of public order; - Ensuring the security of citizens; - Implementation of the "non-criminal" service. For such services include legal education of the population and help promote various community formation in the fight against crimes, participating in anti-alcohol, anti-drug programs of social movements and so on.

Found that management is carried out by the police authorities Police Department of the Interior Ministry of the Republic of Lithuania and the management of the police station, located in the city (district) police commissioner performs self, who is also the Deputy Police Commissioner. Police Commissioner governments (district) appointed on the proposal of Commissioner of Police Administration of the appropriate level of government (city, county) and endowed with the powers of the head and body of inquiry officer competent to hear cases of administrative offenses.

Emphasized that in foreign countries worked out great experience of creation and functioning of municipal (local) police forces. This experience is very useful for Ukraine in terms of reforming the police.

Emphasized that the tendency to approach (integrating) the world famous national legal systems, which in recent years has become increasingly tangible causes determining directions of reform of the Interior considering how the experience of other countries, including Lithuania, and national legal traditions, mentality and recognized practice developments. Phased reorganization of the Interior Ministry of Ukraine envisages its transformation into a European-style multi agency, which is responsible for the implementation of administrative and regulatory functions in the field of internal (public) safety on the basis bahatoprofilnosti, demilitarization and decentralization reasonable.

It is noted that the experience of the municipal police Lithuania deserves special attention in order to improve performance and further development of the internal affairs of Ukraine.

Keywords: *municipal police, activity, feature, experience, Lithuania.*

Надійшла до редакції 19.11.2015

Євтушенко І. В.

аспірант

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.31

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СЛУЖБОВО-БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СИЛ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВРЕГУЛЮВАННЯ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ ВСЕРЕДИНІ ДЕРЖАВИ

Здійснено аналіз головних нормативно-правових актів України, що регламентують порядок врегулювання збройного конфлікту всередині держави. Розглянуто стан нормативно-правового забезпечення сил охорони правопорядку України під час врегулювання збройних конфліктів на території України. Підкреслено доцільність удосконалення нормативно-правових засад взаємодії національних сил охорони правопорядку з міжнародними безпековими організаціями.

***Ключові слова:** збройний конфлікт, сили охорони правопорядку, службово-бойова діяльність, нормативно-правове забезпечення.*

Постановка проблеми. Складна воєнна та суспільно-політична обстановка, що склалася наразі в Україні, демонструє появу збройного конфлікту всередині держави, що загрозово впливає на стан забезпечення національної безпеки. Хід проведення антитерористичної операції в Донецькій та Луганських областях підтверджує це твердження. За таких умов питання удосконалення службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку України потребують особливої уваги.

За загальним міркуванням серед науковців сектору безпеки і оборони держави, службово-бойова діяльність сил охорони правопорядку є видом правоохоронної діяльності, яка притаманна військовим формуванням і правоохоронним органам спеціального призначення сектору безпеки і оборони держави і реалізується шляхом виконання правоохоронних завдань переважно через службову діяльність правоохоронними методами, а при загостренні обстановки також військовими, тобто бойовими методами.

Аналізуючи останні наукові дослідження можна прийти до висновку, що основними силами охорони правопорядку є підрозділи органів внутрішніх справ, органи та підрозділи Служби безпеки України, військові частини та з'єднання Національної гвардії України, підрозділи Державної прикордонної служби України та військова служба правопорядку Збройних Сил України. До того ж, в умовах здійснення бойових дій, до сил охорони правопорядку можна віднести Управління державної охорони України, Державну пенітенціарну службу України, Державну службу з надзвичайних ситуацій та Збройні Сили України, що також можуть виконувати правоохоронні функції за цих умов.

Наразі в Україні склалася ситуація, що теорія службово-бойової діяльності

сил охорони правопорядку потребує нового розвитку в умовах врегулювання збройного конфлікту всередині держави. Питання нормативно-правового забезпечення виходять на передній план та невід'ємно супроводжують стратегічні й тактичні засади застосування сил охорони правопорядку.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Необхідно зазначити, що загальні питання дослідження нормативно-правових засад службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку розглядали у своїх працях А. В. Жбанчик, О. Г. Комісаров, О. В. Кривенко, С. О. Кузніченко, В. В. Мацюк, О. В. Плетньов, М. Б. Саакян, С. А. Яровий та ін. Питанню реагування на збройні конфлікти крізь призму службово-бойової діяльності приділяли увагу Ю. В. Аллеров, Ю. П. Бабков, М. О. Єрмошин, І. О. Кириченко, О. В. Лавніченко, Т. А. Сутюшев, О. М. Шмаков та ін. При цьому опрацюванню питань з правового регулювання службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку України під час врегулюванні збройних конфліктів всередині держави не приділено достатньої уваги, що, безумовно, підтверджує актуальність дослідження.

Метою статті є здійснення аналізу головних нормативно-правових актів України, що регламентують порядок врегулювання збройного конфлікту всередині держави силами охорони правопорядку України, та з'ясування стану нормативно-правового закріплення цього питання.

Виклад основного матеріалу. Основу правового регулювання службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку в умовах припинення внутрішнього збройного конфлікту складають закони та підзаконні нормативно-правові акти. Підзаконні акти доповнюють закони, які в оперативному порядку усувають недоліки законодавства.

Аналізуючи діяльність сил охорони правопорядку, можна побудувати таку ієрархічну систему нормативно-правових актів за їхньою юридичною силою: Конституція України; міжнародні нормативно-правові акти, ратифіковані Україною; Конституційні Закони України; Кодекси і Закони України; постанови Верховної Ради України; укази і розпорядження Президента України; постанови Кабінету Міністрів України; надвідомчі міжгалузеві нормативні акти, відомчі та міжвідомчі нормативні акти; нормативні акти місцевих державних адміністрацій; нормативні акти органів місцевого самоврядування. Окремо в цій системі мають місце нормативні акти спеціальних органів управління, які створюються у разі необхідності в особливих умовах, а саме: комісії з надзвичайних ситуацій, оперативні штаби та ін.).

Конституція має основоположне значення для усього національного законодавства. Вона закріплює принципи, що набувають розвитку в законних та підзаконних нормативно-правових актах. У своїй діяльності сили охорони правопорядку мусять дотримуватися норми ст. 3 Конституції України. Ця норма визначає, що «...людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їхні гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність.

Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є пріоритетним обов'язком держави» [1].

У ст. 17 Конституції України закріплено принципи безпеки суспільства, а саме зазначено, що «...захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу».

Особливу роль у правовому регулюванні України відведено міжнародним нормативно-правовим актам, які ратифіковані Україною. Ст. 9 Конституції України визначає, що «...чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України». Перелічені принципи закладені також у Законі України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р. № 1906-IV [2].

Значна частина нормативно-правових актів України регулює запобіжні (превентивні) заходи, метою яких є запобігання ескалації збройного конфлікту всередині держави.

У ст. 37 Конституції України визначено умови, за якими заборонено діяльність політичних партій та громадських організацій з метою запобігання виникненню збройних конфліктів, а саме: «Утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права та свободи людини, здоров'я населення, забороняються...» [1]. В усіх випадках виникнення збройних конфліктів необхідно враховувати норми ст. 64 Конституції України, де сказано, що «Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України».

Згідно зі ст. 85 Конституції України, до повноважень Верховної Ради України у сфері врегулювання внутрішнього збройного конфлікту належать: п. 9 – «оголошення за поданням Президента України стану війни і укладання миру, схвалення рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України»; п. 31 – «затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію, про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації» [1].

Стаття 106 Конституції України зазначає положення щодо діяльності Президента України у сфері врегулювання внутрішнього збройного конфлікту: п. 1 – «забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави»; п. 17 – «є Верховним Головнокомандувачем

Збройних Сил України, здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави»; п. 18 – «очолює Раду національної безпеки і оборони держави»; п. 19 – «вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та приймає рішення про використання Збройних Сил України у разі збройної агресії проти України»; п. 20 – «приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України»; п. 21 – «приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації – з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України» [1].

Статтею 107 Конституції України визначено статус Ради національної безпеки і оборони України – «координаційний орган з питань національної безпеки і оборони при Президентові України». Відповідно до цієї статті, Рада національної безпеки і оборони України координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони України, головою Ради є Президент України, який формує її склад. Компетенції та функції Ради національної безпеки і оборони України визначаються Законами України «Про основи національної безпеки України» [3] та «Про Раду національної безпеки і оборони України» [4].

Безпосередньо питання припинення збройного конфлікту всередині держави закріплено в «первинних» вітчизняних законах та підзаконних нормативно-правових актах, в яких визначено завдання, структура, права, обов'язки та інші питання функціонування сил охорони правопорядку. Заходи, що застосовуються під час врегулювання збройних конфліктів за цими нормативно-правовими актами, повинні здійснюватися в тих межах, в яких цього потребує ситуація, що склалася. Вони повинні бути сумісними з вимогами міжнародних нормативно-правових актів, що ратифікувала Україна.

Такими є акти, що трактують основні норми міжнародного гуманітарного права «права війни, права збройних конфліктів», яке кодифіковано у Гаазьких конвенціях та деклараціях 1899 і 1907 рр.; Женевських конвенціях про захист жертв війни 1949 р. і Додаткових протоколах до них 1977 р.; резолюціях Генеральної Асамблеї ООН та ін. Також міжнародні акти закріплюють правовий статус особи, права і свободи, які не можуть бути обмежені в надзвичайних умовах, а саме: Міжнародна Хартія прав людини; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права; Конвенція запобігання масовим і брутальним порушенням прав людини; Загальна декларація прав людини; Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та ін.

Окремим блоком виступають міжнародні та вітчизняні нормативно-правові документи щодо протидії тероризму. Такими є міжнародні нормативно-правові документи, що ратифіковані Україною: Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден, 1970; Конвенція про

боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації, 1970; Конвенція про попередження і покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, 1973; Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом, 1977; Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом, 1997; Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму, 1999; Закон України «Про боротьбу з тероризмом» [5]; Положення про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України [6] та ін.

Правове регулювання відносин, що виникають в умовах виникнення збройного конфлікту, здійснюється за допомогою актів, які регламентують застосування заходів надзвичайного характеру. Надзвичайні ситуації вимагають нормативного впливу, що відрізняється від існуючого в нормальних умовах. Правове регулювання у таких умовах визначається спеціальними адміністративно-правовими режимами.

В умовах виникнення збройного конфлікту особливого розгляду потребує надзвичайний правовий режим воєнного стану. Статтею 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» встановлено, що воєнний стан – «...це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [7].

Воєнний стан в Україні вводиться Указом Президента України, який підлягає затвердженню Верховною Радою України протягом двох днів з моменту звернення Президента України. Пропозиції на введення надзвичайного стану Президенту України подає Рада національної безпеки і оборони України [7].

У своїх дослідженнях С. О. Кузніченко наголошує, що у період військових дій соціальне середовище на території воєнного конфлікту практично виходить з-під нормативного впливу повсякденного (звичайного) законодавства. Руйнуються нормальні громадські зв'язки, змінює роботу державний механізм управління. Окрім загальних, військовий стан має і специфічну мету. Це всебічне забезпечення успішних дій збройних сил держави. В умовах воєнного стану збільшуються повноваження військової влади, відбувається перехід функцій органів державної влади до військових органів управління. Воєнний стан вводиться аж до припинення стану війни, вторгнення, нападу, блокади території України, окремих її частин чи загрози таких дій, тобто не має обмеження у часі дії. Воєнний стан зумовлює певні

специфічні правообмеження для громадян, можливість запровадження додаткових обов'язків [8]. Таким чином, правовий режим воєнного стану передбачає жорсткі та інтенсивні правообмеження для громадян і найширші додаткові повноваження для державних органів.

Також наразі, виходячи зі складної воєнної обстановки в Луганській та Донецькій областях, прийнято Закон України «Про військово-цивільні адміністрації», що визначає організацію, повноваження і порядок діяльності військово-цивільних адміністрацій для забезпечення безпеки та нормалізації життєдіяльності населення в районі проведення антитерористичної операції [9]. На наш погляд, цей Закон є вимушеною мірою та компромісом для запровадження деяких заходів правового режиму воєнного стану без його оголошення під час дії особливого періоду.

Особливе значення серед нормативно-правових актів займає Стратегія національної безпеки України, прийнята рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 06.05.2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України» та введена в дію Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287 (далі – Стратегія) [10].

У розділі 3 п. 3.2 визначено перелік чинників щодо неефективності системи забезпечення національної безпеки і оборони України, а саме: «...несформованість сектору безпеки і оборони України як цілісного функціонального об'єднання, керованого з єдиного центру; інституційна слабкість, непрофесійність, структурна незбалансованість органів сектору безпеки і оборони; недостатність ресурсного забезпечення та неефективне використання ресурсів у секторі безпеки і оборони; відсутність ефективних зовнішніх гарантій безпеки України; діяльність незаконних збройних формувань, зростання злочинності, незаконне використання вогнепальної зброї...» [10].

У розділі 4 Стратегії в п. 4.2 визначено заходи зі створення ефективного сектору безпеки і оборони, основними з яких є: «...комплексне вдосконалення законодавства з питань національної безпеки і оборони України...; ...централізоване управління сектором безпеки і оборони у мирний час, у кризових ситуаціях, що загрожують національній безпеці, та в особливий період; міжвідомчу координацію і взаємодію...; ...удосконалення державної системи стратегічного планування, створення єдиної системи моніторингу, аналізу, прогнозування та прийняття рішень у сфері національної безпеки і оборони, забезпечення ефективної координації та функціонування єдиної системи ситуаційних центрів профільних органів державної влади сектору безпеки і оборони...» та ін. [10].

У п. 4.3 наведено завдання з підвищення обороноздатності держави, забезпечення готовності держави, її економіки і суспільства до оборони та відбиття зовнішньої агресії у будь-яких формах і проявах (зокрема у формі гібридної війни), визначено, що «...підвищення рівня обороноздатності держави є ключовим пріоритетом політики національної безпеки. Пріоритетом у цій сфері є реформування Збройних Сил України з метою

забезпечення їх ефективності, мобільності, оснащення сучасним озброєнням, військовою і спеціальною технікою та на основі цього – спроможності забезпечити оборону держави» [10].

У п. 4.4 наведено завдання з реформування та розвитку розвідувальних, контррозвідувальних і правоохоронних органів. Визначено, що «...реформування та розвиток розвідувальних, контррозвідувальних і правоохоронних органів України має здійснюватися на основі принципів верховенства права, патріотизму, компетентності, департизації, доцільної демілітаризації, координації та взаємодії, розподілу завдань і усунення дублювання функцій, демократичного цивільного контролю та прозорості». Також поставлено завдання з реформування Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ, розвитку Національної гвардії України, Державної прикордонної служби, Державної міграційної служби, Державної служби з надзвичайних ситуацій [10].

Отже, на сьогоднішньому етапі розвитку української державності Стратегія має дуже важливе значення, відповідає сучасним викликам та загрозам зовнішньої та внутрішньої безпеки України та визначає фундаментальні позиції з врегулювання та припинення збройних конфліктів всередині держави.

Не менш важливе значення має Воєнна доктрина України прийнята рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 р. «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» та введена в дію Указом Президента України від 24.09.2015 р. № 555/2015, що є системою поглядів на причини виникнення, сутність і характер сучасних воєнних конфліктів, принципи і шляхи запобігання їх виникненню, підготовку держави до можливого воєнного конфлікту, а також на застосування воєнної сили для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, інших життєво важливих національних інтересів [11].

У Воєнній доктрині у розділі II п. 11 визначено загрози воєнній безпеці України, що можуть бути реалізовані за такими сценаріями збройних конфліктів, основними з яких є: «...збройний конфлікт всередині держави, інспірований Російською Федерацією з намаганням відокремити від України адміністративно-територіальні одиниці у східних та південних регіонах України, за участю не передбачених законом збройних формувань, терористичних угруповань у взаємодії з політичними, неурядовими, етнічними, релігійними або іншими організаціями... та ...збройний конфлікт на державному кордоні України, зокрема прикордонні збройні інциденти (провокації, сутички) з регулярними або нерегулярними силами Російської Федерації, не передбаченими законом збройними формуваннями» [11].

У розділі III п. 24 визначено, що «...Україна не виключає можливості застосування воєнної сили також для локалізації та ліквідації внутрішнього збройного конфлікту. Для ліквідації внутрішнього збройного конфлікту Україна залучає Збройні Сили України, Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державну спеціальну службу транспорту, інші утворені відповідно до законів України військові

формування, а також правоохоронні органи спеціального призначення згідно з Конституцією і законами України» [11].

Воєнна доктрина у п. 32 як основу кризового реагування на воєнні загрози та недопущення ескалації воєнних конфліктів «...розглядає використання можливостей Ради Безпеки ООН, ОБСЄ, НАТО, ЄС, інших міжнародних структур, які несуть відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки, застосування кризового консультативного механізму відповідно до положень Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору, підписаної 9 липня 1997 року» [11].

На наш погляд, на сьогоднішній час це є вкрай актуальним напрямком та вірною принциповою позицією Уряду, так як відмова України від ядерної зброї шляхом підписання Будапештського меморандуму 1994 р. повинна була забезпечити територіальну цілісність України. Сьогодні «Держави-гаранти» не виконують своїх зобов'язань, тому зовнішні гарантії безпеки України виявилися вкрай недієвими. До того ж, як показує практика проведення антитерористичної операції на Південному Сході України, наразі недослідженими та нерозробленими залишаються питання взаємодії національних сил охорони правопорядку з міжнародними безпековими організаціями, що надають допомогу у врегулюванні збройного конфлікту всередині держави.

На основі викладеного в підрозділі можна зробити певні висновки.

1. Головними нормативно-правовими актами, що декларують питання врегулювання та припинення внутрішнього збройного конфлікту на території України, є Конституція України, Стратегія національної безпеки України та Воєнна доктрина України, які мають дуже важливе значення, відповідають сучасним викликам та загрозам зовнішньої та внутрішньої безпеки України та визначають фундаментальні позиції з врегулювання та припинення збройних конфліктів всередині держави.

2. Основу правового регулювання службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку в умовах припинення збройного конфлікту всередині держави складають закони та підзаконні нормативно-правові акти, в яких визначено завдання, структури, права, обов'язки та інші питання функціонування сил охорони правопорядку. Підзаконні акти доповнюють закони, які в оперативному порядку усувають недоліки законодавства. Наразі ці нормативно-правові акти потребують доопрацювання відповідно до реформ, що запроваджені Урядом України у сфері безпеки і оборони.

3. Уряд України сподівається на залучення міжнародних організацій, які несуть відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки для врегулювання збройних конфліктів на території України. Однак наразі нерозробленими залишаються питання взаємодії національних сил охорони правопорядку з міжнародними безпековими організаціями, що можуть надати допомогу у врегулюванні збройного конфлікту всередині держави.

4. Напрямки подальших досліджень будуть спрямовані на розроблення

нормативно-правових засад взаємодії сил охорони правопорядку України з міжнародними організаціями під час врегулювання збройного конфлікту на території України.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. : станом на 07.12.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. станом на 07.12.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.
3. Про основи національної безпеки України : Закон України від 15.12.2005 р. № 3200-IV станом на 07.12.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
4. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР станом на 07.12.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр>.
5. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV станом на 07.12.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/638-15>.
6. Про Положення про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України : Указ Президента України від 14.04.1999 р. № 379/99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/379/99>.
7. Про правовий режим воєнного стану : Закон України 12 травня 2015 року № 389-VIII станом на 07.12.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/389-19>.
8. Кузніченко С. О. Адміністративно-правовий режим воєнного стану : монографія / С. О. Кузніченко. – Х., 2014.
9. Про військово-цивільні адміністрації : Закон України від 03.02.2015 р. № 141-VIII станом на 07.12.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/141-19>.
10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 06.05.2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015.
11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» : Указ Президента України від 24.09.2015 № 555/2015.

Евтушенко И. В. Правовое регулирование служебно-боевой деятельности сил охраны правопорядка Украины во время урегулирования вооруженных конфликтов внутри государства. Осуществлен анализ главных нормативно-правовых актов Украины, регламентирующих порядок урегулирования вооруженного конфликта внутри государства. Рассмотрено состояние нормативно-правового обеспечения сил охраны правопорядка Украины во время урегулирования вооруженных конфликтов на территории Украины. Подчеркнута целесообразность усовершенствования нормативно-правовых основ взаимодействия национальных сил охраны правопорядка с международными организациями сферы безопасности.

Ключевые слова: *вооруженный конфликт, силы охраны правопорядка, служебно-боевая деятельность, нормативно-правовое обеспечение.*

Yevtushenko I. V. Legal regulation service and combat activity of the security forces of Ukraine during the armed conflict within the state. The common military situation in Ukraine demonstrate us the emergence of armed conflict that has dangerous influence the

national security of state. The course of the antiterrorist operation in the Donetsk and Lugansk regions confirm this statement. Under these conditions, the improvement of military service and security forces to Ukraine needs special attention.

Situation in Ukraine is that the theory of military service and security forces need a new development in a settlement of the armed conflict within the country. The question of legal security come to the fore and inseparably accompany the strategic and tactical principles of the use of law enforcement forces.

The aim of article to analyze the main legal acts of Ukraine governing the settlement of the armed conflict within the state by security forces to find out the state of Ukraine and legal consolidation of this issue.

The Constitution is fundamental to all national laws. It enshrines the principles of becoming a legal and regulatory regulations. Legal regulation of relations arising in terms of an internal armed conflict by means acts regulating application of emergency. Emergencies require regulatory exposure that differs from that of normal conditions. Rights under such conditions determined by special administrative and legal regimes of emergency and martial law.

Currently, in Ukraine adopted the Law "On civil-military administration" that defines the organization, powers and procedures of the military and civil administration for security and normalization of the population in the area of anti-terrorist operations.

Particular significance among regulations holds National Security Strategy of Ukraine. Equally important is the Military Doctrine of Ukraine, which is a system of views on the causes, nature and the nature of modern armed conflicts, principles and ways to prevent their occurrence, preparation of state for a possible armed conflict, as well as the use of military force to protect state sovereignty, territorial integrity and other vital national interests.

Currently there are investigated the interaction of national law enforcement forces with international organizations without pitch, assisting in the settlement of the armed conflict within the country. Future research will be aimed to develop normative legal principles for cooperation between the security forces of Ukraine and international organizations in the settlement of the armed conflict in Ukraine.

Keywords: *armed conflict, security forces, combat activities, regulatory support.*

Надійшла до редакції 16.12.2015

Катрич Д. К.

ад'юнкТ

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.95

ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В УКРАЇНІ: ПОНЯТТЯ І КЛАСИФІКАЦІЯ

Досліджено принципи діяльності Національної поліції України. Запропоновано авторське визначення поняття «принципи діяльності Національної поліції». Здійснено класифікацію таких принципів на загально-правові та спеціально-юридичні.

Ключові слова: *Національна поліція, принципи діяльності, класифікація, загальноправові принципи, спеціально-юридичні принципи.*

Постановка проблеми. Суть перетворення міліції України в Національну поліцію є складним процесом. Основне завдання полягає в тому, щоб силове, авторитарне відомство перетворити на правоохоронний орган європейського зразка, що забезпечуватиме реалізацію наданих йому повноважень, ґрунтуючись на основоположних конституційних та міжнародно-правових стандартах [1, с. 8].

На наше переконання, законність, гуманізм, повага до особи, соціальна справедливість та інші принципи, що були прописані в Законі України «Про міліцію», не спроможні були належним чином забезпечувати права і свободи людини і громадянина. Тому досить доречно, в умовах реформування правоохоронних органів, закріпити в українському законодавстві основоположні і спільні європейські стандарти діяльності поліції.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Правові принципи поліцейської діяльності опосередковано досліджували у своїх роботах такі вчені, як Ю.Є. Аврутін, К.С. Бельський, І.А. Горшеньова, А.В. Губанов, Р.Л. Іванов, А.М. Колодій, М.Ю. Крепакова, О.С. Проневич, К.В. Степаненко, В.В. Чумак та ін. Проте із набранням чинності Законом України «Про Національну поліцію» у 2015 р. принципи діяльності Національної поліції України потребують додаткового дослідження.

Мета – на основі аналізу загальнотеоретичних та адміністративно-правових положень дати визначення поняття «принципи діяльності Національної поліції України», а також здійснити їх класифікацію.

Виклад основного матеріалу. Сучасне законодавство України, наукові доробки вітчизняних вчених та енциклопедичні джерела не дають чіткого визначення поняття «принципи діяльності Національної поліції України». Дане поняття досліджено фрагментарно, подекуди однобічно.

З метою з'ясування сутності зазначеного поняття звернімося до енциклопедичних джерел. Так, Великий тлумачний словник сучасної української мови термін «принцип» тлумачить як основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку тощо [2, с. 941].

Юридичний словник-довідник визначає це поняття як ідеї, основні засади, що відображають головну мету, завдання, напрями форми і методи діяльності [3, с. 538], відповідно, у тому числі діяльності Національної поліції України.

Юридична енциклопедія надає таке поняття: принципи – основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної державної чи громадської організації (гуманізм, законність, справедливість, рівність громадян перед законом тощо). Принципам притаманне абстрактне відображення закономірностей соціальної дійсності, що зумовлює їх особливу роль у структурі широкого кола явищ. Принципи є джерелом багатьох явищ або висновків, що відносяться до нього як дія до причини [4, с. 110].

Також принцип – це одна із фундаментальних філософських категорій, що використовується для характеристики суспільних відносин у будь-якій

сфері діяльності. На відміну від об'єктивних законів, принципи залежать від свідомості людей, від впізнання ними чинних законів природи і суспільства [5, с. 95].

У загальнотеоретичному значенні більшість вчених принципи права визначають як «основні ідеї», «керуючі ідеї», «вихідні положення», «імперативні вимоги», «нормативно-керівні положення» тощо. Принципи права виступають як орієнтири у правотворчій, правоінтерпретаційній і правозастосовчій діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, громадян і громадянських об'єднань.

Так, відомий вчений А.М. Колодій поняття «принципи права» тлумачить як відправні ідеї його буття, що виражають найважливіші закономірності та підвалини даного типу держави і права, є опосередкованими із сутністю права та утворюють його головні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальною значимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови та зміцнення певного суспільного ладу [6, с. 147].

До суттєвих ознак поняття «принципи права» відносять такі:

- регулятивність, яку не можна ототожнювати з регулятивними характеристиками норм права як правил поведінки загального характеру;

- внутрішня єдність, яка проглядається в їх системно-структурній внутрішній збалансованості, несуперечливості, інтегрованості і водночас збалансованості на певні види;

- об'єктивна обумовленість, під якою слід розуміти їх відповідність характеру суспільних відносин, економічним, політичним, ідеологічним процесам, що відбуваються в суспільстві;

- ідеологічність, яка означає, що вони, як і право взагалі, є формальною сутністю свідомості, що здійснює ідейний, інформаційно-виховний вплив загального характеру;

- матеріалізованість у праві, тобто безпосереднє формулювання принципів права в нормах права (текстуальне закріплення) або виведення принципів права з нормативно-правових актів (змістовне закріплення);

- історичність, яка означає, що історичні умови розвитку суспільства і держави висувають відповідні принципи і вони такі, як епоха, люди, їх потреби, спосіб життя, суспільні відносини [6, с. 147].

Щодо особливостей принципів діяльності поліції російський вчений А.П. Рижаків у своєму дослідженні наголошує, що принципи діяльності поліції – це основні початки (закономірності) застосування норм, що містяться у спеціальному законодавчому акті [7, с. 10]. Критерії принципів є такими: положення, що складає принцип, завжди закріплене в законі, тобто є правовим; принцип це не будь-яке, а основне правило, що відображає діяльність поліції. Діяльність (бездіяльність) працівників поліції, у процесі якої порушуються принципи діяльності поліції, не можуть бути визнані законними; недотримання вимог будь-якого принципу діяльності поліції неминуче призведе до порушення положень будь-якого іншого принципу розглянутого виду правозастосування; принципи діяльності завжди відображують її гуманізм [7, с. 10].

Ми погоджуємося із вищевказаними підходами до розуміння поняття «принципи» та «принципи діяльності поліції», а також їх характеристиками. Проте зауважимо, що Закон України «Про Національну поліцію» не дає визначення поняття «принципи діяльності Національної поліції України», а лише визначає, на яких саме принципах ґрунтується діяльність цього органу. Відповідно, вважаємо за необхідне визначити це поняття, зважаючи на вже існуючі теоретичні доробки.

Отже, на наш погляд, принципи діяльності Національної поліції – це вихідні ідеї, які відображають сутність діяльності Національної поліції України, спираючись на основні положення системи внутрішнього і міжнародного права.

Характеризуючи принципи діяльності Національної поліції України, необхідно з'ясувати їх зміст та види. Існує декілька підходів до класифікації правових принципів. Окремі фахівці (наприклад, М.Н. Марченко) поділяють правові принципи на соціально-економічні, політичні, ідеологічні, етичні, релігійні та соціально-юридичні (залежно від їх характеру), або на загальні, міжгалузеві та галузеві (залежно від їх поширення) [8, с. 24–26]. Інші (наприклад, Р.Л. Іванов) поділяють їх на загальносоціальні (поширюють свою дію на суспільство загалом і є предметом правового впливу) та спеціально-юридичні (властиві лише праву як особливому регулятору людської поведінки) [9, с. 115–116].

Прагнучи до формування цілісного уявлення про сенс правових принципів, на яких ґрунтується діяльність сучасної поліції як важливого соціального і правового інституту, доцільнішим буде поділ на загально-правові принципи (такі, що поширюються на діяльність усього конгломерату державних органів виконавчої влади) і спеціальні принципи (властиві виключно інституту поліції) [10, с. 82]. Ми підтримуємо таку позицію авторів, і у даній роботі розглянемо саме таку класифікацію принципів діяльності Національної поліції України.

До загальноправових принципів можна віднести принципи верховенства права, принцип дотримання прав і свобод людини, принцип законності, принцип відкритості і прозорості.

Принцип верховенства права в діяльності Національної поліції України є основним і закріплений у нормах Закону України «Про Національну поліцію». Сутність його полягає у тому, що людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Принцип верховенства права застосовується в діяльності Національної поліції України з урахуванням практики Європейського суду з прав людини [11].

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [12]. На думку професора В.Б. Авер'янова, формування ідеології служіння держави людині можливе за умов практичної реалізації конституційного принципу верховенства права, що передбачає орієнтацію діяльності державних органів на захист прав людини, забезпечення їх пріоритетності

перед усіма іншими цінностями демократичної держави [13, с. 59].

Принцип верховенства права є одним із провідних елементів загальних засад конституційного ладу будь-якої сучасної демократичної держави, являючи собою похідну усіх загальних засад права. Як ціннісний сплав ідей справедливості, рівності, свободи і гуманізму, верховенство права формує відповідний образ правової системи та визначає ті умови, що дозволяють перетворити цей образ на реальність. Принцип верховенства права разом з демократією та повагою до прав і свобод людини і громадянина – це ключові, основоположні, ціннісні орієнтири європейської доктрини праворозуміння. Відповідно, це «три кити» європейської цивілізації, що заклали фундаментальні засади взаємодії суб'єктів міжнародного, європейського та внутрішньо-державного права [14, с. 59].

Верховенство права виступає лакмусовим папірцем відповідності того чи іншого державного утворення демократичним стандартам. Верховенство права – це більш ніж точне застосування правових інструментів; це також верховенство справедливості й захисту усіх членів суспільства від надмірної державної влади. Предметом верховенства права є здійснення влади і відносини між особою та державою. Дія принципу верховенства права має на меті встановлення певних меж діяльності держави в ім'я захисту прав і свобод людини від будь-якого свавілля [1, с. 9].

Крім того, демократична держава, якою є Україна, зумовлює обов'язковість дотримання прав людини і громадянина і гарантування їх державою [14, с. 57].

Конституційні положення, що визначають головним обов'язком держави «утвердження прав і свобод людини», а також проголошують принцип, згідно з яким саме права і свободи та їхні гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, встановили перед правоохоронними органами завдання запровадження дійсно нової ідеології відносин з громадянами [15, с. 27]. Закон України «Про Національну поліцію» передбачає серед основних завдань поліції охорону прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави [11]. Тому поліція в першу чергу повинна спрямовувати свою діяльність на дотримання та захист прав людини. Діяльність поліції включає в себе як забезпечення і відновлення прав і свобод людини, так і повагу до їх дотримання.

Дуже важливим питанням у діяльності Національної поліції України є обмеження прав і свобод людини, проголошених міжнародними документами. Воно припускається лише з метою забезпечення, визнання й поваги прав і свобод інших та задоволення справедливих вимог моралі, суспільного порядку й благополуччя в демократичному суспільстві [16, с. 83]. Права громадян можуть бути обмежені виключно в законному порядку.

Так, наприклад, Європейський кодекс поліцейської етики гарантує кожному право на повагу до його приватного життя (повага до приватного та сімейного життя, житла та кореспонденції). В першу чергу поліцейська діяльність, включаючи втручання у приватне життя, повинна мати правове підґрунтя. Неприпустиме будь-яке свавільне втручання. Більш того, як зазна-

чено в цих правилах, будь-яке втручання у приватне життя завжди має розглядатися як винятковий захід, який навіть у тих випадках, коли він виправданий, не повинен виходити за межі абсолютної необхідності [17].

Жоден службовець органів правопорядку не повинен чинити, підбурювати або терпимо ставитися до будь-якої форми катування або іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання, а також жоден службовець органів правопорядку не повинен посилатися на розпорядження керівництва чи такі виняткові обставини, як військовий стан чи загроза війни, загроза національній безпеці, внутрішня політична нестабільність чи будь-яке інше надзвичайне становище для виправдання катувань або іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання [18].

Принцип дотримання прав і свобод громадян включає в себе недискримінацію, яка означає, що усі рівні перед законом і мають право на рівний захист без жодної дискримінації. Мотивами дискримінації можуть бути стать, раса, колір шкіри, мова, релігія, політичні або інші переконання, національне або соціальне походження, приналежність до етнічних меншин, майновий стан, фізична або розумова відсталість, статева орієнтація чи вік [15, с. 29].

Кожна людина має право на рівний захист закону, без дискримінації за будь-якими ознаками, особливо від насильства або погрози. Особливу увагу приділено захисту потенційно вразливих груп населення – дітей, літніх, жінок, біженців, переселенців і представників меншин [19].

Наступний загально-правовий принцип – це принцип законності, який виражається як у правоохоронному характері самої діяльності поліції, так і в тому, що ця діяльність здійснюється на основі суворого і неухильного дотримання законів і підзаконних нормативно-правових актів. Забезпечуючи безпеку громадян та охорону публічного порядку, здійснюючи нагляд за дотриманням громадянами і посадовими особами правил публічного порядку та публічної безпеки, попереджаючи і припиняючи правопорушення та притягуючи винних до відповідальності за вчинення протиправних дій, поліція тим самим зміцнює законність і правопорядок у державі.

Водночас рішуче припиняючи злочини і адміністративні правопорушення, поліція повинна діяти суворо у відповідності до закону, у межах своєї компетенції, у встановленому законом порядку. Дотримання законності у діяльності поліції особливо важливе, тому що на неї покладено обов'язок попереджати і припиняти правопорушення. Поліція наділена широкими перевагами щодо застосування заходів примусу. У зв'язку з цим особливо неприпустиме будь-яке порушення законності, бо це означає порушення конституційних принципів недоторканності особи, житла, таємниці листування, телефонних переговорів, поштових, телефонних та інших повідомлень, свободи пересування на території України.

Відповідно до ст. 6 Конституції України, органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України. Органи місцевого са-

моврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах та у спосіб, що передбачені Конституцією України [12].

Отже, законність – це загальноправовий конституційний принцип. Принцип законності в діяльності поліції – це вимога від поліцейських здійснення функцій і реалізації повноважень на основі суворого дотримання Конституції України, Закону України «Про Національну поліцію» та інших законів, що регулюють правовий статус і діяльність поліції.

У процесі здійснення своїх повноважень поліція не має права застосовувати закон, що суперечить Конституції України, і відповідно, відомчий нормативний акт, що суперечить конституційному закону. Поліція, реалізуючи свій правовий статус, повинна правильно тлумачити і неухильно дотримуватися норми як процесуального, так і матеріального права. Будь-яке відхилення працівника поліції від цієї вимоги не тільки підриває авторитет усієї поліції, але й завдає збитків справі зміцнення законності. Лише врегульована законодавством діяльність може бути частиною здійснюваного поліцією правозастосування, тому порушення норми права може вивести дію за рамки закону. Наприклад, отриманий поліцейським з порушенням законності доказ визнається неприпустимим і не може бути покладений в основу обвинувачення [7, с. 14].

Вкрай важливо, щоб у суспільстві, де панує верховенство права, поліція проводила лише законні операції. Законність операцій поліції оцінюється не лише з точки зору внутрішнього законодавства, але й з точки зору міжнародних норм в області прав людини.

Поліцейські повинні виконувати накази, що законно віддані їх керівниками, і зобов'язані утримуватися від виконання тих з них, які є явно незаконними, доповідати про них, за що не може бути передбачено застосування санкцій.

Цей принцип закріплений і на міжнародному рівні. У ст. 6 Європейського кодексу поліцейської етики задекларовано, що поліцейські повинні нести особисту відповідальність за свої дії, вони повинні мати можливість відмовитися виконувати накази, що суперечать закону. Формулювання «явно є незаконними» було обрано для того, щоб уникнути ризику непідлягання в тих випадках, коли законність наказу не є прямо очевидною [17].

Також Національна поліція України здійснює свою діяльність на засадах відкритості та прозорості в межах, визначених Конституцією та законами України [11].

Відповідно до норм Європейського кодексу поліцейської етики, населення повинно мати можливість легко впізнавати поліцейські пости та поліцейських у формі. Це стосується і до використовуваного поліцією обладнання (автомобілі і т. д.). Поліція повинна носити легко розпізнавані знаки, що відрізняють її від інших органів. Це є складовою частиною загальної вимоги відкритості і прозорості поліцейської організації, але слугує також і для полегшення доступу до поліції у термінових ситуаціях [17].

Поліція забезпечує постійне інформування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадськість, про свою діяль-

ність у сфері охорони та захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку.

Звіт про діяльність Національної поліції України щороку буде опубліковано на офіційних веб-порталах її органів. Він буде містити інформацію про заходи, які вживалися Національною поліцією, та результати цих заходів. Також буде оприлюднено статистичні та аналітичні дані діяльності поліції.

При наявності підозр та звинувачень у бік керівника органу Національної поліції може бути подана резолюція недовіри. Тоді роботу даного керівника будуть перевіряти [20].

Діяльність поліції може бути як гласною, так і негласною. Таким чином, відкритість діяльності поліції базується на принципі відкритості в тій мірі, в якій це не суперечить Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», Закону України «Про Державну таємницю», а також не порушує права і свободи громадян.

Підсумовуючи, слід наголосити, що загальноправові принципи діяльності Національної поліції України, хоча і притаманні діяльності більшості державних органів, та мають свої характерні особливості з урахуванням специфіки такої діяльності.

До спеціальних принципів належать: принцип політичної нейтральності, принцип взаємодії з населенням на засадах партнерства, принцип безперервності. Такі принципи притаманні лише діяльності Національної поліції України, розкривають її сутність та зміст. Розглянемо їх детальніше.

Згідно із Законом України «Про Національну поліцію», поліція забезпечує захист прав та свобод людини незалежно від політичних переконань та партійної належності. Поліція у своїй діяльності є незалежною від рішень, заяв чи позицій політичних партій та громадських об'єднань. В органах і підрозділах поліції заборонено використовувати будь-які предмети, на яких зображено символіку політичних партій, та провадити політичну діяльність. Поліцейським заборонено висловлювати особисте ставлення до діяльності політичних партій під час виконання службових повноважень, а також використовувати службові повноваження з політичною метою [11].

Поліція належить до виконавчої влади, вона не може бути повністю незалежною від неї, отримуючи інструкції. Однак при виконанні своїх повноважень поліція не повинна отримувати ніяких інструкцій політичного характеру. Поліція у своїй діяльності регулюється тільки законом і не залежить від будь-яких політичних партій, рухів та інших громадських організацій [21, с. 148].

Діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб. Без ефективної взаємодії поліції із вказаними установами, посадовими особами і громадянами неможливе повне, об'єктивне і всебічне вирішення покладених на неї завдань. Актуальними залишаються задачі координованості діяльності правоохоронних органів, ефективності їх взаємодії, достатності професійної підготовки, підвищення відповідальності за доручену справу як з боку пра-

цівників поліції, так і з боку інших правоохоронних органів, державних і муніципальних органів, громадських об'єднань, організацій і громадян. Будь-яка форма взаємодії може бути ефективною, але лише при дотриманні визначених умов взаємодії. Однією зі спільних умов взаємодії є суворе дотримання законності. Ця умова впливає із принципу діяльності поліції, і її наявність зумовлена наявністю даного принципу [7, с 17].

І нарешті, останній принцип – принцип безперервності. Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію», поліцейські забезпечують безперервне та цілодобове виконання своїх завдань. Кожен має право в будь-який час звернутися за допомогою до них. Поліція не має права відмовити в розгляді або відкласти розгляд звернень стосовно забезпечення прав і свобод людини, юридичних осіб, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань з посиланням на вихідний, святковий чи неробочий день або закінчення робочого дня [11]. Поліцейський на території України незалежно від посади, яку він займає, місцезнаходження і часу в разі звернення до нього громадян або службових осіб із заявою чи повідомленням про події, які загрожують особистій чи громадській безпеці, або у разі безпосереднього виявлення таких, зобов'язаний вжити заходів до попередження і припинення правопорушень, рятування людей, надання допомоги особам, які її потребують, встановлення і затримання осіб, які вчинили правопорушення, охорони місця події і повідомити про це в найближчий відділ поліції [22].

Висновки. Слід наголосити, що ефективність визначених принципів діяльності Національної поліції України буде залежати від механізму їх реалізації у практичній діяльності. Проголошення на загальнодержавному рівні системи принципів такої діяльності – це лише перший крок на шляху до змін в українському суспільстві в цілому та діяльності поліцейських зокрема.

Бібліографічні посилання

1. Кривицький Ю.М. Верховенство права як принцип діяльності міліції: перспективи закріплення та реалізації в умовах реформування МВС України / Кривицький Ю.М. // Юридична Україна. – № 8. – 2013. – С. 8–13.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь, 2003.
3. Юридичний словник-довідник / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К., 1996.
4. Юридична енциклопедія / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. – К., 1998.
5. Чумак В.В. Принципи діяльності поліції в Грузії: адміністративно-правовий аспект / Чумак В.В. // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту. – № 15. – 2015. – С. 95–97.
6. Теорія держави і права : підручник \ кер. авт. кол. Ю.А. Ведерніков. – Дніпропетровськ, 2015.
7. Рыжаков А.П. Постатейный комментарий к Федеральному Закону «О полиции» / Рыжаков А.П. – М., 2011.
8. Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах / под ред. М.Н. Марченко. – М., 1998. – Том 2: Теория права. – 1998. – 640 с.
9. Иванов Р.Л. О понятии принципов права / Р.Л. Иванов // Вестник Омского ун-та. – 1996. – Вып. 2.
10. Степаненко К.В. Правові принципи діяльності поліції в зарубіжних країнах / Степаненко К.В., Карнаух Г.В. // Правова держава: історія, сучасність та перспективи в

умовах євроінтеграції : матеріали Українсько-польської науково-практ. конф. – Дніпропетровськ, 2013. – С. 82–85.

11. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // ВВР України. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.

12. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

13. Головін А.П. Адміністративно-правове забезпечення поліцейської діяльності: історія, досвід, напрями удосконалення / Головін А.П. // Вісник Луганського держ. ун-ту внутр. справ імені Е.О. Дідоренка. – № 5. – 2012. – С. 59–67.

14. Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії : монографія / ред. Ю. Шемшученко. – К., 2008.

15. Кравцов А.С. Пріоритет прав і свобод людини і громадянина – провідний принцип діяльності міліції України / Кравцов А.С. // Проблеми адміністративного права. – № 6. – 2010.

16. Кацараба Ю.Я. Поняття та принципи регулювання діяльності міліції щодо забезпечення міжнародних стандартів прав людини в Україні / Кацараба Ю.Я. // Право. – 2008. – № 2. – С. 81–90.

17. Європейський кодекс поліцейської етики 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.

18. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку від 17.12.1979 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.

19. Десять основних правозахисних стандартів правильної поведінки для правоохоронних органів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.

20. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zbroya.info.com>

21. Миколенко А.И. Законы Украины «О прокуратуре», «О милиции», «Об адвокатуре». Комментарии. – 6-е изд. С испр. и доп. / Миколенко А.И., Миколенко А.Н. – Х., 2007.

22. Про організацію реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення, інші правопорушення, надзвичайні ситуації та інші події та забезпечення оперативного інформування в органах і підрозділах внутрішніх справ України : наказ МВС України від 22.10.2012 № 940 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.

Катрич Д.К. Принципы деятельности Национальной полиции в Украине: понятие и классификация. Исследованы принципы деятельности Национальной полиции Украины. Предложено авторское определение понятия «принципы деятельности Национальной полиции». Осуществлена классификация таких принципов на общеправовые и специально-юридические.

Ключевые слова: *Национальная полиция, принципы деятельности, классификация, общеправовые принципы, специально-юридические принципы.*

Katrych D. K. Principles of policing in Ukraine: the concept and the classification. In this article defined the concept to the principles of National Police, shows the classification on the general legal and the special legal, defined the characteristic to this principles.

Essence the transformation of the militia into police in Ukraine is a difficult process. It is necessary to turn the power department into the law enforcement agency, which will provide the implementing power, based on the European standard.

In this article shows the idea, that legality, humanism, respect for the individual, social justice and other principles, which were enshrined in the law of Ukraine “About militia” were unable to ensure the rights and freedoms of citizens. Therefore it is should to details mark in Ukrainian law the principles of policing, which are different from the principles, which were enshrined in the law of Ukraine “About militia”.

Russian scientist A.P. Ryzhakov in his study defines, that the principles of policing its the basics beginnings of the applying standards, which are contained in the federal law.

Principles of policing its the main ideas, which wear a legal nature (were fixed in the law), express the essence of police, based on the main provisions of the state law and the international law, always express humanism of the police.

Principles of policing enshrined in the law of Ukraine “About National Police”. In this article shows the classification on the general legal principles (such that apply on the activities of the executive power) and the special legal principles (belongs only to the institution of the police).

For general legal principles can include the rule of law, the principle of respect for the rights and freedoms, principles of the legality, the principle of openness and transparency.

For special legal principles can include the principle of political neutrality, the principle of cooperation with the population on the basis of partnership and the principle of going.

These principles are the foundation of policing.

Keywords: *National Police, principles of policing, classification, general legal principle, special legal principles.*

Надійшла до редакції 21.12.2015

Поклад О. В.

аспірант

(Запорізький національний університет)

УДК 342.951

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ПОЛІЦІЇ: СУЧАСНІ РЕАЛІЇ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Здійснено аналіз сучасного правового забезпечення підстав, форм та порядку реалізації громадського контролю за діяльністю поліції в Україні, виокремлено вади його нормативно-правового регулювання та запропоновано окремі шляхи його удосконалення.

Ключові слова: *поліція, громадський контроль, форми громадського контролю, правове забезпечення, міжнародні стандарти, шляхи удосконалення.*

Постановка проблеми. В Україні забезпечення прав і свобод людини і громадянина є одним із основних завдань процесу реформування українського суспільства, що набуває особливого значення в контексті європейської інтеграції України. Прагнення української держави стати повноправним членом світового співтовариства спрямоване на зміщення векторів діяльності правоохоронних органів у цілому і поліції зокрема з метою першочергового забезпечення ними національних конституційних норм та світових стандартів дотримання прав і свобод людини.

Основною метою діяльності національної поліції України, визначеною Законом України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року (далі – Закон), є служіння суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [1]. Основоположними засадами (принципами) діяльності поліції з-поміж інших визначено відкритість та прозорість, а також взаємодію з населенням на засадах партнерства, що, у свою чергу, закладає основи для повернення довіри до цього правоохоронного органу та його законної діяльності, направленої в першу чергу на обслуговування громадян у правоохоронній сфері.

Виходячи з нової «обслуговуючої» функції поліції, основним замовником поліцейських послуг є народ України, її громадяни, які за рахунок сплати податків утримують поліцію, а тому повинні мати законодавчо визначені гарантії контролю за її діяльністю. Сучасне новітнє законодавство України, яке регулює систему прав громадян у цілому, дотримання і захист їх поліцією, надає певні можливості для громадського контролю за діяльністю поліції, але форми такого виду громадського контролю, технології та методи його здійснення потребують свого впровадження та вдосконалення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Слід зауважити, що проблематика громадського контролю за діяльністю органів публічної адміністрації в цілому та правоохоронних органів, у тому числі міліції, не є новою, в різні часи її досліджували такі вчені: В. Авер'янов, О. Андрійко, Ю. Барабаш, Д. Бахрах, Ю. Битяк, С. Братель, М. Вітрук, В. Гаращук, І. Голосніченко, С. Гончарук, В. Горшеньов, Є. Додін, С. Денисюк, І. Залюбовська, І. Ільїнський, Р. Калюжний, С. Ківалов, В. Колпаков, О. Кузьменко, О. Музичук, В. Опришко, А. Селіванов, М. Селівон, В. Семчик, В. Сіренко, М. Снітчук, Ю. Шемшученко, В. Шестак, Є. Шоріна та ін.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу новітнього законодавства, яке регулює підстави та порядок здійснення громадського контролю за діяльністю поліції, визначити науково обгрунтовані пропозиції щодо його удосконалення, а також визначити оптимальні шляхи його застосування у практичній взаємній діяльності поліції та громадськості.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до нині діючого законодавства, а зокрема Розділу VIII «Громадський контроль за діяльністю поліції» Закону України «Про Національну поліцію», нормативно визначено такі форми громадського контролю за діяльністю поліції: отримання та оприлюднення звіту про поліцейську діяльність; контроль за діяльністю керівника поліції та прийняття резолюції недовіри йому; шляхом взаємодії між керівниками територіальних органів поліції та представниками органів місцевого самоврядування; шляхом залучення громадськості до розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських.

Міжнародні стандарти взаємодії підрозділів поліції з громадськістю визначено в Резолюції № 690 (1979) Парламентської асамблеї Ради Європи «Декларація про поліцію», 8 травня 1979 року, Страсбург [2], Рекомендаціях (2001) 10 Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики», ухвалених Комітетом міністрів 19 вересня 2001 на 765-му засіданні заступників міністрів [3], та Резолюції 34/169 Генеральної Асамблеї ООН Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку від 17 грудня 1979 р. [4]. Декларацію про поліцію в багатьох країнах покладено в основу професійних стандартів поліцейських, і хоча вона не має юридичної чинності, її основні положення були закріплені в Європейському кодексі поліцейської етики, прийнятому як додатковий регулятивний документ Ради Європи.

Вказані документи рекомендують державам організувати свою поліцію відповідно до професійних стандартів взаємодії підрозділів поліції з гро-

мадськістю та передбачають, що: діяльність поліції відбувається в тісному контакті з громадськістю і ефективність поліції залежить від публічної підтримки; поліцейські організації, окрім забезпечення правопорядку, виконують соціальні, а також сервісні функції в суспільстві; довіра населення до поліції тісно пов'язана з їх ставленням до громадськості, зокрема, їх повагою до людської гідності та основоположних прав і свобод особи; поліція повинна бути організована у такий спосіб, що сприяє хорошим зв'язкам поліції з громадськістю і, за необхідності, ефективній співпраці з іншими органами, місцевими громадами, неурядовими організаціями та іншими представниками громадськості; поліція повинна бути організована таким чином, щоб заслуговувати на публічну повагу як професійні поборники права і постачальники послуг для громадськості; поліцейські організації повинні бути готові надати об'єктивну інформацію про свою діяльність громадськості без розкриття конфіденційної інформації.

Дані рекомендації тим чи іншим чином знайшли своє нормативне вираження в статті 86 Закону. Так, з метою інформування громадськості про діяльність поліції керівник поліції та керівники територіальних органів поліції раз на рік готують та опубліковують на офіційних веб-порталах органів поліції звіт про діяльність поліції. Щорічний звіт про діяльність поліції та територіальних органів поліції повинен містити аналіз ситуації зі злочинністю в країні чи регіоні відповідно, інформацію про заходи, які вживалися поліцією, та результати цих заходів, а також інформацію про виконання пріоритетів, поставлених перед поліцією та територіальними органами поліції відповідними поліцейськими комісіями. Відповідно керівники територіальних органів поліції зобов'язані регулярно оприлюднювати статистичні та аналітичні дані про вжиті заходи з виявлення, запобігання та припинення порушень публічного порядку на офіційних веб-порталах органів, які вони очолюють.

Реалізація цієї норми може викликати ряд проблем. Зокрема незрозумілою є періодичність висвітлення на офіційному сайті територіального органу поліції статистичних та аналітичних даних про вжиті заходи з виявлення, запобігання та припинення порушень публічного порядку, тобто як розуміти термін «регулярно» – щодня, щотижня і т.д. Якщо така інформація має розміщуватися на веб-сайті щоденно, то це складно запровадити, адже перед оприлюдненням ця інформація має бути оперативно оброблена та систематизована, та й технічні і організаційні можливості такої діяльності відсутні. Тому більш доцільним є систематизація та розміщення такої інформації на сайті територіального органу поліції міського чи обласного рівня. Крім того, уточнення в законі потребувала б норма, яка вказує, що до такої інформації не належить інформація з обмеженим доступом.

Зрозуміло, що поліція має бути максимально прозорою для громадськості і готова надавати інформацію про свою діяльність. Разом з цим поліція зобов'язана дотримуватися конфіденційності деяких відомостей. Звичайно, хоча в більшості держав такі ситуації цілком достатньо регламентовані, у поліції завжди буде певна свобода вибору для досягнення рівноваги між цими двома

категоріями інтересів. Крім того, контакти між поліцією і ЗМІ можуть виявитися складними, і поліція не завжди може бути до них достатньо готовою. Тому в зазначених документах міститься рекомендація виробити відповідні директиви для регулювання відносин поліції зі ЗМІ, які, на жаль, у новому Законі повною мірою не відображені, хоча результати діяльності поліції постійно перебувають в об'єктиві уваги ЗМІ.

Інформування громадськості про стан правопорядку, заходи, які вживаються з попередження правопорушень, покладається на керівників територіальних органів поліції. З цією метою керівники територіальних органів поліції періодично, за заздальгідь оприлюдненим розкладом, мають проводити особисті зустрічі, прес-конференції, а також використовувати мережі Інтернет для оперативного поширення інформації про діяльність органів поліції, забезпечувати інформаційне наповнення веб-сайтів територіальних органів поліції; надавати допомогу інформаційним агентствам, телерадіокомпаніям, друкованим засобам масової інформації, інтернет-виданням, творчим організаціям, підприємствам та установам в інформуванні населення про діяльність органів поліції; забезпечувати підготовку тематичних матеріалів та програм для ЗМІ з актуальних питань підтримання публічного порядку, боротьби зі злочинністю, профілактики правопорушень, сприяти журналістам у цій роботі; організовувати проведення опитувань населення з метою вивчення громадської думки про діяльність органів поліції тощо.

У свою чергу, засоби масової інформації у встановленому порядку можуть запитувати та безоплатно отримувати від органів поліції відкриту інформацію, документи і матеріали з питань, віднесених до їхньої компетенції, а керівники територіальних органів поліції зобов'язані безперешкодно надавати таку інформацію; поширювати отриману інформацію через пресу, радіо, телебачення, засоби глобальної інформаційної мережі Інтернет та в інший спосіб, дотримуючись вимог законодавства щодо збереження державної таємниці; публікувати офіційні відповіді керівників територіальних органів поліції на матеріали, що були оприлюднені раніше.

Новаторством у Законі є норма статті 87, якою визначено порядок прийняття резолюції недовіри керівникам органів поліції. Слід зауважити, що багато норм діючого закону виписані на перспективу, не узгоджуються з нині діючим законодавством та потребують негайного внесення змін в інші законодавчі акти, які в першу чергу регулюють права та свободи громадян та визначають ступінь втручання в них поліції (або обмеження їх поліцією). Зокрема і ця норма виписана з урахуванням майбутньої адміністративно-територіальної реформи, внаслідок якої органи місцевого самоврядування будуть наділені більшими повноваженнями в тій чи іншій сфері життєдіяльності громади, в тому числі контролю органів місцевого самоврядування за діяльністю місцевих органів Національної поліції. З урахуванням таких перспектив, у статті 87 Закону визначено, що органи місцевого самоврядування усіх рівнів, крім селищної і сільської ради, мають право за результатами оцінки діяльності місцевого органу поліції своїм рішенням прийняти резолюцію

недовіри керівнику відповідного органу (підрозділу) поліції, що є підставою для звільнення його із займаної посади. Це рішення має бути прийняте на засіданні відповідної ради шляхом підтримання його 2/3 голосів від загальної кількості депутатського корпусу.

Слід зазначити, що «резолуція» – це рішення, постанова, прийняті, ухвалені з'їздом, зборами і т. ін. внаслідок обговорення будь-яких питань [5]. Згідно з основними правилами юридичної техніки, резолюція складається із вступної (констатуючої) та директивної (резолютивної) частин. Перша з них містить загальну характеристику діяльності відповідної особи (позитивні аспекти та недоліки), а друга – узагальнюючі висновки, оцінку роботи, конкретні заходи, що спрямовані на реалізацію поставлених завдань та усунення виявлених недоліків і встановлює відповідальних осіб. Таким чином, у рішенні про прийняття резолюції недовіри керівнику органу (підрозділу) поліції мають бути зазначені мотиви для його прийняття з посиланням на обставини, що їх обґрунтовують.

Таке рішення направляється до керівника органу поліції, до повноважень якого належить право призначення на посаду та звільнення з посади керівника органу (підрозділу) поліції, щодо якого прийнято резолюцію недовіри, який, у свою чергу, зобов'язаний невідкладно своїм наказом звільнити з посади такого керівника або відсторонити його від виконання службових обов'язків та призначити і провести протягом десяти днів службову перевірку для вивчення обставин, що слугували мотивами для прийняття місцевою радою такого рішення; поінформувати про це відповідну місцеву раду протягом доби. В результаті службової перевірки вищестоящий керівник у триденний строк з моменту отримання матеріалів службової перевірки приймає одне з таких рішень: 1) про подальше перебування такого керівника на займаній посаді; 2) про залишення керівника органу (підрозділу) поліції, щодо якого прийнято резолюцію недовіри, на займаній посаді. Тут слід відзначити некоректність застосування юридичної термінології. Так, прийняття вищестоящим керівником «рішення про подальше перебування такого керівника на займаній посаді» не означає рішення про звільнення з посади, а лише дає право застосування до нього заходів дисциплінарної відповідальності у випадках, передбачених законодавством, наприклад Дисциплінарним статутом Національної поліції, який, очевидно, має бути прийнятий. Тому в даній нормі необхідно визначити виключно два види рішення, які має право прийняти вищестоящий керівник за наявності вищевизначених обставин: 1) про звільнення такого керівника із займаної посади; 2) про залишення такого керівника на займаній посаді.

Про прийняте рішення інформується місцева рада, яка направила резолюцію. У разі прийняття рішення про залишення керівника органу (підрозділу) поліції, щодо якого прийнято резолюцію недовіри, на займаній посаді відповідний керівник органу поліції повинен письмово поінформувати відповідну місцеву раду про причини прийняття такого рішення та надати копії матеріалів проведеної перевірки. Матеріали, що містять інформацію з обмеженим доступом, надаються на підставах та в порядку, визначених законом.

Нормою п. 11 цієї самої статті визначено досить широкі можливості міс-

цевої ради подолання так званого «вето» вищестоящего керівника, який прийняв рішення про залишення керівника територіального органу на посаді. Для цього місцева рада, яка прийняла резолюцію недовіри, протягом одного місяця з дня отримання рішення про залишення на посаді керівника органу (підрозділу) поліції та копій матеріалів проведеної перевірки має право повторно $\frac{3}{4}$ від складу ради прийняти рішення про оголошення резолюції недовіри керівнику органу (підрозділу), яке є остаточним та підлягає обов'язковому виконанню у триденний строк з дня прийняття. У випадку, якщо вищестоящий керівник протягом чотирнадцяти днів з дня отримання відповідного рішення не видав наказу про звільнення такого керівника або не надіслав до відповідної місцевої ради інформацію про залишення на посаді такого керівника разом із матеріалами проведеної перевірки, рішення місцевої ради про прийняття резолюції недовіри набуває статусу остаточного і підлягає обов'язковому виконанню у триденний строк.

У той же час законодавством встановлено обмеження щодо застосування резолюції недовіри керівнику органу поліції, так воно може бути прийнято не раніше ніж через один рік після його призначення на посаду.

Існують реальні перестороги того, що реалізація цієї норми на практиці буде викликати складнощі. Так, з одного боку, обмежено прийняття резолюції щодо недовіри керівнику, який пропрацював на займаній посаді менше року, в той же час його діяльність викликає обурення у громади, супроводжується системним порушенням законодавства, прав і свобод громадян, і може тривати до чергової щорічної ротації керівних кадрів, що було звичайною практикою для попередньої системи діяльності міліції на місцях. З іншого – по суті, будь-який депутат місцевої ради може ініціювати питання прийняття резолюції недовіри керівнику поліції, не отримавши на це згоди громади, а маючи свої корисливі інтереси, пов'язані, наприклад, з проведенням ним та його сім'єю незаконного бізнесу, якому протидіє керівник поліції, що знову ж таки було і, на жаль, залишається дійсною ситуацією на місцевому рівні. Все це матиме наслідок виникнення постійних правових конфліктів між органами місцевого самоврядування та місцевою поліцією, що в кінцевому результаті може призвести до лобіювання окремими депутатами місцевої ради або депутатськими групами, що представляють політичні партії, призначення тієї чи іншої особи керівником місцевого органу поліції, або наявність затягнутих у часі проваджень по адміністративних справах щодо так званих «службових спорів» в адміністративних судах.

Ще одним аспектом громадського контролю за діяльністю поліції є взаємодія між керівниками територіальних органів поліції та представниками органів місцевого самоврядування. Правове регулювання такої взаємодії визначено у статті 88 Закону, що виходячи з назви розділу VIII віднесено до форми громадського контролю, однак, на нашу думку, це два різних правових явища. У зв'язку з цим більш доцільною вбачається така назва розділу VIII Закону «Взаємодія територіальних органів поліції та органів місцевого самоврядування та громадський контроль за діяльністю поліції».

Окремим аспектом взаємодії громадськості та поліції, який набув свого законодавчого втілення у статті 89 Закону, є підготовка та виконання спільних проектів, програм та заходів для задоволення потреб населення та покращення ефективності виконання поліцією покладених на неї завдань. Взаємодія поліції та інститутів громадськості – це врегульовані переважно нормами адміністративного права суспільні відносини рівноправних суб'єктів на засадах партнерства, які складаються у процесі їх погодженої спільної діяльності з виявлення, запобігання та припинення правопорушень, реалізації планів, програм та проектів правоохоронної спрямованості з ефективним використанням засобів, ресурсів та можливостей кожного із суб'єктів [6, с. 22]. До факторів, що впливають на формування партнерських відносин поліції та громадськості, належать: спільність цілей, інтересів та дій; усвідомлення можливості реалізації цілей, планів та програм тільки через спільну діяльність; довіра суб'єктів партнерства один до одного, яка є результатом сформованого позитивного іміджу кожного суб'єкта; взаєморозуміння [7].

Виходячи з положень законів України та міжнародно-правових актів, до основних спільних заходів поліції та громадськості щодо задоволення потреб населення та покращення ефективності виконання поліцією покладених на неї завдань можна віднести: спільне планування та проведення сумісних дій із запобігання та виявлення правопорушень; обмін інформацією та досвідом із запобігання та припинення адміністративних правопорушень та злочинів; проведення спільних семінарів, навчань, зборів, консультацій і нарад правоохоронної спрямованості з питань покращення організації протидії злочинності. До спільних проектів поліції і громадськості можна віднести такі: проведення спільних наукових досліджень; спільна розробка інструкцій, програм, проектів законів тощо; проведення сумісної експертизи нормативно-правових актів; участь поліцейських у роботі громадських приймалень та центрів правової допомоги населенню; організація і проведення спільних телефонних «гарячих ліній», виступів та публікацій у ЗМІ. До спільних програм поліції і громадськості можна віднести: співробітництво поліції з міжнародними та зарубіжними неурядовими громадськими організаціями з питань виконання поліцейських завдань та функцій; участь у програмах правового виховання та освіти населення, молоді, учнів загальноосвітніх шкіл, а також студентів, курсантів і слухачів вищих навчальних закладів; заснування та забезпечення діяльності сумісних друкованих ЗМІ (газет, журналів тощо) та інтернет-видань з метою висвітлення питань поліцейської діяльності, результатів проведення спільних заходів, опублікування звітів керівництва, спільних проектів, наукових досліджень тощо.

Висновок. У підсумку слід зазначити, що це лише частина тих проблемних питань, які потребують вирішення як у законодавчому полі, так і у правозастосовчій практиці реалізації громадського контролю за діяльністю поліції, який, звісно, має бути, але він має бути повною мірою нормативно урегульованим, прозорим, цілепокладальним та таким, що не здійснюється всупереч діяльності поліції, інтересів суспільства та порушує права і свободи

громадян в особі тих же працівників поліції.

Бібліографічні посилання

1. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII // ВВР України. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.
2. Декларація про поліцію: Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи № 690 (1979) від 8 травня 1979 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_803.
3. Про Європейський кодекс поліцейської етики: Рекомендації Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європи від 19 вересня 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/rec1.pdf>.
4. Кодекс поведення должностных лиц по поддержанию правопорядка: Резолюция 34/169 Генеральной Ассамблеи ООН от 17 декабря 1979 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_282.
5. Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов. – М., 2008. – 944 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D0%B7%D0%BE%>.
6. Торкайло Ю.С. Організаційно-правові засади взаємодії органів внутрішніх справ з інституціями держави та структурами громадянського суспільства : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Торкайло Юрій Семенович. – Х., 2012.
7. Взаємодія міліції й населення як стратегічний напрям діяльності органів правопорядку // Журнал «Віче». – № 12. – 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/3714>.

Поклад А.В. Общественный контроль за деятельностью полиции: современные реалии правового обеспечения. Проведен анализ современного правового обеспечения оснований, форм и порядка реализации общественного контроля за деятельностью полиции в Украине, выделены недостатки его нормативно-правового регулирования и предложены отдельные пути его совершенствования.

Ключевые слова: полиция, общественный контроль, формы общественного контроля, правовое обеспечение, международные стандарты, пути совершенствования.

Poklad O.V. Public oversight of police activities: modern realities of legal support. The article analyzes the modern legal support bases, forms and procedure implementation of public control over the activities of police in Ukraine. As a result, it was singled out such forms of public control over police, receiving and publication of the report on police activities; control the activities of the head of police and the adoption of a resolution of no confidence in him; by heads of regional cooperation between the police and representatives of local governments; by involving the public complaints against the actions or inaction of the police.

The analysis of this form of Control raised as the publication of the report on police activities proposed feasibility of organizing and placing this information at the territorial agency or municipal police regional level, in addition to classified information. Investigated vote of no confidence procedure for making heads of police singled out its shortcomings and proposed directions for improvement of the procedure.

It was found that interaction of police with public institutions - is governed mainly administrative law equal subjects of social relations based on partnership, consisting in the process of agreed joint activities to identify, prevent and suppress violations, implement plans, programs and projects of Law Enforcement focus on efficient use of facilities, resources and capabilities of each of the subjects. Factors that influence the formation of partnerships and community police include: common goals, interests and activities; awareness of the feasibility of the goals, plans and programs only through joint activities; business partnership trust each other, which is a result of the prevailing positive image of each subject; minimizing the risk of joint actions; rapport

Keywords: police, public control, forms of social control, legal support, international standards, ways of improvement.

Надійшла до редакції 03.12.2015

ФІЛОСОФСЬКІ, ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ТА КОНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ РОЗБУДОВИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Кузьменко В. В.

доктор философских наук, профессор
(Днепропетровский государственный
университет внутренних дел)

УДК 141.3 + 37.022

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ АРИСТОТЕЛЯ – ЭХО АНТИЧНОЙ ЭПОХИ, ОСНОВОПОЛОЖЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ СИСТЕМ ОБУЧЕНИЯ

Кузьменко В. В. Дидактичні принципи Аристотеля – відлуння античної епохи, основоположення сучасних систем навчання. Аристотелем уперше в історії європейської культури систематизовано основоположення наукового знання, на цьому побудовано його систему навчання в Лікеї. Сучасна дидактика, заходячи у безвихідь, за необхідності повинна звертатися до античності. Аристотелем представлено зразок не лише побудови науки, але і дидактики.

Методами навчання Аристотель бачить індуктивне сходження – утворення загальних положень і висновок силогізму – виведення окремого знання із загального. Висновок передбачає посилки, які самі не можуть бути доведені силогізмом.

В античному космоцентризмі філософські підстави навчання пов'язані з рефлексією розвитку раціонального начала в людині. У логічних творах Аристотеля вони вперше аналізуються у зв'язку з розробкою методів доказів і систематизацією наукового знання.

Ключові слова: європейська культура, сучасна дидактика, зразок побудови науки, античний космоцентризм.

Постановка проблеми. Актуальность темы исследования состоит в том, что Аристотелем впервые в истории европейской культуры систематизированы основоположения научного знания, на этом построена его система обучения в Ликее. Современная дидактика, заходя в тупики, по необходимости должна обращаться к античности. Аристотелем представлен образец не только построения науки, но и дидактики.

Выделяя философские основания принципов обучения в системе Аристотеля, необходимо отметить, что его научное мышление формировалось в

первую очередь под влиянием учения Платона. Философскую систему Аристотеля трудно понять в отрыве от предшествующей деятельности его учителя. И у Платона многое становится по-настоящему понятным лишь при рассмотрении аристотелевских трудов как плодов платоновского посева.

Между этими именами союз «и» одновременно соединительный и разъединительный. Они спорят о методе, о цели, о языке философии. Платон стремится к гомеровской сладости, привлекает читателя, Аристотель не заботится о привлечении читательского интереса. Начиная с Аристотеля, можно говорить о собственном языке философии. Из Ликея философия, как основа научного метода, вышла готовой, во всеоружии.

Аристотель во многом подверг переосмыслению наследие Платона. Он систематизировал логику как науку, создал образ античной науки, просуществовавшей до Нового времени. В отличие от Платона, ученика ироничного Сократа, любившего сталкивать различные соображения здравого смысла друг с другом (чтобы подчеркнуть их несовместимость и показать, что истина не всегда совпадает со здравым смыслом), Аристотель строит науку в согласии со здравым смыслом, опираясь на него. Необходимо согласиться с мнением П. П. Гайденко о том, что это служит основанием для выделения аристотелевского подхода к познанию мира в особую программу, которую она называет «континуальной» [14, с. 255].

Программа имеет в качестве своего основания принцип систематизации научного знания. Именно систематизация приводит к необходимости сделать любой элемент знания целостным, самодостаточным, доказательным. В связи с систематизацией научного знания делаются предметом научных исследований приёмы рассуждений. Характерно внимание Аристотеля к логической стороне любого рассматриваемого вопроса.

Изложение основного материала. В «Первой аналитике» формулируется назначение логического учения. «Оно о доказательстве, и это дело доказывающей науки» [2, с. 117]. К доказывающим, дедуктивным относятся науки, исследующие причины, отвечающие на вопрос «почему есть?» [3, с. 255]. Не всякое знание определяется как научное, лишь то, которое имеет своим предметом, вечное, не созданное, нерушимое, строится на основе определённых принципов, требует доказательств.

Доказательство – это силлогизм, «который строится из истинных, первых [положений] или из таких, знание о которых берет свое начало от тех или иных первых истинных положений [7, с. 386]. В «Первой» и «Второй» аналитиках употребляются некоторые термины как синонимы: «доказательство», «доказывающий силлогизм», «научный силлогизм». От доказывающего отличаются диалектический, эвристический, или софистический силлогизмы.

Систематизация научного знания приводит к необходимости философской рефлексии принципов обучения, ранее не применяемых в античной культуре, реконструкция которых в философской системе Аристотеля затруднена тем обстоятельством, что обучение неотрывно от науки. Интерпретируя принципы обучения, можно сделать вывод, что Аристотель специально не

осмысливал эту проблему. Преподавая в Ликее, он по необходимости конструировал ряд принципов, исходя из которых строил систему обучения. Это подтверждает тот факт, что мы не найдем среди его произведений специально посвященных дидактическому искусству.

Взгляды Аристотеля на обучение можно интерпретировать в работах: «Первая аналитика», «Вторая аналитика», «Топика», «Никомахова этика», в трактатах «О душе», «Метафизика», «Физика».

В перипатетической школе в связи с систематизацией научного знания родилась новая организационная форма учебного процесса – лекция, чтение учебника перед слушателями. Проблемы систематизации научного знания в Ликее Аристотеля исследованы А. П. Огурцовым [20]. В Ликее диалог как форма постижения истины отступает на второй план. Лекция – это форма обучения, где проблема истины конкретизируется, представляется в сформулированном виде, поэтому необходима стройная система доказательств.

В Ликее достойным философа занятием был признан кропотливый, постоянный, профессионально-планомерный труд, – «прагматия». Анализ научной деятельности в Ликее проведен Т. В. Васильевой [11], П. П. Гайденоко [14], И. Д. Рожанским [24].

Онтологический аспект аристотелевского представления об обучении раскрывается и во «Второй аналитике», и в «Никомаховой этике», он отражен в размышлениях о способностях к доказательствам, к умозрению в душе каждого. Эти проблемы рассматривались А. С. Богомоловым [10].

С анализом архитектоники знания и мнения, природы принципов и начал доказательного знания связан гносеологический аспект обучения в системе Аристотеля. Для обучения он выделяет первичный компонент, знание возникает из того, что ранее известно, частью – путём индукции, частью – путём умозаключения. Как метод обучения Стагирит обосновывает индуктивное восхождение – образование общих положений и силлогистическое умозаключение – выведение частного знания из общего. В связи с анализом проблем методологии науки методы обучения в Ликее Аристотеля рассматривались А. В. Ахутиным [9], В. П. Визгиным [12], А. В. Гостевым [15], С. В. Мейном, Ю. А. Шрейдером [18], Э. Н. Михайловым, А. Н. Чанышевым [19], К. А. Сергеевой, Я. Л. Силиным [26]. Авторы анализируют логику Аристотеля как правила построения умозаключений, и поэтому необходимый элемент обучения. В представленных работах почти не рассмотрены вопросы, связанные с особенностями построения научного знания, необходимого при обучении, о проблемах научения использованию категориальных и объяснительных схем науки, дающих возможность, по мысли Аристотеля, определить: предмет доказательства (существование вещи); начала доказательства; сущность доказательства; необходимость доказательства. Эти вопросы анализируются автором исследования.

Сравнивая эстетические представления Платона и Аристотеля, А. Ф. Лосев [16], обращая внимание и на методы коммуникации, которые, тем не менее, отличаются от диалога, подчёркивал, что большинством иссле-

дователей логика Аристотеля абсолютизируется, делается очевидной, неоспоримой, именно поэтому сложно выделить проблемы, которые ставил Аристотель в «Аналитиках» как дидактические.

Логика Аристотеля не только как средство доказательств, язык науки, но и как метод коммуникации между учёными, рассматривалась А. А. Анкиным [1], Г. Н. Волковым [13], Я. Лукасевичем [17], Т. И. Ойзерманом [21], В. Н. Садовской [25], О. Ф. Серебряниковым, И. Н. Бродским [27], А. Л. Субботиным [29], В. С. Стёпиным [28], С. А. Яновской [30].

В логических произведениях Аристотеля проблемы обучения анализируются в связи с разработкой методов доказательств и систематизацией научного знания. Аристотель исходил из формулы: сущность человека в мире – это искусство знать и мыслить. Если Платон рассматривал обучение как эроное восхождение души к умопостигаемому бытию, то принципы обучения, выделенные нами в философской системе Аристотеля, можно рассматривать как одно из первых основоположений европейских сциентистских теорий и концепций обучения.

В отличие от Платона, Аристотель отделил проблемы воспитания от обучения. Суждения о некоторых аспектах воспитания представлены в этических произведениях. Как учитель, он на первое место ставит развитие способностей к умозрению, рефлексии знания. В его понимании обучение – это приобретаемая способность к доказательствам, к самостоятельному мышлению. Эти мысли неоднократно высказываются в логических и этических произведениях. Рассуждая о наличии мыслительных способностей, Стагирит определяет: «Не будучи врожденными, или будучи врожденными, они остаются сначала скрытыми (для нас)? Если бы мы их уже имели, то это было бы нелепо, ...мы приобретаем эти способности, не имея их раньше» [3, с. 282]. Термином «способности» прежде всего обозначается начало изменения: «например, строительное искусство есть способность, которая не находится в том, что строится; а врачебное искусство, будучи некоторого рода способностью, не может находиться в том, кто лечится» [4, V. 12]. Понятие способности (потенции) имеет у Аристотеля в качестве своего коррелята понятие деятельности. Различаются два варианта реализации способности. В одном случае это сама деятельность (например, видение, процесс реализации способности к зрению), в другом – определенный продукт: например, дом – есть осуществление способности к строительству. Способность к умозрению находится в обучаемом, раскрывается благодаря деятельности по обретению знания. Более всего душе человека присуще мышление, ум схватывает непосредственные начала, «... ум есть исходный элемент науки» [3, с. 298].

Деятельность ума, его способность к мышлению, познанию бытия рассматриваются в трактате «О душе». Аристотель доказывает обособленность мышления от других способностей души. Продолжая традицию Платона, он определяет начало знания в самой душе, это – мышление. Его не могут отнять или исказить ни старость, ни болезнь, ни гнев богов, ни насилие тиранов. В области чистого мышления человек всегда свободен. Путь к обнару-

жению сущности мышления видится в наблюдении за его действиями. Аристотель противопоставляет друг другу два вида мышления. Первый – простое восприятие умопостигаемого, мышление о неделимом – он никогда не бывает ложным. Во втором – постижение множества разрозненных элементов, их сочетание или разделение. Ум при таком мышлении соединяет между собой разрозненные эйдосы в суждения или отделяет одни группы эйдосов от других. Первоначальное состояние мышления Аристотелем сравнивается с хаотическим состоянием бытия. Эйдосы (не по времени, а по своей сущности) не связаны между собой. Ум волен выстраивать из них любые суждения: как истинные, так и ложные.

В трактате «О душе» приведены размышления о времени и как о характеристике мышления: «Так, как неделимое можно понимать двояко: как неделимое или в возможности, или в действительности, – то ничто не мешает, когда мыслится протяжённое, мыслить его неделимым (ведь оно в действительности неделимо) и в неделимое время: ведь время – подобно протяжению – делимо и неделимо. Итак, нельзя сказать, что мыслит ум в каждую половину времени. Ибо пока не произведено деление, нет половины, разве только в возможности. Когда же ум каждую половину мыслит отдельно, то вместе с тем делит время; тогда он мыслит их так, как если бы они были два протяжения. Если же что-то мыслят состоящим из двух частей, то его мыслят и во времени, состоящем из таких же двух частей» [6, вб–14]. Время – необходимое условие соединяющих и разъединяющих действий, которые составляют сущность мышления. Действия ориентированы друг относительно друга, отделяются друг от друга во времени. Мышление как процесс имеет свою временную сторону.

В трактате «О душе» Аристотель непосредственно не рассматривает проблем обучения, не выводит каких-либо закономерностей этого процесса. Но из приведенных рассуждений можно интерпретировать один из его принципов: постепенность при обучении. Если способность составлять суждения – процесс, определяемый во времени, то и присвоение передаваемого знания, его актуализация происходит постепенно. Две составляющие мышления, происходящего во времени, – это память и способность к счету. Благодаря памяти возникает опыт, «многие воспоминания об одном и том же предмете приобретают значения опыта» [4, 980в].

В «Первой аналитике» науку Аристотель связывает с мышлением и опытом. В его определении ум не мыслит постоянно, он только способность, для способности тяжело всё время действовать [6, 429а 21]. Обучение же – приобретаемая способность к самостоятельному мышлению. Развитие способностей мыслить самостоятельно может происходить постепенно, во времени. Испытывать воздействие эйдоса ум может постепенно. Принцип постепенности при обучении рассматривается Стагиритом и в логических произведениях.

Т. В. Васильева в своём исследовании подчёркивает, что в Ликее впервые достойным философа занятием был признан кропотливый, постоянный,

професійно-планомірний учений труд, – «прагматія», змінивши учений досуг платонівської Академії [11, с. 92]. В античній древності не було філософів усидчивіше перипатетиків. Ні в одній філософській школі, ні до, ні після Лікея, не вели такої планомірної і обширної роботи по накопленню і систематизації різноманітних наукових свідчень, як в школі Аристотеля. «Систематизовані були шляхи мислі, не раз испытані і перевірені способи обобщення знань, виведених із спостережень і розмишлень, – так складався «Органон» [11, с. 93].

Прообрази аристотелівських силлогізмів можна отримувати і у Платона, який бачив, що умствена діяльність обростає арсеналом зброї, виробляє свої особливі прийоми. В діалозі «Тимей» беспорядковому мисленню «внутрі нас» протиставляється божественне, завершене, кругове. Правильність висновків визначається «в безупречному круговороті, зміні дня і ночі, місяців і років, рівноденствій і сонцестоянь [23, с. 87]. В розумінні Платона наше мислення підвладно «возмущенню», божественне круговорот «невозмутимо, правильно, досконалим» [23, с. 89]. Звертає на себе увагу постійне визначення частин і цілого в діалогах – визначення гармонічних пропорцій. Виходячи із моделі круговороту божественного розуму і гармонічних пропорцій, можлива інтерпретація форми, якою, в уявленні Платона, повинно слідувати наше мислення. У Платона прийоми висновків залишилися несистематизованими. Але і до початку досліджень і систематизації прийомів висновків грецька філософія розвивалася, виходячи із правил формальної логіки. Систематизацію і формалізацію логіка античної філософії починає отримувати в перипатетическій школі. В логічних виробленнях «Органона» підводяться результати багаторічної шкільної роботи. Якщо у Платона геометрія служила засобом, розвиваючим здатності до уявлення, то логічні вироблення Аристотеля – це спеціально створене зброє для розвитку здатностей до самостійному доказателюванню мисленню.

Розглядаючи викладання Аристотеля в Лікеї, І. Д. Рожанський підкреслює, що дійшли до нас трактати не були літературно оформленими творами, призначеними для широкого розповсюдження. По його думці, це, скоріше всього, конспекти лекцій, які Стагірит читав в Лікеї. Основами для них служили записи, зроблені в різні роки його життя. По думці І. Д. Рожанського, при повторних читаннях курсів лекцій в текст конспектів вносилися виправлення і доповнення, вписувалися нові абзаци, робилися позначки на полях. Лише внаслідок конспекти піддалися обробці і редактуванню [24, с. 459]. Письменні настанови Аристотеля були звернені до людей, об'єднаних обиходом однієї школи, для яких пройшло час обговорювати окремі факти. Перипатетики учили обговорювати види і роди предметів, розрізняти суттєве і привходяче в будь-якій річці, в будь-якій справі, розглядали не те, що буває, а те, що є в сенсі непреходячого буття, і те, що може бути або не може бути згідно своїй природі. Аристотель приучав своїх учнів не сме-

шивать мысли со словами, а слова с вещами. В постоянной тренировке, при неоднократном повторении однотипных вопросов и похожих приёмов вырабатывается специфический философский язык, систематизируется наука о природе – физика, научно определяется центральное понятие физики – движение. Аристотелевская физика может быть по-настоящему понята лишь при условии рассмотрения ее в рамках всей системы способа его мышления, понимания знания и науки.

Во «Второй аналитике» Стагирит размышляет о том, что знание для его передачи необходимо строить как объективно-мыслительную систему суждений и непререкаемых истин, следующих из некоторых посылок, с соблюдением ряда правил вывода. Но для человека, изучающего науку, строгость, всеобщность и необходимость выводов не всегда самоочевидна [3, с. 318]. Обучая, следует переходить от того, что известно, к незнакомому. «Всякое учение и всякое обучение должно быть основано на (некотором) уже ранее имеющемся знании. Это становится очевидным при рассмотрении всякого (учения и обучения)» [3, с. 321]. Передаваемое знание должно быть целостным, обоснованным, доказательным, входить в душу, не прерываясь другими знаниями, до тех пор, пока не превратится в своё достояние [5, с. 248]. В таком видении процесса обучения усматриваются принципы доступности и последовательности, что коррелирует с методом, предложенным Платоном в «мифе о пещере» (9 книга «Государство»). «Начинать надо с самого лёгкого, сначала смотреть на тени, затем на отражение в воде различных предметов, а уж потом на самые вещи, ...и самое небо легче было бы видеть не днём, а ночью...» [22, с. 298]. Именно так, по степени сложности Платон и выстраивает иерархию знаний, приводящих к видению истинного бытия.

Одна из основных характеристик научного знания определена в «Никомаховой этике» – возможность его трансляции в процессе обучения. «Всякой науке можно выучиться, и всякому предмету знания обучить» [5, с. 428]. Знание обладает свойством потенциальности для ученика. Существующее знание может быть превращено в своё достояние, присвоено обучаемым и переходит в актуальное (своё) знание благодаря обучению и рефлексии над ним. «В ином смысле знающим в потенции является тот, кто учился, и тот, кто овладел уже наукой» [8, с. 93]. Обучение работе со знанием – один из важнейших дидактических принципов, сформулированных и используемых в античной культуре.

Перевод знания в актуальное связывается с умением использовать категориальные и объяснительные схемы науки, дающие возможность определить: 1) предмет доказательства (существование вещи); 2) начала доказательства; 3) сущность доказательства; 4) необходимость доказательства. По Аристотелю, «...знать то, для чего имеется доказательство, и не случайным образом – это значит иметь доказательство. (Для доказательства) должны быть причины и (положения), более известные и предшествующие доказательному» [3, с. 285].

В перипатетической школе родилась новая форма передачи знаний –

чтение учебника перед слушателями. На второй план оттеснился диалог. Первостепенное значение приобрела лекция, которая превратилась в основу организации учебного процесса. Использование дидактических принципов постепенности, последовательности требовало особой формы учебной деятельности. Для передачи знания постепенно, частями, следующими друг за другом, необходимо ограничить их трансляцию во времени. Лекция стала использоваться и для регламентации учебного процесса. Но лекция не укладывается в прямолинейную рациональную форму, в ней сильны требования, выясняющиеся в ходе работы. Слушание лекции – не пассивный процесс, он включает извлечение смысла из сказанного, граничит с пониманием. Всё же она ближе к учебнику, чем сократический диалог, но в отличие от него, – это форма обучения, где проблема истины представлена в сформулированном виде, поэтому необходима стройная система доказательств. Транслируемое знание стало нуждаться и в письменной фиксации. В Ликее создаются первые учебники для изложения материала тех или иных наук. А. П. Огурцов обращает внимание на то, что некоторые, не дошедшие до нас, учебные пособия создавались учениками Аристотеля. Феофраст систематизировал известные ему мнения натурфилософов («Мнения физиков»), Дикарх Мессинский написал историю литературы и политики, Евдем – историю геометрии, астрономии и арифметики, Менон – историю медицины [20, с. 50].

Методы обучения формулируются и во «Второй аналитике»: приведение к рассуждению – индуктивное восхождение и силлогистическое умозаключение – выведение частного знания из общего. Такие приемы, утверждает Аристотель, используют ораторы, убеждающие других, «или посредством примеров, которые являются видом индукции, или посредством энтимем, которые (представляют собой) силлогизмы» [3, с. 281]. Эти методы наиболее подходящие для развития способности к самостоятельному доказательному мышлению. Но применять их следует в том случае, если обучаемый уже обладает некоторым исходным знанием. «Однако прежде чем использовать индукцию или силлогизм, следует передать то, что в известном смысле уже знают» [3, с. 284].

Не всякое знание, лишь умозрительное, существует как научное, доказательное. А. П. Огурцов отмечает, что культ умозрения определяет и направленность обучения на развитие литературных, риторических способностей свободнорожденных граждан полиса. Для обучения Аристотель выстраивает иерархию знаний, в которой умозрительное занимает первое место [20, с. 104]. Классифицируя умозрительные науки, Стагирит выделяет науку о природе, математику и науку о божественном. Первое место занимает наука о божественном: неподвижном, лишённом частей, неделимом, неизменном бытии, низший ранг отведен науке о природе; среднее место занимает математика. Такая классификация обусловлена степенью удаленности от чувственного бытия.

В отличие от Платона, Аристотель считает, что доказательное знание невозможно без чувственного восприятия. Прежде чем рассуждать о причи-

нах и свойствах исследуемого, необходимо убедиться в его существовании, такое знание дают чувства. Рассуждение рассматривается как обращение ума к самому себе с целью выяснить, о чём дают знать чувства. «Доказательство же исходит из общего, индукция – из частного; знание частного нам дают чувства, однако и общее нельзя рассматривать без посредства индукции, ибо и так называемое отвлеченное познаётся посредством индукции» [3, с. 336]. Знания первичных начал, без которых невозможны рассуждения, появляются благодаря чувственному восприятию, «...общая посылка постигается умом, частная же связана с чувственным восприятием» [3, с. 327]. Помнить можно лишь то, что узнали посредством чувств. Из часто повторяющихся воспоминаний об одном и том же появляется опыт. Из опыта и из всего общего появляются и наука, и навыки.

Чувственное восприятие даёт знание о качестве исследуемого лишь в данном месте и в данное время. Чувственно познаются отдельные вещи и их отдельные свойства. «Общее» не воспринимается чувственно. Под «Общим» понимается то, «что есть всегда и везде» [3, с.328]. «Общее» – вечное первоначало всего сущего, выступает возможным предметом познания, раскрывает себя в логическом мышлении. Используя общие суждения, Аристотель строит схемы доказательств. То, что требует доказательств, невозможно узнать лишь из чувственного восприятия. Чувственно мы получаем знание о существовании треугольника, но к тому, что сумма всех его углов равна двум прямым, приходим, используя общие суждения.

Формируя принципы обучения, Аристотель неизменно обращается к концепции науки, которую связывает с доказательством, рациональным мышлением над первоначалами. Обучение – это приобретаемая способность мыслить логически, доказательно, на основе ранее полученного знания. Обучение должно развивать рациональное начало в человеке, «...ибо под умом я понимаю начало науки» [3, с. 343]. Ум необходимо готовить к работе со знанием, способность к рациональному мышлению формировать постепенно, переходя от известного и простого к сложному. Поэтому при трансляции знания осуществляется переход от простого, известного к сложному, неизвестному.

Дидактический принцип перехода от простого, известного, к более сложному у Аристотеля неизбежно вытекает из принципов доступности и последовательности, поскольку «начинать необходимо с самого лёгкого...» [22, с. 298], обучать, опираясь на ранее полученное знание [3, с. 330]. В «Первой» и «Второй» аналитиках, «Метафизике» определяются способы упорядочения знания. Одно из назначений упорядочения, деления знания на классы, роды и виды – в необходимости упрощения работы с ним, в частности, при его трансляции. Передаваемое знание необходимо подчинить рассудочной схеме. В «Никомаховой этике» показывается, что сначала даётся предварительное знание при помощи общих определений. Высшее благо – предмет этики, развёртывается в определенной последовательности: «сначала достаточно определить его в общих чертах, а уж потом описать подробнее; всякий, кажется, в состоянии расчленив и довести описание до того, что определено в общих

чертах...» [5, 1098a]. Способ выведения частного из общего используется при передаче знаний любой из наук. Общее мыслится первичным по отношению к частному, прежде всего гносеологически. Общее более достоверно, более познаваемо.

Упорядочение наук осуществляется Аристотелем по различным признакам, например, в соответствии с чистотой формы, по степени точности. Логико-методологическое обоснование любого упорядочения представлено во «Второй аналитике»: необходимо положить в качестве начала науки недоказуемый, но непосредственно очевидный принцип. Это коррелирует с онтологическим требованием: положить в основу бытия неподвижное, середину, субстрат, сущность. Середина, по Аристотелю, «...есть ум и основание простого бытия сущности» [3, с. 283].

При упорядочении наук в соответствии с чистотой формы на первом месте выступает наука о Боге как о неподвижном перводвигателе, бестелесой чистой форме; затем следует цикл физических наук. Физика – наука о такой сущности, которая имеет начало движения и покоя в самой себе. В этом Стагирит усматривает преимущество физики перед математикой, которая хотя и является более доказательной и абстрактной, но предмет физики более сложен, потому что исследует бытие, взятое в движении.

Упорядочивая знание по степени точности, Аристотель выделяет науки, «исследующие то, что есть» [3, с. 283], и науки, исследующие причины явлений, «почему есть». Наука, дающая знание того, почему что-нибудь есть, более точная, чем наука, дающая знание того, что есть. Наука, не имеющая дело с материальной основой, точнее и выше науки, имеющей с ней дело [3, с. 286]. Например, арифметика выше и точнее гармонии; наука, исследующая меньшее число начал, точнее науки, требующей некоторого добавления. Арифметика в такой классификации выше в сравнении с гармонией [3, с. 328].

Обоснование дидактического принципа от простого к сложному представлено и во «Второй аналитике», где Стагирит высказывает суждения о математическом методе исследования, и в «Физике», где приведены размышления о математических объектах. При передаче знания необходимо идти от свойств чувственных вещей к умозрению. «Теперь если существуют математические предметы, они должны быть в чувственных вещах, как утверждают некоторые, либо быть отдельными от чувственных вещей» [8, с. 85]. Но математические объекты не тождественны чувственным вещам, они формируются посредством абстрагирования, идеализации из тех или иных свойств вещей. Соответственно этому принципу должно развиваться и мышление математика. «И в отношении сущего примером служит то рассмотрение, которому математик подвергает объекты, полученные посредством отвлечения, он производит это рассмотрение, сплошь устранивши все чувственные свойства, например, тяжесть или лёгкость, жёсткость или противоположное ей» [8, с. 85]. Такое толкование природы математических объектов подтверждает вывод о том, что чувственное восприятие рассматривается Аристотелем как первичный, необходимый, но более простой способ исследования свойств

вещей. Именно так, от чувственного восприятия к умозрению, от более простого к сложному должен строиться и способ передачи знания. Исходя из этого принципа, Стагирит с каждой из теоретических наук тесно связывает и другие. С физикой – психологию, поскольку душа в одной части её существования неразрывно связана с телом, а изучение некоторых природных тел входит в задачу физики. С математикой связывается астрономия, оптика, механика и учение о гармонии – науки, в которых существенная роль отведена исследованиям количественных отношений. По мысли Аристотеля, математика – одна из наук, изучение которой развивает способности к умозрению.

При систематизации наук античный мыслитель настаивает на обязательном соблюдении однородности в каждой из них. Любая наука базируется на своих смысловых принципах – «тезисах», пользуется своими посылками и выводами – «ипотессами». «Нельзя, следовательно, вести доказательства так, чтобы из одного рода сущего переходить в другой, так, например, нельзя геометрические положения доказывать при помощи арифметики» [3, с. 312].

Принцип движения от простого к сложному позволяет видеть, что не всякая наука доказывающая, есть науки, дающие знания начал доказательства. Эти науки Стагирит называет дающими определения. Начала таких наук – аксиомы, очевидные недоказуемые положения, предшествующие последующему выводному знанию. «Мы же утверждаем, что не всякое знание доказывающее, а знание непосредственных начал недоказуемо ... есть не только наука, и не только её начало, благодаря которому становятся известными определения» [3, с. 283].

В качестве начала доказательства может выступать мнение, которое принимается как непосредственная и необходимая посылка. В логическом учении мнение имеет статус вероятного знания, транслируется в процессе обучения, оно должно быть либо принято, либо опровергнуто путём силлогистического умозаключения. «Мнение есть нечто непостоянное, и такова его природа» [3, с. 333]. Мнение – это новый элемент знания, его необходимо подвергать проверке. «Например, если одно (рассматривает) человека по самому существу, другое же, хотя (рассматривает) человека, но не по самому существу. В самом деле, (рассматривается знанием и мнением) одно и то же, то есть человек, но не одинаковым образом» [3, с. 335]. Во «Второй аналитике» анализируется вопрос: можно ли об одном и том же иметь мнение и знать? Почему мнение не есть знание? Аристотель стоит на той позиции, что «некоторые (предметы) истины и существуют, но могут быть и иными» [3, с. 333]. Необходимое то, что не может быть иным. Любая наука основывается на необходимых истинных положениях. Мнение то, что может быть истинно или ложно, «может быть и иначе» [3, с. 333]. Об одном и том же, утверждает Аристотель, можно иметь мнение и знать.

Метод, вырабатывающий у обучаемого способность отличать истинное и ложное знание, представляет у Аристотеля диалектика. Диалектический силлогизм необходим для анализа научных выводов, обладающих статусом вероятных суждений. По мысли Аристотеля, диалектика связывает все науки,

необходима для познання первичних начал любой науки. «Диалектика не имеет дела с чем-нибудь столь (строго) определенным, как равно и с каким-либо одним определённым родом. А диалектика имеет дело со всеми науками» [3, с. 313]. В аристотелевском понимании диалектическими являются суждения о вероятном и правдоподобном, применяемые в диалоге, в устном обучении. «Оно (диалектическое суждение. – В. К.) очевидно полезно для трёх целей: для умозаключения, для устных бесед, для философских знаний» [7, с. 350]. Предмет диалектики – истинное мнение, тождественное вероятному знанию. Диалектическая логика в философской системе Аристотеля – это учение о построении вероятных научных предположений, метод защиты собственной позиции, способ опровержения точки зрения своего оппонента.

Как одну из форм обучения Аристотель рассматривает диалог. А. П. Огурцов пишет, что в Ликее диалог дидактизируется, монологизируется. Лишь одна из сторон является активной, вторая – пассивной, внимающей, слушающей и, по сути дела, не вступающей в спор [20, с. 48]. Диалог превращается в беседу учителя с учеником, где ученик задаёт вопросы, а учитель предлагает ответы. В «Топике» анализируется логическая структура учебного диалога, разворачивается учение о принципах диалектической постановки вопросов, о способах подачи найденного решения слушателю, о приёмах, к которым необходимо прибегать в речах, убеждая других. Частью «топологической» логики является риторика – учение об организации речи, об анализе логических и грамматических способов подтверждения и опровержения речевых оборотов. В учении об организации речи представлены дидактические приёмы преподавателя, обучающего работе с отдельными словами и сложным категориальным аппаратом, обучающего языку науки. В «топологической» логике демонстрируются методы, помогающие освоить «первые начала» всякой науки, рассматриваются приёмы, подготавливающие ум к работе с достоверным аподиктическим знанием. «Ибо, исходя из начал, свойственных лишь данной науке, нельзя говорить что-нибудь о тех началах, поскольку они первые начала для всех наук. Поэтому их необходимо разбирать на основании правдоподобных положений в каждом отдельном случае, а это и есть (задача), свойственная диалектике или наиболее близкая ей. Ибо, будучи способом исследования, она прокладывает путь к началам всех учений» [7, 101a 36в 4].

Логическое учение не ограничивается изложением логики только лишь доказательного знания. Учение о вероятном знании развёртывается в «Топике». Именно к вероятному знанию обращаются тогда, когда неэффективна логика категориального и аподиктического силлогизма, когда мнение необходимо принимать на веру. А. Ф. Лосев отметил, что «вековой исследовательский предрассудок в отношении Аристотеля заключается в том, что его логику абсолютизируют, делают самоочевидной и неоспоримой, слишком силлогистической. В логике Аристотеля обычно находят конструкции только абсолютного знания и совершенно игнорируют ту относительность знания и мышления, которое... играет не меньшую роль, чем логика категориального

и аподиктического силлогизмов» [16, с. 713–714].

Если рассматривать логику аподиктического силлогизма только как анализ форм мышления, то невозможно выделить проблемы, которые ставил Аристотель в связи с трансляцией знания, развитием способности к умозрению, жизнью научного знания в диалоге.

Выводы. Взгляды Аристотеля на обучение, наиболее системно отраженные в работах «Первая аналитика», «Вторая аналитика», «Топика», «Никомахова этика», в трактате «О душе», представляют синкретичность онтологического, гносеологического и методологического аспектов обучения.

Онтологический аспект ярко отражен и во «Второй аналитике», и в «Никомаховой этике», представлен размышлениями о существовании способностей к доказательствам, умозрению в душе каждого, «...такие возможности, очевидно, присущи всем живым, ...оставаясь сначала скрытыми (для нас)» [3, с. 337]. В «Никомаховой этике» показывается, что если предмет науки – это предмет усвоения, а обучение – приобретаемая способность к умозаклучениям, то необходимы усилия обучаемого для обретения знаний, возникновения способностей в его душе [3, с. 338].

Гносеологический аспект обучения связан с анализом архитектоники знания и мнения, природы принципов и начал доказательного знания. Доказательное знание идёт от аксиом и предположений. Все аксиомы обладают высшей степенью общности и представляют начала любого доказательства. Всякое доказательство должно исходить из чего-нибудь, относиться к чему-нибудь, обосновывать что-нибудь [3, с. 318]. Для обучения Аристотель выделяет первичный компонент: оно возникает из того, что ранее известно, частью – путём наведения, частью – путём умозаклучения. Человек знает тогда, когда ему ясны принципы построения знания. Всякое знание может стать предметом обучения, быть передано другому, освоено и усвоено им, превращено в своё достояние [3, с. 339].

Методами обучения Аристотель видит индуктивное восхождение – образование общих положений, и силлогистическое умозаклучение – выведение частного знания из общего. Умозаклучение предполагает посылки, которые сами не могут быть доказаны силлогизмом.

В античном космоцентризме философские основания обучения связаны с рефлексией развития рационального начала в человеке. В логических произведениях Аристотеля они впервые анализируются в связи с разработкой методов доказательств и систематизацией научного знания.

Библиографические ссылки

1. Анкин А. А. Юность науки / Анкин А. А. – М., 1979.
2. Аристотель. Первая аналитика // Собр. соч. : в 4-х т. – М., 1978. – Т. 2.
3. Аристотель. Вторая аналитика // Собр. соч. : в 4-х т. – М., 1978. – Т. 2.
4. Аристотель. Метафизика // Собр. соч. : в 4-х т. – М., 1978. – Т. 3.
5. Аристотель. Никомахова этика // Собр. соч. : в 4-х т. – М., 1978. – Т. 4.
6. Аристотель. О душе // Собр. соч. : в 4-х т. – М., 1978. – Т. 1.
7. Аристотель. Топика // Собр. соч. : в 4-х т. – М., 1978. – Т. 2.

8. Аристотель. Физика // Собр. соч. : в 4-х т. – М., 1978. – Т. 1.
9. Ахутин А. В. История принципов физического эксперимента от античности до XVII столетия / Ахутин А. В. – М., 1976.
10. Богомолов А. С. Античная философия / Богомолов А. С. – М., 1985.
11. Васильева Т. В. Афинская школа философии / Васильева Т. В. – М., 1985.
12. Визгин В. П. Генезис и структура квалитативизма Аристотеля / Визгин В. П. – М., 1982.
13. Волков Г. Н. У колыбели науки / Волков Г. Н. – М., 1971.
14. Гайденко П. П. Эволюция понятия науки. Становление и развитие первых научных программ / Гайденко П. П. – М., 1980.
15. Гостев А. В. Проблема человеческого мышления в трактате Аристотеля «О душе» / Гостев А. В. // Вопросы философии. – 1997. – № 12. – С. 94–106.
16. Лосев А. Ф. История античной эстетики. Аристотель и поздняя классика / Лосев А. Ф. – М., 1975.
17. Лукасевич Я. Аристотелевская силлогистика с точки зрения современной формальной логики / Лукасевич Я. – М., 1959.
18. Мейн С. В. Методологические аспекты теории классификации / Мейн С. В., Шрейдер Ю. А. // Вопросы философии. – 1976. – № 12. – С. 142–151.
19. Михайлов Э. Н. Ионийская философия / Михайлов Э. Н., Чанышев А. Н. – М., 1966.
20. Огурцов А. П. Дисциплинарная структура науки / Огурцов А. П. – М., 1988.
21. Ойзерман Т. И. Проблемы историко-философской науки / Ойзерман Т. И. – М., 1964.
22. Платон. Государство // Собр. соч. : в 4-х т. Т. 3 / Платон. – М., 1994.
23. Платон. Тимей // Собр. соч. : в 4-х т. Т. 3. – М., 1994.
24. Рожанский И. Д. Развитие естествознания в эпоху античности / Рожанский И. Д. – М., 1979.
25. Садовская В. Н. Проблемы методологии дедуктивных теорий / Садовская В. Н. // Вопросы философии. – 1963. – № 3. – С. 62–71.
26. Сергеев К. А. Диалектика категориальных форм познания / Сергеев К. А., Силин Я. Л. – Л., 1987.
27. Серебряников О. Ф. Дедуктивные умозаключения / Серебряников О. Ф., Бродский И. Н. – Л., 1969.
28. Стёпин В. С. Идеалы и нормы в динамике научного поиска / Стёпин В. С. – Минск, 1981.
29. Субботин А. Л. Теория силлогистики в современной формальной логике / Субботин А. Л. – М., 1965.
30. Яновская С. А. Методологические проблемы науки / Яновская С. А. – М., 1972.

Аристотелем впервые в истории европейской культуры систематизированы основоположения научного знания, на этом построена его система обучения в Ликее. Современная дидактика, заходя в тупики, по необходимости должна обращаться к античности. Аристотелем представлен образец не только построения науки, но и дидактики.

Методами обучения Аристотель видит индуктивное восхождение – образование общих положений и силлогистическое умозаключение – выведение частного знания из общего. Умозаключение предполагает посылки, которые сами не могут быть доказаны силлогизмом.

В античном космоцентризме философские основания обучения связаны с рефлексией развития рационального начала в человеке. В логических произведениях Аристотеля они впервые анализируются в связи с разработкой методов доказательств и систематизацией научного знания.

Ключевые слова: европейская культура, современная дидактика, образец построения науки, античный космоцентризм.

Kuzmenko V. V. Didactic principles of Aristotle - an echo of ancient times, first principle of modern systems of education. Aristotle for the first time in the history of European culture systematized the foundations of scientific knowledge, constructed its education system in Lyceum. Modern didactics, coming to dead ends, must of necessity appeal to antiquity. Aristotle presents a sample build not only science, but also didactics.

Methods of teaching, Aristotle sees inductive ascent education. General provisions, and syllogistic reasoning is the elimination of private knowledge in General. The conclusion assumes the parcels, which themselves cannot be proven by syllogism.

The ontological aspect is vividly reflected in the «Second Analytics», and «Nicomachus ethics» presents a reflection about the existence of abilities to the proof, speculation in the soul of each. In «Nicomachus ethics» shows that if the object of science is the subject of learning and learning acquired the capacity for reasoning, the necessary efforts of the learner for gaining knowledge, the emergence of abilities in his soul.

Gnoseological aspect of teaching involves the analysis of the architectonics of knowledge and belief, the nature and principles of evidence-based knowledge began. Evidence-based knowledge comes from axioms and assumptions. All axioms have a higher degree of generality and are the beginning of any evidence. Every proof must proceed from something, to treat something, to justify something. For learning, Aristotle distinguishes primary component, which is, it arises from what is known, part – by hovering part – way reasoning. A person knows when they clear the principles of knowledge. All knowledge could be subject of education, to be transferred to another, mastered and learned, turned into his domain.

In ancient cosmocentrism philosophical foundations of education are associated with the reflection of the development of rational nature in man. In the logical works of Aristotle, they first analysed in connection with the development of methods of evidence and systematization of scientific knowledge.

Keywords: *European culture, modern didactics, the model of creation science, antique cosmocentrism.*

Надійшла до редакції 21.12.2015

Олійник А. Ю.

кандидат юридичних наук, професор
(Київський національний університет
технологій та дизайну)

УДК 342.7

РЕГУЛЮВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В КОНСТИТУЦІЯХ ГРУЗІЇ ТА УКРАЇНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Досліджено регулювання основних свобод людини і громадянина нормами Конституції Грузії. Проаналізовано загальні і спеціальні норми, що закріплюють основні свободи. Порівняно Конституцію України і Конституцію Грузії. Запропоновано висновки і рекомендації.

Ключові слова: *Конституція України, Конституція Грузії, регулювання загальних конституційних свобод, регулювання спеціальних конституційних свобод.*

Постановка проблеми. Проблема дослідження основних свобод людини і громадянина, їх поняття, види і зміст, утвердження і забезпечення реалізації постійно знаходиться у полі зору науковців і має важливе теоретичне і практичне значення в науці конституційного права.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблема висвітлювалася різними авторами в монографіях, підручниках, посібниках, наукових статтях, доповідях і повідомленнях. Серед них праці О.Б. Горової, В.О. Боняк, А.Ю. Олійника, Ю.С. Разметаєвої, В.С. Семенова, Б.В. Сидорець та ін. Основні свободи досліджувалися в Україні разом з основними правами. Самостійно правове регулювання основних свобод людини і громадянина нормами Конституції Грузії в Україні не досліджувалося.

Метою дослідження є аналіз регулювання основних свобод людини і громадянина нормами Конституції Грузії, а саме: а) аналіз праць авторів щодо правового регулювання основних свобод людини і громадянина в Україні; б) формулювання поняття та ознак правового регулювання основних свобод людини нормами Конституції Грузії; в) розподіл свобод на загальні і спеціальні, що регулюються нормами Конституції Грузії та порівняння їх із Конституцією України; г) висновки і рекомендації.

Виклад основного матеріалу. Дослідження правового регулювання основних свобод людини і громадянина в Україні вчені здійснювали щодо усіх конституційних прав і свобод, їх окремих груп та окремих прав і свобод. Так, О.Б. Горова розглядає регулювання громадянських конституційних свобод людини у різні періоди розвитку суспільства. Вона акцентує увагу на тому, що свобода людини від свавільного позбавлення її життя була урегульована ще в Біблії. У Стародавньому Римі були урегульовані правовими нормами свободи приватної власності, слова і думки, пересування, особистої недоторканності тощо. На її думку, заслуговують на увагу норми, що регулюють свободи особистості в Конституції США та Біллі про права. Саме в названих документах були урегульовані свободи: совісті, слова і друку, мирних зібрань, недоторканності особи, її житла та особистого життя, приватної власності та ін. В Європі названі свободи отримали своє закріплення в Декларації прав людини і громадянина 1789 р. та в Конституції Франції 1791 р. На думку О.Б. Горової, кожне століття внесло свою неповторність в урегулювання існуючих сьогодні громадянських свобод чи закріпило за людиною нові можливості. Завдяки цьому основні свободи особи отримали своє закріплення на міжнародному рівні [1, с. 45, 48–49].

Отже, О.Б. Горова поділяє думку інших авторів про те, що основні свободи після Другої світової війни перестали бути справою лише конкретної держави і були імплементовані в конституціях держав ООН, Ради Європи та ін. Конституція і закони Грузії не стали винятком.

В.О. Боняк, досліджуючи конституційне право людини і громадянина на освіту, підкреслює той факт, що це можливість фізичної особи здобувати знання, вміння і навички у межах визначеної освітньо-професійної програми. На її думку, це не тільки право на здобуття знань, це і свобода вибору за ба-

жанням фізичної особи здобувати освіту як безкоштовно, так і за кошти, обирати навчальний заклад, де отримувати вищу освіту (приватні вищі навчальні заклади чи вищі навчальні заклади державної або комунальної форми власності, в яких є можливість отримувати вищу освіту понад державне замовлення) [2, с. 66].

Отже, В.О. Боняк стверджує той факт, що конституційна свобода людини і громадянина вибирати форму і зміст навчання щодо отримання вищої освіти є передумовою реалізації самого права на вищу освіту і залежить від уповноваженого суб'єкта.

Тезу про перевагу конституційної свободи над конституційним правом підкреслює А.Ю. Олійник. На його думку, конституційна свобода є широкою можливістю індивіда самостійного вибору варіанта поведінки у процесі реалізації діючого права та чіткі межі невтручання держави в такі можливості індивіда [3, с. 73]. Він же конституційні свободи вважає самостійним видом поведінки індивіда у процесі реалізації конституційного права та залежно від порядку закріплення конституційних свобод і їх соціального призначення пропонує поділяти конституційні свободи на загальносоціальні та спеціальні, що закріплені нормами Конституції як свободи [4, с. 81–82].

Ю.С. Разметаєва визначає права людини як універсальну цінність для будь-якого громадянського суспільства. На її думку, слід розрізняти два поняття, пов'язані з обмеженням у правах: безпосередньо обмеження прав (як вилучення частини прав або певного права у їх власників); обмеження у здійсненні прав (як повна або часткова неможливість їх реалізації). При цьому другий підхід до розуміння обмежень припускає, що усі права у повному обсязі залишаються у власника, а припиняється тільки можливість їх реалізації [5].

Отже, Ю.С. Разметаєва підкреслює універсальну цінність усіх прав людини, в тому числі і конституційних, та пропонує два розуміння обмеження прав. По-перше, обмеження як вилучення частини чи повного суб'єктивного права в по-друге, обмеження у здійсненні прав як повна чи часткова неможливість їх реалізації. В обох випадках потрібні чіткі межі, визначені законом щодо обмеження прав людини.

Свобода, на думку В.С. Семенова, полягає в тому, щоб перетворити державу з організації, яка стоїть над суспільством, на організацію, яка суспільству підпорядкована. Свобода є передумовою гідного людського існування. Це, насамперед, свобода від безпідставного арешту, свобода від тортур, свобода вибору місця проживання, свобода слова тощо [6, с. 70–71].

Отже, В.С. Семенов, як і Ю.С. Разметаєва, підкреслюють універсальну цінність прав і свобод людини в цілому та окремих конституційних свобод, наприклад, від необґрунтованих арештів, затримань, тримань під вартою, обмежень свободи пересування тощо.

Останнім часом науковці активно розробляють проблему правомірності втручання держави у права людини та обмеження з боку держави прав і свобод людини і громадянина. Серед таких праць дисертаційне дослідження Б.В. Сидорець [7], яка досліджує проблему втручання у права людини у двох ас-

пектах: ідеальному (деонтологічному), де розкриває теоретичний вимір проблеми (поняття, зміст, інші конструктивні основи), і реальному (онтологічному), де аналізуються ситуації втручання на практиці у сферу реальних проблем правомірності та відповідності дій держави міжнародним і національним правовим стандартам [8].

Отже, Б.В. Сидорець підкреслює вимогу членів громадянського суспільства щодо визначення правомірності та меж втручання держави в особисту сферу діяльності людини у процесі реалізації нею конституційних свобод тільки у випадках, прямо передбачених законами.

Таким чином, проаналізувавши окремі праці вчених щодо конституційного регулювання прав і свобод людини і громадянина, пропонуємо сформулювати ознаки правового регулювання основних свобод людини нормами Конституції Грузії та порівняти конституційне регулювання свобод людини і громадянина в Грузії й Україні.

На нашу думку, названими ознаками є те, що вони: а) є більш широкою категорією порівняно з конституційними правами і існують як передумови набуття, володіння, користування і розпорядження відповідними благами, що містяться у конституційному праві; б) вони виникли історично першими і стали основою для виникнення прав; в) складають окрему групу конституційних можливостей, як головний інститут конституційного права та окрема наукова категорія; г) мають особливий процес забезпечення їх реалізації у порівнянні з конституційними правами; д) закріплені в міжнародних документах, конституціях та законах, нормах поточного законодавства; е) змістовно включають в себе соціальні блага та задовольняють інтереси і потреби людини і громадянина; ж) визначають вид і міру можливої поведінки людини і громадянина; з) рівні для усіх суб'єктів права; и) невід'ємні, належать особі від народження (або набуті) і закріплені в законах; і) утворюють основу правового статусу; л) мають найвищий юридичний захист і гарантовані державою і суспільством; м) передбачають невтручання будь-кого у внутрішній світ людини і громадянина.

Отже, конституційні свободи людини і громадянина Грузії – це закріплені нормами міжнародних документів, Конституції Грузії та деталізовані у законодавстві юридичні можливості, що здійснюються особою без втручання у процес їх реалізації з боку держави, її органів і посадових осіб, об'єднань громадян, громади, органів, посадових і службових осіб місцевого самоврядування та гарантуються ними.

Є різні критерії для групування конституційних свобод. За критерієм змісту правового регулювання їх можна поділити на загальносоціальні (загальні) і спеціальні. Порівняємо загальні свободи, що регулюються нормами Конституції України і Конституції Грузії. Їх можна згрупувати за критеріями: а) вільного вибору варіанта поведінки; б) правомірності діяльності зобов'язаних суб'єктів [9]. За критерієм вільного вибору варіанта поведінки, на нашу думку, можна виділити такі конституційні свободи: а) розвитку своєї особистості; б) володіння, розпорядження, користування приватною власніс-

тю, результатами своєї творчої діяльності; в) не бути позбавленим громадянства та можливості його зміни; г) збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації; г) участі у виборах та референдумах; д) підприємницької діяльності; е) вибору професії і місця роботи; є) участі у страйках; ж) вибору відпочинку; з) доступу до публічної інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, поширення екологічної інформації; і) вибору форми і виду освіти [10].

За Конституцією Грузії кожен має право на вільний розвиток своєї особистості (ст. 16). На нашу думку, конституційна свобода вільного розвитку особистості в Україні сформульована Конституцією України більш конкретно, де закріплено вільний розвиток особистості при умові, що це не порушує права і свободи інших людей. Також наголошено на тому, що особистість має обов'язки перед суспільством (ст. 23). Такі доповнення, на нашу думку, підвищують юридичні гарантії вільного розвитку особистості.

У Конституції України (ст. 41) закріплено свободу кожного на володіння, розпорядження, користування своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності, можливості набуття приватної власності в порядку, визначеному законом. Наголошено на можливості користування державною та комунальною власністю відповідно до закону. За Конституцією Грузії (ст. 21) власність і право спадкування визнаються і гарантуються. Забороняється відміна загального права на придбання, відчуження або спадкування власності. У визначених законом випадках і в установленому порядку для необхідних громадських потреб допускається обмеження вказаних прав. Позбавлення власності для необхідних громадських потреб допускається у прямо передбачених законом випадках, за рішенням суду або при виникненні невідкладної необхідності, встановленої органічним законом, і тільки при відповідній винагороді. На нашу думку, норма сформульована не точно. Відсутні вказівки на свободу приватної власності, що не дає повного уявлення про форми власності громадян Грузії. Уточнення названої норми, на нашу думку, сприятиме її реалізації.

Конституція України (ст. 25) регулює свободу громадянина щодо недопущення позбавленим громадянства та можливості його зміни. В Конституції Грузії (ст. 13) закріплено, що позбавлення громадянства Грузії не допускається.

Урегульовано нормами Конституції і свободу мирних зібрань. У Конституції Грузії закріплено, що усі, окрім осіб, що знаходяться на службі у Збройних Силах, поліції і службі безпеки, мають право без попереднього дозволу збиратися публічно і без зброї як у приміщеннях, так і просто неба. Законом може бути встановлено вимогу попереднього повідомлення влади, якщо збори або маніфестація проводяться в місцях руху транспорту або людей. Влада може перервати збори або маніфестацію тільки у разі, якщо вони набувають протизаконного характеру (ст. 25). У Конституції України (ст. 39) закріплено можливість збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються орга-

ни виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. На нашу думку, вимога попереднього повідомлення влади, якщо збори або маніфестація проводяться в місцях руху транспорту або людей у Конституції Грузії закріплена більш конкретно, ніж у Конституції України, що підказує потребу уточнення норми Конституції України.

Кожен громадянин Грузії, що досяг 18 років, має право брати участь в референдумі, виборах державних органів і органів місцевого самоврядування. Забезпечується свобода волевиявлення виборців. У виборах і референдумі не беруть участь особи, визнані судом недієздатними або за вироком суду перебувають в установах виконання покарання (ст. 28). Конституцією України лише закріплено право участі у виборах та референдумах. Щодо осіб, які за вироком суду перебувають в установах виконання покарання, названі норми містяться в окремих законах України.

Конституція України закріплює свободу підприємницької діяльності, яка не заборонена законом (ст. 42). Далі наголошено на суб'єктах, підприємницька діяльність яких обмежується законом, та на необхідності захисту прав споживачів. У Конституції Грузії (ст. 30) закріплено обов'язок держави сприяти розвитку вільного підприємництва і конкуренції. На нашу думку, Конституція Грузії закріплює сам принцип свободи підприємництва, а межі такої свободи регулюються законом.

Щодо вибору професії і місця роботи Конституція України закріплює, що кожен має свободу вільного вибору професії і роду трудової діяльності (ст. 42). У Конституції Грузії закріплено конституційну свободу праці. Захист трудових прав регулюється законом (ст. 30). Отже, свобода вибору професії і місця роботи за Конституцією України регулюється більш конкретно, ніж це зроблено за Конституцією Грузії.

На нашу думку, конституційна свобода на участь у страйках чітко визначена у Конституції України, де закріплено, що ніхто не може бути примушений до участі або неучасті у страйку (ст. 44), чого не можна сказати про Конституцію Грузії, де говориться про те, що порядок проведення страйків визначається законом (ст. 33).

Конституція України регулює свободу працюючого на вибір відпочинку у межах, визначених законом (ст. 45). У Конституції Грузії закріплено, що не відкидаються й інші загальноновизнані права, свободи і гарантії людини і громадянина, які в ній не згадано, але самі по собі впливають з її принципів (ст. 39).

В Конституції України закріплено свободу доступу до інформації, включаючи доступ до публічної інформації, до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту. Наголошено на тому, що поширення екологічної інформації не може бути утаємничено (ст. 32, 34, 50). Конституція Грузії закріплює, що кожен громадянин Грузії в установленому законом порядку може знайомитися з наявною про нього в державних установах інфо-рмацією, а також офіційними документами, якщо вони не містять державної, професійної або комерційної таємниці. Нікому не повинна бути доступна наявна в офіційних установах інформація, пов'язана зі станом здо-

ров'я людини, з його фінансами чи іншими приватними питаннями, без згоди самої особи, за винятком випадків, встановлених законом, коли це необхідно для забезпечення державної або громадської безпеки, охорони здоров'я, а також додержання прав і свобод інших осіб (ст. 41). Усі мають право жити в нешкідливому для здоров'я довкіллі, користуватися природним і культурним середовищем. Усі зобов'язані оберігати природне і культурне середовище. З метою створення безпечного для здоров'я людини середовища, згідно з екологічними і економічними інтересами суспільства, в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь держава забезпечує охорону навколишнього середовища і раціональне природокористування. Людина має право на отримання повної, об'єктивної та своєчасної інформації про стан середовища існування та умов праці (ст. 37). У ст. 34 Конституції України право на публічну інформацію взагалі не закріплено. На нашу думку, потрібно доповнити цю норму.

Конституції України і Грузії закріплюють свободу вибору форми і виду освіти. Усі мають право на отримання освіти та вибір її форми. Держава забезпечує відповідність освітніх програм міжнародним правилам і стандартам. Дошкільне виховання забезпечується державою. Початкова та базова освіта є обов'язковими. Громадяни мають право у встановленому законом порядку і певних межах безкоштовно отримувати середню, професійну та вищу освіту в державних навчальних закладах. Держава у визначеному законом порядку підтримує освітні установи (ст. 35). Конституцією України закріплено свободу різних форм навчання та підкреслено, що безоплатне здобуття вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах здійснюється на конкурсній основі (ст. 53). У Конституції Грузії цей тезис не підкреслено.

За критерієм правомірності діяльності зобов'язаних суб'єктів можна виділити такі конституційні свободи: 1) від незаконного: а) позбавлення життя; б) приниження честі і гідності; в) затримання, арешту чи позбавлення волі іншим шляхом; г) проникнення до житла чи до іншого володіння особи; д) втручання в особисте і сімейне життя; 2) не бути: а) двічі притягнутим до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення; б) підданим кримінальному покаранню, доки провину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду; 3) від самовикриття та викриття близьких родичів.

У Конституції Грузії закріплено, що життя є недоторканим правом людини і воно захищено законом (ст. 15). У Конституції України закріплено норму про те, що ніхто не може бути свавільно позбавлений життя (ст. 27). Ця, на нашу думку, передумова є конституційною свободою людини від протиправного позбавлення її життя та гарантує недоторканність права на життя.

У ст. 17 Основного Закону Грузії закріплено, що честь і гідність людини недоторканні. Заборонено катування людини, негуманне, жорстоке, принижуюче її честь і гідність поводження чи покарання (ст.17). В Конституції України закріплено і свободу людини від проведення над нею медичних, наукових чи інших дослідів без її на те згоди (ст. 28), що, на нашу думку, конкретизує конституційну свободу людини щодо її гідності.

Конституційне урегулювання особистої свободи і недоторканності людини і громадянина має важливе значення. Так, свобода від протиправних затримання, арешту чи позбавлення волі іншим шляхом урегульована ст. 29 Конституції України. Конституція Грузії закріплює, що свобода людини є недоторканною. Не допускається позбавлення або інше обмеження особистої свободи без рішення суду. У передбачених законом випадках допускається затримання людини спеціально уповноваженими на те особами. Затримана або іншим чином обмежена у свободі особа повинна з'явитися по осудності перед відповідним судом не пізніше 48 годин. Якщо впродовж подальших 24 годин суд не прийме рішення про арешт або інше обмеження свободи, особа негайно має бути звільнена. Не допускається фізичний або психічний примус затриманої або іншим чином обмеженої у свободі особи. Затриманій або заарештованій особі відразу ж роз'яснюються її права і підстави обмеження свободи. З моменту затримання або арешту особа може зажадати допомоги захисника, і ця вимога має бути задоволена. Термін затримання підозрюваної у скоєнні злочину особи не повинен перевищувати 72 годин, а попереднє ув'язнення обвинуваченого – 9 місяців. Порушення вимог цієї статті карається згідно із законом. Незаконно затримана або заарештована особа має право на компенсацію (ст. 18). На нашу думку, свободи від необґрунтованих затримань, арештів чи позбавлення волі іншим шляхом у Конституції Грузії є більш конкретизованими, ніж у Конституції України.

Свобода від необґрунтованого проникнення до житла чи до іншого володіння особи закріплена в Конституції України (ст. 30) і Конституції Грузії. “Ніхто не має права увійти до житла й іншого володіння усупереч волі їх власника, а також провести обшук без рішення суду або за відсутності передбаченої законом невідкладної необхідності” – закріплено у ст. 20 Конституції Грузії. На нашу думку, Конституція України закріпила названу свободу більш конкретно.

Особисте життя кожної людини, її робоче місце, особисті записи, листування, переговори по телефону або з використанням інших технічних засобів, а також отримані за допомогою технічних засобів повідомлення є недоторканими. Обмеження вказаних прав допускається за рішенням суду або без нього при виникненні передбаченої законом невідкладної необхідності (ст. 20).

Конституція України закріплює свободу людини від притягнення двічі до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення (ст. 61). Особа не може бути піддана кримінальному покаранню, доки провину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ст. 62). В Конституції Грузії закріплено, що особа вважається невинною, поки її винуватість не буде доведена у встановленому законом порядку і законним обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість. Обов'язок доказування обвинувачення покладається на обвинувача. Постанова про притягнення особи до відповідальності як обвинуваченого, обвинувальний висновок та обвинувальний вирок повинні ґрунтуватися тільки на достовірних доказах. Будь-який сумнів у винувато-

сті, що не підтверджується в установленому законом порядку, повинен трактуватися на користь обвинуваченого (ст. 40). Конституція України закріплює свободу від самовикриття та викриття близьких родичів (ст. 63). На нашу думку, проаналізована група конституційних свобод потребує внесення змін до обох конституцій – України і Грузії.

Аналіз не буде завершеним без порівняння спеціальних конституційних свобод. До цієї групи, на нашу думку, належать свободи: а) пересування, вільного вибору місця проживання, вільно залишати територію Грузії; б) думки, слова, вільного вираження своїх поглядів і переконань; в) світогляду і віросповідання; г) об'єднань у політичні партії та громадські організації; г) літературної, художньої, наукової і технічної творчості [11].

Конституції Грузії і України закріплюють свободу пересування, вільного вибору місця проживання, вільно залишати територію Грузії і України. Кожен, хто законно знаходиться у Грузії: а) має право на вільне пересування по усій її території і вільний вибір місця проживання; б) може вільно виїжджати з Грузії. Громадянин Грузії має право вільно в'їжджати в Грузію. Обмеження прав, вказаних у пунктах першому і другому, допускається тільки відповідно до закону, з метою забезпечення необхідної для існування демократичного суспільства державної або громадської безпеки, охорони здоров'я, відвертання злочинності або здійснення правосуддя (ст. 22).

В обох конституціях (Грузії й України) закріплено та гарантовано кожній людині свободу думки, слова, совісті, віросповідання, вільного вираження своїх поглядів і переконань. Заборонено переслідування особи у зв'язку з використанням нею свободи слова, думки, совісті, віросповідання і переконань, а також примус людини висловити свою думку з приводу цих свобод. Заборонено обмеження цих свобод, якщо їх прояв не зачіпає прав і свобод інших осіб (ст. 19). Кожна людина має право вільно отримувати і поширювати інформацію, висловлювати і поширювати свої думки в усній, письмовій або іншій формі. Засоби масової інформації є вільними. Цензуру заборонено. Держава або окремі особи не мають права монополізувати засоби масової інформації або засоби поширення інформації. Здійснення прав, наведених у пунктах першому і другому цієї статті, може обмежуватися законом умовами, необхідними в демократичному суспільстві для забезпечення державної або громадської безпеки, територіальної цілісності, відвертання злочинності, захисту прав і гідності інших осіб, відвертання поширення інформації, визнаної конфіденційною, або для забезпечення незалежності і безсторонності правосуддя (ст. 24). Слід зауважити, що у Конституції Грузії більш детально урегульовано свободи доступу до інформації, що слід зробити і в Україні [12].

У конституціях закріплено і свободу об'єднань у політичні партії та громадські організації (ст. 36). Усі мають право створювати громадські організації, у тому числі професійні спілки, і об'єднуватися в них. Відповідно до органічного закону, громадяни Грузії мають право створювати політичні партії, інші політичні об'єднання і брати участь в їх діяльності. Не допускається створення і діяльність громадських і політичних об'єднань, що ставлять

метою скидання або насильницьку зміну конституційного ладу Грузії, посягання на незалежність країни, порушення її територіальної цілісності, або що ведуть пропаганду війни або насильства, розпалюють національну, релігійну або соціальну ворожнечу. Заборонено створення озброєних формувань громадянськими і політичними об'єднаннями. Особи, зараховані до особового складу збройних сил, служби державної безпеки або органів внутрішніх справ, призначені або обрані суддями або прокурорами, припиняють членство в політичних об'єднаннях. Призупинення або заборона діяльності громадських і політичних об'єднань можлива тільки за рішенням суду у випадках і порядку, встановлених органічним законом (ст. 26).

Гарантовано свободу інтелектуальної творчості. Право на інтелектуальну власність є недоторканим. Не допускається втручання у творчий процес, а також цензура у сфері творчої діяльності. Не допускається накладення арешту і заборони на поширення творів творчості, якщо їх поширення не зачіпає законних прав інших людей (ст. 23). Держава сприяє розвитку культури, створює умови для необмеженої участі громадян у культурному житті, прояву та збагачення культурної самобутності, визнання національних і загальнолюдських цінностей і поглиблення міжнародних культурних зв'язків. Кожен громадянин Грузії зобов'язаний дбати про захист і збереження культурної спадщини. Культурна спадщина охороняється законом (ст. 34) [13].

Отже, порівняльний аналіз конституцій України і Грузії свідчить про потребу удосконалення конституційного правового регулювання основних свобод людини і громадянина як у Конституції України, так і в Конституції Грузії.

Висновок.

1. Конституційні свободи людини і громадянина Грузії – це закріплені нормами міжнародних документів, Конституції Грузії та деталізовані у законодавстві Грузії юридичні можливості, що здійснюються особою без втручання у процес їх реалізації з боку держави, її органів і посадових осіб, об'єднань громадян, громади, органів, посадових і службових осіб місцевого самоврядування та гарантуються ними.

2. За критерієм змісту правового регулювання їх можна поділити на загальносоціальні (загальні) і спеціальні. Загальні свободи, що регулюються нормами Конституції України і Конституції Грузії поділяють за критеріями: 1) вільного вибору варіанта поведінки; 2) правомірності діяльності зобов'язаних суб'єктів.

3. Спеціальні конституційні свободи: а) пересування, вільного вибору місця проживання, вільно залишати територію Грузії; б) думки, слова, вільного вираження своїх поглядів і переконань; в) світогляду і віросповідання; г) об'єднань у політичні партії та громадські організації; г) літературної, художньої, наукової і технічної творчості.

4. Запропоновані у статті зміни і доповнення до Конституції України і Конституції Грузії, на нашу думку, сприятимуть удосконаленню конституційного правового регулювання основних свобод людини і громадянина Грузії й України.

Бібліографічні посилання

1. Горова О.Б. Розвиток інституту громадянських прав людини в джерелах права різних країн світу / О.Б. Горова // Права та свободи людини: проблеми теорії, методології та практики (до 65-річчя проф. А.Ю. Олійника) / В.О. Боняк, О.Б. Горова, А.В. Самотуга ; за ред. к.ю.н., доц. В.О. Боняк. – Дніпропетровськ, 2014. – С. 45–49.
2. Боняк В.О. Конституційне право людини і громадянина на освіту в Україні : монографія. – Дніпропетровськ, 2007.
3. Олійник А.Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні : монографія / А.Ю. Олійник. – К., 2008.
4. Олійник А.Ю. Критерії класифікації конституційних свобод людини і громадянина в Україні / А.Ю. Олійник // Науковий вісник Нац. академії внутр. справ. – 2012. – № 6 (85). – С. 79–86.
5. Разметаєва Ю.С. Права людини як фундаментальна цінність громадянського суспільства : дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ю. С. Разметаєва. – Х., 2009.
6. Конституційне право зарубіжних країн : навч. посібник / В.О. Ріяка (керівник авт. кол.), В.С. Семенов, М.В. Цвік та ін. ; за заг. ред. В.О. Ріяки. – К., 2002.
7. Сидорець Б.П. Правомірність втручання держави у права людини в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень” / Б.П. Сидорець. – Львів, 2015.
8. Сидорець Б.В. Обмеження прав людини (в контексті співвідношення Конституції України і Конвенції про захист прав і основоположних свобод) / Б.В. Сидорець // Вибори та демократія. – 2012. – № 1 (31). – С. 63–70.
9. Олійник А.Ю. Критерії класифікації конституційних свобод людини і громадянина в Україні / А.Ю. Олійник // Науковий вісник НАВС. – 2012. – № 6 (85). – С. 79–86.
10. Олійник А.Ю. Загальносоціальні конституційні свободи людини і громадянина в Україні / А.Ю. Олійник // Вісник Запорізького юрид. ін.-ту ДДУВС. – 2012. – № 3. – С. 27–34.
11. Олійник А.Ю. Конституційні свободи людини і громадянина, що прямо закріплені в Конституції України / А.Ю. Олійник // Науковий вісник Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. – 2014. – № 1. – С. 28–35.
12. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
13. Конституція Грузії. Принята 24 августа 1995 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <https://yandex.ua/search/libbabr.com?book=5123>

Олейник А. Е. Регулирование конституционных свобод человека и гражданина в Конституции Грузии: сравнительный анализ. Исследовано регулирование основных свобод человека и гражданина нормами Конституции Грузии. Проанализированы общие и специальные нормы, закрепляющие основные свободы. Осуществлено сравнение Конституции Украины и Конституции Грузии. Предложены выводы и рекомендации.

Ключевые слова: Конституция Украины, Конституция Грузии, регулирование общих конституционных свобод, регулирование специальных конституционных свобод.

Oliynyk A. Yu. Regulation of constitutional freedoms of the man and the citizen in the Constitution of Georgia: comparative analysis. This article examines the regulation of fundamental freedoms of man and citizen by the Constitution of the Republic of Georgia. The analysis of scientific papers by individual authors on the understanding of the constitutional legal regulation of the constitutional freedoms of man and citizen. On the basis of the analysed scientific works are features of the constitutional legal regulation of fundamental freedoms, by the Constitution of Ukraine and by the Constitution of Georgia.

The proposed definition of constitutional freedoms of man and citizen of the Republic of Georgia, as fixed by the norms of international documents, the Constitution of the Republic of Georgia and detailed in the legislation of the Republic of Georgia the legal capacity, exercised by a person without interfering in the process of their implementation by the state, its agencies and officials, citizen groups, public agencies, officials and officers of local self-government and are guaranteed by them.

Analyzes the General and special norms guaranteeing fundamental freedoms. The analysis of General constitutional liberties according to the criteria: 1) VI form of further selection options of behavior; 2) the legality of the activities of the obliged entities.

To the group of special constitutional freedoms include: a) movement, free choice of place of residence, freely to leave the territory of Ukraine; b) thought, speech, the free expression of their views and beliefs; C) philosophy and religion; d) associations into political parties and public organizations; g) literary, artistic, scientific and technical creativity.

Compares the Constitution of Ukraine and the Constitution of the Republic of Georgia. Offered conclusions and recommendations.

Keywords: *Constitution of Ukraine, the Constitution of the Republic of Georgia, the management of the overall constitutional freedoms, the regulation of the special constitutional freedoms.*

Надійшла до редакції 16.12.2015

Завгородній В.А.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.7

ФУНКЦІЇ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Висвітлено окремі питання щодо функцій рішень Європейського суду з прав людини як елемента практики наднаціональної судової інстанції. На основі комплексного аналізу запропоновано дефініцію поняття «функції рішень Європейського суду з прав людини», а також здійснено класифікацію і характеристику визначених функцій.

Ключові слова: *рішення Європейського суду з прав людини, функція рішення Європейського суду з прав людини; загальні функції рішень Європейського суду з прав людини; спеціальні функції рішень Європейського суду з прав людини; напрямки впливу актів Європейського суду з прав людини.*

Постановка проблеми. Накопичений досвід участі України в Раді Європи, впродовж якого українські громадяни з метою захисту своїх прав зверталися до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Європейський суд, Суд), дозволяє повною мірою проаналізувати той вплив, який здійсню-

ють рішення Суду на правову систему нашої держави. Вплив рішень Європейського суду на внутрішньонаціональне право у вітчизняній юридичній науковій літературі, як правило, розглядається тільки як їх вплив на законодавство і правозастосовну діяльність, тоді як цей вплив, на нашу думку, є набагато ширшим.

Подібну позицію підтримує і В.А. Туманов, який зазначає, що вплив рішень Європейського суду з прав людини відбувається в цілому на правопорядок держави – учасниці Конвенції. Так, на його думку, до цього ведуть такі обставини. По-перше, певні юридичні обов'язки держави, що випливають з Конвенції. По-друге, політична відповідальність держави перед Радою Європи, якщо судова практика показує, що порушення Конвенції мають систематичний характер і пов'язані з недосконалістю законодавства і правопорядку. По-третє, добровільне здійснення державою законодавчих і інших заходів, необхідність або корисність яких логічно виходить з рішення Суду [1, с. 61].

Разом з цим слід зазначити, що функції будь-якого правового явища відбивають його соціальну необхідність і призначення, а також те, наскільки його якісні характеристики достатні для використання суспільством і наскільки позитивно це явище впливає на процеси, що його оточують. Тому дослідження функцій рішень Європейського суду з прав людини є важливим для розуміння їх місця в системі джерел права і ролі в реформуванні національної правової системи. Без наукового аналізу того, які функції виконують акти Європейського суду, яким чином вони впливають на поведінку суб'єктів права, яке значення мають у правовому регулюванні у рамках правової системи України, неможливо ефективно використовувати їх як засіб для вирішення соціальних і юридичних завдань.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Природу, роль і значення рішень та практики Європейського суду з прав людини розглядали у своїх працях такі сучасні українські правознавці: К.В. Андріанов, А.С. Беніцький, В.Г. Буткевич, О.Ю. Водянніков, Ю.Є. Зайцев, В.А. Капустинський, В.В. Костицький, М.В. Мазур, В.Т. Маляренко, П.М. Рабінович, О.В. Соловйов, В.С. Стефанюк, С.Р. Тагієв та інші, а також російські фахівці Є.С. Алісієвич, А.С. Григорян, О.В. Девятова, П.А. Лаптев, М.М. Марченко, І.С. Метлова, О.І. Тіунов, В.А. Туманов та інші. Однак питання щодо функцій рішень Європейського суду з прав людини, їх сутності, видів та характеристики потребують подальшого наукового аналізу.

Метою даної статті є з'ясування поняття та різновидів функцій рішень Європейського суду з прав людини, а також здійснення їх характеристики.

Виклад основного матеріалу. Перш за все слід зазначити, що на сьогодні в доктрині права не існує єдиного підходу до визначення поняття «функція судового рішення», так само як і до їх видів і класифікації. Під функцією судового рішення розуміють комплекс взаємопов'язаних організаційно-правових наслідків, які обумовлюють досягнення закріпленої в рішенні суду матеріальної цілі. Зазначене поняття запропоновано С.В. Васильєвим, який вказує на те, що тільки в теоретичному плані є можливим відокремлений роз-

гляд функцій судового рішення, тому що це допомагає більш чітко зрозуміти основні аспекти впливу судового рішення на суспільні відносини, тоді як на практиці можна говорити про одночасний, взаємообумовлений прояв функцій. На думку вченого, розрізняють такі функції судового рішення: 1) охоронна функція; 2) функція індивідуального регулювання поведінки; 3) виховна функція судового рішення [2, с. 143].

На думку Є.А. Шишова, під функцією судового рішення слід розуміти основне призначення судового рішення, яке випливає з його юридичної природи. Разом з цим у науці процесуального права виділяють такі функції судових рішень: регулятивну; інформаційну; ідеологічну; превентивну; виховну; сигналізаційну; правовстановлюючу; відновлювально-коректуючу; правовідновлювальну; правоохоронну; функцію «юридичного факту» [3, с. 78].

У свою чергу, вчені в галузі цивільного права і процесу закладають інший підхід до розуміння функцій судового рішення. Так, на думку Н.О. Чечіної, судові рішення перш за все “виховує, переконуючи та примушуючи”, при цьому судові рішення є способом реалізації виховної функції цивільного процесуального права, воно виховує змістом застосованих норм матеріального та процесуального права, оскільки фіксує результат їх застосування, всю процедуру, застосовану судом, тобто судову діяльність з вирішення цивільних справ [4, с. 100–111].

Л.М. Завадська виділяє, крім виховної функції судового рішення, правоохоронну та функцію індивідуального регулювання поведінки, зауважуючи, що питання функцій судового рішення – це лише один із аспектів більш широкої проблеми дії рішення суду, яка може розглядатися як з точки зору його правових наслідків (законна сила рішення, його обов'язковість) та функцій, так і в плані досягнення цілей, які стоять перед судом [5, с. 13]. Інші автори в контексті цього підходу стверджують, що розкриття сутнісних ознак судового рішення дозволяє ідентифікувати його як акт здійснення влади спеціальним органом держави, на який покладається функція здійснення правосуддя; акт правозастосування; акт захисту та охорони прав та інтересів громадян, організацій, суспільства; акт, спрямований на зміцнення законності, попередження правопорушень, виховання громадян тощо [6, с. 34].

Розглядаючи запропоновані поняття та фиди функцій судових рішень, слід зазначити, що вони перш за все стосуються рішень національних органів правосуддя і лише опосередковано можуть стосуватися рішень Європейського суду з прав людини. Це пов'язано з тим, що функції рішень ЄСПЛ безпосередньо пов'язані з цілями і завданнями, що стоять перед Судом. При реалізації функцій рішень ЄСПЛ велике значення мають як загальні цілі, що стосуються усієї правової системи, так і конкретні – для кожної правової ситуації. З цього приводу цікавою є позиція І.С. Метлової, яка зазначає, що функції рішень Європейського суду тісно взаємозв'язані з функціями права. Між цими явищами є ряд схожостей. Так, наприклад, схожим моментом є об'єкт дії, а також спрямованість функцій на досягнення спільних цілей. Таким чином, суть функцій рішень Європейського суду з прав людини обумовлена

тим, що вони поєднують у собі і деякі функції права (оскільки містять нормативні положення), і функції судових актів (правозастосовних по суті), а також функції акту тлумачення [7, с. 100].

Однак з цією позицією вченого не можна погодитися беззаперечно, оскільки, на наш погляд, рішення Суду не містять нових нормативних положень і не доповнюють Конвенцію додатковими нормами. В рішенні ЄСПЛ є наявною перш за все правова позиція Суду, що характеризується прецедентним характером.

Беручи до уваги вищезазначені підходи, на наш погляд, під функціями рішень Європейського суду з прав людини слід розуміти основні напрямки впливу актів Суду на правові системи держав-учасниць Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також на правозастосовчу, правотворчу, правоінтерпритаційну, освітню та наукову діяльність відповідних органів та установ публічної влади.

Серед функцій судових рішень слід виокремити *загальні функції* рішень Європейського суду з прав людини. Це, насамперед, захисна, орієнтуюча, каталізаторська, превентивна, інформаційна, виховна, впливу на правосвідомість, розвитку правової доктрини, формування досвіду застосування Конвенції.

До *спеціальних функцій* рішень ЄСПЛ, у свою чергу, слід віднести: функцію тлумачення положень Конвенції та протоколів до неї (правоінтерпретаційну), правозастосовчу, правовідновлювальну, вдосконалення правосуддя, законодавства, вдосконалення правозастосовчої та адміністративної практики органів публічної влади.

З метою розуміння кожної із зазначених функцій рішень Європейського суду з прав людини слід здійснити їхню характеристику.

Зміст *захисної функції* полягає у правовій дії рішення Суду, яке спрямоване на охорону і захист прав і свобод людини, закріплених у Конвенції і Протоколах до неї. Вирішуючи конкретну справу, Суд тим самим сприяє забезпеченню належного захисту прав і свобод людини, закріплених у конвенційних положеннях, на території держав-відповідачів. Разом з цим слід зауважити, що не лише судді національних судових органів можуть посилатися на норми Конвенції і рішення Європейського суду, але і будь-яка особа, що знаходиться під юрисдикцією України. При зверненні в національні судові або інші інстанції за захистом своїх прав особа може безпосередньо посилатися на норми Конвенції або рішення суду. Більше того, практика самого Європейського суду з прав людини показує, що особа не лише може, але і повинна посилатися на норми Європейської Конвенції в національних органах у тому випадку, якщо вони є єдиною правовою основою для звернення за захистом конкретного права.

Орієнтуюча функція рішення Європейського суду полягає у визначенні пріоритетних напрямів розвитку механізму правового регулювання діяльності правозастосовних органів держави-учасниці Конвенції, що допустили порушення прав і свобод людини. Будь-яка країна, що є членом Ради Європи,

повинна не лише приєднатися до Європейської конвенції, але і вносити необхідні зміни у своє законодавство та практику його застосування, на недосконалість якого вказує Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях, з метою недопущення подібних порушень у подальшому.

Характеризуючи *каталізаторську функцію*, слід погодитися з позицією російського вченого М. Вітрука, який називає рішення Європейського суду з прав людини каталізатором вільних і самостійних дій держав по вдосконаленню законодавства, судової та іншої правозастосовної практики, формуванню правової політики, що впливає з рішень Суду [8, с. 149]. Так, прийняте рішення Суду стосовно однієї держави-члена Ради Європи, що констатує порушення Конвенції або системну проблему, спонукає інші держави вжити заходів, якщо в них є схожі проблеми. Практика Суду вказує на назрілі правотворчі потреби, її сигнали мають спонукальний характер і доходять до правотворчих органів різними каналами – від вчених-юристів, судових та інших правозастосовних органів до посадовців і громадян.

Таким чином, Європейський суд з прав людини своїми рішеннями і правовими позиціями, що містяться в них, посиляє змістовні «імпульси», спрямовані на вдосконалення права і пов'язаної з ним правозастосовної практики. Згідно з принципом солідарності, практика Суду є складником Конвенції, так що юридично обов'язковий характер Конвенції поширюється «*erga omnes*», тобто на усі інші сторони. Звідси впливає, що держави- учасниці Конвенції повинні не лише виконувати рішення Суду у справах, стороною яких вони є, а також враховувати можливі наслідки для їх правових систем і правозастосовної практики, які можуть спричинити рішення, винесені по інших справах.

Щодо *превентивної функції* рішень Європейського Суду, то слід зазначити, що в історії діяльності Суду є приклади, коли ще до винесення остаточного рішення по справі влада приймала рішення про зміни законодавства і, таким чином, запобігала негативним наслідкам як для себе, так і для особи скаржника. Так, у справі «Де Бекер проти Бельгії» вже на стадії розгляду справи в Європейському суді у Бельгії були внесені зміни в кримінальне законодавство, які стосувалися даної справи. Таким чином, бельгійський уряд стверджував, що скарга задоволена, з чим і погодився автор скарги. У свою чергу, у справі «Колмен проти Сполученого Королівства» також ще до вирішення справи по суті у травні 1990 року Загальна медична рада переглянула свої правила щодо рекламування послуг, дозволивши, зокрема, публікацію у пресі інформації про медичні послуги. Ще одним із багатьох прикладів реалізації цієї функції є справа «Джеру проти Франції», за результатами розгляду якої, 18 лютого 1991 року наказ про депортацію заявника було скасовано, а йому самому надано дозвіл на проживання, чинний до 17 лютого 2001 року [9].

Розглядаючи *інформаційну функцію* слід зазначити, що вона є однією із значимих функцій рішень Європейського суду, оскільки інформація, що міститься в рішеннях Європейського суду з прав людини, потрібна для оцінки законодавства, дозволяє визначити його ефективність, виявити проблеми, протиріччя в діючому праві, визначити нові тенденції і явища в його розвит-

ку. Правотворчий орган держави може безпосередньо сам ознайомитися з практикою застосування Конвенції з метою коригування і вдосконалення своєї роботи.

Зазначимо, що однією з найважливіших функцій рішень Європейського Суду як акту правосуддя є *виховна функція*, яка проявляється у впливі як на суб'єктів спору, так і на інших суб'єктів права. Здійснюючи функцію правового виховання суб'єктів права, рішення Європейського суду сприяють отриманню знань щодо законності і правопорядку, сутності прав і свобод людини, а також виробляють у органів публічної влади та їх посадових осіб стійку орієнтацію на законослухняну поведінку.

Близькою до виховної є функція *впливу на правосвідомість*. Це пов'язано з тим, що практика Європейського суду, яка включає досвід Суду і його рішення, є потужним чинником формування правосвідомості, оскільки правові позиції Суду щодо застосування і тлумачення норм Конвенції і протоколів до неї впливають на уявлення людей про права людини та їх захист. При цьому такий вплив відбувається не тільки на учасників процесу, але і на громадян держав – учасниць Конвенції в цілому (загальна правосвідомість), юристів, адвокатів, правозахисників, суддів, прокурорів (професійна правосвідомість), а також на правосвідомість вчених – теоретиків та окремих галузей права (наукова правосвідомість).

Однією з важливих функцій рішень Європейського суду з прав людини є функція *розвитку правової доктрини*, сутність якої полягає в тому, що рішення Суду є своєрідним джерелом емпіричних фактів, на основі яких відбувається розуміння і аналіз об'єктивних закономірностей функціонування норм Конвенції, що визначають права і свободи людини. Застосовуючи норми Конвенції та здійснюючи їх тлумачення, Європейський суд нерідко виробляє нові правові ідеї та позиції, що дозволяють представникам наукових кіл по-новому розглядати те або інше суспільне явище, пов'язане з реалізацією прав і свобод людини в державах – учасницях Конвенції.

Окремо слід звернути увагу і на функцію *формування досвіду застосування Конвенції* і протоколів до неї, яка реалізується безпосередньо у процесі розгляду і вирішення справ. Слід зазначити, що кожна розглянута Європейським судом справа формує певний досвід і служить пізнанню нових закономірностей застосування положень Конвенції. У кожному рішенні міститься певна модель вирішення справи, що враховується в подальшому при розгляді аналогічних справ Судом. При цьому слід враховувати, що кожне рішення Суду приймається не з метою абстрактного контролю за дотриманням прав і свобод людини, а з метою вирішення конкретної скарги фізичних або юридичних осіб, а також держав.

Серед спеціальних функцій рішень ЄСПЛ перш за все необхідно виділити функцію *тлумачення положень Європейської Конвенції* про захист прав людини і основоположних свобод (правоінтерпретаційну). Вирішуючи конкретні справи, Суд виступає свого роду посередником між загальними абстрактними нормами Конвенції і реальними обставинами їх дії. За допомогою

здійснюваного Судом тлумачення, тобто конкретизації конвенційних положень, забезпечується певна стабільність правового регулювання.

Разом з цим слід зазначити, що конкретизуюча, правотлумачна діяльність Суду у рамках загальних абстрактних норм Конвенції враховує динаміку розвитку суспільних відносин, що відбувається під впливом економічних, політичних та соціальних факторів, а також індивідуальність конкретних суспільних відносин. Таким чином, за допомогою офіційного тлумачення Конвенції і протоколів до неї Європейський Суд фактично визначає зміст конвенційних норм, усуваючи при цьому невизначеність вживаних у Конвенції термінів та положень. Також слід зазначити, що правоінтерпретаційна діяльність Європейського суду також сприяє стандартизації уявлень про права людини, оскільки з моменту прийняття перших рішень проти України, можна констатувати, що відбувається активне і послідовне узгодження національного права зі стандартами Ради Європи, які виражені в судовій практиці ЄСПЛ. Таке узгодження здійснюється як на стадії нормотворчості, так і на стадії реалізації права.

Правозастосовча функція рішення ЄСПЛ полягає у тому, що загалом рішення, які приймає Суд, підпадають під визначення, що даються в юридичній літературі правозастосовному акті. Під ним розуміється прийняте в установленому правовими нормами порядку творче, юридично владне, формально закріплене індивідуальне рішення уповноваженого суб'єкта права (компетентного державного органу або посадової особи), яке приймається в результаті розгляду конкретної справи і встановлює, змінює чи припиняє права і обов'язки учасників конкретних правовідносин або визначає міру відповідальності осіб за вчинене ними правопорушення [10, с. 58]. Однак слід зазначити, що рішення Європейського суду мають істотні відмінності. Так, воно має не лише індивідуальний, але і загальний характер. На відміну від правозастосовного акту національних судів, рішення ЄСПЛ має значення не лише для конкретної ситуації та осіб, але і поширюється на аналогічні випадки в майбутньому. І головне, воно розраховане на багаторазове застосування.

Разом з цим слід зазначити, що Суд неодноразово підкреслював, що він не наділений компетенцією давати які-небудь обов'язкові вказівки або рекомендації державі-учасниці стосовно її законодавчої, управлінської або судової діяльності, а без цього оцінка «in abstractio» національного закону позбавлена юридичної значущості. Так, наприклад, у рішенні по справі «Аман проти Швейцарії», Суд нагадав, що у справі, яка розглядається за індивідуальною скаргою, він не має своїм завданням абстрактно контролювати оскаржуване законодавство або практику [11].

У межах характеристики *правовідновлювальної функції* рішень ЄСПЛ слід зазначити, що, згідно із законодавством України, з метою забезпечення відновлення порушених прав стягувача, крім виплати відшкодування, вживаються додаткові заходи індивідуального характеру. Додатковими заходами індивідуального характеру визначено: а) відновлення настільки, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, який Стягувач мав до порушення

Конвенції; б) інші заходи, передбачені у Рішенні. Відновлення попереднього юридичного стану Стягувача здійснюється, зокрема, шляхом: а) повторного розгляду справи судом, включаючи відновлення провадження у справі; б) повторного розгляду справи адміністративним органом [12].

Таким чином, у ході застосування заходів індивідуального характеру та з метою досягнення «*restitutio in integrum*», тобто відновлення ситуації до такої, якою вона була до порушення Конвенції, в національному законодавстві держав – членів Ради Європи створюються можливості для перегляду справи, включаючи повторне відкриття процедур у тих випадках, коли Європейський суд встановив порушення Конвенції.

Особливого значення при реалізації цієї функції набуває повторний розгляд справи національним судом, включаючи відновлення провадження по справі. Створення подібних процедур було закріплено у відповідній рекомендації Комітету Міністрів. Згідно з цим документом, відновлення судочинства у справі повинне здійснюватися, особливо тоді, коли: 1) постраждала сторона продовжує зазнавати дуже серйозних негативних наслідків у результаті внутрішньодержавного рішення у справі, яке можна виправити тільки повторним переглядом справи, а не справедливою компенсацією; 2) Суд приходить до висновку, що оспорюване внутрішньодержавне рішення суперечить по суті Конвенції або встановлене порушення ґрунтується на серйозних процедурних помилках або недоліках [13].

Відновлення провадження у справі після констатації Європейським судом з прав людини порушення Конвенції у черговий раз підкреслює унікальність європейського механізму захисту, оскільки жоден механізм міжнародного судового контролю не призводить до таких істотних правових наслідків у національному праві держав-учасниць.

Характеризуючи функцію *вдосконалення правосуддя*, слід зазначити, що останнім часом зустрічається все більше випадків, в яких рішення Європейського суду по суті справи спричиняють вплив як на окремі справи, що розглядаються національними судами, так і на загальні підходи суддів щодо розуміння сутності прав людини та їх захисту.

У переважній більшості держав-учасниць суди вже застосовують Конвенцію з урахуванням рішень Європейського суду з прав людини і тим самим надають цим рішенням пряму дію у внутрішньодержавному праві. Така пряма дія рішень ЄСПЛ часто здатна автоматично запобігти новим порушенням Конвенції, подібним до тих, які вже були виявлені в попередніх рішеннях. У тих країнах, де така пряма дія Суду має місце, публікація судового рішення в поширюваних юридичних виданнях може бути достатньою для його виконання, оскільки суди автоматично беруть до уваги опубліковане рішення і, відповідно, запобігають подібним порушенням у своїй практиці.

Що стосується України, то в нашій державі також спостерігається зростаючий інтерес до рішень ЄСПЛ з боку суддівського товариства. Так, з'являються ініціативи по ознайомленню суддів з деякими рішеннями Європейського суду, разом з рішеннями Конституційного Суду України, постановами

Пленуму Верховного Суду України, рішеннями Вищих спеціалізованих судів України. А також слід зазначити, що в рішеннях національних судів усе більше з'являються посилання на попередньо прийняті рішення Європейського суду з прав людини проти України і не тільки. Такій ситуації також сприяє норма статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», в якій визначено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права [12].

Так, наприклад, у постанові від 27.05.2014 за справою № 728/1046/14, що розглядалася Бахмацьким районним судом Чернігівської області про притягнення до адміністративної відповідальності за ст. 130 КУпАП, при неявці в судове засідання свідків правопорушення суддею було застосовано правову позицію ЄСПЛ, викладену в п. 54 справи "Корнєв і Карпенко проти України" від 21.10.2010, в якій зазначено, що п. 1 і 3(d) ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, як загальне правило, вимагають надання підсудному відповідної та належної можливості заперечувати докази свідка обвинувачення і допитати його або під час надання останнім своїх показань, або пізніше. На думку суду, позиція ЄСПЛ зводиться до того, що обвинувачення не може ґрунтуватися виключно чи вирішальною мірою на показаннях, які сторона захисту не може заперечити. Із цього випливає, що якщо засудження виключно або вирішальною мірою ґрунтується на показаннях особи, допитати яку чи домогтися допиту якої підсудний не мав можливості ані під час досудового слідства, ані під час судового розгляду, права захисту виявляються обмеженими в тій мірі, що є несумісною з гарантіями, передбаченими ст. 6 Конвенції [14].

Слушним є також рішення Борівського районного суду Харківської області від 29.12.2014 за справою № 614/1421/14-п щодо притягнення до адміністративної відповідальності за ст. 173 КУпАП (дрібне хуліганство). Застосувавши правову позицію ЄСПЛ у справах «Нікуліна проти Фінляндії», «Яновський проти Польщі», суд прийшов до висновку, що межі допустимої інформації про посадових та службових осіб можуть бути ширшими порівняно з межами такої самої інформації про звичайних громадян. Тому, якщо посадові чи службові особи діють без правових підстав, то мають бути готовими до критичного реагування з боку суспільства. За таких обставин, провадження проти особи, яку звинувачували у вченні дрібних хуліганських дій, було закрито у зв'язку з відсутністю події і складу адміністративного правопорушення [15].

Щодо *функції вдосконалення законодавства та практики його застосування*, слід зазначити, що вона тісно пов'язана із загальною орієнтуючою функцією рішень ЄСПЛ, необхідність реалізації якої прямо передбачено чинним законодавством України. Так, згідно із Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», заходами загального характеру є заходи, спрямовані на усунення зазначеної в рішенні системної проблеми та її першопричини, зокрема: внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування [12].

Більше того, слід зазначити, що про необхідність здійснення подібних дій з боку держави-учасниці Конвенції вказує і сам Суд у своїх рішеннях. Так, наприклад, у рішенні «Вінтерверп проти Нідерландів» від 24 жовтня 1979 року Суд зазначив, що внутрішнє законодавство держави-учасниці повинне відповідати Конвенції, включаючи загальні принципи, що виражені або маються на увазі в ній [16, с. 289]. Разом з цим у іншому рішенні Суду, а саме «Де Бекер проти Бельгії», підкреслено, що відповідно до загальних принципів міжнародного права, підкріплених духом Конвенції, а також підготовчими роботами, договірні сторони зобов'язані стежити за тим, щоб їх внутрішнє законодавство відповідало Конвенції, і, при необхідності, вживати з цією метою адаптаційні заходи, причому Конвенція зобов'язує здійснювати такі заходи усі органи влади, включаючи законодавчу владу [17].

Яскравим прикладом в Україні щодо удосконалення законодавства на основі практики Європейського суду є норми новоприйнятого у 2015 році Закону України «Про Національну поліцію», у статті 6 якого визначено, що поліція у своїй діяльності керується принципом верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Принцип верховенства права застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини [18].

Неабиякого значення набуває і *функція вдосконалення правозастосовчої та адміністративної практики органів публічної влади*. Це пояснюється тим, що саме рішення та дії органів державної виконавчої влади, правоохоронних органів та органів місцевого самоврядування є частим предметом скарг до ЄСПЛ і саме від змін у практиці їхньої діяльності, що повинна ґрунтуватися на правових позиціях Європейського суду, залежить рівень захисту і забезпечення прав і свобод людини в Україні. Основним обов'язком правозастосовних органів влади має стати недопущення, виявленої Судом у ході розгляду справи, негативної практики, що призвела до порушення прав людини, в майбутньому. На наш погляд, рішення Європейського суду повинні сприйматися такими органами на рівні джерела права та бути стандартами в їхній повсякденній діяльності при виконанні належних їм функцій держави.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що така різноманітність функцій рішень Європейського суду з прав людини вказує на ту позитивну роль, яку відіграє Суд на європейському правовому просторі. Завдяки авторитету Суду і ефективному механізму захисту прав людини вдається забезпечувати максимальний рівень реалізації рішень Суду і прагнути до виконання визначених функцій. Теоретичний аналіз функцій рішень дозволив отримати більш цілісне уявлення про природу і роль актів Європейського суду з прав людини в системі джерел права України.

Бібліографічні посилання

1. Туманов В.А. Европейский суд по правам человека. Очерк организации и деятельности / В.А. Туманов. – М., 2001.
2. Васильев С.В. Гражданский процесс : курс лекций / С.В. Васильев. – Х., 2010.

3. Семикин Д.С. Цели и функции судебных актов / Д.С. Семикин // Новая правовая мысль. – 2012. – № 2. – С. 78.
4. Чечина Н.А. Воспитательная функция советского гражданского процессуального права / Н.А. Чечина. – Л., 1972.
5. Завадская Л.Н. Реализация судебных решений. Теоретические аспекты / Л.Н. Завадская. – М., 1982.
6. Проверка судебных решений в социалистическом гражданском процессе / отв. ред. Савицкий В.М. / С. Брайков, И. Велинов, Я. Немет и др. – М., 1989.
7. Метлова И. С. Решения Европейского суда по правам человека в системе источников российского права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ирина Сергеевна Метлова. – М., 2007 [Электронный ресурс].
8. Витрук Н. Обязательства России как государства – участника Конвенции о защите прав человека и основных свобод / Н. Витрук // Конституционное право. Восточноевропейское обозрение. – 2003. – № 1. – С. 149.
9. Ефективність рішень Європейського суду з прав людини, або справи, розглянуті з 1959 по 1998 рік (Effects of Judgments or Cases 1959–1998) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurocourt.in.ua/article.asp?aidx=112>
10. Бриль К.І. Поняття правозастосовних актів / К.І. Бриль // Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ України. – 2005. – № 2. – С. 54–59.
11. Amman v Switzerland, Judgment, 16 February 2000, ECHR 2000-II. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.coe>.
12. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV // ВВР України. 2006. – № 30. – Ст. 260.
13. Rec No.2(2000)2 of the Committee of Ministers to member states on the re-examination or reopening of certain cases at domestic level following judgments of the European Court of Human Rights [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coe.int>.
14. Постанова Бахмацького районного суду Чернігівської області від 27.05.2014, справа № 728/1046/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38909377>.
15. Постанова Борівського районного суду Харківської області від 29.12.2014, справа № 614/1421/14-п. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42167748>
16. Постановление ЕСПЧ по делу «Винтерверп против Нидерландов» от 24 октября 1979 г. // Европейский суд по правам человека. Избранные решения : в 2-х т. Т. 1 / пред. ред. коллегии В.А. Туманов. – М., 2000. – С. 288–300.
17. De Becker v Belgium, Judgment, 27 March 1962, Series A 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coe.int>.
18. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // ВВР України. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.

Завгородний В. А. Функции решений Европейского суда по правам человека. Освещены отдельные вопросы относительно функций решений Европейского суда по правам человека как элемента практики наднациональной судебной инстанции. На основе комплексного анализа предложена дефиниция понятия «функции решений Европейского Суда по правам человека», а также осуществлена классификация и характеристика определенных функций.

Ключевые слова: решение Европейского суда по правам человека, функция решения Европейского суда по правам человека; общие функции решений Европейского суда по правам человека; специальные функции решений Европейского суда по правам человека; направления влияния актов Европейского суда по правам человека.

Zavgorodniy V. A. Functions of decision of European Court of human rights. The article deals with some issues in relation to the functions of decisions of European Court of human rights as element of practice higher of national judicial instance. On the basis of complex analysis definition of concept "functions of decisions of European Court of human rights" is offered, and also classification and description of certain functions are carried out.

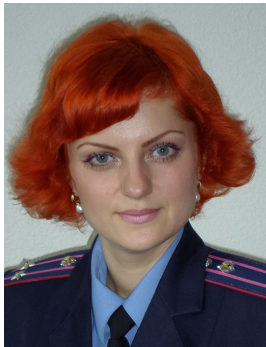
It is set on results research, that under the functions of decisions of European Court of human rights it follows to understand basic directions of influence acts of Court on the legal systems of states-participants of Convention about the protection of human rights and fundamental freedoms, and also on law-application, law-creative, law-clever, educational and scientific activity of corresponding organs and establishments of public power.

Among the functions of court decisions it follows to distinguish the public functions of decisions of European Court on human rights. It, first of all, protective, orienting, catalyzation, preventive, informative, educator, influence on sense of justice, to development of legal doctrine, forming of experience of application of Convention. To the special functions of decisions of European Court, in turn, it follows to take: function of interpretation of positions of Convention and protocols to her, law-application, law-renewal, perfection of justice, legislation, perfection right for application and administrative practice of public government bodies.

The theoretical analysis of functions of decisions allowed to get more integral idea about nature and role of acts of European Court of human rights in the system of sources of right for Ukraine.

Keywords: *decision of European Court of human rights, function of decision of European Court of human rights; public functions of decisions of European Court of human rights; the special functions of decisions of European Court of human rights; directions influence of acts of European Court of human rights.*

Надійшла до редакції 28.12.2015

Орлова О. О.

кандидат юридичних наук, доцент

Нитолкан Є. А.

курсант

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 340

СПІВВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЙ «ПРАВОВІ ПІЛЬГИ», «ПРАВОВІ ПРИВІЛЕЇ» ТА «ПРАВОВИЙ ІМУНІТЕТ»

Надано визначення поняттям «правові пільги», «правові привілеї» та «правовий імунітет». Досліджено співвідношення означених категорій. Окреслено нормативно-правове забезпечення, що регламентує правові пільги та інші суміжні поняття в Україні. Висвітлено проблеми вдосконалення привілеїв та імунітетів в українському законодавстві.

Ключові слова: *права, правові пільги, правовий імунітет, правові привілеї, правові стимули.*

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 1 Конституції України Україна є соціальною, правовою державою. А ст. 3 Основного Закону передбачає, що саме людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. До того ж кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48) [1].

Відтак, важливим для держави є така організація її діяльності, за якої вона зможе відповідати засадам соціальної держави щодо рівня фінансування суспільних благ, достатнього для виконання конституційно закріплених функцій держави та гарантій громадян на гідний життєвий рівень.

У період економічної кризи, яка не обійшла жодної країни світу, спостерігається тенденція до скорочення видатків державного бюджету на соціальні потреби. Саме тому виважена та ефективна державна політика є надзвичайно необхідною.

Поняття правових пільг є доволі новим для юриспруденції і потребує свого дослідження, особливо в аспекті співвідношення з такими поняттями як привілеї та імунітети.

Метою статті є загальнотеоретична характеристика правових пільг.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми суб'єктивних прав і окремі аспекти правових пільг досліджували багато вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема: Васильченко О., Кармаліта М.В., Кобрін А., Малько А.В., Пікуля Т.О., Суменков С.Ю., Такля О.В. та інші. Однак і на сьогодні питання правових пільг залишається актуальним.

Виклад основного матеріалу. Пільги є передусім соціальною мірою, відображенням суспільних цінностей. У сучасних нестабільних соціально-економічних умовах важливою є радикальна зміна системи пільг з тим, щоб подолати зростання негативних тенденцій у цій сфері та підтримати тих, хто потребує соціального захисту [2, с. 7].

Варто згадати, що відповідно до положень загальної теорії права пільги є допоміжним способом правового регулювання, який виконує специфічну роль у регулюванні діяльності суб'єктів та суспільних відносин, що виникають на основі цієї діяльності [3, с. 259]. О.Ф. Скакун дає таке визначення пільгам – це правомірне полегшення становища суб'єкта права через надання будь-яких переваг або часткового звільнення від виконання встановлених загальних правил і обов'язків.

Пільги – це втілення найважливішого принципу соціальної справедливості, вони дозволяють втілити в життя діалектичне розуміння рівності: для того щоб зрівняти нерівних людей, право повинно бути нерівним.

М.І. Матузов розглядає правові пільги як правомірне полегшення становища суб'єкта, що дає можливість йому задовольнити свої інтереси, пільги

полягають у наданні додаткових, особливих прав (переваг) або у звільненні від обов'язків [4, с. 148].

Р.В. Лівшиц розглядає правові пільги як більш високий рівень прав для окремих груп громадян порівняно із загальним рівнем [5, с. 198].

В.М. Баранов робить акцент на різному обсязі обов'язків. На його думку, правові пільги – це заохочувальне звільнення учасника суспільного життя від деяких установлених нормами права обов'язків [6, с. 391].

Заслуговує на увагу підхід, за якого пільги розглядаються як один із видів стимулювання у праві, а саме: як спосіб координування інтересів особи та суспільства у цілому, раціонально поєднуючи інтереси учасників суспільних відносин, що залежить від пріоритетів політики держави [2, с. 7].

Щоб вирівняти правове становище деяких категорій суб'єктів порівняно із загальним рівнем, за допомогою права необхідно забезпечити для них певні винятки. Це можуть бути як додаткові (особливі) права (одержання разових пільгових кредитів у банківських установах на придбання (будівництво) житла, безкоштовне надання медичних препаратів, а також засобів ортопедії та протезування, безкоштовне санаторно-курортне лікування, виплата допомоги по вагітності та пологах і т.п.), так і звільнення, повне або часткове, від деяких встановлених законом обов'язків (податкові пільги і преференції, звільнення від оплати комунальних послуг, державного мита тощо).

Важливо усвідомлювати, що пільги – це елемент передусім спеціального правового статусу осіб, механізм доповнення нових прав та свобод суб'єкта специфічними можливостями юридичного характеру.

Конституція України закріпила один з основних принципів демократичного суспільства, який полягає в тому, що всі люди, незалежно від їхнього віку, статі, раси, кольору шкіри, релігійних, політичних або інших переконань, походження, майнового стану та інших факторів, рівні у своїх правах і свободах. У той же час чинне законодавство визначає, що в окремих випадках, за наявності певних обставин чи статусу, як ми з'ясували вище, особі можуть надаватися певні привілеї порівняно з усіма іншими. Крім того, в деяких випадках права і свободи особи можуть обмежуватися в порядку і на строк, визначений у законодавстві. Перелік таких обставин закріплюється в законодавстві та реалізується у встановленому порядку. Дані фактори об'єднуються у правові пільги, імунітети і обмеження.

Правові пільги ні в якому разі не можна ототожнювати із зовнішнім подібним феноменом – привілеями – спеціальними (винятковими) правовими полегшеннями, встановленими для конкретних суб'єктів. У суспільній свідомості привілеїв асоціюється з надмірними благами окремих посадовців. Система привілеїв набула значного поширення не тільки у 80–90-х роках, але ще більше в сучасний період.

Правовий привілей — це додаткові суб'єктивні права, якими наділяється особа за окремих умов та підстав, що свідчать про переважне право порівняно з іншими особи [7, с. 29].

Поняття пільги є неоднозначним і тому має розглядатися в контексті

конкретної правової системи. Привілей – особливе право, виняток або імунітет, наданий особі чи класу осіб; виняток із обов’язку. Значення привілею в різних галузях національного права може відрізнятися. Так, наприклад, для цілей конституційного права Великої Британії даний термін використовується в розумінні «фундаментального права, що є необхідним для здійснення конституційних функцій». Привілей у сучасному демократичному суспільстві не може існувати *per se*, тобто як виняток із загальної норми чи як особливе право. Привілей забезпечує реалізацію певної функції держави чи слугує окремій меті. Крім того, наявність привілею підкреслює наявність особливо-го статусу [8].

Це твердження можна проілюструвати на прикладі «парламентського привілею» Британського парламенту, який є сукупністю особливих прав, якими користується кожна Палата як складові the Court of Parliament, так і члени кожної такої Палати особисто, без яких вони не можуть виконувати свої функції та які перевищують ті права, якими користуються інші установи та особи. Таким чином, привілей, хоча і є частиною національного права, все ж таки певною мірою є винятком із загального права [8].

Привілеї можуть бути поділені на такі:

- пов’язані із здійсненням публічної влади (наприклад «виконавчий» привілей, «доказовий» привілей тощо);

- функціонально пов’язані із захистом прав людини та основних свобод (наприклад, привілей конфіденційності відносин адвокат-клієнт, привілей конфіденційності медичної інформації та відносин лікар-пацієнт, «адвокатський привілей», привілеї, пов’язані з правом на приватне життя тощо) або «необхідні у демократичному суспільстві» (як, наприклад, «журналістський привілей»).

Таким чином, навіть якщо певний правовий статус має ознаки привілею, такий привілей не може бути скасований чи обмежений без того, аби не поставити під загрозу ефективно здійснення певного фундаментального права, з яким такий привілей функціонально пов’язаний, або певного принципу, на якому будується демократичне суспільство. Привілеї, що не мають названих ознак, звичайно, не вимагають такого самого ступеня обережності та юридичного балансування [8].

Аналізуючи розуміння правових привілеїв та правових пільг, слід виділити такі аспекти їх співвідношення [9, с. 68]: якщо пільги спрямовані на те, щоб поліпшити стан суб’єктів, то привілеї переважно орієнтовані на політичну еліту, на органи влади та посадових осіб; пільги поширюються на велике коло осіб і мають більш широку сферу застосування. Привілеї є специфічними пільгами, це виняток із винятків. Їх не може бути багато, інакше відбувається порушення основних принципів права – справедливості, рівноправності тощо; якщо пільги характеризують спеціальний правовий статус суб’єктів, бо передбачаються, головним чином, для певних груп та верств населення, то привілеї можуть встановлюватися як у спеціальному, так і в індивідуальному статусі, бо вони більшою мірою підтверджують винятковість юридичних

можливостей особливо відповідальних та інших осіб; привілеї, беручи до уваги, що вони є винятковими правами, виступають більш деталізованими й персоніфікованими юридичними засобами, наступним, порівняно з пільгами, рівнем диференціації правового регулювання. Привілеї – це винятки як із загальних, так і з особливих норм права; правові пільги найчастіше отримують закріплення саме в нормативних, а не у правозастосовних актах; у правових пільг і привілеїв різні функціональні призначення. Перші спрямовані на вирівнювання соціального становища різних верств населення, а другі – навпаки, на виділення відмінних соціальних груп.

Тому вони можуть співвідноситися між собою як особливе (пільги) і окреме (привілеї).

Про правові імунітети слід зазначити таке. Термін «імунітет» походить від латинського *immunitas*, що означає звільнення від чого-небудь, незалежність, недоторканність. Він був відомий ще римському праву і означав звільнення від податків або громадських повинностей, яке міг надати Сенат, а потім імператор, окремій особистості, соціальній категорії або громаді [10, с. 146].

На сьогодні імунітет, як правовий інститут, досить широко використовується в різних сферах життєдіяльності суспільства. Особливо це стосується тих правовідносин, де можуть обмежуватися права і свободи людини. Однак, незважаючи на таке досить поширене використання терміна «імунітет», у наш час немає єдиної точки зору на його визначення. Вчені по-різному характеризують дане поняття, посилаючись на ті чи інші його особливості, а також на сферу його використання. Найбільш поширеною дана категорія є в конституційному, кримінальному та адміністративному праві, в тому числі в їхніх процесуальних сферах. Важливе значення для характеристики правового імунітету мають норми міжнародного права.

В.І. Руднєв вважає імунітети додатковими гарантіями недоторканності і невідповідальності особи; це означає, що будь-яка особа має більший обсяг або рівень недоторканності і непритягнення до відповідальності в порівнянні з іншими особами [11, с. 23]. Як бачимо, вчений акцентує увагу на тому, що вони є факторами, що збільшують обсяг гарантій недоторканності особи, а в окремих випадках і звільняють її від відповідальності.

Дещо відрізняється від даного визначення теза А.В. Малько і С.Ю. Сумєнкова, які вважають, що правовими імунітетами є особливі пільги і привілеї, переважно пов'язані із звільненням конкретно встановлених у нормах міжнародного права, Конституції і законах осіб від певних обов'язків і відповідальності, покликані забезпечувати виконання ними відповідних функцій [12, с. 5].

О.В. Такля вважає, що правові імунітети виступають самостійною формою правових винятків, які являють собою систему юридичних винятків із загальних або спеціальних правил, чим створюється особливий правовий режим для чітко визначеного кола фізичних та юридичних осіб, яким надаються додаткові права, або звільнення від виконання юридичних обов'язків, юридичної відповідальності, або порядок притягнення яких до юридичної відповідальності має спеціальний характер [13, с. 417]. З даного визначення ви-

пливає, що імунітет є свого роду винятком із загального правового статусу, який притаманний конкретно визначеному колу осіб, та звільняє їх від виконання певних обов'язків та юридичної відповідальності (точніше, передбачає особливий порядок притягнення). Такі винятки безпосередньо залежать від роду їх діяльності.

Проаналізувавши визначення правового імунітету, можна виділити його основні ознаки:

- він створює особливий правовий режим для суб'єктів, які ним володіють;
- є гарантією суспільно корисної діяльності, сприяє виконанню певних обов'язків;
- являє собою своєрідні винятки із загального правового статусу;
- притаманні конкретному колу осіб, перелік яких міститься як у міжнародному, так і в національному законодавстві;
- зміст певного імунітету підлягає обов'язковому закріпленню в чинному законодавстві, як правило, на конституційному рівні;
- звільняє особу від виконання певних обов'язків або відповідальності за певні діяння, які випливають з її правового статусу;
- являє собою особливу форму прояву диференціації правових статусів і юридичних зв'язків;
- більшість імунітетів спрямовано на виконання приписів міжнародних нормативно-правових актів.

Враховуючи зазначені ознаки, під правовим імунітетом, на нашу думку, слід розуміти визначений міжнародними нормативними актами і закріплений у національному законодавстві особливий правовий режим конкретного кола осіб, який проявляється у звільненні від певних обов'язків, покладених на них державою або суспільством, або встановленні особливого порядку відповідальності, необхідного для їх виконання.

Проаналізувавши наукові погляди і чинне законодавство, можна побачити, що на сьогоднішній день у нашій державі можна виділити такі види імунітету: 1) імунітет суб'єктів владних повноважень. До таких осіб, зокрема, можна віднести Президента України, народних депутатів України, суддів та інших суб'єктів, що виконують функції держави. Імунітети зазначених осіб закріплено в Конституції та законах України; 2) імунітети, визнані міжнародним співтовариством. До вказаної групи належать імунітети дипломатичних і консульських установ, глав держав, глав урядів, міністрів закордонних справ, які знаходяться у відрядженнях, глав і членів міжнародних делегацій, які перебувають на території України. Імунітет даних суб'єктів визначається тим, що він закріплений не тільки в національному законодавстві, але і в міжнародному; 3) імунітети окремих професій, не пов'язаних з виконанням завдань і функцій держави. До даної групи суб'єктів можна віднести адвокатів, нотаріусів, лікарів, священнослужителів та інших осіб, які в силу своїх професійних обов'язків не мають права розголошувати певну інформацію і, у зв'язку з цим, не підлягають відповідальності за неповідомлення цих відомостей; 4) імунітети учасників судочинства.

Таким чином, проаналізувавши виділені види імунітетів, можна побачити, що, на відміну від правових пільг, вони більшою мірою стосуються забезпечення безпеки певних категорій суб'єктів від стороннього протиправного впливу, а також звільняють їх від обов'язку повідомляти інформацію, якщо це впливає з їхніх професійних обов'язків і може зашкодити їм або іншим особам. Крім того, імунітети необхідні для забезпечення безпеки і недоторканності іноземних делегацій та міжнародних суб'єктів.

Отже, поняття правові пільги не є тотожним правовому привілею. Правовий привілей – це додаткові суб'єктивні права, якими наділяється особа за окремих умов та підстав, що свідчать про переважне право порівняно з іншими особи. Пільги також є додатковими правами, натомість мета їх встановлення – надання можливості для найповнішої реалізації особою своїх прав та набуття певних благ у разі наявності в особи менших (за юридично визначеними критеріями) можливостей застосування своїх здібностей в силу різних обставин (соціальні пільги) або з метою матеріально-побутового забезпечення працівників окремих професій (професійно-побутові пільги). Різним, у порівнянні з правовими пільгами, є і зміст поняття «правовий імунітет». Правовий імунітет, який був відомий ще римському праву, має місце в законодавстві України, проявляється через наявність його форм, однією з яких є правова недоторканність. Правовий імунітет та суміжні інститути є структурними елементами спеціального правового статусу і тому їхнє розмежування є актуальним для подальшого дослідження, оскільки невизначеність цих понять може створювати правові колізії та теоретичні проблеми.

Законодавство про статус депутатів вимагає свого подальшого вдосконалення. Автори дотримуються тієї точки зору, що необхідно спростити порядок порушення кримінальних справ стосовно депутатів, дозволити проведення деяких слідчих дій (обшук, виїмка) без вимагання якої-небудь згоди, легально регламентувати порядок позбавлення або обмеження недоторканності.

Можна визначити, що проблеми депутатської недоторканності існують, однак, повного і беззастережного скасування гарантій їх недоторканності немає.

Депутатський імунітет, навіть станом на сьогоднішній день, не може бути названий абсолютним. На відміну від депутатів, позбавити недоторканності Президента України практично неможливо. Стаття 93 Конституції України встановлює досить складний порядок притягнення до відповідальності вищої посадової особи держави, який майже нездійснений [14].

Слід зазначити, що за кожним видом імунітету можна назвати не одну і не дві проблеми.

Потребує подальшого вдосконалення посадовий імунітет суддів, притягнення яких до відповідальності є ще складнішим, ніж депутатів. Необхідний закон з гарантіями незалежності слідчих МВС, СБУ, податкової поліції при розслідуванні кримінальних справ.

На сьогодні головна проблема правового імунітету полягає в тому, що, з одного боку, він служить гарантією того, що особа, що ним володіє, буде захищена від необґрунтованого кримінального чи адміністративного переслі-

дування. Але, з іншого боку, не можна не погодитися з тим, що надмірні перешкоди для притягнення чиновників до відповідальності роблять часто неможливим розслідування, що, у свою чергу, не сприяє формуванню поважного ставлення у населення до закону і влади.

Встановлення кордону між необхідністю захисту особи, яка виконує важливі для держави і суспільства функції, та недопущення безкарності даної особи в разі вчинення нею правопорушень, представляється досить важливим і актуальним завданням.

Висновки. Отже, проблема існування привілеїв та імунітетів донині залишається значною мірою дискусійною.

Пільга та привілей є хоча і спорідненими, але досить різними поняттями, що виконують різні функції. Іншою відмінністю між пільгою та привілеєм є той факт, що пільга за деяких умов може вважатися такою, що підпадає під поняття «власності» в конституційному праві, тоді як привілей є, скоріше, функціональною властивістю певного соціального чи правового статусу.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України. – К., 2006.
2. Теоретико-прикладні аспекти інвентаризації податкових пільг, передбачених українським законодавством / кер. авт. кол. Кармаліта М. В. – Ірпінь, 2013.
3. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / Скакун О. Ф. – К., 2009.
4. Матузов Н.И. Теория государства и права : учебник / Н. И. Матузов, А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2006.
5. Лившиц Р.З. Социальная политика и ее правовое опосредование / Р. З. Лившиц // Правовая система социализма. – М., 1986. – Т. 1.
6. Проблемы теории государства и права : учебное пособие / под ред. М. Н. Марченко. – М., 2002.
7. Кобрін А. Співвідношення правового імунітету та суміжних понять / А. Кобрін // Актуальні питання державотворення в Україні : матер. Міжнародної науково-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих учених (21 квітня 2011 року). – К., 2011. – С. 29–30.
8. Юридичне поняття пільги та привілею [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pilga.in.ua>.
9. Пікуля Т.О. Поняття та співвідношення правових пільг та привілеїв / Т.О. Пікуля // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України : науково-практ. зб. – 2010. – № 4. – С. 68.
10. Бартошек М. Римское право: понятия, термины, определения / Бартошек М. / пер. с чеш. – М., 1989.
11. Васильченко О. Льготы, иммунитеты и ограничения как особенности реализации принципа правового равенства в Украине / О. Васильченко // Legeasi Viata. – 2014. – № 3. – С. 23–26.
12. Малько А.В. Правовой иммунитет: теоретические и практические аспекты / Малько А.В., Суменков С.Ю. // Журнал российского права. – 2002. – № 2. – С. 3–9.
13. Такля О.В. Правовой иммунитет та суміжні правові категорії / Такля О.В. // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – №. – С. 411–418.
14. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

Орлова Е. А., Нитолкан Е. А. Соотношение категорий «правовые льготы», «правовые привилегии», «правовой иммунитет». Дано определение понятиям

«правовые льготы», «правовые привилегии», «правовой иммунитет». Исследовано соотношение представленных категорий. Освещено нормативно-правовое обеспечение, регламентирующее правовые льготы и другие смежные понятия в Украине. Рассмотрены проблемы усовершенствования привилегий и иммунитетов в украинском законодательстве.

Ключевые слова: права, правовые льготы, правовой иммунитет, правовые привилегии, правовые стимулы.

Orlova O. O., Nytolkan Ye. O. Correlation of categories "legal benefits", "legal privilege", "legal immunity". There is the definition of "legal benefits", "legal privilege" and "legal immunity". The authors have studied the correlation of the aforementioned categories. They have outlined legal provisions regulating the legal privileges and other related concepts in Ukraine. They have exposed problems of improving privileges and immunities to the Ukrainian legislation.

Under the provisions of the general theory of law, benefits are subsidiary regulation method that plays a specific role in the regulation of entities and public relations arising from these activities.

Legal benefits in any case can not be equated with the outside of this phenomenon - the privileges - special (exceptional) legal relief established for specific subjects.

Legal privilege is a more subjective rights which the person is endowed with certain conditions and for the reasons that suggest the preferential right compared to the other person.

Analyzing understanding of legal privileges and legal exemptions it should highlight the following aspects of their relationship if benefits are intended to improve the state of, the benefits mainly focused on the political elite, the authorities and officials; benefits extend to a large circle of people and have a broader scope. Privileges are specific benefits, is an exception to the exception. They may not be much, otherwise is a violation of fundamental principles of law - justice, equality, etc; when describing the benefits of special legal status for provided mainly for certain groups and sections of the population, the benefits may be established as a special and individual status because they largely confirm the exclusivity of legal opportunities especially responsible and others ; benefits, taking into account that they have exclusive rights, favor a more detailed and personalized legal means, as follows, compared to the benefits, the level of differentiation of legal regulation. Benefits are as exceptions to the general and specific rules of law; legal benefits are most likely to consolidate it in the regulations, not the enforcement acts; in legal benefits and privileges of different functions. The first aimed at leveling the social status of different populations, and the second - on the contrary, the allocation of different social groups.

Under the legal immunity should understand certain international regulations and enshrined in national legislation a special legal regime specific range of people, manifested in the release of certain obligations imposed on them by the state or society, or installing special order of responsibility necessary for their implementation.

Keywords: law, legal benefits, legal immunity, legal privileges, legal incentives.

Надійшла до редакції 13.05.2015

Підлісний М. М.

кандидат філософських наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 316.64 + 371.48

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ СОЦІОЛОГІЇ

За допомогою соціологічної інформації проаналізовано стан національно-патріотичного виховання студентської молоді у сучасних умовах.

Ключові слова: патріотизм, національне патріотичне виховання, студентська молодь, національна ідея, громадянське суспільство, конституційний процес, влада.

Постановка проблеми. Актуальність виховання патріотизму у студентської молоді обумовлена високим рівнем її інтелектуального потенціалу і соціальної активності. На думку багатьох соціологів, у соціальній структурі суспільства студентство – соціальна група, яка найближче стоїть до інтелігенції й у майбутньому має схильність до занять висококваліфікованою працею у різних галузях науки, техніки, управління, культури. Таким чином, студентська молодь – це той прошарок суспільства, який перш за все повинен стати об'єктом патріотичного виховання [1].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Зазначимо, що автор у цьому питанні поділяє точку зору таких дослідників: Сокурянської Л.Г. [2], Астохової В. І. [3], Нагорного Б.Г., Яковенко М. Л., Яковенко А. В. [4], Кротюка В. А. [5], а також авторів соціологічної енциклопедії (укладач В.Г. Городяненко) [6].

Метою статті є дослідження стану національного-патріотичного виховання студентської молоді за такими критеріями:

1. Ставлення до незалежності України.
2. Оцінка конституційного процесу в Україні.
3. Оцінка ситуації в Україні, ставлення до діяльності влади.
4. Оцінка стану розбудови громадянського суспільства в Україні.
5. Ставлення до національної ідеї України.
6. Оцінка зовнішнього політичного статусу в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в нашій країні приділяється велика увага патріотичному вихованню студентської молоді. Проводяться заходи, які приурочені до державних свят і пам'ятних дат, спрямовані на воєнне та патріотичне виховання. Здійснюється пропаганда досягнень української науки, культури і державності, вітчизняного спорту, трудових звершень громадян, подвигів захисників Вітчизни, державних символів, розробляються методичні посібники, проводяться соціологічні дослідження у даній області.

Соціологічні дослідження були проведені методом суцільного опитування 266 респондентів Дніпропетровської державної фінансової академії у листопаді 2011 року, у тому числі 38,8 % юнаків і 62,2 % дівчат, а також 117 респондентів юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ у листопаді 2014 року, у тому числі 39 % юнаків та 61 % дівчат.

РЕЗУЛЬТАТИ ОПИТУВАННЯ

I. Ставлення до незалежності України

На питання про зміцнення незалежності України 65 % респондентів ДДФА і 50,4 % ДДУВС зазначили, що перш за все слід підвищити ефективність влади шляхом чіткого розподілу повноважень між її гілками та запровадження стримувань та противаг. На думку 67,3 % опитуваних респондентів ДДФА і 58 % ДДУВС, щоб громадяни відчували гордість за свою державу, слід досягти такого стану, щоб громадянам України не було соромно за свою політичну еліту.

Більшість студентів вважають, що День незалежності України має відзначатися як велике загальнонаціональне свято, зокрема 59 % респондентів ДДФА і 57 % – ДДУВС.

Аналіз питання: як, на Вашу думку, за часи незалежності змінилася ситуація в Україні?, показує такі результати: 72,6 % студентів ДДФА і 50 % студентів ДДУВС констатували, що економічний розвиток погіршився; 88 % студентів ДДФА і 55 % ДДУВС відповіли, що рівень життя погіршився; 69 % студентів ДДФА і 18 % ДДУВС вважають, що рівень культури погіршився; 82 % студентів ДДФА і 53 % ДДУВС – погіршився рівень суспільної моралі; 83,5 % (ДФФА) і 70 % (ДДУВС) написали, що рівень корупції виріс, 74 % ДДФА і 40 % ДДУВС – підвищився рівень злочинності.

Опитування засвідчило, що сьогодні найбільшою загрозою для України 72,7 % респондентів ДДФА і 37 % ДДУВС позначили внутрішньополітичну нестабільність, 48,1 % ДДФА і 24 % ДДУВС – економічну кризу, 35 % респондентів ДДУВС – зовнішню агресію, 23,3 % респондентів ДДФА і 31,6 % ДДУВС – ігнорування законів та корупцію.

Дослідження виявило думки студентів про місце України у найближчому майбутньому. 73,3 % студентів ДДФА і 46,1 % ДДУВС бачать економічно розвиненою із сучасними технологіями; 53 % студентів ДДФА і 22 % студентів ДДУВС – державою, в якій вирішуються соціальні проблеми; 41,4 % студентів ДДФА і 31,6 % ДДУВС – з високим рівнем науки, освіти та культури. Крім того, 28,2 % студентів ДДУВС підкреслили, що Україна повинна стати потужною у військовому плані.

II. Оцінка конституційного процесу в Україні

Даний блок містить 3 групи теоретичних питань на знання державних актів України.

1. У якому порядку були прийняті такі державні акти в Україні?

а) Конституція України – більшість студентів відповіли правильно лише з четвертої спроби (це близько 55 %).

б) Конституційний Договір між Верховною Радою і Президентом України – з другої спроби (53% аудиторії).

в) Декларація про державний суверенітет – з другої спроби (52%).

г) Акт проголошення незалежності України – з першої спроби (96%).

Більшість респондентів (76,7 % ДДФА і 63,2 % ДДУВС) зазначили, що Конституційний Договір між Верховною Радою і Президентом України заклав правові основи для розробки і прийняття Конституції України та вказали на велике значення даного правового акту. Чи потребує, на Ваш погляд, подальшого удосконалення Конституція України?: 62,4 % опитаних студентів ДДФА і майже 50 % студентів ДДУВС написали, що Конституція України потребує внесення лише вкрай необхідних часткових змін, а 30,8 % ДДФА і 17 % студентів ДДУВС – Конституцію України слід кардинально змінити.

III. Оцінка ситуації в Україні, ставлення до діяльності влади

На питання: чи мають, на Ваш погляд, керівники держави інформувати народ про всі заходи, які вони здійснили чи планують здійснювати?, 56 % студентів ДДФА і 67,5 % ДДУВС відповіли ствердно.

Студенти вважають (64 % ДДФА і 44 % ДДУВС), що стратегію розвитку держави слід докорінно переглянути, а 44,4 % ДДФА і 41 % ДДУВС переконані, що до стратегії розвитку слід внести деякі корективи.

Більше половини опитуваних, 53 % ДДФА і 51 % ДДУВС, не змогли оцінити дії нинішньої влади і лише 34,6 % ДДФА і 32,5 % ДДУВС вважають, що діяльність влади повинна вирішувати економічні і соціальні проблеми.

IV. Оцінка стану розбудови громадянського суспільства в Україні

Аналіз питання: чи довіряєте Ви громадським і політичним інститутам? виявив такі результати:

Не довіряють ЗМІ – 48 % студентів ДДФА і 46 % ДДУВС, профспілкам – 55,7 % ДДФА та 56,1 % ДДУВС, політичним партіям – 89,7 % ДДФА та 91 % ДДУВС, громадським організаціям – 49,7 % ДДФА та 50,1 % ДДУВС. Більш за все довіряють церкві – 62,1 % ДДФА та 63 % ДДУВС.

Серед соціальних інститутів, які повинні розвиватися в Україні, респонденти назвали:

- громадські організації – 65,8 % ДДФА і 56,4 % ДДУВС;
- профспілки – 44,4 % ДДФА та 11 % ДДУВС;
- політичні партії – 20,3 % ДДФА і 31,6 % ДДУВС
- засоби масової інформації – 18,8 % ДДФА та 11 % ДДУВС

На думку студентів ДДФА (71,4 %) і студентів ДДУВС (61,5 %), в Україні мають залишитися лише реально діючі партії, які створені на ідеологічній платформі і відображають інтереси значної кількості громадян.

Більшість опитуваних (76,3 % ДДФА і 52,1 % ДДУВС) зазначили, що

політичні партії у своїй діяльності повинні керуватися інтересами захисту прав і свобод громадян; 60,5 % респондентів ДДФА і 48,7 % ДДУВС – національними і державними інтересами; і лише 4,5 % ДДФА та 7,7 % ДДУВС – інтересами своїх лідерів.

Нашим дослідженням були передбачені питання щодо заходів по зміцненню місцевого самоврядування в Україні. Анкетування виявило такі результати:

- створити дієздатні територіальні громади та органи місцевого самоврядування, які самостійно вирішуватимуть питання місцевого значення, – 56,4 % ДДФА та 42 % ДДУВС;
- суттєво зменшити кількість депутатів місцевих рад – 45,1 % ДДФА і 22,2 % ДДУВС;
- надати нинішнім радам більше самостійності у формуванні бюджетів – 18 % ДДФА та 31,6 % ДДУВС;
- створити жорстку вертикаль рад різних рівнів – 16,5 % ДДФА і 13,7 % ДДУВС.

Найбільш оптимальною системою обрання депутатів місцевих рад є на сьогодні:

- змішана – 46,2 % ДДФА та 21,4 % ДДУВС;
- пропорційна – 31,5 % ДДФА і 29,9 % ДДУВС;
- мажоритарна – 26,7 % ДДФА та 46,1 % ДДУВС.

V. Ставлення до української національної ідеї

Відсутність національної ідеї негативно впливає на розвиток України (70,7 % ДДФА та 57,3 % ДДУВС). На думку опитаних (73,7 % ДДФА і 53,8 % ДДУВС) національна ідея має бути спрямована на захист інтересів усіх громадян України, 75,9 % опитаних ДДФА та 64,1 % ДДУВС вважають, що національна ідея повинна консолідувати соціально-економічні інтереси України.

Розробкою національною ідеї повинні займатися:

- органи державної влади – 54,1 % ДДФА і 28,2 % ДДУВС;
- громадські організації – 48,5 % ДДФА та 42,7 % ДДУВС;
- політичні партії – 20,7 % ДДФА і 17 % ДДУВС.

На запитання: в якій формі має бути реалізована національна ідея?, 45,5 % ДДФА та 32,5 % ДДУВС опитаних відповіли – у формі своєрідної суспільної угоди (декларації), 36,1 % ДДФА і 21,4 % ДДУВС – у формі нормативно-правового акту.

VI. Оцінка зовнішньополітичного статусу України

Більшість опитуваних (59,8 % ДДФА та 62 % ДДУВС) вважають, що процес міжнародного визнання України розпочався з прийняття Акта про незалежність України, 20,5 % ДДФА і 21 % ДДУВС – Декларації про державний суверенітет, 12,8 % ДДФА та 13 % ДДУВС – Конституції України.

Зовнішня політика України, на думку респондентів, повинна визначати-

ся Законом про засади внутрішньої і зовнішньої політики (35 % ДДФА і 37,6 % ДДУВС), Конституцією України (22 % ДДФА та 24 % ДДУВС), Актом про незалежність України (10 % ДДФА і 12 % ДДУВС), Декларацією про державний суверенітет (9 % ДДФА та 12 % ДДУВС), указами Президента України (7,5 % ДДФА і 8,5 % ДДУВС).

Зовнішню політику України визначає Верховна Рада України (25 % ДДФА та 26,5 % ДДУВС), Президент України – 27 % ДДФА і 28,9 % ДДУВС.

На думку опитуваних, Україна не є повністю самостійним суб'єктом міжнародної політики (50 % ДДФА та 49,7 % ДДУВС), Україна є потужним самостійним суб'єктом на міжнародній арені – 7 % ДДФА і 8,5 % ДДУВС.

Більшість опитаних (44 % ДДФА та 42,7 % ДДУВС) вважають, що Україна сьогодні має більше шансів стати членом Європейського Союзу і лише 11 % ДДФА та 10 % ДДУВС – має бути союз Росії, Білорусі, України.

Висновки:

1. Порівняльний соціологічний аналіз відповідей студентів двох дніпропетровських вузів з проблем патріотичного виховання молоді не суперечить викладеним висновкам і тому є репрезентативним, тобто достовірним.

2. У проблемі ставлення до незалежності України зазначається вагома різниця між належним та суцям, тобто між тим, що очікували громадяни від незалежності, і тим, що вони реально мають тепер.

3. З другого блоку конституційного процесу слід зробити висновки, що державні акти, прийняті Верховною Радою, оцінюються двояко, а саме: майже третина вважають, що нагальні проблеми держави полягають у головній стратегії розвитку Конституції.

4. З третього блоку більшість відповідей виражають сумніви у правдивій інформації про діяльність державних органів, тому більшість вважає, що розвиток держави треба докорінним чином переглянути. Насторожує, що більшість опитуваних не можуть сформулювати свою власну думку стосовно діяльності державної влади, інакше кажучи, не розуміють тенденцію розвитку держави.

5. З четвертого блоку питань більш за все не довіряють ЗМІ, політичним партіям, але в той же час ці відповіді суперечать питанню: «Чим мають керуватися політичні партії у своїй діяльності?». Крім того, більшість респондентів стверджують, що в Україні повинні розвиватися громадські організації та профспілки. Відповіді, які стосуються реформування місцевого самоврядування, виявляють відсутність єдиної думки чи хоча б чіткого прогнозу у цій сфері державності, оскільки вони мають великий розкид поглядів.

6. Більшість опитаних вважають, що національна ідея повинна мати місце, але вона повинна бути спрямована на захист усіх громадян України, повинна консолідувати громадян у рішенні соціально-економічних інтересів, тобто не мати проявів шовінізму.

7. З оцінки зовнішньо політичного статусу України варто зазначити, що

більшість респондентів вказали, що Україна має низький статус на міжнародній арені і майбутнє України зараз чітко не визначено.

8. Отримані емпіричні дані можуть бути використані викладачами і студентами в навчально-виховному процесі ДДУВС та ДДФА.

Бібліографічні посилання

1. Підлісний М.М. Молодь як об'єкт соціологічного аналізу : монографія / Підлісний М.М., Шубін В.І. – Дніпропетровськ, 2011.
2. Сокурянская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода / Сокурянская Л. Г. – Харьков, 2006.
3. Студент XXI века: Социальный портрет на фоне общественных трансформаций : монография / под общ. ред. В. И. Астаховой. – Х., 2010.
4. Нагорний Б.Г. Студентство і сучасність / Нагорний Б.Г., Яковенко М. Л., Яковенко А.В. – К., 2005.
5. Кротюк В.А. Современные концепции исследования патриотизма / Кротюк В.А. // Вісник Нац. ун-ту "Юридична академія ім. Ярослава Мудрого". Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – № 5(19). – 2013.
6. Соціологічна енциклопедія / уклад. В. Г. Городяненко. – К., 2008.

Подлесной М. Н. Патриотическое воспитание студенческой молодежи средствами социологии. С помощью социологической информации проанализировано состояние национально-патриотического воспитания студенческой молодежи в современных условиях.

Ключевые слова: патриотизм, национальное патриотическое воспитание, студенческая молодежь, национальная идея, гражданское общество, конституционный процесс, власть.

Pidlisnyy M. M. Patriotic education young students by means of sociology. This article deals with the status of national patriotic education of student's youth in modern conditions. The sociological information helps to analyze the priorities in their education and is the most important direction of state modern policy.

Keywords: patriotism, national patriotic education, student youth, national idea, civil society, constitutional process, power.

Надійшла до редакції 28.01.2015

Телькінєна Т. Е.

кандидат історичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.7

ПРО РОЗШИРЕННЯ УЧАСТІ ГРОМАДЯН У ЗАКОНОДАВЧОМУ ПРОЦЕСІ: ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Сформульовано певні пропозиції щодо внесення змін до українського законодавства з метою розширення участі громадян у законодавчому процесі. Зокрема, вважається за доцільне розробити і прийняти Закон про петиції, Закон про лобювання, внести зміни до чинних законів «Про Регламент Верховної Ради України», «Про комітети Верховної Ради України» та нормативних актів, якими визначається порядок діяльності органів місцевого самоврядування.

***Ключові слова:** законодавчий процес, участь громадян у законодавчому процесі, модернізація, пропозиції, петиції, публічні слухання в комітетах Верховної Ради України, лобювання, доступ громадян до сесій місцевих рад.*

Постановка проблеми. З огляду на критику українського суспільства щодо гальмування державою життєво важливих реформ постає питання: чи пришвидчено їх було б завдяки активній безпосередній участі громадян в державному управлінні загалом й у законодавчому процесі зокрема? Однозначної відповіді на нього немає, втім відповідь на питання, пов'язане із попереднім, чи є рівень забезпечення означеної діяльності громадян достатнім, переконані, є однозначно – ні! Так, до останнього часу ми мали лише право брати участь у референдумах (ст. 69, 70, 72-74 та 156 Конституції України, Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми») [1; 2], направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування (ст. 40 Конституції) [1], брати участь у розробці законопроектів у разі залучення до цього процесу з боку Комітету Верховної Ради [3, ст. 15, 16; 4, ст. 93, 103] чи Кабінету Міністрів [5, § 42; 6, п. 5]. Погодьтеся, для українця, що не є знайомим фахівцем у тій чи іншій царині або пасіонарієм, участь у розробці нормативно-правового акта могла бути або фантазією, або непересічною подією усього життя. Проте однією лише останньою законодавчою новелою – правом на електронну петицію [7] – та частковою реалізацією положень щодо громадського обговорення урядових законопроектів¹ не можна виправити відсут-

¹ На урядовому сайті «Громадянське суспільство і влада» створено механізм для спрощеного доступу громадськості до обговорень, що проводяться органами виконавчої влади: сервіс «Громадське обговорення проектів нормативно-правових актів».

ність чіткого нормативно-правового закріплення статусу громадян у законодавчому процесі. Мусимо формувати такий правовий механізм, який забезпечуватиме ефективність означеної діяльності громадськості, що передбачає комплексні зміни у законодавстві, його модернізацію, а не косметичний «ремонт». Аналізом прогалин регулювання відповідних суспільних відносин й розробкою рекомендацій переймаються деякі експерти, народні депутати, громадські організації.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Ті чи інші теоретико-практичні аспекти означеної проблеми час від часу потрапляли до поля зору українських науковців (наприклад, у колективних працях [8]) Теоретичні питання участі громадян у законотворчому процесі, проблеми реалізації ними різних форм відповідної власної діяльності тощо з кінця 2000-х років вивчаються молодим дослідником О.О. Ющенком [9]. Види правотворчості громадянського суспільства виділено Т.В. Наливайко [10]. З огляду на темпи розвитку інформатизації суспільства особливий інтерес становлять публікації, автори яких аналізують новітні форми соціальної активності громадян [11; 12]. Мають місце й конкретні пропозиції з метою вдосконалення регулювання відповідних суспільних відносин. Наприклад, пропозиція В.В. Горленко щодо прийняття закону про громадські обговорення [13], В.С. Голубовської – щодо прийняття закону про порядок законодавчої ініціативи та участі громадян в цьому процесі; організація широких обговорень громадськістю законопроектів, що приймаються; створення ефективного механізму врахування пропозицій від колективів й громадських об'єднань [12], К.В. Шустрової – щодо внесення змін до Конституції України з метою конституційного закріплення різних форм безпосередньої демократії, зокрема онлайн-петицій та правотворчої народної ініціативи [14]. Звісно, законодавчі пропозиції щодо удосконалення конституційних засобів забезпечення основоположних прав людини і громадянина, автори яких активно використовують відповідні міжнародні стандарти, теж спрямовано на формування реального й ефективного правового механізму участі громадськості у законодавчому процесі [15]. Однак масштаб змін, яких потребує законодавство, що регулює в Україні означені суспільні відносини, є, на нашу думку, без перебільшення глобальним. З огляду на це переконані, що рекомендації й інших фахівців будуть актуальними.

Мету даної розвідки становить надання певних власних пропозицій щодо розширення участі громадян у законодавчому процесі.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо, що авторські напрацювання можуть стати у нагоді на першій стадії розробки й внесення комплексних змін до законодавства, яким регулюються суспільні відносини, пов'язані із участю громадян у процесі правотворчості.

Насамперед, на наш погляд, слід розробити й прийняти Закон про петиції. Такі акти діють в Польщі, Литві, Німеччині та в багатьох інших країнах. Незважаючи на запровадження правового інституту електронної петиції [7], з огляду, зокрема, на відсутність 100% забезпечення доступу громадян до Ін-

тернету та й не таку вже близьку перспективу досягнення означеного результату [16], даний закон, на наше переконання, не втрачатиме актуальності протягом значного часу.

Електронні петиції є лише «пробою пера» для українських громадян, які в абсолютній більшості не мають позитивного досвіду комунікації із владою. Зауважимо, що ч. 18, 21 ст. 23 вищеназваного Закону не мають імперативного характеру і не зобов'язують органи влади, на адресу яких надіслано електронну петицію, реалізовувати викладені в ній пропозиції, на відміну від ст. 10 відкликаного законопроекту «Про право громадян ініціювати розгляд нормативно-правових актів органами влади та місцевого самоврядування» [17]. Можливо, з огляду на несталість українських демократичних традицій держава вирішила почекати, поки суспільство «подорослішає»? Напевно, подібні побоювання в сучасних умовах суспільної турбулентності мають сенс. Втім, аргументи щодо невідповідності населення до ефективної участі в правотворчості є, як свідчить історичний досвід, традиційними для тих країн, де так і не спромоглися започаткувати партнерський формат взаємовідносин особи і держави. З іншого боку, нам усім слід щодня викорінювати в собі соціальний інфантилізм, аби, по-перше, опоненти реалізації принципів «демократії участі» не посилались на слабкість суспільства, по-друге, зазначені та інші ініціативи дослідників не залишились на папері, бо без запиту на подібні законодавчі новації з боку суспільства їх реалізовано не буде.

Доцільно також внести зміни до Закону «Про Регламент Верховної Ради України». Так, можливо, у разі ухвалення Закону про петиції є сенс запровадити спеціальний комітет з петицій, за зразком Бундестагу. У будь-якому випадку розгляд звернень громадян, предметом яких є законодавчі пропозиції, слід передати із апарату Верховної Ради України (ВРУ) (відділ з питань звернень громадян) до одного із комітетів (враховуючи задекларовану реформу комітетів ВРУ, не конкретизуємо наразі, до якого саме), що підвищить їх правовий статус.

З метою забезпечення реальної участі громадян у розробці нормативних актів, що юридично закріплюють їхнє становище в державі, також слід запровадити або розширити публічні засідання комітетів ВРУ (зادля заключного обговорення переданих проектів у формі публічного обговорення й головування), або публічні слухання в цих комітетах, як, наприклад, у Бундестазі ФРН, Конгресі США, що потребує внесення змін, зокрема, до законів «Про Регламент Верховної Ради України» та «Про комітети Верховної Ради України». Процедура публічних слухань у комітетах мусить передбачати створення спеціального форуму, де представники громадських ініціатив, недержавних організацій, пересічні громадяни зможуть висловити власні пропозиції щодо питань, які будуть предметом обговорення членами комітетів [18].

Ефективна участь окремих громадян у законотворчому процесі не є можливою, на переконання авторки, без прийняття закону про лобіювання, яким треба передбачити як суб'єктів не лише професійних, а й громадських лобістів. Згідно з текстом останнього розробленого і відомого широкому за-

галу законопроекту «Про регулювання лобістської діяльності в Україні» [19] суб'єктами лобіювання не можуть бути громадські організації тощо. Їм дозволено лише замовляти лобістські послуги. Наголошуємо, що, з огляду на світовий досвід, очевидно, що метою регламентації відносин лобіювання є не лише протидія корупції, а й створення законного механізму ефективної участі громадськості у правотворчості. Ми переконані у рівноцінності означених двох членів. Втім, наявні наразі вітчизняні законодавчі та науково-дослідницькі напрацювання щодо зазначеного питання надають прерогативу саме антикорупційній складовій законодавства про лобіювання [20]. Ухвалення законодавства щодо створення правових засад лобіювання, яким буде, передусім, унормовано лобіювання як демократичний шлях взаємодії громадянського суспільства та правової держави, передбачено Законом «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки» [21]. До речі, проект цього нормативного акта розроблено громадською ініціативою «Реанімаційний пакет реформ».

З огляду на зазначене пропонуємо у законопроекті «Про лобіювання», концепція якого наразі обговорюється робочою групою при Комітеті ВРУ з питань запобігання і протидії корупції, одним із суб'єктів лобіювання обов'язково визначити інститути громадянського суспільства. Тим більше, що деякі розробники означеної концепції дотримуються позиції, яка певною мірою узгоджується із нашою [22].

Враховуючи критичне ставлення французької та німецької спільноти щодо практик лобіювання, вважаємо за потрібне наголосити на такому: запроваджуючи в Україні інститут лобіювання, слід остерігатися «косметичних» змін законів, тому необхідно, наскільки це можливо, максимально повно врегулювати відносини лобіювання. Вважаємо, що для формування у громадян довіри до практик лобіювання слід запровадити на інституціональному рівні незалежний контроль за дотриманням вищими державними посадовими особами фінансової транспарентності та передбачити кримінальну відповідальність за її порушення, зокрема за надання неправдивої інформації у декларації. При цьому корисно вивчити та використати, наприклад, досвід Франції, де спочатку діяла Комісія з фінансової транспарентності громадянського життя, а у жовтні 2013 р. прийнято закон, що набув чинності після підписання 29 березня 2014 р. прем'єр-міністром відповідного декрету, про її заміну Вищим адміністративним органом з транспарентності громадянського життя (HATVP). Під юрисдикцію нової Комісії, що контролює достовірність декларацій (одна – про фінансовий стан, друга – про інтереси та діяльність) вищих посадовців Франції, підпадають 9 тисяч осіб: міністри, члени парламенту (як національного, так і європейського), мери великих міст, високі посадові особи компаній, частина активів яких знаходиться у державній власності.

Першим і, либонь, вирішальним кроком до набуття соціального статусу учасника законотворчого процесу може стати відвідування пересічним громадянином сесії місцевої ради. Тому й нормативні положення, що встановлюють відповідну процедуру, мусять, згідно з європейською традицією, бути

чіткими і зрозумілими для кожної особи. Слід надати вичерпний перелік й зрозумілий опис процедур, яких треба дотримуватись і громадянам, і посадовим особам публічної адміністрації, аби кожен міг реалізувати право бути присутнім на сесії сільської, селищної, міської ради. Наразі не маємо цілісного проекту «Положення про порядок забезпечення доступу громадян до пленарних засідань сесії та засідань постійних комісій міської ради», аби запропонувати його як додаток до Регламенту новообраної Дніпропетровської міської ради. Втім пропонуємо внести до нього, а у разі прийняття Статуту територіальної громади міста – до розділу «Рада, міський голова, виконавчі органи ради» цього нормативного акта – положення про порядок відвідування сесії ради відповідно до п. 16 ст. 46 Закону України «Про місцеве самоврядування» [23], згідно з яким забезпечується право кожного бути присутнім на них, крім випадків, передбачених законодавством. Для цього визначити доступ громадян до пленарних засідань шляхом подання письмових повідомлень, а не письмових заяв, як це визначено чинним Регламентом [24]. Особа вказуватиме у повідомленні лише власне прізвище, ім'я та по батькові.

Таким чином, органи місцевого самоврядування з суб'єктів, що задовольняють чи ні звернення громадян, стають суб'єктами, які отримують змогу виконати свої позитивні зобов'язання щодо громадян. Вважаємо, що нормативні акти, якими регламентується діяльність органів місцевого самоврядування в усіх населених пунктах України, теж слід модернізувати в означеному напрямку. Втім зазначимо, що й наразі деякі з них певною мірою відповідають таким вимогам [25].

Висновки. Отже, підсумуємо, що модернізація регламентації участі громадян у законодавчому процесі та створення належних умов для реалізації принципів демократії участі потребує якомога швидкої підготовки та прийняття, зокрема, Закону про петиції, Закону про лобіювання, внесення змін до законів «Про Регламент Верховної Ради України», «Про комітети Верховної Ради України» та нормативних актів, якими визначається порядок діяльності органів місцевого самоврядування. Окремо наголошуємо на нагальності потреби правової інституціоналізації громадського лобіювання, що вкрай важливо задля корегування правосвідомості значної кількості громадян: від патерналістського розуміння держави до держави як «осередку конкурентів», тобто зосередження інтересів різних груп, що сформувалися у суспільстві та якими визначається зміст державної політики, від правового нігілізму до наближення перспективи його подолання та поширення у суспільстві переконання у силі права.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про всеукраїнський та місцеві референдуми : Закон України // ВВР України. – 1991. – № 33. – Ст. 443.
3. Про Комітети Верховної Ради України : Закон України від 4 квітня 1995 року № 116/95-ВР // ВВР України. – 1995. – № 19. – Ст. 134.
4. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 9 березня 2010 р.

№ 1952-VI // ВВР України. – 2010. – № 14-15; № 16-17. – Ст. 133.

5. Регламент Кабінету Міністрів України : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. № 905 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 9 листопада 2011 р. № 1156) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-%D0%BF>. Доступ: 01.10.2015.

6. Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики : затверджено постановою Кабінету Міністрів від 3 листопада 2010 р. № 996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF>. Доступ: 01.10.2015.

7. Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції // ВВР України. – 2015. – № 35. – Ст. 341.

8. Законодавчий процес і парламентська законодавча процедура в Україні (проблеми якості, рекомендації щодо вдосконалення в контексті європейської практики) : монографія / О. В. Скрипнюк, М. О. Теплюк, О. І. Ющик. – К. : Атіка-Н, 2010. – 92 с.; Копиленко О. Л. Законотворчий процес: стан і шляхи вдосконалення : колект. моногр. : у 2-х ч. / Копиленко О. Л., Богачова О. В. ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К. : Реферат, 2010. – Ч. 1. – 696 с.; Погорілко В. Ф., Ставнійчук М. І., Руда Н. І. Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії та практики. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 356 с.

9. Ющенко О. Поняття та система форм участі громадян України у законотворчому процесі / О. Ющенко // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2007. – № 1 (7). – С. 66-69; Його ж. Участь громадян у законотворчому процесі через референдум: сутність та проблеми реалізації // Віче. – 2012. – № 21 [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1175/>. Доступ: 30.09.2015; Його ж. Форми участі громадян у законотворчому процесі України та форми безпосередньої демократії: спільні риси та відмінності // Четвертая Международная научно-практическая конференция «Наука в информационном пространстве» (16 октября 2008 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.confcontact.com/2008oktInet_tezi/ur_yuschenko.php. Доступ: 30.09.2015.

10. Наливайко Т. В. Види правотворчості громадянського суспільства / Т. В. Наливайко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. Вип. 21. Ч. II. Т. 1. – 2013. – С. 85-88.

11. Ірха К. О. Нові категорії політичної науки в умовах мережевого суспільства / К. О. Ірха // Політологічні записки. – 2014. – № 2 (10). – С. 141-148.

12. Голубовська В. С. Законотворча діяльність в умовах розвитку інформаційного суспільства / В. С. Голубовська // Правова інформатика. – 2013. – № 4 (40). – С. 29-34.

13. Горленко В. В. Нормативно-правове забезпечення участі громадянського суспільства у законотворчому процесі / В. В. Горленко // Держава та регіони. Сер. Право. – 2010. – Вип. 4. – С. 21-24.

14. Шустрова К. В. Петиція як одна із форм безпосередньої демократії / К. В. Шустрова // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 1. – С. 55-58.

15. Рабінович П. М. До модернізації конституційно-правового статусу людини і громадянина (львівські пропозиції) / П. М. Рабінович // Право України. – 2014. – № 7. – С. 146-156.

16. Динаміка використання Інтернет в Україні. Київський міжнародний інститут соціології [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://marketing.kiis.com.ua/lang=ukr&cat=13&newsid=36#_ftn1. Доступ: 12.11.2014; Проникнення інтернету в Україні : результати дослідження холдингу *Factum Group Ukraine* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.inau.org.ua/download.php.

17. Про право громадян ініціювати розгляд нормативно-правових актів органами влади та місцевого самоврядування : Проект Закону від 22 липня 2014 року № 4346а / Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51775. Доступ: 25.09.2014.

18. Бітц Ф. Шляхи забезпечення ефективних слухань у парламентських комітетах німецького Бундестагу / Ф. Бітц // Матеріали семінару завідувачів секретаріатів комітетів Верховної Ради України «Шляхи забезпечення відкритості роботи Верховної Ради України: досвід, проблеми, перспективи». – К. : Парламентське вид-во, 2009. – С. 22-27.

19. Про регулювання лобістської діяльності в Україні : Проект Закону від 19 (20) жовтня 2010 року № 7269 / Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : w1.c1.rada.gov.ua/pls/webproc34?id. Дата звернення: 10.02. 2013.

20. Громадському лобіюванню в Україні – так! // Міжнародна науково-практична конференція «Юридична наука та практика у третьому тисячолітті», м.Кошице, Словацька Республіка. 27-28 лютого 2015 р. – К., 2015. – С. 49-52.

21. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1699-VII // ВВР України. – 2014. – № 46. – Ст. 2047.

22. Інститут лобіювання в Україні та за кордоном: походження, проблеми, перспективи розвитку : науково-інформаційне видання / Д. Базілевич, В. Нестерович, В. Федоренко ; Інститут професійного лобіювання та адвокати. – К. : ФОП Москаленко О.М., 2015. – 111 с.

23. Про місцеве самоврядування : Закон України від 6 жовтня 1998 року № 163-XIV // ВВР України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

24. Регламент Дніпропетровської міської ради VI скликання : затверджено рішенням Дніпропетровської міської ради від 24.11.10 № 2/2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dniprorada.gov.ua/reglament-dnipropetrovskoi-miskoi-radi>.

25. Регламент Луцької міської ради VI скликання : затверджено рішенням Луцької міської ради від 17.12.2010 № 2/2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lutskrada.gov.ua/reglament-roboti>; Статут територіальної громади міста Ужгорода : затверджено рішенням XXII сесії Ужгородської міської ради III скликання від 21.06.2000 (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada-uzhgorod.gov.ua/public/gromada>.

Телькинена Т. Э. О расширении участия граждан в законодательном процессе: некоторые размышления и предложения. Сформулированы определенные предложения относительно необходимости изменений в украинском законодательстве с целью расширения участия граждан в законодательном процессе. Например, считается целесообразным разработать и принять Закон о петициях, Закон о лоббировании, внести изменения в действующие законы «Про Регламент Верховного Совета Украины», «Про комитеты Верховного Совета Украины» и нормативные акты, которыми определен порядок деятельности органов местного самоуправления.

Ключевые слова: законодательный процесс, участие граждан в законодательном процессе, модернизация, предложения, петиции, публичные слушания в комитетах Верховного Совета Украины, лоббирование, доступ граждан на сессии местных советов.

Telkinena T. E. An outspread of participation of citizens in the legislative process: thoughts and proposals. The author has established lack of the clear normatively-legal fixing of status of the Ukrainian citizens in a legislative process. Marks a requirement in forming of such legal mechanism, which will provide efficiency of the marked activity of society that envisages complex changes in a legislation, its modernisation. Notes that lately there are some positive changes in this area, for example, an input of electronic petitions on an address of public and local self-government authorities. An author briefly characterizes works of the Ukrainian scientists, who wrote about theoretically practical aspects of the marked problem.

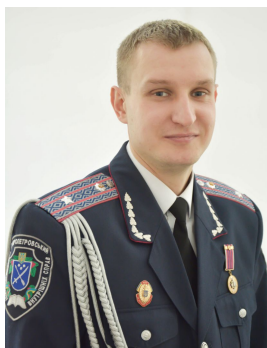
An author considers that her works can be useful on the first stage of development and

bringing of complex changes to the legislation, which regulate the public relations related to participation of citizens in the process of law creation. She formulated her own recommendations using the positive experience of other countries, such as Germany, Poland, Lithuania.

There are the next main aspects in this article. Modernisation of regulation of participation of citizens in a legislative process and creation of the proper conditions for realization of principles of democracy of participation needs rapid preparation and acceptance, in particular, Law about petitions and Law about lobbying. It is also expedient to put changes into the laws "The Regulation of Supreme Soviet of Ukraine" and "About the committees of Supreme Soviet of Ukraine". It's also considered an appropriate in normative acts which determine the order of activity of bodies of local self-government, to set clear and intelligible rules for everyone of access to the sessions of local parliaments. It's marked on the necessity of following the corresponding law of Ukraine provisions "About local self-government" and using the positive experience of communities of some Ukrainian cities. Separately T.E. Telkinena marked urgency of necessity of legal institutionalization of the public lobbying. On her opinion it will promote to update the sense of justice of many citizens, firstly, from the paternalistic understanding of the state to the understanding the state as "fellowship of competitors", i.e. concentration of interests of different groups which formed in society and which determine a maintenance of state policy, secondly, from legal nihilism to approaching of prospect of it's overcoming and distribution in society a conviction in the force of right.

Key words: *legislative process, participation of citizens in legislative process, modernization, proposals, petitions, public hearings in the committees of Supreme Soviet of Ukraine, lobbying, access to sessions of local state bodies for citizens.*

Надійшла до редакції 04.10.2015

Бабанин В.В.

соискатель

(Днепропетровский государственный университет внутренних дел)

УДК 140.12

ОНТОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ РИМСКОГО ПРАВА, АКСИОЛОГИЧЕСКИЕ УСТАНОВКИ, ИХ РОЛЬ В РАЗВИТИИ ОБЩЕСТВА

Бабанин В.В. Онтологічні засади римського права, аксіологічного установки, їх роль у розвитку суспільства. Розглянуто проблему онтологічних засад римського права, його аксіологічних установок, їх ролі в розвитку суспільства. Розкрито, що кожна правова система ґрунтується на сукупності базисних загальнозначущих соціально-політичних цінностей та ідеалів, що надають сенсу і змісту юридичним формам існування норм права і визначають їх ідейне наповнення і цілі. Уточнено, що римсько-антична епоха мала власну «формулу буття», домінантою якої була ідея про всесвітньо-історичну місію Римської держави, що визначило орієнтири розвитку римського права і зумовило пріоритет норм публічного права, спрямованих на створення умов процвітання Риму, перед нормами приватного права. Офіційні цінності римського суспільства, що втілюють модель ідеального,

з точки зору соціуму, поведінки, ставали особистими цінностями окремих індивідів. Виявлено, що в онтолого-аксіологічному контексті римське держава виконувала владно-регулятивну діяльність і визначала нормативний порядок поведінки громадян. Ця діяльність була спрямована на охорону загальнозначущих соціально-політичних цінностей.

Ключові слова: онтологічні засади римського права, римсько-антична епоха, публічне право, владно-регулятивна діяльність.

Постановка проблеми. Актуальность рассматриваемой темы состоит в том, что в истории философско-правовой мысли, начиная с античности и до настоящего времени, осмысливается, что есть естественное право индивида в обществе и государстве. Кроме того, каким образом сочетаются закон и естественное право индивида при построении гармоничного общества, при создании гармоничного государства.

Особо подчеркнём тот факт, что в каждую культурно-историческую эпоху представления о естественном праве индивида связывались с рядом различных установок. Во-первых, с определением места человека в картине мира, а соответственно – с поиском всеобщей и необходимой формы равенства, свободы и справедливости в общественной жизни людей – с онтологическими установками в праве. Во-вторых, с поиском значимости прав индивида в обществе и государстве, соотношения естественных прав человека с законами, установленными государством, поиском прав человека в связи с ценностно-идеологическими установками в обществе – с аксиологическими – ценностными установками в праве. В-третьих, с поиском условий бытия человека в правовом поле, установленном обществом и государством – с антропологическими установками в праве. В-четвёртых, с теоретическими проблемами познания права как специфического социального объекта – с гносеологическими установками в праве.

Укажем, что в истории философской мысли, начиная от Платона и Аристотеля и завершая современными философско-правовыми учениями, каждое учение, являясь целостным, включает в себя анализ всех указанных выше установок. При этом каждое философско-правовое учение отражает социально-культурные условия своей исторической эпохи и своего этноса. Феномен права в истории философии исследуется мыслителями как целостность различных социально-культурных установок, в связи с выработанными в каждую конкретную историческую эпоху, в каждом конкретном обществе духовными ценностями. Такими являются представления о морали, религиозные установки, этические и другие нормы.

Объект анализа – аксиологические установки философских основоположений права европейской правовой мысли в контексте социально-культурных условий античности.

Предмет анализа – философско-правовые учения античности.

Изложение основного материала. Подчеркнём тот факт, что именно философия является онтологической основой юриспруденции. Она исследует глобальные правовые категории и правовые явления. Философия раскрывает их в онтологическом, аксиологическом, антропологическом, гносеологическом,

ком аспектах.

Философия в отношении права – это система фундаментальных знаний об основоположениях права – онтологической природе права, его ценностных установках – его социальной сущности.

В онтологическом контексте ценности необходимо рассматривать как своеобразную установку конкретной исторической эпохи, которая задает направление интереса людей, влияет на характер их отношений и обладает устойчивым и глубоким социальным значением.

Ценности, приобретая нормирующее значение, становятся общепринятой константой в жизни определенного социума и начинают выступать в роли жизненных ориентиров для его членов.

В аксиологическом смысле право выступает в качестве особой формы самосознания общества, поскольку оно – модель желательного, идеального, с точки зрения социума, поведения: именно в праве общество осознает себя, т.е. оценивает себя как бы со стороны, извне, что, в конечном счете, и позволяет обществу создавать для себя нормы поведения и управлять собой с помощью правовых предписаний.

Перед рассмотрением римско-античной системы ценностей, которая послужила основой формирования римского права, необходимо отметить, что ученые имеют различные точки зрения относительно места и роли древнеримской цивилизации в мировой истории. Одни исследователи полагают, что Рим не имел самостоятельного значения как цивилизация и рассматривают его как «кризис античности», другие, взгляды которых мы разделяем, полагают, что Рим являл собой особую цивилизацию, с собственной, сложившейся в римской гражданской общине, системой ценностей.

Вследствие чего возникает вопрос: а допустимо ли рассматривать систему ценностей античного Рима как «всеобщую установку» римско-античной исторической эпохи, которая предопределила курс развития римского общества, и не представляет ли собой история Римского государства, в этом отношении, две совершенно разные эпохи с противоположными друг другу системами ценностей?

Мы разделяем позицию тех ученых, которые считают, что духовные ценности республиканского Рима, несмотря на складывающиеся обстоятельства, даже после того, как Рим перестал быть республикой и достиг масштабов мирового государства, по-прежнему определяли сознание граждан. С I века н.э. республиканские идеалы оказались в острых, постоянно усугубляющихся противоречиях с действительностью. Римская республика обогащалась, приближая свою неизбежную гибель. Однако римский народ был все ещё верен традициям и законам предков. Даже достигнув апогея своего развития, эта мировая империя все-таки оставалась римской, а традиции, политические формы и духовные ценности оставались основой общественной структуры, несмотря на то, что процесс их разложения уже был приведен в действие.

Общественный идеал Рима имел глубокие основания и в этом смысле

соответствовал действительности. Про это свидетельствуют упоминания М. Т. Цицерона о «новых людях» с присущей им хищной алчностью, которая угрожает республике, но лежит лишь на поверхности общественной жизни и не может противостоять гражданской солидарности и «заветам предков», имеющим силу среди огромного количества римских граждан [9, с. 15].

Для подлинного понимания изречений М. Т. Цицерона понимания языка текста не всегда достаточно. Ведь по прочтении в воображении возникает картина, на которой Рим увязает в бесчинствах и пороках, на основании чего часто делается однозначный вывод об ужасающем состоянии морали в Риме. Поэтому необходимо учитывать не только жанр и публицистический пафос произведений, но и гражданскую позицию римских авторов, которые часто изображают человеческие пороки несколько утрированно, с целью возбудить в обществе отвращение к ним.

По нашему убеждению, ценности республиканского Рима во времена М. Т. Цицерона еще были неизменны.

Система государственного устройства Рима и её морально-ценностный базис, отражённый в правовых нормах, «были столь крепкими, что выносили и дурных императоров: случайной личности ничего не поделаться с таким замыслом», – говорит Ф. Ницше [6, с. 86]. Разделяя точку зрения автора, отметим, что именно нравственно-правовые ценности были «традиционными опорами» римского общества, которые не подлежали пересмотру ни при каких обстоятельствах.

Упадок духовных ценностей и подрыв «традиционных опор» оказались для Римского государства настолько критичными, что привели к разрушению его правовой основы, нравственной деградации общества и послужили в итоге причиной гибели античной цивилизации.

Однако это несколько не принижает значения античной системы ценностей, ведь в ней на первый план всегда выдвигались такие достоинства как самодисциплина, ответственность, добросовестное исполнение обязанностей, социальная активность личности. На таких ценностных установках, отражающих социально признанную систему долженствования и исходные положения права, философско-религиозное мировоззрение римлян, было воспитано не одно поколение предков.

Говоря о системе духовных ценностей и их роли в формировании правовых установок в римском обществе, отметим, что большая часть римлян находила ответы на жизненные вопросы не в философии, а в религии, поскольку заниматься философией могли только люди высокого интеллекта с определенными свойствами мышления. К тому же философские идеи античности излагались с помощью таких дидактических средств как назидания и примеры и не были облечены в форму будоражащих воображение мифов либо религиозных обрядов. Однако именно на этих философских идеях были воспитаны целые поколения образованных людей в Риме, которые имели огромное влияние на становление общественного сознания, на формирование социальных и правовых ценностей.

Как заметил Н. А. Бердяев: «Творчество духовных ценностей, религиозных, познавательных, моральных и эстетических – аристократично и предполагает существование духовной аристократии» [1, с. 277].

Большое распространение в Риме получила школа стоицизма, главными постулатами которой были воспитание твёрдости и мужества в жизненных испытаниях. Основные принципы этики стоиков – совесть и долг, а главный долг души – нравственное самосовершенствование.

Стоики представляли мир живым организмом, который пронизан мировым разумом. Каждый человек является частью этого разума, поэтому все люди – братья, а идеальное государство должно включать в себя весь мир. Следовательно, им должны править универсальные законы природы.

Большое значение для развития идей стоицизма имел кружок крупного политического деятеля Публия Корнелия Сципиона. В него входили представители римской интеллигенции, занимавшие места в верховной иерархии, эрудиты во всех областях жизни, которые были наделены самыми широкими правами, властью, руководили правосудием под строгим контролем Сената и народного собрания. Панеций также входил в этот круг. Одним из членов кружка Сципиона был и юрист Квинт Муций Сцевола, который вместе со своим отцом – консулом – в 133 г. до н.э. стал «творцом системы римского права». «Две прославленные личности, оба Муция Сцевола, отец и сын, которые были в римском обществе олицетворением справедливости, наполнив древние законы и эдикты духом греческой философии стоиков, превратили их в прекрасный памятник человеческого разума, который в дальнейшем стал образцом для подражания и следования на все времена...» [4, с. 303].

Присущий римлянам традиционализм позволил кружку Сципиона существовать довольно длительное время, и впоследствии его представителем был М. Т. Цицерон, во взглядах которого нашли свое яркое воплощение «моральные обязательства», адаптированные к римским реалиям.

Согласно М. Т. Цицерону, истина по природе своей носит моральный характер, а мораль всегда общественна и состоит в соответствии римскому гражданскому идеалу [9, с. 24]. Многие взгляды М. Т. Цицерона были очень близки с представлениями стоиков. Например, о необходимости жить в соответствии с высокими моральными принципами, заботиться о своих ближних, поскольку все люди связаны между собой тесными узами высшего родства. С этих позиций М. Т. Цицерон рассматривал и государственно-правовые вопросы, определяя государство как публично-правовую общность.

М. Т. Цицерон был убежден, что обязанности идеального гражданина обусловлены необходимостью следования таким добродетелям как познание истины, справедливости, величия духа и благопристойности. Гражданин не должен вредить другим, более того, обязан оказывать помощь терпящим несправедливость и трудиться для общего блага. М. Т. Цицерон, восхвалявший политическую активность граждан, подчеркивал, что при защите свободы граждан нет частных лиц и что долг гражданина состоит в защите отечества в качестве воина.

Заслуживает внимания и тот факт, что философское течение софистов, представители которого впервые обосновывали идеи индивидуализма («Человек – мера всех вещей»), не нашло приверженцев среди римлян. Принцип индивидуализма софистов выражал стремление к личной свободе, призывая человека к освобождению от старых общественных оков, ориентировал индивида на развитие своей творческой активности.

Большинство римлян увидели в индивидуализме его опасную сторону, которая обнажилась вследствие многочисленных в то время гражданских войн. Они до предела обострили все социальные и личные отношения в своих крайних проявлениях: когда одни граждане, не считаясь с законом и общественными интересами, стремились удовлетворить своё корыстолюбие за счет других. Индивидуализм грозил разрушением общества и всех социальных связей.

Слабую сторону индивидуализма римляне видели в его крайней форме, когда борьба между гражданами обострилась настолько, что могла поставить под угрозу существование государства. Поэтому принцип индивидуализма, основанный на признании права гражданина заниматься деятельностью, наиболее соответствующей его природным задаткам, воспринимался римлянами в качестве подчиненного принципу коллективизма, который требовал развития этих способностей индивида ради блага общества.

В своих политико-правовых трактатах М. Т. Цицерон часто использует слово «наглость», употребляя его как обозначение крайнего цинизма и эгоизма, издевательства над гражданской солидарностью, обществом и его устоями. М. Т. Цицерон говорит о «наглости» как результате извращения того принципа, который в римской истории связывался с индивидуализмом.

Не получило поддержки со стороны римлян и эпикурейство. Особенно учение Лукреция, которое «полностью отвергало моральные требования, которые привлекали внимание римлян. Учение эпикурейцев о том, что спокойствие, умеренное наслаждение и самоограничение преобразуют жизнь из невыносимой тягости в продолжительное удовольствие, было чуждо римлянам. В 173 г. до н.э. последователи Эпикура были изгнаны из города за то, что они «предавались наслаждениям» [3, с. 263]. Показательным примером служит исторический факт: когда к одному из сильнейших противников Рима – царю Пирру был направлен легат, и Пирр произнес, что главной целью жизни, согласно учению Эпикура, является удовольствие, то легат ответил: «Пусть он этому учит наших врагов; наши отцы учили нас, что цель жизни – доблесть ...» [4, с. 90]. Таким образом, общественная мысль Рима, которая прошла философско-греческую школу, поставила вопрос о римском патриотизме и римской гражданственности как о нравственных категориях.

Стремление к внутреннему единству, являясь неотъемлемым компонентом римского идеала, выражалось и в требовании религиозного единообразия.

Всеобщее преобладание религиозных единых ценностей в рамках единого государства являлось для римлян необходимым условием успешного социального и экономического развития.

Римляне поклонялись многим божествам, в том числе и не относящимся к основному пантеону. Согласно их верованиям, божества контролировали каждое действие человека и направляли его на удобный им путь: «Религия занимала совершенно исключительное место в жизни древнего римлянина. Каждый момент его обыденной жизни – обряд, весь день его принадлежит религии» [7, с. 429]. Важнейшей заботой государства было сохранение благоволения богов. По этой причине исправно контролировались не только отправления религиозных культов, но регламентировалась вся религиозная жизнь римского общества.

Строгая регламентация религиозной жизни в Риме дополнялась и взаимодействием с идеологической системой. Отдельные ценности формировали целостную систему – иерархию ценностей, которая в своем единстве сформировала фундамент культуры.

Основу упорядоченной общественной жизни Рима составляла идеология, которая, безусловно, была подчинена государству. Она являлась духовным фундаментом, на котором основывались политическая и экономическая сферы жизнедеятельности общества.

Идеологические установки были лучшими выразителями «римского духа». Идеи и стремления римлян являлись особыми духовными, но осязаемыми ими самими, реальностями. Они были направлены на утверждение героического идеала гражданина, который посвящает жизнь процветанию Рима и даже готов пожертвовать ею во имя спасения отечества. («Самое благородное помышление – о благе отечества») [8, с. 144]. С позиции правовой онтологии, приобщение римского общества к ценностям, их передача из поколения в поколение, формирование общественного идеала достигалось путем воспитания молодежи. С помощью воспитания римляне развивали добродетельные задатки, а индивидуальные чувственные, эгоистические желания учили подчинять разуму.

Система обучения, воспитания и образования Рима, несмотря на отдельные черты копирования платоновских принципов элитологии образования, была прагматической и ставила целью воспитать активного гражданина и общественного деятеля. Благодаря этому молодежь получала необходимые для усвоения «достойного мировоззрения римлянина» знания.

В период принципата в Риме существовало множество организаций, членами которых были представители знатной молодежи. Эти организации преследовали воспитательные, религиозные и политические цели.

Следует отметить, что государство уделяло внимание вопросам воспитания не только подрастающего поколения: на развитие в римском народе высокой нравственности, достижение им высокого духовно-интеллектуального уровня была направлена вся политика в культурно-образовательной сфере и правовые нормы республиканского Рима.

Надзор за общественными нравами (*censura morum*) с V в. до н.э. осуществляли цензоры – должностные лица, которым поручалась, главным образом, оценка имущества граждан и наблюдение за их поведением. Цензура яв-

лялась одним из самых важных органов в Риме. В цензоры каждое пятилетие избирались, как правило, римские магистраты из числа консуляров (бывших консулов). Эта должность была вершиной служебной деятельности и на нее избирались наиболее заслуженные деятели Рима. Цензоры распределяли всех граждан по центуриям и трибам в зависимости от возраста, имущественного положения, класса, а также составляли списки сенаторов. Под присмотром цензоров были общественные нравы и даже семейная жизнь граждан. Это неудивительно, учитывая, что юридический характер римскому браку придавала именно моральная сторона, а не формальная.

Неподобающее в нравственном отношении поведение подразделялось на серьезные провинности – *mores graves* (например, прелюбодеяние), и незначительные нравственные проступки – *mores leviores* (например, ссоры, проистекающие из неуступчивости или просто от несходства нравов).

Нарушителям нравственных устоев цензоры выносили порицание, считавшееся позором. Граждане, опорочившие свое имя, заносились в списки порицания – *nota censorial* и исключались из списков сенаторов или всадников, после чего переводились в более низкие центурии и трибы. Консулы, руководя выборами, могли лишить таких граждан права избирать и быть избранными в магистраты, преторы, не допустить их к выступлению в суде.

Полномочия цензора были настолько широки, что он мог привлечь к ответственности гражданина не только за бесчестные и безнравственные поступки, но и за «превратный и легкомысленный образ экономической жизни. Его вмешательство имело место всюду, где кто-либо не соответствовал молчаливому предположению, под которым право предоставляло ему неограниченную свободу, – предположению достойного, разумного её употребления; оно содержало лежащее вне частного права смягчение и противовес крайней свободы» [5, с. 166, 167].

При Домициане функции цензора были включены в полномочия принцепса.

Государство заботилось о том, чтобы люди с сомнительной репутацией не были допущены к тем или иным функциям – римские магистраты, в пределах своей компетенции, обращали внимание на гражданскую беспорочность, честность лиц, претендующих на занятие государственных постов. «Кто однажды плохо зарекомендовал себя, всегда будет считаться таковым» («*Semel malus semper praesumitur esse malus*») [5, с. 165]. Существующая практика была обобщена сформировавшимся специальным юридическим институтом – *infamia* («бесчестье, позор»), сопряженным с лишением гражданина навсегда некоторых гражданских прав.

«...Для нашего понимания в высшей степени странное вторжение цензора в частную жизнь не противоречило римскому образу мыслей даже во время высшего развития свободы». [5, с. 166]. Такая нравственно-судебная власть цензора, по утверждению Р. Йеринга, содержала в себе идею, что общество не имело никакого права наказать отдельного гражданина за его «недостоинство», однако имело полное право от него отречься.

В значительной степени это было обусловлено военно-политическим устройством и дисциплинарным характером древнеримского государства. М. Вебер, среди специфических особенностей Рима ранней эпохи, отмечал «со страшной силой утвердившуюся дисциплину и, следовательно, широту власти, которой была наделена магистратура» [2, с. 343].

Вывод. Можно с уверенностью утверждать о том, что каждая правовая система основывается на совокупности базисных общезначимых социально-политических ценностей и идеалов, придающих смысл и содержание юридическим формам существования норм права и определяющих их идейное наполнение и цели.

Римско-античная эпоха обладала собственной «формулой бытия», доминантой которой была идея о всемирно-исторической миссии Римского государства, что определило ориентиры развития римского права и обусловило приоритет норм публичного права, направленных на создание условий процветания Рима, перед нормами частного права.

Официальные ценности римского общества, воплощающие модель идеального, с точки зрения социума, поведения, становились личными ценностями отдельных индивидов. Этатистские ценности римляне ставили выше своего личного блага и жертвовали им и своей жизнью во имя осознанных великих целей, именно в этом видя свое высокое предназначение и потребность своего гордого римского духа. Гедонистические установки не составляли содержание римского идеала, для римлян было ценно не личное, а общественное бессмертие, а область публичного права, государственной политики являлась более важной сферой, чем сфера «мелких», по определению М. Т. Цицерона, частных интересов, гражданского оборота, индивидуальных договоров. В соответствии с иерархией римских ценностей всё, что происходило в общественной жизни, имело для граждан Рима личную значимость.

Таким образом, говоря об онтологии и ценностном базисе римского права, можно смело утверждать о том, что римское государство выполняло властно-регулятивную деятельность, и определяло нормативный порядок поведения граждан. Эта деятельность была направлена на охрану превалирующих и общезначимых социально-политических ценностей.

Библиографические ссылки

1. Бердяев Н.А. Царство духа и царство кесаря / Н.А. Бердяев – М., 1995.
2. Вебер М. Аграрная история Древнего мира / М. Вебер. – М., 2001.
3. Грант М. Римляне. Цивилизация Древнего Рима / М. Грант. – М., 2005.
4. Зелинский Ф.Ф. Римская республика / Ф.Ф. Зелинский. – М., 2002.
5. Йеринг Р. Дух римского права на разных ступенях его развития / Р. Йеринг. – СПб., 1875.
6. Ницше Ф. Антихристианин. Опыт критики христианства. Сумерки богов / Ф. Ницше // Антология. – М., 1990.
7. Токарев С.А. Религия в истории народов мира / С.А. Токарев. – М., 1986.
8. Цицерон М. Т. О Законах / М. Т. Цицерон // Диалоги. – М., 1966.
9. Цицерон М.Т. Избранные сочинения / М.Т. Цицерон. – М., 1975.

Рассмотрена проблема онтологического основания римского права, его аксиологических установок, их роли в развитии общества.

Раскрыто, что каждая правовая система основывается на совокупности базисных общезначимых социально-политических ценностей и идеалов, придающих смысл и содержание юридическим формам существования норм права и определяющих их идейное наполнение и цели.

Уточнено, что римско-античная эпоха обладала собственной «формулой бытия», доминантой которой была идея о всемирно-исторической миссии Римского государства, что определило ориентиры развития римского права и обусловило приоритет норм публичного права, направленных на создание условий процветания Рима, перед нормами частного права. Официальные ценности римского общества, воплощающие модель идеального, с точки зрения социума, поведения, становились личными ценностями отдельных индивидов.

Выявлено, что в онтолого-аксиологическом контексте римское государство выполняло властно-регулятивную деятельность и определяло нормативный порядок поведения граждан. Эта деятельность была направлена на охрану превалирующих и общезначимых социально-политических ценностей.

Ключевые слова: *онтологическое основание римского права, римско-античная эпоха, публичное право, властно-регулятивная деятельность.*

Babanin V.V. Ontological foundation of Roman law, axiological installation, their role in the development of society. The problem of the ontological foundation of Roman law, it axiolo-logical systems, their role in the development of society.

It said that in every cultural and historical era ideas about natural rights of the individual were associated with a number of different settings. Firstly, the definition of man's place in the film world, and accordingly - with the search for a universal and essential form of equality, freedom and justice in social life - with ontological settings on the right. Secondly, the search for the significance of the rights of the individual in society and state, the ratio of natural rights with the laws established by the state, finding the right person in connection with the value-ideological society - with axiological - value attitudes in the law. Thirdly, the search for the conditions of human existence within the legal framework established by the state and society - with the anthropological settings on the right. Fourth, with the theoretical problems of knowledge of law as a specific social object - epistemological installations with the right.

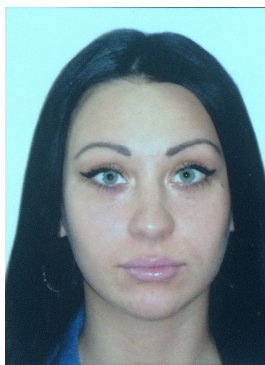
It is proved that in the axiological sense, the right to act as a special form of self-consciousness of society. It is - a model of the desired, ideal from the point of view of society, behavior: it is the right of society becomes aware of itself, ie, commends itself as if from the outside, from the outside, that ultimately allows the public to create for themselves rules of conduct and govern themselves through legal regulations.

Discloses that each legal system is based on the aggregate basis of the significant socio-political values and ideals that give meaning and content of legal forms of existence of the law and of their ideological content and purpose.

It clarified that the Roman antique era had its own "formula of life", the dominant of which was the idea of a world-historical mission of the Roman state, that has defined guidelines for the development of Roman law and led to the priority rules of public law, aimed at creating conditions for the prosperity of Rome, in front of private law . Official values of Roman society, embodying the model of the ideal from the point of view of society, the behavior becomes the personal values of individuals.

It was revealed that in the ontological-axiological context of the Roman state performed imperiously-regulatory activities and determine normative order of citizens' behavior. This activity was aimed at the protection of universally valid and prevailing social and political values.

Keywords: *ontological foundation of Roman law, Roman ancient times, public law, powerfully-regulatory activities.*

Звоздецька І.В.
юрисконсульт
(м. Чернівці)

УДК 342.537.3

ЕКСПЕРТНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ЗМІСТ І ПРОВАДЖЕННЯ

Досліджено зміст і перебіг експертного забезпечення законодавчої діяльності. Диференційовано законотворчий і законодавчий процеси та їх окрему стадію – проведення різного роду експертиз. Підкреслено, що зареєстрований та включений до порядку денного сесії законопроект при підготовці до першого читання направляється для проведення наукової експертизи; при підготовці до другого і наступних читань законопроекти подаються для проведення юридичної експертизи та редакційного опрацювання у відповідні структурні підрозділи Апарату Верховної Ради. Остаточна юридична експертиза і редакційне опрацювання здійснюються після прийняття закону в цілому.

Ключові слова: парламент, законодавчий процес, законотворчий процес, експертиза, законопроект, закон.

Постановка завдання. Сьогодні перед Верховною Радою України стоїть важливе і відповідальне завдання проведення конституційної реформи, що має основними напрямками перебудову інститутів місцевого самоврядування, судової і виконавчої гілок державної влади. За цих умов прийняття змін до Основного Закону і приведення норм національного законодавства у відповідність з ухваленими новаціями, а також збереження тих надбань, які регламентовані чинними нормативно-правовими актами, сприятимуть усуненню низки негативних тенденцій правозастосовної практики. Виконання зазначених викликів повинно здійснюватися з урахуванням особливостей державотворчих потреб і традицій нашої держави, адже є очевидним недопущення абсолютизації і «сліпого калькування» зарубіжного досвіду, насамперед через відмінність правових систем різних держав. Удосконалення законодавства має узгоджуватися з перебігом реформування суспільних відносин у цілому на основі їх послідовної демократизації [1, с. 7–9].

Отже, першочерговим завданням парламенту є розробка і прийняття законів та інших правових актів, спрямованих на розбудову громадянського суспільства, визначення напрямів розвитку політичної, економічної та соціальної систем, вирішення політичних конфліктів й узгодження інтересів різних верств населення. Гарантування прав людини і громадянина є ключовою метою не лише процесу розвитку реального, а не уявного парламентаризму, але й кардинального переформатування діяльності усіх державних інституцій. Значний обсяг владних повноважень зумовлений соціальним призначенням і соціальною цінністю парламенту, що свідчить про авторитетність легі-

слатури як джерела влади для багатьох інших установ, забезпечення єдності державної влади. Верховній Раді України притаманні характеристики класичного цивілізованого парламенту [2, с. 706–707; 3, с. 107], принаймні згідно з нормами законодавства.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. При опрацюванні даної проблематики автор звертався до наукових досліджень таких вітчизняних і зарубіжних науковців: Д.А. Керімов, С.В. Ківалов, В.О. Лучін, О.О. Реєнт, І.Є. Словська, О.В. Совгіря та ін. Ці праці є методологічним підґрунтям як для конституційно-правової науки зокрема, так і юридичної науки в цілому.

Метою даної статті є проведення науково-теоретичного дослідження суті, змісту та провадження експертного забезпечення законодавчої діяльності задля формування об'єктивних і логічних висновків щодо оптимізації чинного законодавства з даного питання.

Виклад основного матеріалу. Пріоритетною формою діяльності парламенту, безпосередньо пов'язаною з корінними інтересами класів, є законотворчість. Вона неминуче відображає загальні функції держави (зовнішні і внутрішні): економічне, культурне і соціальне регулювання, політичну діяльність тощо. Різні суб'єкти зацікавлені в розширенні свого впливу на законодавчий процес, чим зумовлена соціально-суперечлива природа законотворчості [4, с. 189].

Складовою законотворчого процесу є стадія процесу законодавчого, сформованого відповідними суспільними відносинами і пов'язаними з ними матеріально-технічними діями уповноважених суб'єктів, спрямованими на розробку нормативного акта [5, с. 33–34]. Законодавчий процес розпочинається після виявлення і аналізу основних питань, що потребують законодавчого регулювання, встановлення мети такого регулювання, попередньої законопроектної роботи, яка перебуває поза об'єктивацією нормативних приписів [6, с. 81]. Сутність законодавчого процесу полягає у зумовленому потребою вдосконалення чинного законодавства правотворчому юридичному процесі, підпорядкованому рішенням верховної державної влади, що зацікавлена у зміні нормативного змісту чи форми вираження законів держави, реалізація якого в законодавчій діяльності має результатом вироблення у визначений спосіб законодавчого акта [7, с. 15]. Порядок оформлення і здійснення законодавчого процесу врегульовується нормами конституційного права, завдяки чому він стає впорядкованим і узгодженим [8, с. 105].

Дотримання поетапності законодавчого процесу (внесення законопроекту до парламенту і його реєстрація, обговорення на пленарних засіданнях і в комітетах, прийняття, затвердження Главою держави і опублікування, набуття чинності) гарантує схвалення легальних правових актів [9, с. 29].

Необхідною умовою підвищення якості схвалених законів і передумовою ефективності правових норм є активізація експертної роботи. В умовах різкого зростання масштабів законотворчої діяльності її наукове забезпечення набуває особливого значення. Наука в особі експертів, консультантів, радників набуває все більш істотної ролі у підготовці правових рішень. Наукове обґрунтування повинно пронизувати і супроводжувати усі стадії створення і дії законів як на

теоретичному (концептуальному) рівні, так і в плані застосування окремих ресурсів підвищення наукової обґрунтованості нормативних актів.

Правова експертиза здійснюється з метою визначення відповідності змісту і форми документа чинним правовим актам, концептуальним засадам права [10, с. 156]. Нині схвалено значний перелік законів, які містять суперечливі норми і не погоджують між собою правове регулювання одних й тих самих суспільних відносин, а, отже, містять концептуальні і технічні недоліки, неточності нормативних положень. Саме проведення різного роду експертиз покликане викоринити чи, принаймні, мінімізувати негативні прояви подібної практики.

Оскільки у парламентах більшості держав саме комітети (комісії) здійснюють основну частину законопроектної діяльності, вони першими з парламентських органів вивчають суть документа. У Франції, Японії, Бельгії, Італії та Іспанії голова палати одразу передає їм зареєстрований законопроект. При цьому в деяких державах при комітетах (комісіях) працюють експерти, які дають консультації з питань своєї компетенції. Така система надання консультаційних послуг є ефективною у випадках незалежного функціонування експертів від виконавчої влади [11, с. 73, 75].

В Україні законодавство регламентує порядок експертного опрацювання нормативних актів. Зокрема, кожен документ після реєстрації не пізніше як у 5-денний строк направляється Головою Верховної Ради України або відповідно до розподілу обов'язків Першим заступником, заступником Голови Верховної Ради України в комітет, який відповідно до предметів відання комітетів визначається головним з підготовки і попереднього розгляду законопроекту, а також у комітет, до предмета відання якого належать питання бюджету, для проведення експертизи щодо його впливу на показники бюджету та відповідності законам, що регулюють бюджетні відносини, комітет, до предмета відання якого належать питання боротьби з корупцією, для підготовки експертного висновку щодо його відповідності вимогам антикорупційного законодавства та в комітет, до предмета відання якого належить оцінка відповідності законопроектів міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції, для підготовки експертного висновку. Кожен законопроект не пізніше як у 3-денний строк направляється комітетом, до предмета відання якого належать питання бюджету, до Кабінету Міністрів України для здійснення експертизи щодо його впливу на показники бюджету та відповідності законам, що регулюють бюджетні відносини.

Головний комітет не пізніше як у 30-денний строк попередньо розглядає законопроект і схвалює висновок щодо доцільності включення його до порядку денного сесії Верховної Ради. До висновку головного комітету додаються висновки вищезгаданих комітетів, які мають бути подані до головного комітету у 21-денний строк з дня отримання законопроекту для вивчення.

За дорученням Верховної Ради, Голови Верховної Ради України, за зверненням головного комітету, голови або першого заступника голови головного комітету чи з власної ініціативи комітет з питань регламенту розглядає законопроект та готує експертний висновок на відповідність його оформлення та реєстрації вимогам закону, Регламенту Верховної Ради України та при-

йнятих відповідно до них нормативно-правових актів. Висновок комітету з питань регламенту додається до висновку головного комітету та має бути поданий до головного комітету у 21-денний строк з дня отримання законопроекту. У разі, якщо законопроект оформлено та/або зареєстровано без дотримання формальних вимог, висновок комітету з питань регламенту направляється головному комітету та Голові Верховної Ради України для повернення законопроекту суб'єкту права законодавчої ініціативи без його включення до порядку денного сесії та розгляду на пленарному засіданні Верховної Ради.

Для попереднього розгляду законопроекту на засідання головного комітету запрошується ініціатор внесення законопроекту чи представник суб'єкта права законодавчої ініціативи, а в разі необхідності – представники уряду, міністерств, інших державних органів, об'єднань громадян, а також експерти, фахівці та інші особи [12, ч.ч. 1, 3, 4, 6 ст. 93].

За дорученням Голови Верховної Ради України або відповідно до розподілу обов'язків одного з його заступників, або за рішенням головного комітету законопроект направляється на наукову, юридичну чи іншу експертизу, проведення інформаційного чи наукового дослідження; при цьому предмет і мета експертизи, пошуку, дослідження повинні бути чітко визначені.

Зокрема, зареєстрований та включений до порядку денного сесії законопроект при підготовці до першого читання в обов'язковому порядку направляється для проведення наукової експертизи. Ознайомлення з низкою законопроектів та поданих до них висновків на офіційному сайті Верховної Ради України в рубриці «законотворчість» дозволяє підсумувати досить якісну роботу Головного науково-експертного управління, який містить відділи з конституційних питань та державного будівництва; соціальних питань та праці; з питань цивільних і господарських відносин та підприємництва; аграрних і екологічних питань та природокористування; питань бюджету, оподаткування та банківської діяльності; макроекономіки та промислового розвитку; національної безпеки, оборони, правоохоронної діяльності та боротьби із злочинністю [13].

Зазвичай, висновки Головного науково-експертного управління співпадають з висновками головного комітету щодо доцільності прийняття законопроекту за основу за результатами розгляду в першому читанні або повернення його на доопрацювання суб'єкту права законодавчої ініціативи. При цьому часто висловлюються зауваження щодо нормативних положень, які є питанням політичної доцільності. Наприклад, подібні підсумки зазначалися у висновках до проекту Закону «Про внесення змін до статті 30 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо обліку та технічної інвентаризації» (№ і дата реєстрації – 0914 від 27.11.2014), проекту Закону «Про місцеві вибори» (№ і дата реєстрації – 2831-1 від 27.05.2015) та ін.

Разом з тим вважаємо, що трапляються випадки ухвалення висновків щодо змісту законопроектів на основі особистих політичних переконань працівників Апарату парламенту та комітетів. Наприклад, Головне науково-експертне управління дало висновок повернути на доопрацювання проект Закону «Про внесення змін до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» щодо відновлення деяких видів допомоги» (№ і дата реєстрації – 1012

від 27.11.2014). У законопроекті запропоновано відновити чинні до 1 липня 2014 року норми Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» щодо умов виплати допомоги при народженні дитини (з підвищенням розміру виплати на першу дитину з 30-кратного на 40-кратний розмір прожиткового мінімуму), розміру допомоги при усиновленні дитини, допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку (збільшивши при цьому мінімальний розмір допомоги по догляду за дитиною із 130 до 260 грн).

У висновку зазначено, що Головне науково-експертне управління підтримує законодавчу ініціативу, спрямовану на приведення у відповідність до конституційних вимог регулювання питань соціального захисту сімей з дітьми (у частині недопущення звуження обсягу і змісту їх прав згідно зі статтею 22 Конституції України). Разом з тим у проекті не передбачається виключення пункту 7 розділу II Закону України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні», яким були внесені зміни до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» щодо нових розмірів та порядку надання державної допомоги при народженні дитини і вилучені норми щодо надання державної допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. Отже, оскільки збереження цих положень призведе до колізій у законодавстві, законопроект, на думку експертів, потребує відповідного доопрацювання. Проте, очевидно, що будь-які законодавчі колізії можна усунути шляхом узгодження суперечливих норм.

Комітет Верховної Ради України з питань сім'ї, молодіжної політики та спорту у своєму висновку також наголошує на необхідності повернення законопроекту на доопрацювання, ґрунтуючись на висновках Головного науково-експертного управління, Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів [14].

При підготовці до другого і наступних читань законопроекти подаються для проведення юридичної експертизи та редакційного опрацювання у відповідні структурні підрозділи Апарату Верховної Ради. Остаточна юридична експертиза і редакційне опрацювання здійснюються після прийняття акта Верховної Ради в цілому.

Зазначимо, що Головне юридичне управління містить відділи з міжнародно-правових питань; обліку та систематизації законодавства; екологічного, соціального та гуманітарного законодавства [15]. Іншими складовими Апарату, які можуть опрацьовувати законопроекти, є секретаріати комітетів і об'єднань депутатів; головне управління документального забезпечення; управління інформаційне, комп'ютеризованих систем, по зв'язках з місцевими органами влади та органами місцевого самоврядування, забезпечення міжпарламентських зв'язків; відділи: зв'язків з органами правосуддя, контролю [16, п. 2]. Фахова робота провідних спеціалістів Апарату, які краще обізнані з тонкощами законодавчої діяльності, ніж самі парламентарії, сприяє зростанню якості підготовлених законопроектів. Зарубіжні дослідники зазначають, що за наявності добре налагоджених зв'язків зі службовцями парламенту, успіх лобювання забезпечений більше як на 60 % [17, р. 159].

Окремі законопроекти можуть направлятися для одержання експертних

висновків до Кабінету Міністрів України, відповідних міністерств, інших державних органів, установ і організацій, а також окремих фахівців.

Експертні висновки повинні бути подані до Верховної Ради не пізніше 14 днів з дня надходження такого звернення від посадових осіб та органів Верховної Ради. Якщо в установлені строки висновки не одержано, вважається, що зауваження відсутні.

Висновки, підготовлені за результатами експертизи, направляються головному комітету для врахування при розгляді законопроекту та прийняття рішення стосовно подальшої роботи над ним [12, ст. 103].

Висновки. З аналізу змісту і провадження експертного забезпечення законодавчої діяльності стає очевидним, що успішне створення закону залежить від правової культури законодавця, його творчого ставлення до завдання, оволодіння знаннями юридичної науки та прийомами законодавчої техніки [18, с. 6]. Залучення до законодавчої діяльності штатних працівників Апарату Верховної Ради України, провідних фахівців у певній галузі суспільного буття на договірних засадах сприятиме раціоналізації експертних процедур і законотворчості загалом. Вузька спеціалізація та процесуальна інформованість радників і консультантів значною мірою гарантуватиме схвалення якісних і ефективних законів.

Бібліографічні посилання

1. Ківалов С.В. Важливий етап реформи кримінальної юстиції : про нове кримінально-процесуальне законодавство України / С.В. Ківалов // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 58. – С. 7–17.
2. Джагарян Н.В. Правовой статус местного депутата как народного представителя / Н.В. Джагарян // Проблемы методологии правовых научных исследований и экспертиз : материалы XI междунар. науч.-практ. конф., (Москва, 2–3 декабря 2010 г.) : в 2-х т. / Юридический ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова // Научные труды. Российская академия юридических наук. – М., 2011. – Т. 1. Вып. 11. – С. 706–709.
3. Реєнт О. Розвиток парламентаризму в Україні / О. Реєнт. – К., 2005.
4. Государственный строй США / отв. ред. А.С. Никифоров. – М., 1976.
5. Лучин В.О. Процессуальные нормы в советском государственном праве / В.О. Лучин. – М., 1976.
6. Олійник А. Законотворчий процес – його основні риси і особливості / А. Олійник // Право України. – 1998. – № 4. – С. 81–83.
7. Ющик О. Сутність законодавчого процесу : до методології визначення / О. Ющик // Право України. – 2005. – № 5. – С. 12–16.
8. Совгиря О.В. Конституційно-процесуальне право України : навч. посіб. / О.В. Совгиря. – К., 2009.
9. Словська І.Є. Верховна Рада України в системі вітчизняного парламентаризму : конституційно-правове дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право ; муніципальне право» / І.Є. Словська. – Одеса, 2014.
10. Еремина О.Ю. Новый этап в технико-юридическом регулировании / О.Ю. Еремина // Журнал российского права. – 2006. – № 2. – С. 156–161.
11. Тагиров Э.Р. Парламентская практика / Э.Р. Тагиров, Л.С. Тронева. – Казань, 1993.
12. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10 лютого 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
13. Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/>
14. Проект Закону «Про внесення змін до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» щодо відновлення деяких видів допомоги» № 1012 від 27.11.2014 року

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/>

15. Головне юридичне управління Апарату Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/>

16. Про структуру Апарату Верховної Ради України : Постанова Верховної Ради України від 20 квітня 2000 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

17. Baker R.K. House and Senate / R.K. Baker. – New York-London : W.W. Norton and Company, 1989. – 237 p.

18. Керимов Д.А. Законодательная техника : науч.-метод. и учеб. пособие / Д.А. Керимов. – М., 1998.

Звоздецкая И.В. Экспертное обеспечение законодательной деятельности: содержание и производство. Исследовано содержание и производство экспертного обеспечения законодательной деятельности. Дифференцированы законотворческий и законодательный процессы и их отдельная стадия – проведение различного рода экспертиз. Подчеркнуто, что зарегистрированный и включенный в повестку дня сессии законопроект при подготовке к первому чтению направляется для проведения научной экспертизы; при подготовке ко второму и последующим чтениям законопроекты представляются для проведения юридической экспертизы и редакционной обработки в соответствующие структурные подразделения Аппарата Верховной Рады. Окончательная юридическая экспертиза и редакционная обработка осуществляются после принятия закона в целом.

Ключевые слова: парламент, законодательный процесс, законотворческий процесс, экспертиза, законопроект, закон.

Zvozdetska I.V. Expert support for legislative activities: the content and production. Today the Verkhovna Rada of Ukraine has an important and responsible task of constitutional reform, which has the main directions of the restructuring of local government institutions, judicial and executive branches of government. Under these conditions, the adoption of amendments to the Basic Law and bringing national legislation into conformity with the adopted innovations and the preservation of the achievements that are regulated by normative and legal acts will contribute to overcome some of the negative trends in law enforcement practice.

Respect to the sequencing of the legislative process (introduction of bill in Parliament and its registration, the discussions in the plenary and in committees, acceptance, approval of the Head of state and publication, entry into force) the approval of legal guarantees of legal acts. A necessary condition for improving the quality of the adopted laws and the premise of the effectiveness of legal norms is to enhance expert services.

It is research expert work is the subject of this article. Differentiate law-making and legislative processes and their individual stage – carrying out various types of expert support. Stresses that registered and included in the agenda of the session, the bill in preparation for the first reading is sent for scientific examination; in preparation for the second and subsequent readings of the bills are submitted to conduct a legal review and editorial processing in the relevant structural subdivisions of the staff of the Verkhovna Rada. Final legal review and editorial processing are carried out after the adoption of the law in general.

From the analysis of the content and implementation expert ensuring legislative activity it becomes apparent that the successful establishment of the law depends on the legal culture of the legislator, his creative attitude to the challenge of mastering knowledge of legal science and methods of legislative techniques. Involvement in legislative activities full-time employees of the Verkhovna Rada of Ukraine, leading experts in a particular field of social life on a contractual basis will contribute to the rationalization of expert procedures and lawmaking in General. Specialization and procedural awareness of advisers and consultants largely guarantee the adoption of quality and effective legislation.

Keywords: Parliament, law-making process, legislative process, expertise, bill, law.

Надійшла до редакції 17.11.2015

Панчишин Р. І.
аспірант
(Львівський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.12

ЦІННІСНИЙ ВИМІР ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ

Розкрито основні теоретико-методологічні підходи до дослідження філософсько-правових проблем аксіологічного виміру поведінки людини. Проаналізовано аспекти становлення ціннісного аспекту поведінки людини у філософсько-правовому контексті. Визначено цінності як оціночне ставлення до навколишньої дійсності та включених у неї об'єктів, що відокремилися від їх потреб і самостійно сформувалися в людини.

Ключові слова: цінність, поведінка, людина, особистість, індивідуальність.

Постановка проблеми. У будь-якої людини і суспільства відбувається оцінка явищ навколишнього світу як щоденний ритуал. Ціннісний підхід є повсякденним актом, без якого неможливе функціонування дійсності та життя людини як істоти, яка має різні потреби, інтереси та цілі. Цінність визначає становище людини у природі та серед собі подібних. Цінність – це вираз змісту унікальності людини.

Античні мислителі (Сократ, Платон, Аристотель) одні з перших розпочали процес рефлексії справедливості, блага, чесноти та побачили універсальні цінності за їх феноменологічною варіативністю.

Цінність, як філософсько-правова категорія, що має універсальний характер, сформувалася у шістдесятих роках ХІХ століття. Дане поняття пов'язують з Г. Лотце, який запропонував чітке розмежування світу явищ і світу внутрішніх цінностей. Дослідник порушив питання про цінності та включив поняття «цінність» до переліку основних категорій, що використовуються у загальній філософії та філософії права.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання ціннісного виміру поведінки людини з різних точок зору неодноразово висвітлювали науковці-правники Ю.П. Битяк, О.Б. Ганьба, Т.З. Гарасимів, О.М. Гумін, Г.Ю. Зубко, О.М. Ігнатов, Ю.О. Козенко, О.М. Омельчук, О.Р. Ратінов, М.В. Савчин, С.С. Сливка, А.К. Щербакова, С.А. Шалгунова, А.М. Шульга та ін.

Виклад основного матеріалу. Різноманіття трактувань поняття «цінність» обумовлено відмінностями у вирішенні проблеми співвідношення онтологічного та гносеологічного, об'єктивного і суб'єктивного, матеріального і ідеального, індивідуального і суспільного. Тому існує різноманіття інтерпретацій, тлумачень структури, типології, стану та ролі цінностей, незважаючи на те, що «цінності не представляють собою дійсності, ні фізичної, ні психіч-

ної. Сутність їх полягає в їх значущості, а не в їх фактичності» [1, с. 123]. При цьому цінність, що особливо слід підкреслити, завжди позитивна і тільки позитивна значимість може називатися цінністю. Це означає, що статус цінності завжди позитивний, прийнятний. Цінності завжди виразні, ясні і чіткі для розуміння тих, хто їх визнає. Може бути й так, що людина не розуміє, що для неї є цінним, але вона не буде діяти всупереч сформованим у неї ціннісним установкам, якщо це не нав'язано через насильство чи надмірно складну і непередбачувану ситуацію. І. Маджіарі-Бек розглядає цінності як головні чинники регуляції і саморегулювання поведінки людини.

Отже, цінності не лише впливають на пізнання та оцінку явищ, а й визначають характер відносин між людьми, норми поведінки людей, їх цілі. Поняття цінності відіграє важливу роль в аналізі обов'язку. Цінності, забезпечуючи тимчасову наступність (минуле, сучасне, майбутнє), сприяють поділу на світ сущого і світ належного. Вони структурують майбутнє, як подолання існуючих умов, як світ ціннісно обґрунтованих цілей, часом ідеальних, не обов'язково досяжних, але визначають вектор змін і розвитку як можливий і бажаний світ. Н.О. Бердяєв, аналізуючи свій час і передбачаючи сьогоднішнє, констатував, що: «...в нашому світі ієрархія цінностей існує навпаки, нижче стало вищим, вище придушене. Ієрархія цінностей визначається за принципом користі. Життя людини наповнене засобами до життя, які стали самоціллю. Підміна цілей життя засобами є надзвичайно характерним процесом життя людини» [3, с. 473]. Попереджувальною є також його ремарка про те, що «відчуження цілей від цінностей – патологія мети. По-перше, відчужені цілі не досягаються, оскільки не мають природної основи в особистості, і, значить, для їх досягнення необхідний особливий апарат примусу і контролю. По-друге, вони викликають дисонанс у мотивації, незадоволеність і фрустрацію особистості» [11, с. 121]. Дійсно, досить важко буває відокремити цілі та засоби їх досягнення, часто при цьому відбувається змішування цілей і засобів.

Н.О. Бердяєв називає людину істотою «оцінюючою», яка визначає якість. Тому, говорячи про цінності, необхідно розрізняти філософію оцінок і філософію цінностей. Не слід підміняти філософію цінностей філософією оцінок. «Неможливою видається спроба вивести із загальної природи оцінок суб'єкта матеріальне різноманіття цінностей, а між тим знання усього різноманітного змісту цінностей є особливо важливим для філософії, бо лише на основі цього знання зможемо виробити світогляд і здійснити тлумачення сенсу життя» [13, с. 463–464]. Два акти впливають зі знання змісту – це приналежність до цінності та оцінки; причому перший з них сприяє перетворенню індивідуальної думки в об'єктивне і загальнозначуще судження, а другий залишається в межах суб'єктивності.

Цінності – це оціночне ставлення до навколишньої дійсності та включених у неї об'єктів, що відокремилися від їх потреб і самостійно сформувалися в людини. Спробуємо уявити даний процес генезису цінностей таким чином: спочатку цінності виникають у формі оціночної реакції при зустрічі людини та її потреб з об'єктом, який може їх задовольнити. А згодом оцінна реакція

при повторній і подальшій взаємодії з тим же об'єктом перетворюється в оцінне ставлення. Приблизно так і відбувається: оціночна реакція, активізується зі зустрінутим об'єктом задоволення, перероджена згодом у оцінне ставлення, потім вже за межами реального зв'язку з потребами, набуває статусу цінності. Цінності, формалізуючись у внутрішньому світі людини у вигляді патернів, набувають особливого чуттєвого контексту буття. Вони розкриваються перед нею в образі унікальної соціально значущої суб'єктивної сфери; вони активізують формування особистості, визначають і направляють процес її індивідуального розвитку. Цінності є потенційним енергетичним джерелом здійснення суб'єктивного буття особистості у певній сфері, в якій трансформуються цінності особистості, а, отже, і суспільства.

Таким чином, цінності характеризують і формують внутрішній світ людини: її ставлення до світу, її духовний стан, почуття, волю, розум. І.І. Докучаєв визначає цінності як екзистенціальний центр інтегральної моделі культури, вираження місця людини у світі. Незважаючи на те, що цінності є ідеалами, тим не менше вони існують не в особливому ідеальному світі цінностей, а пов'язані з людськими особистостями як центрами активності і являють собою емоційний апріорі. У цінностей є надісторична ієрархія, кожному ступеню цінностей відповідають особливий акт відчуття, певний тип особистості та певна форма [16, с. 134].

Однак ідеали, будучи цінностями, сублімованими в образі досконалості, дозволяють тільки наблизитися до них, «спроба ж буквально втілити їх у земному бутті може призвести тільки до краху цих ідеалів» [10, с. 20]. Тому кожна епоха, потребуючи власних сенсів, обґрунтування і значення, змушена частково відмовлятися від попередніх, формулюючи при цьому ідеали, що відповідають її інтересам.

Така постановка питання про ідеали пояснює чому ціннісний світ людини не є системним. Саме «тут є одна з драм людського існування: ми приречені на пошук у своєму ціннісному світі, жертвуємо одними цінностями заради інших, страждаємо від таких жертв» [11, с. 117].

Однак людина не може існувати без визначеної мети і системи цінностей, які формулюють сенс її життя. Для такого мислителя, як В. Франкл, заглибленого у роздуми про сенс життя людини, цінності – це «універсалії сенсу», які кристалізуються в типових ситуаціях, з якими зустрічається людина, суспільство або навіть усе людство. Однак таке визнання не дозволяє філософу позбавити людину права заявити: «Якщо моя поведінка визначається не бажаннями, а цінностями, я все одно вільний сказати «ні» також етичним вимогам: я саме дозволяю їм визначати мою поведінку» [15, с. 107].

Хоча міркування В. Декомба стосуються в цілому взаємозв'язку проблеми цінностей, що представляє собою не стільки проблему, скільки концентроване вираження проблеми нашої культури і, знову важливо підкреслити, філософ так само фіксує право індивіда на власний вибір. Він попереджає, що «будь-хто, хто намагатиметься вирішити проблеми цінностей, змушений буде задовольнятися псевдорішеннями або визнає себе переможеним» [7,

с. 307–308]. Причому саме формулювання проблеми виключає усі рішення в позитивному ракурсі. Можливо, справа у змісті проблеми, можливо, в обґрунтуванні та основі цінностей. Тоді рішення полягає в пошуку критеріїв цінностей; індивід може звертатися до критеріїв досконалості або доцільності, інші індивіди навколо нього використовують інші критерії. Спробуємо дати відповідь щодо вибору самих критеріїв. Визнаємо при цьому, що рішення має приймати саме людина, ніхто не має права вирішувати за неї. Можна як критерій запропонувати до використання принцип ієрархії. «В ієрархії духовних цінностей перше місце належить особистості, друге місце – суспільству і лише третє місце – державі» [4, с. 175], а не навпаки. Це в ідеалі відповідає принципам і цінностям справедливого, людиноорієнтованого державно-правового устрою, під яким ми розуміємо зріле і самодостатнє громадянське суспільство. Але в повсякденному соціальному світі нижча цінність набуває найбільшої сили, а найвища цінність – найменшої. Можна погодитися з таким висновком Н.О. Бердяєва: даність, як і раніше, така, проте в суспільстві все сильніше і наполегливіше проявляються спроби повернути на «свій лад» ціннісний світ.

Чітко проявляється тенденція суспільної свідомості до переваги ієрархії, в якій високий статус займають духовно-моральні засади. Як найбільш важливі та обов'язкові є віра, любов і совість. Віра – це первинна сила життя людини. Людина може помилятися, розчаровуватися, йти помилковими шляхами, але вона не може жити без віри» [9, с. 137–141]. Так як існує духовний закон, при якому людина сама уподібнюється тому, у що вірить. Тому стратегія життя людини, яка відкидає та заперечує духовні основи, яка прагне до користі, жадоби володіння, влади, веде не тільки до обмеженості і деградації, а й до катастрофи.

Одночасно причиною і наслідком моральної деградації є моральний релятивізм, відсутність орієнтації на метафізичні і трансцендентні цінності. У такому випадку домінує моральний суб'єктивізм, де відсутня різниця між добром і злом, моральний вибір здійснюється лише на основі власних відчуттів, за межами будь-яких об'єктивних критеріїв. Які ж шляхи виходу із ситуації? Один зі шляхів полягає у перегляді та переосмисленні системи цінностей. Саме у кризові моменти своєї історії людство завжди звертається до цінностей як змістоутворювальних основ буття людини, що формує спрямованість і вмотивованість людського життя, діяльності та конкретних вчинків [14].

Аналіз списку категорій цінностей, сформованих В. Франкліном, зміцнює нашу позицію щодо безмежності душевних і фізичних можливостей людини і поваги до неї. Ось що пише філософ: «Життя людини наповнене сенсу до самого кінця – до самого її останнього подиху. І поки свідомість не покинула людина, остання зобов'язана постійно реалізовувати цінності і нести відповідальність. Людина відповідальна за реалізацію цінностей до останнього моменту свого існування. І нехай можливостей для цього у неї небагато – цінності відносин залишаються завжди доступними для неї» [15, с. 129]. Що ж слід розуміти під цінностями відносин, які ніби супроводжують людину до

кінця її життя?

Цінності В. Франкл поділяє на «творчі», бо вони здійснюються через продуктивні творчі дії людини. Крім творчих цінностей, існують «цінності, реалізовані в переживаннях, тобто «цінності переживання». Вони проявляються в чутливості людини до явищ навколишнього світу. Третя група цінностей полягає у ставленні людини до чинників, які обмежують її життя – це «цінності відносин». «Те, як вона сприймає «тягар» життя, як несе свій хрест, та мужність, яку вона проявляє, будучи засудженою і приреченою – усе це є мірою того, наскільки вона сформована як людина» [15, с. 174].

До вищих цінностей дослідник відносить свободу, духовність і відповідальність: саме вони конституують людину, становлять вищий рівень структури особистості, є способами, формами її існування та самореалізації.

Питання про основні цінності, що свідчить про нелегкий вибір, який здійснює людина, а також про неможливість примирення ворогуючих цінностей, тобто цінностей і антицінностей, вирішується й у вченнях М. Вебера. Якої позиції дотримується М. Вебер, відображено в таких його думках: яка людина наважиться «науково спростувати» етику Нагірної проповіді, наприклад, заповідь «непротилежності злу» або притчу про людину, підставляти і ліву, і праву щоку для удару? І, тим не менш, зрозуміло, що тут, якщо поглянути на це зі світського погляду, проповідується етика, що зумовлює відмову від почуття власної гідності. Потрібно вибирати між релігійною гідністю, яку дає ця етика, і людською гідністю, етика якої проповідує щось зовсім інше: протилежності злу, інакше ти будеш нести свою частину відповідальності, якщо воно переможе. Залежно від кінцевої установки індивіда одна з цих етичних позицій виходить від диявола, інша – від Бога, і індивід повинен вирішити, хто для нього Бог і хто диявол. І так відбувається в усіх сферах життя. М. Вебер далі наводить таке положення: «Диявол старий –постарішайте, щоб зрозуміти його», яке рекомендує розуміти так, що при вигляді його (диявола) не слід бігти, а необхідно «оглянути його шлях, щоб побачити його силу і його межі» [5, с. 543]. І знову право вибору залишається за людиною. Хто візьме на себе усю повноту відповідальності за вибір іншого, і як можна здійснити вибір, надати перевагу одній групі цінностей в порівнянні з іншою, наприклад, французькій або німецькій? М. Вебер і сам не знає відповіді. Місію надання допомоги людині у вирішенні, яким шляхом піти і які вибрати цінності, Вебер покладає на філософів, педагогів, учених, які можуть допомогти людині відзвітувати перед самою собою, яким буде кінцевий сенс її власної діяльності.

Якщо реальність досягається і конструюється за способом «віднесення до цінностей», то все стає зрозумілим: роздуми Вебера про «належність до цінностей» стосуються питань про «творіння» самої людської реальності та про труднощі ціннісного вибору людиною.

Труднощі ці пов'язані з тим, що незмінних, абсолютних, вічних цінностей не буває. Усі цінності відносні, вони зазнають певних історичних змін і залежать від національної, релігійної, локально-регіональної та культурно-

цивілізаційної специфіки. Підтвердженням цьому є слова М. Вебера: «Власлива нам усім в тій чи іншій формі віра в надемпіричну значимість найважливіших для нас найвищих ціннісних ідей, в яких ми бачимо сенс нашого буття, не тільки не виключає невпинну зміну конкретних точок зору, що надають значення емпіричної дійсності, але включає його в себе. Життя в його ірраціональній дійсності є невичерпним, конкретні форми віднесення до цінності не можуть бути постійними, вони схильні до вічної зміни, яка йде в темне майбутнє людської культури. Світло, змарноване цими високими ціннісними ідеями, падає на постійно мінливу частину жахливого хаотичного потоку подій» [6, с. 602].

Цінності мають властивість мати форму орієнтацій, мотивів, стимулів, регуляторів поведінки людей. Система цінностей тісно пов'язана із системою соціальних норм, виконуючи при цьому одну і ту саму соціальну функцію – регулювання поведінки людей. Ми не можемо не зупинитися на твердженні І.І. Докучаєва, що цінність не відразу визнається такою, поки її не виберуть, поки вона не почне діяти як цінність, вона є нормою. Онтогенез цінностей і є вихованням людини. «Поки ми привчаємо дитину до визнаної нами цінності, вона для неї лише норма, як і багато норм, яких ми можемо і не дотримуватися, хоча вони нам добре відомі, але не визнані як цінні. Однак як тільки дитина усвідомлює залежність свого буття (а не просто покарання або заохочення за вчинок) від ступеня реалізації відповідної моделі діяльності, норма його діяльності стає цінністю. У зрілому віці подібних переходів норм у цінності стає значно менше» [8, с. 65]. Звертаємо особливу увагу, що формування цінностей є формування суб'єктивності, що відбувається як тривале накопичення досвіду, унікальність цього досвіду і є основою ціннісних орієнтацій. «Онтогенез і філогенез цінностей майже збігаються» [8, с. 225–226].

Загальність і всеосяжність цінності в тому, що її не обов'язково усвідомлювати і відчувати кожну мить, підпорядковуючи їй свої дії, вона впливає на дії поза волею людини. У тому й річ, що людська натура ніколи не буває відірваною від цінностей, вони просочують її наскрізь. Дії з часом людина здійснює всупереч цінностям. Іншими словами, конкретні обставини, які впливають на різноманітні моделі діяльності людини, часто є основним коректором цінностей. У цьому значенні проміжок між цінностями і діями людини може бути значним. Максимальне відхилення пояснюється переглядом попередньої моделі, яка більше не є для людини єдиною або основною, або дією інших ціннісних систем. Переоцінку цінностей, яку виробляє людина, не можна розуміти як «голу» імплікацію, в якій причиною виступає якийсь позациннісний чинник культури. В.А. Барьядаєва пов'язує зміни «життя з тим, що людям доводиться перерозподіляти наявні елементи свого оточення» і переосмислювати цінності у власному уявленні світу [2, с. 144].

Людина пронизує і наповнює увесь світ навколо себе ціннісним ставленням. Цінність виявляється найважливішою формою відображення буття, оскільки вона виражає суб'єктивний характер людини – її сутність, унікальність, свободу вибору майбутньої діяльності, а з іншого боку, вона визначає

модель її діяльності, яка виражає її сутність. Тому повинен і може будуватися, насамперед, на праксеологічних підставах, адже вони складають основу відносин взаємної вигоди – співробітництва, розуміння, добросусідства, допомоги.

Право на ціннісне самовизначення є невід'ємним правом будь-якої особистості, якими неприйнятними б не здавалися чужі цінності. Категоричний імператив переформульовано І.І. Докучаєвим так: роби або не роби іншому лише те, про що він тебе попросить, якщо, звичайно, у тебе є на це сили і бажання, а також якщо цей інший просить або не вимагає тебе цілком свідомо. Саме такий категоричний імператив може слугувати основою для аксіологічного або праксеологічного діалогу між людьми.

Ознайомлячись з поглядами І.І. Докучаєва, все ж важко позбутися сумнівів та незгоди з ним у тому, що він не визнає загальнолюдських цінностей, навколо яких можна було б вибудувувати ідеальну загальнолюдську спільноту. Зміст його думок зводиться до того, що конфлікти цінностей неминучі, з першого погляду, не викликає неприйняття, бо не кожна цінність іншої культури можна визнати і прийняти «відразу». Та й чи варто це робити, розумніше було б знати, що вона просто є. З іншого боку, необхідно уточнити, адже фактично конфлікти виникають між людьми, що не бажають прийти до згоди, миру, компромісів, а не між цінностями. Вихід І.І. Докучаєв вбачає у міжкультурній комунікації, діалозі культур – це вірно. На його думку, загальнолюдські цінності можуть виникнути тільки тоді, коли виникне єдине людство. Тоді напрошується питання: а як міг би відбутися діалог різних культур, в якому немає сумніву, якби не моральна загальність вищих цінностей? Друге питання можна сформулювати так: невже ми не можемо навчитися бачити в іншій системі цінностей не те, що нам не подобається, а те, що може допомогти нам у вирішенні проблем, які є не тільки нашими, а й інших людей, культур, інших ціннісних систем?

Цінності, втілюючись у правових нормах і організаційних структурах, що забезпечують їх, тоді стають по-справжньому дієвими, коли перетворюються на мотиви і установки поведінки людей. Скільки б будь-яке суспільство не створювало регуляторів, завжди внутрішній імпульс (інтерес, ідеал, ціннісна орієнтація, переконаність у чомусь) буде визначальним у вчинках і діях людини.

Сьогодні, коли відкриті кордони взаємодії, неминуче відбуваються зміни, взаємовплив, взаємозбагачення культур, важко сприймати колись чужі цінності і норми як дивовижні, неприйнятні. Варто наголосити, що цінності, до якої з культур вони б не належали, Заходу чи Сходу, їх можна визнавати чи не визнавати, але неможливо їх оскаржувати, адже цінності – це зміст будь-якого людського буття, сенс життя людини.

Поділяємо важливе зауваження А.Г. Маслоу щодо значимості та залежності суспільства від людини, в тому, що прагнення до вищих духовних цінностей має стати способом існування будь-якої особистості в майбутньому, і якщо суспільство не зможе сформувати таку особистість, воно

приречене. Цінності, на наш погляд, тому і є значущими, що визначають порядок організації одиничного (особистість) і загального (суспільство) в часі та просторі.

Висновки. Цінності існують у різних формах, мають складну природу, яка полягає в єдності мети, засобів і самої цінності. Цінності – це важливі чинники регулювання відносин між людьми, визначають порядок організації одиничного (людина) і загального (суспільство), і саморегуляції поведінки людини, будучи основою індивідуального, визначають вектор розвитку людини, представляючи собою його внутрішнє джерело і механізм. Вони характеризують людину, її сутність, унікальність, її суб'єктивність, ставлення до світу, місце у світі, визначають сенс її життя. Універсальні загальнолюдські цінності, становлячи єдиний аксіологічний простір, забезпечують консенсус суспільних та індивідуальних взаємин і взаємодій.

Бібліографічні посилання

1. Алексеев С.С. Философия права: История и современность. Проблемы. Тенденции. Перспективы / Алексеев С.С. – М., 1999.
2. Барьядаева В.А. Культура и система ценностей / Барьядаева В.А. // Вестник Бурятского ун-та. Серия 5: Философия, социология, политология, культурология. – 2001. – Вып. 5. – С. 131–146.
3. Бердяев Н.А. Истоки и смысл русской революции / Бердяев Н.А. – М., 1997.
4. Бердяев Н.А. Философия творчества, культуры и искусства / Бердяев Н.А. – М., 1994. – Т.1.
5. Вебер М. Избранное: Протестантская этика и дух капитализма / Вебер М. ; пер. с нем. М.И. Левина; отв. ред. Ю.Н. Давыдов. – М., 2006.
6. Вебер М. Объективность познания в области социальных наук и социальной политики / Вебер М. // Культурология. XX век. Антология. – М., 1996.
7. Декомб В. Современная французская философия / Декомб В. ; пер. с франц. М.М. Федоровой. – М., 2000.
8. Докучаев И.И. Ценность и экзистенция. Основоположения исторической аксиологии культуры / Докучаев И.И. – СПб., 2009.
9. Ильин И.А. Путь к очевидности / Ильин И.А. – М., 1993.
10. Краус В. Нигилизм и идеалы: Нигилизм сегодня, или Долготерпение истории / Краус В. ; пер. с нем. А. Карельского, Е. Кацевой, Э. Венгеровой. – М. : Радуга. – 256 с.
11. Пригожин А.И. Качество целей / Пригожин А.И. // Общественные науки и современность. – 2010. – № 1. – С. 114–126.
12. Пригожин И.Р. Конец определенности: Время, хаос и новые законы природы / Пригожин И.Р. ; пер. с англ. Ю. Данилова. – М.; Ижевск, 2000.
13. Рикёр П. Путь признания: три очерка / Рикёр П. ; пер. с фр. И.И. Блауберг, И.С. Вдовиной. – М., 2010.
14. Сандакова Л.Г. Феномен «духовность» в современном российском обществе / Сандакова Л.Г., Бурзалова А.А., Захаров А.К. // Православие в Азиатско-Тихоокеанском регионе: материалы междунар. науч.-практ. конф., посвященной 330-летию Даурской духовной миссии (4–5 октября 2011 г.). – Улан-Удэ, 2012. – С. 263–269.
15. Франкл В. Человек в поисках смысла / Франкл В. ; пер с англ. и нем.; общ. ред Л.Я. Гозмана и Д.А. Леонтьева. – М., 1990.
16. Шелер М. Избранные произведения / Шелер М. ; пер. с нем. А.В. Денежкина, А.Н. Малинкина, А.Ф. Филиппова ; под ред. А.В. Денежкина. – М., 1994.

Панчишин Р.И. Ценностное измерение поведения человека. Раскрыты основные теоретико-методологические подходы к исследованию философско-правовых проблем аксиологического измерения поведения человека. Проанализированы аспекты становления ценностного аспекта поведения человека в философско-правовом контексте. Определены ценности как оценочное отношение к окружающей действительности и включенным в нее объектам, отделившимся от их потребностей и самостоятельно сформировавшимся у человека.

Ключевые слова: *ценность, поведение, человек, личность, индивидуальность.*

Panchyshyn R.I. Value dimension of human behavior. The article deals with the main theoretical and methodological approaches to the study of the philosophical and legal issues of axiological dimension of human behavior. The author analyzes the aspects of the formation of valuable aspect of human behavior in the philosophical and legal context.

The article defines values as evaluative attitude to reality and its objects which separated themselves from human needs and independently evolved in humans. Values are important factors in the regulation of human relations governing the organization of the unit (man) and the general (community, society), as well as human selfregulation, vector of human development, providing its internal source and mechanism. They describe man, his nature, uniqueness, socially significant subjectivity, attitude to the world, his place in the world, define the meaning of his life. Universal human values make common axiological space that can be correlated with the world of the existing being as higher principles that provide consent (consensus) in public and individual relationships and interactions.

The article states that values have property to take the form of preferences, motivations, incentives, behavior controls. The system of values is closely connected with the system of social norms, thus fulfilling the same social function - to regulate behavior.

The article emphasizes that through value orientations man absorbs the culture of society and values are transferred into the motives of human behavior. They provide perfectly streamlining effect on behavior patterns and subconscious mind of man. Values not only regulate human behavior, but also link man and man, man and society. Human values are more dependent on group values with which man identifies himself.

Keywords: *value, behavior, person, personality, individuality.*

Надійшла до редакції 13.01.2016

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО Й ТРУДОВОГО, ПРАВА

Алфьорова Т.М.
кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський
гуманітарний університет)

УДК 347.9

МЕТА ТА ЗНАЧЕННЯ ПОПЕРЕДНЬОГО СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ ЯК ЕТАПУ ПРОВАДЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОЇ СПРАВИ ДО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Здійснено аналіз попереднього судового засідання як етапу провадження цивільної справи до судового розгляду, досліджено мету та значення попереднього судового засідання. Визначено підстави призначення попереднього судового засідання. Обґрунтовано позицію щодо необхідності провадження попереднього судового засідання на підставі того, що воно відіграє важливу і функціональну роль.

Ключові слова: попереднє судове засідання, провадження цивільної справи до судового розгляду, підстави призначення попереднього судового засідання.

Постановка проблеми. Новелою цивільного процесуального законодавства стало закріплення в межах Цивільного процесуального кодексу України [1] (далі – ЦПК України) такого інституту як попереднє судове засідання, проведенням якого завершується стадія провадження справи до судового розгляду. По суті, дана новела має позитивний відгук, оскільки направлена на оптимізацію та раціоналізацію цивільного процесу. Однак є і негативні відгуки з посиланням на те, що попереднє судове засідання зайво ускладнює цивільне судочинство.

Актуальність теми полягає у важливості провадження такої процедури, адже аналіз положень цивільного процесуального законодавства та практики його застосування свідчить, що доволі часто виникають труднощі при проведенні належної підготовки справ до судового розгляду, що призводить до зловживання сторонами своїми процесуальними правами.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Із закріпленням у ЦПК України норм, що регулюють попереднє судове засідання, в юридичній літературі з'явилися роботи науковців з дослідження

даного правового явища: Н.Л. Бондаревої-Зелінської, О.П. Іванченко, Х.І. Кіт, Г.П. Тимченко, Д.Д. Луспеника та ін.

Попри це, на сьогодні відсутнє чітке уявлення про природу та значення попереднього судового засідання.

Метою статті є аналіз мети та значення попереднього судового засідання як етапу провадження цивільної справи до судового розгляду.

Виклад основного матеріалу. Проведення попереднього судового засідання відбувається на стадії провадження справи до судового розгляду як його процесуальна форма і є основним етапом цієї стадії процесу. Для того щоб проводити попереднє судове засідання, суд повинен визначитися із характером спірних правовідносин та матеріальним законом, який їх регулює, не лише із тексту позовної заяви, а й мати певний фактичний (доказовий) матеріал справи, інакше його мета досягнута не буде.

Існують різні підходи до розуміння цільової спрямованості попереднього судового засідання. Більшість процесуалістів сходяться на тому, що основною метою попереднього судового засідання є закінчення підготовки справи до судового розгляду шляхом з'ясування за участю сторін та третіх осіб організаційних та процесуальних питань, вирішення яких на стадії підготовки дає змогу найбільш оперативно та максимально ефективно провести судовий розгляд.

Згідно з іншим підходом, метою проведення попереднього судового засідання є визначення кола доказів, якими сторони будуть обґрунтовувати свої доводи та заперечення, в тому числі їх розкриття, з'ясування позиції сторін по суті справи, вирішення питання про склад осіб, які братимуть участь у справі [2, с. 62].

Переважає більшість процесуальних дій, які складають зміст стадії провадження справи до судового розгляду, вчиняється у попередньому судовому засіданні, яке повинно бути призначено і проведено протягом десяти днів з дня відкриття провадження у справі, про що суд постановляє ухвалу.

Новелою Закону від 7 липня 2010 р. № 2453-VI [3], яким повністю змінено диспозицію ст. 131 ЦПК «Подання доказів», зазначено, що докази сторони зобов'язані подати до або під час попереднього судового засідання, а якщо таке засідання у справі не проводиться, – то до початку розгляду справи по суті.

І саме в цій частині (системі розкриття доказів) нововведення Закону від 7 липня 2010 р. № 2453-VI [3] про необов'язковість проведення попереднього судового засідання може відіграти свою негативну роль. Так, знехтувавши проведенням попереднього судового засідання, суддя призначає судове засідання по суті розгляду справи і перед розглядом справи по суті (ст. 173 ЦПК) усі сторони розпочинають подавати свої докази, а також заявляти клопотання про їх витребування [4].

О.П. Іванченко обмежується констатацією такої норми законодавства як розкриття доказів без визначення сутності, значення та змісту такого нового положення. Це пов'язано з тим, що ЦПК України прямо не передбачає по-

няття «розкриття доказів», але в той же час ряд законодавчих положень дозволяє зробити висновок стосовно наявності процедури, що отримала назву розкриття доказів. Зокрема, при пред'явленні позовної заяви, в якій має міститися зазначення доказів, що підтверджують кожну обставину, на яку посилається позивач, до неї додаються також копії усіх документів, приєднаних до неї, відповідно до кількості відповідачів та третіх осіб (ст. 119, 120 ЦПК України); у ході проведення попереднього судового засідання суддя з'ясовує, якими доказами кожна сторона буде обґрунтовувати свої доводи чи заперечення щодо невизнаних обставин, та встановлює строки їх подання (п. 4 ч. 6 ст. 130 ЦПК України); сторони зобов'язані подати свої докази чи повідомити про них суд до або під час попереднього судового засідання у справі; докази, подані з порушенням вимог, встановлених частиною першою ст. 131 ЦПК України, не приймаються, якщо сторона не доведе, що докази подано несвоєчасно з поважних причин (стаття 131 ЦПК України). Наведені положення в ЦПК України дозволяють говорити про наявність у цивільному процесі України процедури розкриття доказів, однак істотно обмеженої та недосконалої [5, с. 80].

Ще одним нововведенням Закону від 7 липня 2010 р. № 2453-VI [3] є скорочення строку призначення попереднього судового засідання з одного місяця до 10 днів.

Встановлення граничного терміну для призначення і проведення попереднього судового засідання взагалі є новелою ЦПК, оскільки певний час законодавство не зазначало, в який саме строк заява має бути прийнята судом до розгляду. Тому були випадки, коли заява суддею тривалий час не приймалася до розгляду і не виносилася ухвала про відмову в її прийнятті, чим, фактично, відмовлялося у правосудді без надання можливості оскаржити такі дії судді у процесуальному порядку.

Скорочуючи строк, у який має бути призначено і проведено попереднє судове засідання, законодавець звернув увагу на положення ст. 157 ЦПК, яка передбачає скорочені строки судового розгляду деяких категорій справ. На цей недолік законодавця вже зверталася увага. Так, справи про поновлення на роботі та стягнення аліментів мають бути розглянуті не пізніше одного місяця з дня відкриття провадження у справі. Тому окремими науковцями і зазначалося, що для цих категорій справ у попередній редакції ст. 129 ЦПК також слід було передбачити скорочений строк проведення попереднього судового засідання. Наразі цей недолік усунено. Слід звернути увагу на те, що визначений строк проведення попереднього судового засідання не означає, що після цієї дати протягом семи днів має бути призначено судове засідання (ч. 2 ст. 156 ЦПК), оскільки після його проведення здійснюється виконання ухвали про проведення певних підготовчих дій [4].

Зміст ст. 129 ЦПК не вимагає від суду постановлення ще однієї ухвали про призначення та проведення попереднього судового засідання, як зазначається в деяких коментарях новітнього вітчизняного цивільного процесу. ЦПК і так настільки детально врегулював порядок оформлення процесуальних дій

суду стосовно стадійного руху справи, що суди більше часу будуть постановляти лише одні ухвали: про відкриття провадження у справі, попереднього судового засідання, про проведення окремих підготовчих дій (призначення експертизи, витребування доказів та ін.), про призначення справи до судового розгляду, про подовження строків розгляду справи тощо [6].

Для досягнення мети попереднього судового засідання необхідно виконати певні завдання. Ст. 130 ЦПК України не містить визначення поняття завдань попереднього судового засідання, хоча і опосередковує їх через наведення тих процесуальних дій, які мають бути виконані в ході проведення попереднього судового засідання [2, с. 66].

Законом від 7 липня 2010 р. № 2453-VI [3] попередній недолік законодавця усунуто і тепер ч. 7 ст. 130 ЦПК викладено таким чином: «Попереднє судове засідання не є обов'язковим. Питання про необхідність його проведення вирішується суддею під час відкриття провадження у справі [1]».

Отже, вирішення питання про необхідність проведення попереднього судового засідання залежить виключно від дискреції судді. Проте, на нашу думку, законодавцю слід було також зважити на те, що нині діє змагальний тип цивільного процесу, а це означає, що особи, які беруть участь у справі, враховуючи їхні обов'язки з доказування (ч. 3 ст. 10, ч. 1 ст. 60 ЦПК), також могли б мати право просити суд призначити проведення попереднього судового засідання. Тобто не було б великою небезпекою для цивільного процесу, якщо б проведення попереднього судового засідання також залежало від волевиявлення позивача.

Незважаючи на те, що цього законодавцем не зроблено, та беручи до уваги, що при вирішенні питання про відкриття провадження у справі суддя буде з'ясовувати необхідність призначення попереднього судового засідання, вважаємо, що не буде суперечити закону зміст позовної заяви з посиланням у ній на необхідність призначення та проведення попереднього судового засідання. Разом з тим таке прохання має бути мотивованим, у ньому повинно зазначатися, які саме процесуальні дії з підготовки справи до розгляду слід провести в такому засіданні.

У такому разі краще провести одне попереднє судове засідання, визначитися з питаннями, вказаними в ч. 6 ст. 130 ЦПК, у тому числі щодо доказової сфери, а потім вже призначати судове засідання, попередивши про відповідальність за неподання доказів.

Нехтування вимогами закону про належне здійснення процесуальних дій у провадженні справи до судового розгляду, зокрема, формальне проведення попереднього судового засідання, нерідко є причиною скасування судових рішень, що призводить до судової тяганини, порушення прав осіб і є суддівською помилкою, яка має суб'єктивний характер, що може мати певні наслідки [7].

ЦПК визначає, що в ході проведення попереднього судового засідання необхідно: з'ясувати можливість врегулювання спору до судового розгляду та забезпечити правильне і швидке вирішення справи.

Оскільки попереднє судове засідання є процесуальною формою стадії провадження справи до судового розгляду, тому в нього не може бути самостійної процесуальної мети. Наприклад, примирення сторін (як складова врегулювання спору до судового засідання) деякими вченими правомірно розглядається не як мета, а як завдання стадії підготовки справи до судового розгляду [7].

І навіть якщо суддя формально і оголошує сторонам їх право на примирення у ході попереднього судового засідання шляхом відмови позивача від позову, визнання позову відповідачем, укладення мирової угоди або передання справи на розгляд третейського суду, то зазвичай сторони, які виступають у процесі без представника та не будучи юридично обізнаними, досить уявно розуміють та усвідомлюють значення й правові наслідки таких процесуальних дій, а відтак, створюються умови, за яких виключається можливість реалізації такого принципу як процесуальна економія, витрачаються процесуальні ресурси та сили суду і сторін. Таким чином, погоджуємося з Д.Д. Луспеником, що для досягнення мети врегулювання спору до судового розгляду та виконання цього завдання цивільного процесуального законодавства слід запровадити більш конкретні механізми, вписати чітко передбачені дії суду, його права та обов'язки з тим, щоб ці дії судді були його обов'язком при наявності реальної можливості врегулювати спір до судового розгляду, а не самостійною ініціативою, яка може потягти за собою заявлення відводу [2, с. 74].

Таким чином, визначена законом мета попереднього судового засідання є й завданням цього судового засідання, а також завданням усієї стадії провадження справи до судового розгляду.

Для врегулювання спору до судового розгляду суд з'ясовує: чи не відмовляється позивач від позову, чи визнає позов відповідач, чи не бажають сторони укласти мирову угоду або передати справу на розгляд третейського суду (ч. 3 ст. 130 ЦПК).

Здається, що вжиття терміна «з'ясувати» є не зовсім виправданим та правильним з точки зору юридичної техніки конструювання норм та з огляду на цю мету/завдання попереднього судового засідання. Через відсутність регламентації цієї процедури вона є лише простою декларацією. Цей термін стосується саме дій суду, який за змістом принципів змагальності та диспозитивності не має права виявляти не передбачену законом ініціативу щодо руху цивільної справи [6].

Таким чином, для виконання завдання із врегулювання спору до судового розгляду в ЦПК слід запровадити більш конкретні механізми, вписати чітко передбачені дії суду, його права та обов'язки з тим, щоб ці дії судді були, по-перше, законодавчо врегульовані, а, по-друге, були б його обов'язком при наявності реальної можливості врегулювати спір до судового розгляду, а не самостійною ініціативою, яка може потягти за собою заявлення відводу. Однак при цьому слід зважати на категорію справи, обставини справи, оскільки жоден тиск на сторони, примушення їх до взаємних поступок тощо є неприпустимими.

Заключним етапом стадії провадження справи до судового розгляду є обов'язкове постановлення ухвали попереднього судового засідання, якщо таке проводилося, в якій зазначаються процесуальні дії, які необхідно вчинити до судового розгляду (ч. 10 ст. 130 ЦПК) [1].

Відсутність у справі ухвали попереднього судового засідання не є безумовною підставою для скасування ухваленого по справі судового рішення, однак є процесуальним порушенням з боку суду, що тягне за собою обмеження прав осіб, які беруть участь у справі.

Попереднє судове засідання проводиться з додержанням загальних правил, встановлених ЦПК для судового розгляду, з винятками, встановленими главою, що регулює провадження до судового розгляду (ч. 11 ст. 130 ЦПК). Це означає, що попереднє судове засідання проводиться за участю сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, і з обов'язковим фіксуванням судового процесу технічними засобами, після чого виготовляється журнал судового засідання. Оскільки з 1 січня 2008 р. протокол судового засідання взагалі не ведеться і не передбачений законом (крім протоколу про окремі процесуальні дії – ст. 200 ЦПК), то клопотання учасника процесу про ведення такого протоколу не має для суду правового значення [7].

Таким чином, при належному проведенні попереднього судового засідання повністю діє принцип усності. Головуючий у процесі зобов'язаний роз'яснити особам, які беруть участь у справі, їхні права та обов'язки відповідно до тих процесуальних дій, які вчиняються на стадії провадження справи до судового розгляду.

За заявою однієї або обох сторін про неможливість явки до суду проведення попереднього судового засідання може бути відкладено, якщо причини неявки буде визнано судом поважними. Відкладання попереднього засідання допускається один раз. Неявка на попереднє засідання належно повідомлених третіх осіб не перешкоджає його проведенню.

У разі неявки у попереднє судове засідання сторони без поважних причин або неповідомлення нею причин неявки з'ясування обставин справи проводиться на підставі доказів, про подання яких було заявлено до або під час попереднього судового засідання. У подальшому прийняття інших доказів залежить від поважності причин, через які вони були подані несвоєчасно [1].

Зазначені положення, які передбачені в частинах 8 і 9 ст. 130 ЦПК, є дещо нелогічними в контексті регламентації законом усього попереднього судового засідання. Так, за ч. 2 цієї статті у попереднє судове засідання викликаються, крім сторін, також і треті особи, однак їх неявка на попереднє судове засідання, при належному повідомленні, незалежно від причини, судом до уваги не береться та через їх неявку судове засідання відкладене бути не може.

За загальним правилом ЦПК, попереднє судове засідання може бути проведено лише один раз. Це є суттєвим і спрямоване на запобігання зловживанням процесуальними правами та затягуванню судового розгляду. На жаль, дані судової практики свідчать про те, що зазначені особливості попе-

реднього судового засідання не завжди враховуються [6].

Разом з тим таке законодавче обмеження щодо можливості відкладення попереднього судового засідання є не зовсім виправданим, оскільки необхідність відкладення попереднього судового засідання або оголошення перерви можуть виникнути для надання додаткової можливості врегулювати спір до судового розгляду, наприклад для обговорення умов мирової угоди, або для подання додаткових доказів тощо, при тому, що врегулювання спору до судового засідання є одним із завдань попереднього судового засідання.

Також суд буде зобов'язаний відкласти проведення попереднього судового засідання при застосуванні положення ч. 1 ст. 191 ЦПК у зв'язку з необхідністю заміни відведеного судді або залучення до участі у справі інших осіб, незважаючи на те що такі підстави не передбачені ч. 8 ст. 130 ЦПК, проте вони впливають із загальних положень про судовий розгляд.

Слід зазначити, що, крім мети, задля якої провадиться попереднє судове засідання, воно відіграє й важливу функціональну роль, оскільки:

- 1) поряд із підготовчими діями суду до судового розгляду сприяє виконанню завдання усієї стадії провадження справи до судового розгляду;
- 2) у ньому передбачені додаткові можливості для сторін щодо вирішення важливих питань процесу у справі;
- 3) є оптимізацією правосуддя, оскільки дозволяє досягти завдання цивільного судочинства, витрачаючи на це значно менше часу та сил.

Висновок. Підсумовуючи, наголосимо, що запроваджена новим цивільним процесуальним законодавством процесуальна конструкція попереднього судового засідання на стадії провадження справи до судового розгляду дозволяє належним чином здійснити усі необхідні процесуальні дії з підготовки справи, підвести підсумки проведення підготовки за участю сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, забезпечити виконання вимог процесуального законодавства та гарантувати права та інтереси учасників процесу шляхом правильного і своєчасного розгляду справи у першому судовому засіданні. Разом з тим конструкція попереднього судового засідання є також і тим етапом усієї стадії підготовки, на якому можна досягти врегулювання спору до судового розгляду.

Бібліографічні посилання

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/print1450366763385408>
2. Іванченко О.П. Мета та завдання попереднього судового засідання як елементу підготовки цивільної справи до судового розгляду // Проведення у справі до судового розгляду: хрестоматія для студентів V курсу факультету № 4 / уклад. : В. В. Комаров, К. В. Гусаров, А. Ю. Каламайко. – Х., 2013.
3. Про судоустрій і статус суддів : Закон від 07.07.2010 № 2453-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>
4. Кравчук В. М. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України / Кравчук В. М., Угриновська О. І. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://legalexpert.in.ua/komkodeks/gpk.html>

5. Іванченко О. П. Процедура розкриття доказів на стадії підготовки справи до судового розгляду у цивільному процесі України // Проведення у справі до судового розгляду : хрестоматія для студентів V курсу факультету № 4 / уклад.: В. В. Комаров, К. В. Гусаров, А. Ю. Каламайко. – Х., 2013.

6. Позовне провадження : монографія / В. В. Комаров, Д. Д. Луспенник, П. І. Радченко та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Х., 2011.

7. Цивільний процес України : підручник / за ред. Є.О. Харитонова, Харитонові О.І., Голубєвої Н.Ю. – К., 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1584072046328/pravo/tsivilniy_protzes_ukrayini_-_haritonov_yeo

Алфєрова Т.Н. Цель и значение предварительного судебного заседания как этапа подготовки гражданского дела к судебному разбирательству

Осуществлен анализ предварительного судебного заседания как этапа подготовки гражданского дела к судебному разбирательству, исследованы цель и значение предварительного судебного заседания. Определено основание назначения предварительного судебного заседания. Обоснована позиция относительно необходимости проведения предварительного судебного заседания на основании того, что оно имеет важную и функциональную роль.

Ключевые слова: *предварительное судебное заседание, подготовка гражданского дела к судебному разбирательству, основание назначения предварительного судебного заседания.*

Alferova T. N. Purpose and significance of a preliminary hearing as a stage of preparation of civil case for trial. The analysis of the previous judicial session as a stage of preparation of civil case for trial, investigated the purpose and value of a preliminary hearing. Specified grounds the appointment of a preliminary hearing. Reasonably position, which is that a preliminary hearing is an important stage in preparing the case for trial. Identified shortcomings of legal regulation and practice of application of this preparation, the features of procedural forms of case preparation for court proceedings. Supported the view that the preparation of the case for trial procedure in the form of a preliminary judicial session it allows to fully implement the principles of civil procedural law and to ensure effective protection of rights and legitimate interests of persons participating in the case, at this stage of civil process.

It is established that solving the question, you must assign a preliminary court session, the judge must first consider the nature of the substantive dispute, the legislation that is applicable to these legal relationships, as well as on the circumstances of the case. It is attached to the statement of claim the evidence on which the claimant referred, and if there is reasonable concern that the recovery of such evidence will be declared after opening of the hearing and prior to consideration of the merits, or the evidence will be supplied that will entail the adjournment of its consideration and, as a consequence, the violation of the term of consideration of the case.

Keywords: *preliminary hearing, the civil case for trial, the grounds the appointment of a preliminary hearing.*

Надійшла до редакції 24.12.2015

Миронюк С.А.

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права та процесу
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 347.191

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ПРАВОЗДАТНОСТІ ТА ДІЄЗДАТНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

Статтю присвячено дослідженню встановлення моменту виникнення, припинення та обсягу правоздатності і дієздатності юридичних осіб; з'ясуванню особливостей процедури державної реєстрації юридичної особи; визначенню правового статусу філій та представництв, а також порядку припинення юридичної особи.

Ключові слова: юридична особа, правоздатність, дієздатність, реєстрація, філія, представництво.

Постановка проблеми. Юридичні особи є одним із видів суб'єктів цивільного права і виступають як носії юридичних прав і обов'язків, які реалізують завдяки наявності у них правосуб'єктності. Поява юридичних осіб була викликана розвитком економічних та соціальних відносин у суспільстві, що призвело до необхідності участі в цивільному обігу колективного утворення. Процес державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності є головним процесом легалізації діяльності суб'єкта та, крім того, складовою частиною державної політики дерегуляторної реформи економіки. На наш погляд, досить вагомою є проблема обґрунтування цивільної дієздатності та її обмеження, оскільки саме дієздатність надає право юридичній особі брати участь у цивільних відносинах. Тому проблематика участі юридичних осіб у цивільних правовідносинах не перестає бути актуальною, що й зумовило мету та завдання нашої статті.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Цивільна правоздатність та цивільна дієздатність юридичної особи, тобто здатність бути суб'єктом цивільних відносин, складає цивільну правосуб'єктність, до розуміння якої сьогодні в теорії цивільного права існує ряд підходів, вироблених різними вченими. Так, на думку Ю.К. Толстого, поняття цивільної правосуб'єктності є тотожним поняттю цивільної правоздатності; за поглядом Я.Р. Веберса, поняття правосуб'єктності базується на поняттях правоздатності та дієздатності, однак останні не є його складовими частинами; С.С. Алексєєв включає до складу правосуб'єктності й деліктоздатність окрім правоздатності та дієздатності; Б.Б. Черепакін поділяє цивільну правосуб'єктність на активну, що об'єднує поняття цивільної правоздатності

і дієздатності, й пасивну, яка тотожна лише правоздатності.

Також питанням правоздатності юридичної особи приділяли увагу такі вчені, як О.О. Красавчиков, Б.Н. Мерзін, В.Д. Фролов, Т.І. Іларіонова, О.І. Зозуляк, О.І. Харитонова, З.В. Ромовська, В.І. Борисова, І.В. Спасибо-Фатєєва, Є.О. Мічурін, О.Р. Шишка, О.Ю. Заїка, І.А. Бірюков та ін. [1-8].

Мета статті – з'ясування особливостей нормативного визначення цивільної правоздатності та дієздатності юридичних осіб, їх обмеження та виокремлення механізмів їх реалізації. Завданнями статті є: визначення моменту виникнення правоздатності та дієздатності юридичних осіб, виокремлення загальної (універсальної) правоздатності юридичної особи, з'ясування підстав для її обмеження, а також припинення юридичної особи.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 80 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) суб'єкт цивільного права – це юридична особа, яка наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді [9]. У відповідності до ст. 91 ЦК юридична особа має цивільну таку саму правоздатність, як і фізична особа, крім тих прав, які за своєю природою можуть належать лише людині. Така правоздатність має назву універсальної. Принцип універсальної правоздатності передбачає, що юридична особа може займатися будь-якими видами діяльності, не забороненими законом. Разом із тим певні види юридичних осіб наділені спеціальною правоздатністю, тобто можуть здійснювати лише ті види діяльності, вичерпний перелік яких зазначений у статуті. Укладені такою юридичною особою за межами її правоздатності правочини називаються «позастатутними» та можуть бути визнані недійсними [10].

Правоздатність і дієздатність юридичних осіб, як і аналогічні властивості фізичних осіб, охороняються законом. Тому треба мати на увазі, що юридична особа може бути обмежена в правоздатності і дієздатності лише у випадку і порядку, передбаченому законодавчими актами. Наприклад, відповідно до Закону України «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 року № 2210-III, Антимонопольний комітет може обмежити комерційні юридичні особи в здійсненні певної діяльності за порушення антимонопольного законодавства [11]. У випадку необґрунтованого рішення про обмеження правоздатності і дієздатності юридичної особи вона має право це рішення оскаржити в суді загальної юрисдикції або в господарському суді. Також обмеження цивільної правоздатності юридичних осіб може мати місце за рішенням суду у випадках, спеціально передбачених законом.

Крім того, обмеженням правоздатності юридичної особи можна вважати заняття деякими видами діяльності, якими юридичні особи можуть займатися тільки на підставі спеціального дозволу (ліцензії), за ч. 3 ст. 91 ЦК, а також те, що деякими видами діяльності можуть займатись не будь-які, а тільки визначені юридичні особи [10]. Наприклад, діяльність по виготовленню і реалізації наркотичних і вибухових речовин або виготовлення грошових знаків може здійснюватися тільки державними підприємствами.

Юридичні особи виникають у порядку, обумовленому державою, під

яким розуміється система юридично значимих дій їх засновників. Цей порядок передбачений законодавством і встановлює різноманітний ступінь впливу держави на створення юридичних осіб з урахуванням їхніх організаційно-правових форм, цілей і завдань діяльності. Залежно від цього традиційно розрізняють розпорядчий, дозвільний і нормативно-явочний порядок створення юридичних осіб.

При розпорядчому порядку юридична особа виникає на основі розпорядження власника майна або органа, уповноваженого власником, наприклад державою. У такому порядку виникають унітарні підприємства і установи, що мають одного засновника незалежно від форми власності, а у випадках, передбачених законом, також дочірні підприємства, які створені унітарними підприємствами. Так, питання створення державних підприємств і визначення цілей їхньої діяльності вирішують державні органи, уповноважені управляти державним майном.

Дозвільний порядок означає, що для створення юридичної особи необхідно попередньо одержати дозвіл відповідного органа державної влади. Останнім проводиться оцінка рішення засновників із погляду доцільності, соціальної значимості й інших чинників, що характеризують утворювану юридичну особу, і дозвіл набирає сили за рішенням засновників лише після його санкціонування уповноваженим державним органом. Наприклад, відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» для створення комерційного банку необхідно отримати попередній дозвіл Національного банку України [12].

Нормативно-явочний порядок полягає у тому, що організації створюються на підставі загального дозволу держави, закріпленого в тому або іншому законодавчому акті. Юридичні особи, створені відповідно до вимог закону, лише набувають легітимності шляхом державної реєстрації, причому функції органів, що реєструють, обмежуються лише перевіркою дотримання засновниками вимог закону. Тому такий порядок виникнення юридичної особи ще називають реєстраційним.

У дозвільному і нормативно-явочному порядку виникають юридичні особи, засновники яких на добровільних засадах входять до їхнього складу. Інакше кажучи, у дозвільному або нормативно-явочному порядку виникають усі юридичні особи, що є суб'єктами права колективної власності. Однією із неодмінних умов виникнення юридичних осіб є їхня державна реєстрація. Порядок державної реєстрації юридичних осіб незалежно від їхніх організаційних форм і форм власності передбачено Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» від 15.05.2003 р. № 755-IV [13].

Для реєстрації юридичних осіб їхні засновники, які обов'язково мають повну цивільну дієздатність, подають заяву, до якої додаються оригінали установчих документів, (статут товариства, засновницький договір або установчий акт), які вони склали, користуючись своїм правом фізичної особи на створення юридичної особи, одноособово або колегіально, залежно від кіль-

кості засновників юридичної особи.

Отже, правоздатність юридичної особи виникає з моменту її створення, тобто з дня її державної реєстрації. Організації, визнані юридичними особами, є не тільки правоздатними, але й дієздатними (ст. 92 ЦК) [10]. Проте й дієздатність юридичних осіб характеризується тим, що набувається юридичними особами одночасно з їхньою правоздатністю. До виникнення в організації цивільної правоздатності вона не може укласти цивільно-правові правочини, їй не відкривають рахунки в установах банку.

Юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до закону та установчих документів. У передбачених законом випадках юридична особа може набувати цивільних прав та обов'язків і здійснювати їх через своїх учасників. Статтею 122 ЦК встановлено, що кожен учасник повного товариства має право діяти від імені товариства, якщо засновницьким договором не встановлено іншого [10].

Органи, які за законом чи установчими документами юридичної особи виступають від її імені, мають діяти в інтересах юридичної особи, яку вони представляють, добросовісно й розумно та не перевищувати своїх повноважень. Юридична особа може мати як один орган (директор), так і декілька одночасно (голова правління, правління). Зазначені органи можуть бути як колегіальними, так і одноособовими. Дії органа юридичної особи розглядаються як дії самої юридичної особи. Вони здійснюються органами без особливого на те доручення і створюють права й обов'язки безпосередньо для юридичної особи. У зв'язку з цим на практиці непоодинокими є випадки, коли, наприклад, угоду від імені юридичної особи укладають органи, які на це не мають права. Стаття 92 ЦК вперше ввела правило на випадок укладення органом юридичної особи угоди з перевищенням повноважень, встановлених установчими документами [10]. У відносинах із третіми особами обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи не має юридичної сили, крім випадків, коли юридична особа доведе, що третя особа знала чи за всіма обставинами не могла не знати про такі обмеження. Як приклад: якщо уповноваженою особою (виконавчим директором) було укладено від імені юридичної особи, представником якої він був, договір, то зазначена юридична особа не може оспорювати дійсність цього договору, мотивуючи тим, що виконавчий директор вийшов за межі наданих йому статутом повноважень (не було згоди загальних зборів тощо), і лише якщо інша сторона знала, що виконавчий директор не мав повноважень, і юридична особа це доведе, дійсність договору можна оспорювати.

Проте в повному обсязі дієздатність юридичної особи реалізується діяльністю всієї організації, очолюваної органом (наприклад, виконання зобов'язань за укладеними договорами на постачання продукції). Тому неналежні дії будь-якого робітника, зроблені ним у зв'язку з виконанням службових обов'язків, розглядаються як неналежні дії юридичної особи і тягнуть цивільно-правову відповідальність (ст. 1172 ЦК) [10]. У цих випадках немає відносин представництва, в наявності лише обов'язок організації від-

повідати за дії свого члена, пов'язані з діяльністю юридичної особи.

У зміст цивільної правоздатності юридичної особи входить спроможність її мати особисті немайнові права: право на недоторканність її ділової репутації, на таємницю кореспонденції, на інформацію, а також ті особисті немайнові права, що індивідуалізують її діяльність – право на найменування, виробничу марку, знаки для товарів і послуг.

Право на відкриття філій і представництв – це також одне з особистих немайнових прав юридичних осіб, яке вони мають відповідно до визнаного за ними обсягу правоздатності з метою розширення територіальної сфери своєї діяльності. Філії та представництва – це територіально відокремлені структурні підрозділи юридичної особи, які створюються з метою розширення сфери діяльності юридичної особи. Філії та представництва розташовані поза місцезнаходженням юридичної особи. Вони наділяються майном юридичної особи, що їх створила, і діють на підставі затвердженого нею положення. При цьому філії та представництва можуть вести окремий бухгалтерський баланс та облік своєї діяльності, а також бути самостійними платниками податків.

Філії здійснюють за місцем свого перебування всі або окремі функції даної юридичної особи, в той час як представництва – тільки юридичні дії (представництво і захист інтересів), спрямовані на обслуговування основної діяльності юридичних осіб, що їх створили. Керівники філій та представництв призначаються юридичною особою і діють на підставі виданої нею довіреності, тобто від імені юридичної особи, тому правочини, що укладені філіями, створюють права і обов'язки безпосередньо для юридичної особи.

Відомості про філії та представництва юридичної особи включаються до Єдиного державного реєстру.

Правила реєстрації іноземних представництв здійснюється на підставі «Інструкції про порядок реєстрації представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні», затвердженої наказом Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі України від 18 січня 1996 р. № 30 [15].

Юридичні особи не тільки виникають, але і припиняють свою діяльність у встановленому законом порядку. Передбачені законом прийоми припинення юридичних осіб є формами припинення, яких відповідно до ст. 104 ЦК існує дві: реорганізація (злиття, приєднання, поділ, перетворення) та ліквідація [10]. У разі реорганізації юридичної особи майно, права та обов'язки переходять до правонаступників.

Учасники юридичної особи, суд або орган, що прийняли рішення про припинення юридичної особи, призначають за погодженням з органом, який здійснює державну реєстрацію, комісію з припинення юридичної особи (комісію з реорганізації, ліквідаційну комісію), голову комісії або ліквідатора та встановлюють порядок і строк пред'явлення кредитором своїх вимог до юридичної особи, що припиняється.

Виконання функцій комісії щодо припинення юридичної особи може бути покладено на орган управління юридичної особи, яка здійснює управління справами юридичної особи, виступає у суді від імені юридичної особи,

що припиняється, публікує у засобах масової інформації дані про державну реєстрацію юридичної особи, повідомлення про її припинення та про порядок і строк пред'явлення вимог її кредиторами, який не може бути меншим за два місяці і більшим за шість місяців з дня публікації про припинення. Комісія вживає усіх можливих заходів щодо виявлення кредиторів, а також письмово повідомляє їх про припинення юридичної особи.

Відповідно до ст. 105 ЦК учасники юридичної особи, суд або орган, що прийняв рішення про припинення юридичної особи, зобов'язані протягом трьох робочих днів з дати прийняття рішення письмово повідомити про це орган, що здійснює державну реєстрацію, який вносить до Єдиного державного реєстру відомості про припинення [9].

Злиття, приєднання, поділ та перетворення юридичної особи здійснюються за рішенням її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, а в передбачених законом випадках – за рішенням суду або відповідних органів державної влади.

Законом може бути передбачено одержання згоди відповідних органів державної влади на припинення юридичної особи шляхом злиття або приєднання.

Так, відповідно до ст. 22 Закону України «Про захист економічної конкуренції» злиття суб'єктів господарювання, коли це є концентрацією, потребує погодження з органами Антимонопольного комітету [11].

Підписані головою і членами комісії з припинення юридичної особи та затверджені учасниками юридичної особи або органом, який прийняв рішення про припинення юридичної особи, примірники передавального акта та розподільчого балансу передаються в орган, який здійснює державну реєстрацію юридичної особи, що припиняється, за місцем її державної реєстрації, а також в орган, який здійснює державну реєстрацію юридичної особи – правонаступника, за місцем її державної реєстрації.

Порушення вищезазначених положень є підставою для відмови у внесенні до Єдиного державного реєстру запису про припинення юридичної особи та державній реєстрації створюваних юридичних осіб – правонаступників.

Висновки. У результаті дослідження встановлено, що юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку, наділена цивільною правоздатністю і дієздатністю, яка може бути позивачем і відповідачем у суді. Юридична особа здатна мати такі самі цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, за винятком тих прав, які за своєю природою можуть належати лише людині. Для створення юридичної особи її учасники (засновники), користуючись своїм правом фізичної особи на створення юридичної особи, розробляють установчі документи, які викладаються письмово і підписуються всіма учасниками (засновниками), якщо законом не встановлений інший порядок їх затвердження. Правоздатність юридичної особи виникає з моменту її створення, а саме з дня реєстрації до Єдиного державного реєстру. Правоздатність юридичної особи може бути обмежена окреми-

ми видами діяльності, перелік яких визначається законом, якими юридична особа може займатися після одержання нею спеціального дозволу (ліцензії). Юридична особа припиняється у результаті реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації. Ліквідація юридичної особи – це повне припинення юридичної особи без виникнення правонаступництва. Юридична особа вважається такою, що припинилася, з дня внесення запису до Єдиного державного реєстру про її припинення.

Бібліографічні посилання

1. Харитонов Є.О. Цивільне право України : підручник / Харитонов Є.О., Харитонова О.І., Старцев О.В. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К., 2013.
2. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Загальна частина : Академічний курс : підручник. – 3-тє вид., доп. – К., 2013.
3. Зозуляк О.І. реалізація цивільної правосуб'єктності юридичних осіб у договірній формі : монографія / О.І. Зозуляк. – Івано-Франківськ, 2012.
4. Цивільне право України (Загальна частина) : навч. посіб. / кол. авт. – К., 2013.
5. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін. ; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Х., 2014. – Т. 1.
5. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве / О.А. Красавчиков. – М., 1958.
6. Цивільне право : посібник для підготовки до іспиту / Є.О. Харитонов, Н.Ю. Голубєва. – 3-тє вид., перероб. та доп. – Ч. І. – Х., 2013.
7. Мічурін Є.О. Цивільне право : альбом схем / Є.О. Мічурін, О.Р. Шишка ; за ред. Є.О. Мічуріна. – 4-тє вид., перероб. і доп. – Х., 2013.
8. Цивільне право України: Загальна частина : [підручник] / І.А. Бірюков, О.Ю. Заїка, С.С. Бичкова ; за ред. І.А. Бірюкова, О.Ю. Заїки. – 3-тє вид., змін. та доп. – К., 2014.
9. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV // ВВР. – 2003. – №№ 40–44. – Ст. 356.
10. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / за ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця. – 5-тє вид., перероб. і доп. – К., 2013. – Т. 1.
11. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.2001 № 2210-III // ВВР. – 2001. – № 12. – Ст. 64
12. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III // ВВР. – 2001. – № 5–6. – Ст. 30.
13. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців : Закон України від 15.05.2003 № 755-iv // ВВР. – 2003. – № 31. – Ст. 263.
14. Про затвердження Інструкції про порядок реєстрації представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні : наказ Міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України від 18.01.1996 № 30 [зареєстр. в Міністерстві юстиції України 24.01.1996 за № 34/1059] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0034-96/print1443509180055742>.
15. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців : Закон України від 15.05.2003 № 755-IV // ВВР. – 2003. – № 31–32. – Ст. 263.

Миронюк С.А. Особенности определения гражданской правоспособности и дееспособности юридических лиц. Стаття посвящена установленню момента возникновения, прекращения та объема правоспособности и дееспособности юридических лиц; выяснению особенностей процедуры регистрации юридического лица; определению правового

статуса філіалів и представителств, а также порядка прекращения юридического лица.

Ключевые слова: юридическое лицо, правоспособность, дееспособность, регистрация, филиал, представительство.

Myronyuk S.A. Features of the definition of civil legal capacity of legal entities. The article is devoted installation inception, termination and scope of legal capacity of legal persons. A legal entity is an organization established and registered in accordance with the law, endowed with legal capacity and capacity that can sue and be sued. A legal entity able to have civil rights and obligations (civil capacity) are the same as the natural person, except those which by their nature can only belong to man. For a legal entity the participants (founders), using its right of an individual to a legal entity, develop constituent documents set forth in writing and signed by all participants (founders), if the law does not set a different procedure for their approval. Capacity legal entity arises from the moment of its creation, namely from the date of registration in the Unified State Register. Capacity of legal entity may be limited, specific activities listed by the law, the legal person may engage it after receiving special permission (license). A legal person is terminated as a result of reorganization (merger, joining, separation, transformation) or liquidation. The liquidation of the legal entity – a complete cessation of legal entity without incurring succession. A legal entity shall be deemed to have stopped, from the date of entry in the single state register of termination.

Keywords: legal entity, legal capacity, ability, registration, branch, representation.

Надійшла до редакції 25.12.2015

Амбражей О. А.
викладач

Орешкова А. Ф.
студентка

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 339.9 : 340.134 (477)

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ» У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Проаналізовано поняття «зовнішньоекономічна діяльність» та розглянуто його різне тлумачення. Подано авторську пропозицію законодавчого закріплення розмежування категорій «зовнішньоекономічна діяльність» та «зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів господарювання», яка ґрунтується на результатах опрацювання правових актів України і поєднанні юридичних та економічних поглядів на розкриття змісту цих понять.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів господарювання, суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності.

Постановка проблеми. У сучасному світі поширюються процеси глобалізації, завдяки чому зникають перешкоди, що стримують розвиток економічних зв'язків між суб'єктами світової економіки. Інтеграція України у світове господарство відкриває для національних підприємств нові можливості використання зовнішніх факторів розвитку, сприяє залученню нових фінансових і технологічних ресурсів, у тому числі й зарубіжних, збагачує виробничий та управлінський досвід, створює умови для розширення ринків збуту, що потребує, зокрема, чіткого розуміння та єдиного представлення інформації про зовнішньоекономічну діяльність. Інтеграція України у міжнародне господарське середовище опосередкована саме здійсненням зовнішньоекономічної діяльності. У глобальній економіці нерозривно взаємодіють економічна, соціальна, політико-правова і духовна сфери, кожна з яких створює певні особливості здійснення та регулювання зовнішньоекономічних зв'язків і діяльності.

Так, зокрема, політико-правові умови кожної країни, що здійснює зовнішньоекономічну діяльність, стосовно до інших країн можуть встановлювати преференції, режими найбільшого сприяння, специфічні інтеграційні процеси тощо. З іншого боку, країнами можуть бути встановлені тарифні та нетарифні бар'єри, ембарго, інші економічні санкції. Розвиток міжнародної економіки багато в чому залежить від взаємної адаптивності політичних устроїв, зокрема демократичних і недемократичних. Ефективна міжнародна економічна діяльність можлива лише у стабільному політичному середовищі [1, с. 18].

Зовнішньоекономічна діяльність є одним із важливих чинників стабільного розвитку економіки країн світу. Завдяки досягненню переваг у міжнародному науково-технічному потенціалі та міжнародному поділі праці, країни можуть сприяти власному економічному зростанню та зайняти вагомe місце на світовій арені, але складовими цього зростання є розвиток суб'єктів господарювання, що в першу чергу є суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності.

Не зменшуючи значення праць з проблем зовнішньоекономічної діяльності, зазначимо, що у науковій літературі та нормативно-правових актах України існують різні підходи і певні невідповідності у визначенні поняття «зовнішньоекономічна діяльність», що потребує уніфікації визначення змісту і кола суб'єктів такої діяльності; ця категорія має містити в собі економічні та юридичні аспекти, тому потребує більш детального розгляду і єдиного законодавчого визначення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми зовнішньоекономічної діяльності розглядалися у багатьох працях науковців, зокрема І. Багрової, В. Венцель, Г. Вознюка, Г. Дроздової, В. Лебедевої, Я. Машталіра, С. Мочерного, В. Рибалкіна, О. Рура та інших.

Мета. Надання пропозиції законодавчого закріплення розмежування категорій «зовнішньоекономічна діяльність» та «зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів господарювання», що ґрунтується на засадах аналізу нормативно-правових актів України і поєднанні юридичних і економічних поглядів на розкриття змісту цих понять.

Виклад основного матеріалу. Для обґрунтування доцільності законодавчого закріплення подібної класифікації звернемося до здобутків науковців з юридичних та економічних наук, тому що поняття «зовнішньоекономічна діяльність» є таким, що містить в собі елементи цих двох наук.

Науковці, пропонуючи визначення поняття «зовнішньоекономічна діяльність», акцентують увагу на її особливостях. Існують різні наукові підходи до розуміння сутності досліджуваного поняття. С. Мочерний розкриває поняття зовнішньоекономічної діяльності з погляду сфери економічної діяльності підприємств, фірм, компаній і держави, що пов'язана із здійсненням зовнішньої торгівлі, рухом капіталів (кредитами та інвестиціями), розробкою спільних з іншими країнами проектів тощо [2, с. 264].

Дослідник В. Рибалкін під зовнішньоекономічною діяльністю розуміє одну зі складових сфер господарської діяльності підприємства, що пов'язана із міжнародним виробництвом і науково-технічною кооперацією, експортом та імпортом продукції, а також виходом підприємства на зовнішній ринок [3, с. 49]. Вчені Я. Машталір, Г. Дроздова вказують, що зовнішньоекономічна діяльність – це сукупність зовнішньоекономічних операцій у сфері господарської діяльності, що здійснює підприємство з метою отримання прибутку через створення та реалізацію конкретних переваг, що утворюються завдяки виходу цього підприємства на міжнародний ринок [4]. І. Багрова під зовнішньоекономічною діяльністю розуміє діяльність суб'єктів господарської діяльності України (частіше підприємств) та іноземних суб'єктів господарської діяльності (іноземних підприємств), що базується на взаємовідносинах і здійснюється або на території України, або поза її межами [5]. Ф. Бутинець, Г. Вознюк, Д. Гордієнко, А. Загородній під зовнішньоекономічною діяльністю розуміють діяльність вітчизняних та іноземних суб'єктів господарювання, що базується на взаєминах між ними і здійснюється як на території України, так і за її межами [6]. Й. Заводський вважає, що зовнішньоекономічна діяльність – це сукупність експортно-імпортних операцій міністерств, відомств, підприємств, державних кооперативних та інших організацій [7, с. 44].

Вчені-економісти відокремлюють від зовнішньоекономічної діяльності зовнішньоекономічну діяльність підприємств, і під останньою розуміють сферу господарської діяльності, що пов'язана з міжнародною виробничою і науково-технічною кооперацією, експортом та імпортом продукції, а також виходом підприємства на зовнішній ринок, вважаючи, що зовнішньоекономічна діяльність підприємства є складовою загальної діяльності суб'єкта господарювання. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства ґрунтується на можливості одержання економічних вигод виходячи з переваг міжнародного поділу праці, міжнародних ділових відносин, тому що виробництво певного товару, його збут або надання певного виду послуг в іншій країні має більше переваг, ніж така діяльність всередині країни [8, с. 10–12].

Н. Тюріна виділяє таке поняття, як «зовнішньоекономічна діяльність України», розкриваючи її як процес розвитку господарських зв'язків між національними суб'єктами суспільного виробництва і їх іноземними контрагент-

тами на території України та за її межами [9].

О. Вінник, аналізуючи законодавство України, визнає недосконалість розкриття категорії зовнішньоекономічної діяльності і надає власне: зовнішньоекономічною діяльністю є господарська діяльність за участю вітчизняних та іноземних суб'єктів господарювання, складовою якої є перетин митного кордону України майном та/або робочою силою, і яка здійснюється у спеціальному правовому режимі [10, с. 622–636].

У посібнику за редакцією професора Н. Саніахметової визначено, що зовнішньоекономічна діяльність – це діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами [11, с. 440]. Тобто ширше, ніж у О. Вінник, але також не охоплює всіх суб'єктів такої діяльності, визначених Законом.

Наведені вище визначення дозволяють зробити висновок, що зовнішньоекономічна діяльність обов'язково охоплює відносини, які виникають між суб'єктами різних країн, але в той же час наведеним визначенням притаманний однаковий недолік щодо ототожнення поняття «зовнішньоекономічна діяльність» лише з однією з її складових.

Законодавче визначення поняття «зовнішньоекономічна діяльність» міститься в Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (далі – Закон) [12] та у Господарському кодексі України (далі – ГКУ) [13]. Окрім того, дана категорія часто використовується у Митному кодексі України [14], в якому загалом не надано визначення зовнішньоекономічної діяльності, але використовується визначення, наведене у ГКУ.

У Законі під такою діяльністю розуміють діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудовану на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами [12]. У Господарському кодексі України зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів господарювання визначена як господарська діяльність, що в процесі її здійснення потребує перетинання митного кордону України майном та/або робочою силою [13].

Аналізуючи вищенаведені визначення можна зробити висновок, що в українському законодавстві існують певні відмінності між спеціальним і загальним законом. Зокрема, ГКУ вужче трактує досліджуване поняття, а саме: у частині розуміння під зовнішньоекономічною діяльністю лише господарської діяльності, що пов'язана з перетином митного кордону України майном та/або робочою силою, а у Законі «Про зовнішньоекономічну діяльність» – це діяльність, що має місце як на території України, так і за її межами [12].

Зазвичай науковці-правники [7] пропонують вирішувати подібні питання за допомогою застосування різних нормативно-правових актів для певних ситуацій, зокрема:

1) застосування пріоритету спеціального закону перед загальним законом – «*lex specialis derogat generali*» (у даному випадку спеціальним щодо ГКУ є Закон «Про зовнішньоекономічну діяльність»);

2) скасування наступним законом дії попереднього – «lex posteriori derogat priori» (Господарський кодекс був прийнятий пізніше за Закон).

Варто зауважити, що другий принцип конкретизується Прикінцевими положеннями ГКУ, де зазначено, що у зв'язку із набранням чинності цього кодексу, з 1 січня 2004 р. втрачають чинність закони України «Про підприємництво» (крім ст. 4) та «Про підприємства в Україні», однак жодних подань до Верховної Ради з приводу внесення змін до Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність» або втрати ним чи його окремими положеннями чинності у зв'язку з набранням чинності ГКУ Кабінетом Міністрів внесено не було. Тому дане питання залишається відкритим, що потребує подальшого розгляду.

Загалом варто зазначити, що нині діючий Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» є застарілим (виходячи з наведених вище особливостей, а також враховуючи некоректні посилання на закони України, – див. ст. 5, де визначено створення підприємств відповідно до Закону України «Про підприємництво», в той час як порядок створення підприємств визначається у Цивільному і Господарському кодексах та Законі України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» [15]), і потребує перегляду змісту багатьох статей.

Окрім відмінності щодо територіальної ознаки, є розбіжність у розумінні суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. В Законі йдеться мова про господарську діяльність, що здійснюють суб'єкти господарської діяльності України та іноземні суб'єкти господарської діяльності, що також є ширшим за визначення, наведене у ГКУ, де мова йде лише про суб'єктів господарювання України.

У статті 3 Закону [12] під суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності в Україні розуміють:

- фізичних осіб – громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства, які мають цивільну правоздатність і дієздатність згідно з законами України і постійно проживають на території України;

- юридичних осіб, зареєстрованих як такі в Україні і які мають постійне місцезнаходження на території України, в тому числі юридичних осіб, майно та/або капітал яких є повністю у власності іноземних суб'єктів господарської діяльності;

- об'єднання фізичних, юридичних, фізичних і юридичних осіб, які не є юридичними особами згідно із законами України, але які мають постійне місцезнаходження на території України і яким цивільно-правовими законами України не заборонено здійснювати господарську діяльність;

- структурні одиниці іноземних суб'єктів господарської діяльності, які не є юридичними особами згідно із законами України (філії, відділення тощо), але мають постійне місцезнаходження на території України;

- спільні підприємства за участю суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, зареєстрованих як такі в Україні і які мають постійне місцезнаходження на території України;

- інших суб'єктів господарської діяльності, передбачених законами України [12].

У той же час, згідно з ГКУ, суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності

є виключно суб'єкти господарювання:

- господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до ГКУ, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані в установленому законом порядку;

- громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Також передбачено, що у зовнішньоекономічній діяльності можуть брати участь зовнішньоекономічні організації, які мають статус юридичної особи, утворені в Україні відповідно до закону органами державної влади або органами місцевого самоврядування [13].

Ми знову бачимо невідповідність між загальним і спеціальним законами України. Оскільки законодавець закріпив під зовнішньоекономічною діяльністю саме господарську діяльність, то більш коректним буде й уніфікація суб'єктів такої діяльності. Зважаючи на те, що участь у зовнішньоекономічних операціях можуть брати фізичні особи (міграція капіталу, міграція робочої сили тощо) та держава [16, с. 4–5], то виникає потреба розмежувати види зовнішньоекономічної діяльності, відповідно до суб'єктів такої діяльності, і законодавчо закріпити таку класифікацію:

- зовнішньоекономічна діяльність – сукупність господарських зв'язків між національними суб'єктами суспільного виробництва та їх іноземними контрагентами, що виникають як на території України, так і за її межами;

- зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів господарювання – господарська діяльність за участю вітчизняних та іноземних суб'єктів господарювання, побудована на взаємовідносинах між ними, пов'язана з рухом майна та/або робочої сили, що має місце як на території України, так і за її межами.

Висновки. Отже, на підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що сутність категорії «зовнішньоекономічна діяльність» має різні трактування науковців, але не має спільної точки зору. Також слід зазначити, що у нормативно-правових актах відсутнє тотожне визначення досліджуваного поняття, у зв'язку з чим є потреба наголосити на необхідності приведення норм загального і спеціального закону у частині трактування поняття «зовнішньоекономічна діяльність» та переліку суб'єктів такої діяльності до ідентичності, а також доцільним є законодавче закріплення визначення і особливостей зовнішньоекономічної діяльності за різними суб'єктами, що беруть участь у її здійсненні, зокрема, закріплення такої класифікації: «зовнішньоекономічна діяльність» та «зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів господарювання».

Бібліографічні посилання

1. Міжнародна економіка : підручник / Білоцерківець В.В., Завгородня О.О., Лебедева В.К. ; за ред. А.О. Задоя, В.М. Тарасевича. – К., 2012.
2. Економічний енциклопедичний словник : у 2-х т. / за ред. С.В. Мочерного. – Львів, 2005. – Т.1.
3. Краткий внешнеэкономический словарь-справочник / под ред. В.Е. Рыбалкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 1991.

4. *Машталір Я.П.* Механізм управління зовнішньоекономічною діяльністю машинобудівного підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (машинобудування)» / Я.П. Машталір. – Хмельницький, 2009.

5. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств : підручник // І.В. Багорова, Н.І. Редіна, В.Є. Власюк, О.О. Гетьман ; за ред. І.В. Багрової. – К., 2004.

6. Економічний тлумачний словник. Понятійна база законодавства України у сфері економіки / авт.-уклад. Д. Д. Гордієнко. – К., 2006.

7. *Венцель В.Т.* Зовнішньоекономічна діяльність: підходи до розуміння в довідковій та нормативно-правовій літературі / В.Т. Венцель // Вісник ЖДТУ. – 2011. – № 1 (55). – С. 43–45.

8. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства : навч. посібник / Шкурупій О.В., Гончаренко В. В., Артеменко І А. ; за ред. О.В. Шкурупій. – К., 2012.

9. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства : навч. посібник / Н.М. Тюріна, Н.С. Карвацка. – К., 2013.

10. *Вінник О.М.* Господарське право : навч. посібник / О.М. Вінник. – 2-ге вид., змін. та доп. – К., 2009. –

11. Господарське право України : навч. посібник / за заг. ред. Н. О. Саніахметової. – Х., 2005.

12. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16 квітня 1991 р. № 959-ХІІ // ВВР УРСР. – 1991. – № 29. – Ст. 337.

13. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV // ВВР України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.

14. Митний кодекс України від 13 березня 2015 р. № 4495-VI // ВВР України. – 2012. – № 48. – Ст. 552.

15. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців : Закон України від 15 травня 2003 р. № 755-IV // ВВР України. – 2003. – № 31. – Ст. 263.

16. *Рум'янцев А.П.* Зовнішньоекономічна діяльність : навч. посібник / А.П. Рум'янцев, Н.С. Рум'янцева. – 2-ге вид. перероб. та доп. – К., 2012.

Амбражей О.А., Орешкова А.Ф. Определение понятия «внешнеэкономическая деятельность» в законодательстве Украины

Проанализировано понятие «внешнеэкономическая деятельность» и рассмотрены разные его толкования. Внесено авторское предложение законодательного закрепления разделения категорий «внешнеэкономическая деятельность» и «внешнеэкономическая деятельность субъектов хозяйствования», в основу которого входят результаты обработки правовых актов Украины и объединение юридических и экономических взглядов на раскрытие содержания этих понятий

Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность, внешнеэкономическая деятельность субъектов хозяйствования, субъекты внешнеэкономической деятельности.

Ambrazhey O. A., Oryeshkova A. F. The definition of the «foreign-economic activity» notion in the legislation of Ukraine. The concept «foreign-economic activity» is analyzed in this article; the different explanations of this concept given in Commercial code of Ukraine, Law of Ukraine «About foreign-economic activity» as well as in several scientific, methodological and lexicographical works are examined. The author pays special attention to the fact that it is necessary to standardize the norms of general and special law concerning the interpretation of this concept and the number of the subjects of this foreign-economic activity as well as to the expedience of fixing the definition and peculiarities of such activity to the different subjects taking part into its operation. The author gives her own suggestion concerning the legislative fixation of the differentiation of two categories «foreign-economic activity» and «foreign-economic activity of the economic entity» based on the normative-legal acts of Ukraine as well as on law and economic views toward this concept.

Keywords: foreign-economic activity, foreign-economic activity of the economic entity, the entities engaged in foreign economic activities.

Надійшла до редакції 25.05.2015

Яцкевич І. І.

викладач

(Національний університет

«Києво-Могилянська академія»)

УДК 349.22

ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ ПРАВА НА ПРАЦЮ У ПРОЦЕСІ ЗМІНИ УМОВ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ

Проаналізовано правове регулювання гарантій забезпечення права на працю під час зміни умов трудового договору. Виокремлено особливості гарантування трудових прав працівників при переведенні, переміщенні та зміні істотних умов праці.

Ключові слова: право на працю, юридичні гарантії, правове регулювання, зміна трудового договору.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку України характеризується кризовими явищами як у політичному, так і економічному аспектах, що ще раз підтверджує необхідність дієвих реформ, зокрема у сфері трудових відносин. Адже праця є джерелом створення національного багатства, розвитку економіки, забезпечення соціального благополуччя. В цих умовах є актуальним вдосконалення правового регулювання трудових відносин, зокрема щодо реалізації особою права на працю через укладення трудового договору. В даній статті ми розглянемо юридичні гарантії реалізації права на працю під час виконання трудового договору, зокрема під час зміни його умов, виходячи з принципу стабільності трудових відносин.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, показує, що проблеми правового регулювання трудових прав, їх гарантування розглядаються науковцями доволі активно. Гарантіям у трудовому праві, на перший погляд, приділяється досить багато уваги. В різних аспектах їх вивчали у своїх наукових працях такі правознавці, як В. М. Андрійів, Н. Б. Болотіна, В. В. Жернаков, В. Л. Костюк, В. В. Лазор, К. Ю. Мельник, С. В. Попов, С. М. Прилипко, О. І. Процевський, В. М. Скобелкін, А. О. Собакарь, В. М. Толкунова, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, О. М. Ярошенко та інші вчені у галузі трудового права. Однак аналіз останніх наукових досліджень дає підстави констатувати наявність неоднозначності, а іноді і протилежних позицій як на теоретичному рівні, так й у практичній реалізації юридичних гарантій трудових прав при новації трудового договору.

Відтак, **метою** даної статті є визначення особливостей правового регулювання юридичних гарантій реалізації особою права на працю під час виконання трудового договору, зокрема у відносинах щодо переведення, перемі-

щення працівників, а також при зміні істотних умов праці. Для досягнення поставленої мети потрібно виконати такі завдання: 1) проаналізувати та узагальнити основні наукові підходи до поняття зміни умов трудового договору; 2) визначити юридичні гарантії забезпечення повної реалізації працівниками права на працю під час новації трудового договору; 3) з'ясувати зміст правового регулювання юридичних гарантій при переведенні, переміщенні та зміні істотних умов праці.

Виклад основного матеріалу варто розпочати з того, що конституційна гарантія права на працю (ст. 43) [1] поширюється не лише на трудові правовідносини щодо реалізації особою свого права на працю шляхом укладення трудового договору, а й на сам процес реалізації цього права. Дуже важливо, щоб конституційні норми-принципи щодо свободи праці, добровільності праці, належних і безпечних умов праці, оплати праці, використання праці жінок і неповнолітніх, захисту від незаконного звільнення, реалізації права на відпочинок, захисту порушених трудових прав обов'язково дотримувалися. Адже трудовий принцип стабільності трудових відносин передбачає прагнення сторін трудового договору до збереження існуючих трудових відносин при врахуванні інтересів як роботодавця, так і працівника, а відтак дотримання встановлених гарантій трудових прав працівника під час виконання трудового договору як раз і забезпечує дієвість цього принципу, так само як принципів недискримінації, заборони незаконного звільнення тощо.

У юридичній літературі справедливо зазначається, що *найважливішою юридичною гарантією права на працю є встановлення обов'язку роботодавця створити працівнику нормальні умови для роботи* [2, с. 882]. При цьому важливим фактором є зацікавленість обох сторін трудового договору в якісному виконанні трудової функції працівником, яке неможливе без створення відповідних умов для цього стороною роботодавця.

Як зазначає професор А. О. Собакарь, вирішальну роль у реалізації та захисті суб'єктивних прав працівників відіграють юридичні гарантії, соціально-правове значення яких полягає в тому, що вони забезпечують працівникові реальну можливість користуватися певним соціальним благом, яке закріплено трудовим законодавством, безперешкодно реалізувати свої права, служать тим «надійним містком», який забезпечує необхідний перехід від можливості, яка проголошується в законі, до дійсності [3, с. 148].

Укладення будь-якого правочину у сфері праці має за мету забезпечення дієвого та стабільного функціонування відповідних правовідносин. Трудовий договір спрямований на виникнення стабільних трудових правовідносин між працівником та роботодавцем. Разом із тим, враховуючи складність правових відносин, які виникають у сфері праці, наявність об'єктивних соціальних, економічних та інших чинників, які часто унеможливають належне виконання трудового договору, його сторонам гарантується право на зміну умов трудового договору та праці [4, с. 252].

Визначеність трудової функції працівника, як зазначає О. В. Смирнов, є *найважливішою гарантією використання працівників на роботі* відповідно

до їх професії, спеціальності чи кваліфікації. Із цього випливає два важливих правила, які мають значення правових гарантій: 1) встановлюється юридичний обов'язок роботодавця забезпечити працівника роботою відповідно до спеціальності (кваліфікації, посади), обговореної під час прийняття на роботу; 2) забороняється в односторонньому порядку переводити працівника на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором [5, с. 185]. Відповідно до положень ст. 31 КЗпП, роботодавець не має права вимагати від працівника виконання роботи, не обумовленої трудовим договором, оскільки це вже буде примусова праця, яка заборонена як міжнародними актами у сфері праці, так і національним законодавством. У разі виробничої необхідності змінити трудову функцію працівника застосовуються правила, встановлені для переведення в межах одного підприємства (роботодавця), або ж це буде зміною істотних умов праці, введення якої потребує дотримання вимоги про попередження працівника про такі зміни за два місяці до їх введення. Разом з тим трудове законодавство України допускає виконання роботи, не обумовленої трудовим договором, у виняткових випадках і обмежене у часі та за колом осіб, у порядку переведення працівника без його згоди.

На позначення зміни умов трудового договору у науці все частіше використовується новація трудового договору. Сучасна доктрина трудового права тлумачить новацію трудового договору неоднозначно. Так, автори авторитетного академічного двотомного видання за редакцією академіка А. Р. Мацюка включають до новації трудового договору переведення на іншу роботу, переміщення, зміну істотних умов праці [2, с. 886]. Разом з тим професор Н. Б. Болотіна вважає за доцільне виключити поняття «переміщення» зі ст. 32 КЗпП України, передбачивши тільки два варіанти змін умов трудового договору: «переведення» і «зміни в організації виробництва і праці» [6, с. 274], Н. Д. Гетьманцева новацією умов трудового договору визначає тільки переведення на іншу роботу [7, с. 64].

Ми вважаємо, що новація в класичному розумінні цього терміна не зовсім підходить до правового регулювання трудового договору, що зумовлено специфікою предмета та станом правового регулювання власне трудових відносин у трудовому праві. Відтак, більш доцільним вбачається використовувати хоча й громіздку, але більшою мірою відповідну реаліям правового регулювання, конструкцію «зміна умов трудового договору». У будь-якому випадку, при зміні умов трудового договору, чи то при новації трудового договору, важливо дотримуватися гарантій трудових прав працівників, забезпечувати баланс інтересів сторін трудового договору, в першу чергу на юридичних засадах.

Норми законодавства, якими регулюються переведення в трудовому праві, по суті, є гарантійними нормами, оскільки їхня дія спрямована на забезпечення права особи на працю з урахуванням інтересів сторін трудового договору, виробничої необхідності та інших факторів, які створюють передумови для переведень. Як зазначається в юридичній літературі, переведення на іншу роботу – це категорія, яка безпосередньо пов'язана з із гарантуван-

ням свободи праці та заборонаю використання примусової праці [2, с. 887]. Разом з тим чинне законодавство не закріплює легального визначення поняття переведення на іншу роботу, а лише подає основні ознаки переведень. Звичайно, наявність таких ознак дає можливість формулювання доктринального визначення цього поняття, але й серед науковців немає одностайності у підходах до розуміння переведення на іншу роботу як правової категорії.

Зі змісту частини 1 ст. 31 КЗпП України, за якою «переведення на іншу роботу на тому ж підприємстві, в установі, організації, а також переведення на роботу на інше підприємство, в установу, організацію або в іншу місцевість, хоча б разом з підприємством, установою, організацією, допускається тільки за згодою працівника, за винятком випадків, передбачених у статті 33 цього Кодексу, та в інших випадках, передбачених законодавством» [8], зрозуміло, трудовим законодавством встановлюється юридична *гарантія недопущення переведення без згоди працівника*.

Аналіз вказаної статті КЗпП України дає підстави виділяти окремі види переведень за ознакою зміни роботодавця, трудової функції або місця розташування роботодавця. Тож можна говорити про внутрішні та зовнішні переведення як його види. Оскільки не може бути відмовлено в укладенні трудового договору з особою, яка направляється на роботу в порядку переведення за попередньої згодою між роботодавцями та працівником, а тому ми можемо говорити про погоджене переведення як підвид зовнішнього переведення. Також окремими видами переведень є тимчасові та постійні переведення. Крім того, аналіз чинного трудового законодавства дозволяє класифікувати переведення за критерієм суб'єкта, який ініціює дане переведення. Це може бути переведення за ініціативою роботодавця, працівника або третіх осіб. Більш детальну класифікацію переведень подає Ю. П. Дмитренко [9, с. 225], який класифікує переведення за такими критеріями: місце роботи, строки, джерело ініціативи, мета, причина. В літературі також зазначається, що при всій своїй різноманітності переведення мають одну важливу рису – усунення з попередньої роботи [10, с. 198].

Автори підручника «Трудове право України» подають власне визначення переведень, за яким переведення працівника на іншу роботу – це доручення працівникові роботи, тимчасово або на постійній основі, яка не відповідає спеціальності, кваліфікації або посаді, визначеній трудовим договором. Основними рисами переведення працівника на іншу роботу є такі: 1) ініціюється роботодавцем або працівником; 2) означає зміну трудової функції (спеціальності, кваліфікації, посади); 3) проводиться шляхом змін до трудового договору, як правило, на підставі наказу (розпорядження) роботодавця; 4) може мати постійний або тимчасовий характер; 5) як правило, потребує згоди працівника; 6) як правило, фіксується шляхом внесення запису до трудової книжки [4, с. 253–254].

Роботодавець не має права доручати працівнику виконання роботи, протипоказаної йому за станом здоров'я, але водночас роботодавець зобов'язаний перевести працівника на легшу роботу, якщо це зумовлено ста-

ном здоров'я працівника. Таке переведення має тимчасовий характер та передбачене ст. 170 КЗпП України. Працівників, які потребують за станом здоров'я надання легшої роботи, роботодавець повинен перевести, за їх згодою, на таку роботу у відповідності з медичним висновком тимчасово або без обмеження строку. *Юридичною гарантією забезпечення повної реалізації права на працю є положення, згідно з яким при переведенні за станом здоров'я на легшу, але нижчеоплачувану, роботу за працівниками зберігається попередній середній заробіток* протягом двох тижнів з дня переведення, а у випадках, передбачених законодавством України, попередній середній заробіток зберігається на весь час виконання нижчеоплачуваної роботи або надається матеріальне забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

Під тимчасовим переведенням працівника на іншу роботу за станом здоров'я у науковій літературі розуміють переведення працівника за трудовим договором, яке передбачає зміну роботи (трудової функції, яка відповідає легшій роботі) працівника за станом здоров'я. Основними рисами зазначеного виду переведення працівника є такі: 1) як правило, ініціюється працівником; 2) передбачає обов'язок роботодавця надати легшу роботу; 3) означає надання працівнику легшої роботи (зміна спеціальності, кваліфікації, посади) відповідно до медичного висновку; 4) як правило, має строковий характер; 5) проводиться шляхом внесення змін до трудового договору та/або на підставі наказу (розпорядження) роботодавця [4, с. 256].

Як справедливо зазначається у навчальній літературі, на практиці кожен із зазначених видів переведень нерідко визначається кількома обставинами. Чітка класифікація переведень на іншу роботу має важливе теоретичне і практичне значення, оскільки сприяє більш глибокому аналізу переведень як правового інституту, правильному застосуванню норм, що встановлюють різний порядок та умови переведення стосовно кожного їх виду, а також дотриманню гарантій прав працівників при переведенні на іншу роботу [10, с. 199].

Згідно з положеннями судової практики, зокрема з положеннями п. 31 постанови Пленуму Верховного Суду України від 56 листопада 1992 року № 9, переведенням на іншу роботу вважається доручення працівникові роботи, що не відповідає спеціальності, кваліфікації чи посаді, визначеній трудовим договором [11]. Відтак, положення законодавства про погодження з працівником переведення є юридичною гарантією реалізації права на працю у процесі виконання трудового договору.

На сучасному етапі розвитку трудових відносин в Україні, а також з огляду на стан гарантування права на працю в нашій державі, важливо забезпечити баланс інтересів працівника і роботодавця щодо узгоджених переведень. Адже «зміна трудового договору за згодою сторін часто є фікцією, яка прикриває владу роботодавця і його можливості нав'язати працівникові свої умови. У більшості випадків роботодавець отримує згоду працівника, навіть якщо вона є вимушеною» [2, с. 890]. Легальна можливість фактичного переведення працівника на роботу з гіршими умовами праці без його згоди закріплена части-

ною 3 ст. 32 КЗпП України, яка передбачає, що у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці допускається зміна істотних умов праці при продовженні роботи за тією ж спеціальністю, кваліфікацією чи посадою.

Новацію умов трудового договору шляхом переведення на інше підприємство, установу, організацію Я. А. Одовічена пропонує оформляти договором про переведення, що є тристоронньою угодою між працівником, попереднім та майбутнім роботодавцем. Оскільки місцем роботи вважається конкретне підприємство, установа, організація, то його зміна, за домовленістю керівників та працівника, однозначно буде призводити до переведення на інше підприємство. Особливістю даного виду новації є те, що таке переведення є одночасно підставою звільнення з попереднього місця роботи. Але оскільки працівник надає свою згоду на таке переведення, крім того, має обов'язок приступити до виконання своїх обов'язків у нового роботодавця, то наявні ознаки нам дають можливість вбачати в таких діях переведення, а не звільнення [12, с. 700]. *Нормативне закріплення письмового оформлення переведення на інше підприємство, установу чи організацію у вигляді тристоронньої угоди між працівником та роботодавцями, на нашу думку, буде важливою юридичною гарантією реалізації особою права на працю.*

Згідно з положеннями частини 2 ст. 32 КЗпП України, не вважається переведенням на іншу роботу і не потребує згоди працівника переміщення його на тому самому підприємстві, в установі, організації на інше робоче місце, в інший структурний підрозділ у тій же місцевості, доручення роботи на іншому механізмі або агрегаті у межах спеціальності, кваліфікації чи посади, обумовленої трудовим договором.

Юридичними гарантіями права на працю при переміщенні працівника є, в першу чергу, нормативне врегулювання порядку переміщень. У навчально-науковій літературі зазначається, що переміщення працівника за трудовим договором – це покладення на працівника обов'язку щодо виконання трудової функції на іншому робочому місці, в іншому структурному підрозділі у тій же місцевості, на іншому механізмі або агрегаті на підставі наказу (розпорядження) роботодавця. Таким чином, основними рисами переміщення працівника вважаються такі: 1) ініціюється роботодавцем; 2) означає зміну робочого місця працівника; 3) проводиться на підставі наказу (розпорядження) роботодавця, якщо інше не передбачено трудовим договором; 4) не потребує згоди працівника; 5) не тягне зміни інших умов трудового договору; б) не допускається, якщо переміщення працівника протипоказане за станом здоров'я; 7) не заноситься до трудової книжки [4, с. 253].

Водночас С. М. Булах не вважає переміщення новацією трудового договору, оскільки така дія не потребує отримання згоди працівника [13, с. 61]. Науковець також зазначає, що за умови відсутності зміни умов трудового договору під час переміщення працівників, останнє не слід розуміти як окремих вид новації трудового договору й визначати його зміною умов праці [14, с. 101]. Тому з метою посилення гарантій реалізації особою права на працю потрібно нормативно закріпити обов'язковість визначення конкретного ро-

бочого місця працівника у трудовому договорі, що сприятиме запобіганню зловживань переміщенням працівників з боку роботодавця, якщо інше не зумовлене специфікою роботи.

На практиці часто виникає питання: чи можна застосовувати процедуру переміщення при потенційній зміні визначених сторонами умов трудового договору, виключаючи умову про трудову функцію та місце роботи, зміна яких остаточно вимагає застосування процедури переведення? Чіткої вказівки стосовно зазначеного немає ані в ч. 1, ані в ч. 2 ст. 32 КЗпП України. З цього приводу П. Д. Пилипенко зазначає, що, незважаючи на усі об'єктивні чинники, які зумовили появу такої норми, її невідповідність загальним принципам договірної регуляції у нинішніх умовах є очевидною. *Гарантії трудових прав найманих працівників у разі застосування до них роботодавцем переміщення суттєво занижені* [15, с. 338].

Поняття зміни істотних умов праці є дискусійним у науці трудового права. Водночас у навчально-науковій літературі основними рисами зміни істотних умов праці зазначаються такі: 1) як правило, ініціюються роботодавцем; 2) стосуються умов праці, які впливають на зміст трудового договору та характер його виконання; 3) можуть впливати на істотні умови трудового договору; 4) потребують попереднього повідомлення кожного працівника (не пізніше як за два місяці); 5) потребують попередньої згоди працівника (бажано письмово); 6) можуть мати тимчасовий або постійний характер; 7) оформляються шляхом внесення змін до трудового договору та/або на підставі наказу (розпорядження) роботодавця; 8) у разі незгоди працівника можуть зумовити припинення дії трудового договору (п. 6 ст. 36 КЗпП) [4, с. 257].

Про зміну істотних умов праці – систем та розмірів оплати праці, пільг, режиму роботи, встановлення або скасування неповного робочого часу, суміщення професій, зміну розрядів і найменування посад та інших – працівник повинен бути повідомлений не пізніше ніж за два місяці. По суті, зміна істотних умов праці є синонімом до переведення в межах одного роботодавця, недарма ж наслідком відмови від продовження роботи на нових умовах трудовий договір припиняється на підставі п. 6 ст. 36 КЗпП України, яка поєднує відмову від переведення та неприйняття змінених умов праці. Фактично відбувається одностороння зміна істотних умов трудового договору, що може мати наслідком розірвання трудового договору.

Автори проекту Трудового кодексу України (далі – проект ТК) [16] не застосовують поняття новації трудового договору, натомість норми щодо переведення та переміщення об'єднали у главі 3 «Зміна умов трудового договору» проекту ТК. Причому видами зміни трудового договору у статті 64 проекту ТК визначено переміщення та переведення. Стаття 63 проекту ТК встановлює *заборону змінювати умови трудового договору без згоди працівника, що є юридичною гарантією забезпечення принципу добровільності реалізації права на працю за трудовим договором*. Аналіз проекту ТК щодо зміни умов трудового договору дає підстави виділяти загальні положення, якими регулюється модифікація трудового договору (наприклад, ст. 63), та

спеціальні (наприклад, ст.ст. 305, 310).

Доручення працівнику виконання роботи, що виходять за межі трудового договору, а також зміна істотних умов трудового договору вважається переведенням, а тому потребує згоди працівника. Згідно з ч. 2 ст. 66 проекту ТК, переведення на іншу роботу, крім випадків, встановлених цим Кодексом та законами, дозволяється тільки за письмовою згодою працівника та оформлюється шляхом укладення нового або внесення змін до раніше укладеного трудового договору.

У Проекті ТК за роботодавцем закріплено право без згоди працівника перевести його на інше робоче місце. Водночас статтею 58 проекту ТК передбачено, що робоче місце – це місце, де працівнику необхідно бути або куди необхідно прямувати під час виконання ним трудових обов'язків, яке знаходиться під прямим або опосередкованим контролем роботодавця. Тут же встановлено обов'язок роботодавця визначити працівникові робоче місце, забезпечити його необхідними для роботи засобами.

Висновок. Виходячи з аналізу актів правового регулювання юридичних гарантій реалізації особою права на працю, наукових публікацій та проекту Трудового кодексу України, можна зробити висновок, що основними гарантіями є: визначеність трудової функції; заборона вимагати від працівника виконання роботи, не передбаченої трудовим договором; недопущення переведення працівника без його згоди; завчасне повідомлення працівника про наступну зміну істотних умов праці.

Гарантії прав працівника при переміщенні значно знижені і потребують удосконалення. З метою посилення гарантій реалізації особою права на працю потрібно нормативно закріпити обов'язковість визначення конкретного робочого місця працівника у трудовому договорі, що сприятиме запобіганню зловживань переміщенням працівників з боку роботодавця, якщо інше не зумовлене специфікою роботи.

Нормативне закріплення письмового оформлення переведення на інше підприємство, установу чи організацію у вигляді тристоронньої угоди між працівником та роботодавцями, на нашу думку, буде важливою юридичною гарантією реалізації особою права на працю.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Курс порівняльного трудового права : підручник : у 2-х т. / Іншин М. І., Мацюк А. Р., Соцький А. М., Щербина В. І. ; за ред. А. Р. Мацюка. – 2-ге вид., змін. і доп. – Х., 2015. – Т. 1.
3. Собакарь А. О. Гарантії прав працівників на безпечні умови праці / А. О. Собакарь // Науковий вісник Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ. – 2015. – № 1. – С. 147–154.
4. Трудове право України : підручник / за заг. ред. М. І. Іншина, В. Л. Костюка, В. П. Мельника. – К., 2015.
5. Смирнов О. В. Природа и сущность права на труд в СССР / Смирнов О. В. – М., 1964.
6. Болотіна Н. Б. Трудове право України : підруч. / Н. Б. Болотіна. – К., 2003.

7. Гетьманцева Н. Новація умов трудового договору / Н. Гетьманцева // Юридична Україна. – 2007. – № 3. – С. 64–70.
8. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII // Верховна Рада України, Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
9. Дмитренко Ю. П. Трудове право України : підручник / Ю. П. Дмитренко. – К., 2009.
10. Трудове право : підручник / В. В. Жернаков, С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко та ін. ; за ред. В. В. Жернакова. – Х., 2012.
11. Про практику розгляду судами трудових спорів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 1992 р. № 9 // Дебет-Кредит (Галицькі контракти). – 2008. – № 29. – С. 279.
12. Одовічена Я. А. Зміна місця роботи як новація умов трудового договору / Я. А. Одовічена // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 694–701.
13. Булах С. М. Спеціальні принципи правового регулювання переведення і переміщення працівників в умовах переходу до ринкової економіки / С. М. Булах // Науковий вісник Дніпропетровського держ. ун-у внутр. справ. – 2014. – № 3. – С. 58–68.
14. Булах С. М. Основні відмінності переміщення від переведення працівників у трудовому законодавстві України / С. М. Булах // Науковий вісник Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ. – 2014. – № 1. – С. 94–104.
15. Пилипенко П. Д. Про істотні умови трудового договору та проблеми, пов'язані з переведенням і переміщенням працівників / П. Д. Пилипенко // Вісн. Львів. ун-ту : сер. юрид. – 2002. – Вип. 37. – С. 337–342.
16. Проект Трудового кодексу України / народний депутат України М. М. Папієв. – Реєстр. № 1658 від 27.12.2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=53221&pf35401=322609>.

Яцкевич И. И. Юридические гарантии права на труд в процессе изменения условий трудового договора. Дан анализ правового регулирования гарантий обеспечения права на труд в процессе изменения условий трудового договора. Выделены особенности гарантирования трудовых прав работников при переводе, перемещении, а также изменении существенных условий труда.

Ключевые слова: право на труд, юридические гарантии, правовое регулирование, изменение трудового договора.

Yatskevych I. I. Legal safeguards for right to work during revision of employment contract terms. The article contains analysis of normative regulation of legal guarantees of right to work realization during modification of employment contract. The author gives attributes and characteristics of transfers and shifts an employee, as well as changes to essence of labor contract. According to performed analysis results the authors considers the main legal safeguards during exercising employment contract as well as revising some of its terms as follows, – definition of labor function in employment relations; prohibition of demanding from an employee to perform work which is not covered by employment contract; avoiding transfers of workers without their consent acceptance; timely notifying of workers regarding following changes of essential conditions of work. The legal guarantees at shifting employee are quite low and they need to be improved. In order of legal safeguards for realization right to work by a person strengthening it is needed to provide normative obligation of working place written definition at employment contract. This will facilitate to avoid overuse by employers their right to shift an employee, unless otherwise is needed according to labor function specifics. The normative providing of obligatory written three-part agreement for transfer of an employee will became an important guarantee of realization right to work by a person.

Keywords: right to work, legal guarantees, legal regulation, changes of employment contract.

Надійшла до редакції 29.12.2015

ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ТА ФІНАНСОВОГО ПРАВА

Вітвіцький С.С.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 352/354:35.072.6

УНІФІКАЦІЯ ПРОЦЕДУР ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Досліджено процедури державного контролю діяльності публічної адміністрації. Розкрито сутність та співвідношення понять «уніфікація» та «систематизація». Проаналізовано доктринальні положення та нормативно-правові акти, на основі яких запропоновано авторський підхід до процедури проведення державного контролю діяльності публічної адміністрації.

Ключові слова: контроль, державний контроль, публічна адміністрація, процедура, стадії, уніфікація, систематизація.

Постановка проблеми. Інтерес до проблеми державного контролю існував завжди. Державний контроль є предметом дослідження різних галузей науки – філософії, економіки, юриспруденції, історії, соціології тощо. Однак сьогодні постала суттєва необхідність опрацювання наукового підходу до уніфікації процедур державного контролю діяльності публічної адміністрації, що визначена декількома обставинами. Насамперед, посиленням гарантій законності контрольної діяльності, що стосується публічної адміністрації як учасника державотворчого процесу. Гарантуючи законність діяльності публічної адміністрації, тим самим формуються запобіжники порушення чинного законодавства, з одного боку, та створюються умови підвищення довіри населення до публічної адміністрації – з іншого.

Проблема наукового розуміння уніфікації процедур державного контролю діяльності публічної адміністрації має важливе як теоретичне, так і практичне значення для розвитку юридичної науки та відкритої держави в Україні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Підґрунтя для подальшого розвитку цієї проблематики закладено у роботах В. Авер'янова, Д. Бахраха, Ю. Битяка, В. Богуцького, В. Гаращука, В. Горшеньова, Д. Лученка, А. Монаска, С. Стеценка, О. Хольченкова,

Т. Шапочки, І. Шахова та ін. Вчені доводили доцільність визначення стадій контрольного провадження, тобто застосування загального наукового підходу, за яким визнається процесуальна форма контролю. Хоча загальний підхід не викликав принципових заперечень, однак щодо визначення стадій контрольного провадження єдиний науковий підхід ще не опрацьовано.

Виклад основного матеріалу. Першочергово необхідно з'ясувати сутність терміна «уніфікація» та його співвідношення з терміном «систематизація».

Контрольне провадження є органічною частиною адміністративно-процесуальної діяльності та окремим видом адміністративних неюрисдикційних проваджень [1, с. 509]. Доцільність використання поняття «уніфікація» щодо стадій, процедур контрольного провадження визначена змістом, що полягає в усуненні суперечностей, розбіжностей між різними правовими явищами. Саме таке сприйняття змісту терміна «уніфікація» впливає з доктринального тлумачення термінів «уніфікація у праві» та «систематизація законодавства», які є близькими, але не тотожними.

Уніфікацією в юриспруденції визначено процес приведення чинного законодавства до єдиної системи, усунення розбіжностей і надання одноманітності правовому регулюванню подібних або близьких видів суспільних відносин. Уніфікація стосується як правотворчості, так і правозастосування. Термін «систематизація законодавства» означає впорядкування законодавства, приведення його до внутрішньо узгодженої системи [2, с. 812, 921]. Уніфікація і систематизація полягають в упорядкуванні. Проте уніфікація стосується ширшого явища – права, в якому забезпечено одноманітність правового регулювання. Процедура систематизації застосовується до чинного законодавства, завдяки чому усуваються прогалини, колізії, забезпечується внутрішня узгодженість у правовому регулюванні. Тож систематизація стосується встановлення процедур контрольного провадження у певній послідовності, а уніфікація – усунення розбіжностей при визначенні стадій провадження, процесуального порядку їх здійснення, забезпечення одноманітності у науковому підході до формування стадій контрольного провадження.

Так, В. Горшеньов та І. Шахов виділили стадії логічної послідовності і стадії функціонального характеру у контрольному процесі. До стадій логічної послідовності віднесено: 1) встановлення фактичних обставин справи, до яких належать операції, які пов'язані з аналізом фактичних даних, з доказом їх повноти та вірогідності; 2) вибір та аналіз норм у випадках, коли операції пов'язані із дослідженням юридичних норм, встановленням їх юридичної сили тощо; 3) вирішення справи. Стадіями функціонального характеру названі: 1) організаційно-підготовча; 2) стадія встановлення фактичних обставин справи, аналізу фактів; 3) стадія розробки та прийняття рішення; 4) стадія перевірки виконання рішення [3, с. 160–167]. У свою чергу, Д. Лученко на підставі результатів критичного аналізу наведеного наукового підходу сформував авторське визначення трьох видів стадій контролю: 1) стадії функціонального характеру; 2) стадії логічної послідовності; 3) стадії організації процесу контролю [4, с. 86]. Не заперечуючи в цілому проти підходу Д. Лученка, од-

нак виділені ним види стадій не можемо назвати цілком уніфікованими.

В. Гаращук виокремив три стадії організації процесу контролю: а) підготовчу, на якій проводиться вибір об'єкта контролю; визначаються предмет контролю та засіб здійснення контролю; підбираються особи, які будуть здійснювати контроль; складаються плани його проведення; б) центральну (або аналітичну), на якій проводиться збирання та обробка необхідної інформації; в) підсумкову (заключну): прийняття рішень за підсумками контролю; доведення його до адресата; надання допомоги підконтрольній структурі в наведенні порядку на об'єкті; наступний контроль за виконанням рішень, що прийняті за підсумками контролю [5, с. 87]. Аналогічний підхід до виокремлення стадій організації контролю та нагляду за законністю у сфері дозвільної діяльності застосувала Т. Шапочка [6, с. 53–54]. Дослідниця підкреслює, що у межах кожної з виділених стадій відповідно до встановлених процедур здійснюється контрольна-наглядова діяльність.

О. Хольченков, досліджуючи проблему контрольного провадження у діяльності податкової міліції, запропонував виділити такі стадії контрольного провадження: 1) інформаційну; 2) аналітичну; 3) стадію оскарження (факультативну); 4) стадію виконання рішення [7, с. 86]. Як аргумент – зазначено, що така класифікація стадій контрольного провадження відповідає умовам автономності кожної стадії.

Я. Іваненко слушно зазначає, що висновки, сформульовані Д. Лученком щодо видів стадій контролю, мають наукове значення, адже вони характеризують контрольне провадження як невід'ємну частину процесу управління. Однак такі стадії характерні і для усього процесу управління, який може бути поділений на окремі стадії функціонального характеру, стадії логічної послідовності та стадії організації процесу управління. У такому контексті, на думку автора, висновок О. Хольченкова щодо стадій контрольного провадження є обґрунтованим, який хоча і сформульований стосовно відповідної процесуально-процедурної діяльності податкової міліції, однак повною мірою може бути використаний як положення про стадії контрольного неюрисдикційного провадження у зв'язку з тим, що враховує і відтворює його специфіку. Враховуючи вказані аргументи, Я. Іваненко також пропонує виділяти інформаційну, аналітичну стадії, стадії оскарження та виконання рішення [8, с. 69–70]. Запропонований науковий підхід може сприйматися з позицій його подальшого опрацювання.

Необхідно зазначити, що процедури оскарження в адміністративному процесі виділяють не усі вчені. Так, на думку Д. Бахраха, загальними для адміністративного процесу, а значить і для кожного з проваджень, є такі стадії: а) аналіз ситуації, у ході якої збирається, вивчається інформація про фактичний стан справ, реальні факти, існуючі проблеми; б) ухвалення рішення (наказу, постанови, інструкції), в якому фіксується воля суб'єкта влади; в) виконання рішення [9, с. 155–156]. Однак, на думку Ю. Битяка, В. Богуцького, В. Гаращука, стадія оскарження або опротестування рішення, що має факультативний характер, є однією із стадій адміністративно-процесуальної діяль-

ності. Іншими стадіями названі: а) аналіз ситуації; б) прийняття рішення у справі; в) виконання прийнятого рішення [10, с. 213–214]. Стадію оскарження чи опротестування рішення у справі, яка має факультативний характер, також виділяє С. Стеценко. Проте, на відміну від наукового підходу вказаних вище науковців, автор розташовує стадію оскарження як останню стадію адміністративного провадження [11, с. 269]. Крім того, С. Стеценко виділяє п'ять стадій адміністративного провадження, поділяючи стадію аналізу ситуації на дві стадії: стадію порушення провадження в адміністративній справі та стадію розгляду адміністративної справи

Презентовані наукові підходи Ю. Битяка, В. Богуцького, В. Гарашука, С. Стеценка характерні для визначення стадій адміністративно-юрисдикційних проваджень, зокрема – провадження у справах про адміністративні правопорушення. Щодо контрольного провадження, яке більшістю вчених віднесено до адміністративних неюрисдикційних проваджень, наведені стадії адміністративно-процесуальної діяльності потребують коригування як у частині їх переліку, так і змісту.

Важливим є наведення думки І. Машарова, який виділяє такі стадії вирішення адміністративно-наглядової справи: а) порушення наглядової (контрольної) справи шляхом винесення уповноваженою посадовою особою відповідного наглядового органу рішення (розпорядження) про проведення контрольних заходів стосовно індивідуально визначеної фізичної чи юридичної особи; б) здійснення уповноваженою посадовою особою адміністративного органу контрольного заходу щодо індивідуально визначеної фізичної чи юридичної особи; в) визначення результатів здійснення контрольного заходу або комплексу таких заходів та складання відповідного акта (протоколу), який відтворює ці результати; г) прийняття уповноваженою посадовою особою адміністративного органу рішення за результатами здійсненого контрольного заходу або комплексу таких заходів [12, с. 182–184]. Запропонований вченим науковий підхід до визначення стадій адміністративно-наглядового провадження викликає зацікавленість, проте не може бути прийнятий беззаперечно. Викликають певні застереження стадії порушення наглядової справи та здійснення контрольного заходу. Наявність застереження ґрунтується на тій обставині, що визначеній дослідником процесуальній підставі порушення наглядової справи має передувати низка дій інформаційно-аналітичного характеру, під час яких визначається об'єкт контролю та нагляду. Крім того, визначення стадії як «порушення справи» передбачає, крім запропонованого автором процесуального документа (рішення про проведення контрольних заходів), встановлення ще одного акта-документа, який закріплює початок стадії порушення справи – наприклад, письмовий припис. Також вчений не врахував необхідність планування контрольних дій та встановлення необхідного ресурсного забезпечення. Цілком доречним є доповнення запропонованих стадій стадією перевірки виконання рішення, прийнятого за результатами контролю.

У наукових дослідженнях з фінансового права були піддані аналізу переважно питання розвитку матеріальної частини контрольних правовідносин.

Щодо процесуальної частини – слід вказати на роботи Ю. Боднарука, І. Криницького, Л. Касьяненко та ін. Так, Ю. Боднарук доводив наявність процесуальної складової податкового права і зазначав, що структурно податковий процес є системою податкових проваджень, які розподілені за стадіями реалізації податкового зобов'язання. Вчений зазначав, що податкові провадження не належать до адміністративного процесу, а є складовими податкового процесу як самостійного правового явища [13, с. 56]. І. Криницький доводив, що податкове право включає Загальну, Особливу та Процесуальну частини. Конструкція Процесуальної частини складається з інститутів (наприклад, правовий інститут процесуальних строків чи правовий інститут процесуальної відповідальності), субінститутів (відповідно правові субінститути строків з податкової звітності чи контролю) та окремих податково-процесуальних правових норм [14, с. 15–16]. Л. Касьяненко досліджувала поняття, особливості фінансово-правового процесу, його місце у системі права, виділяла принципи і стадії такого процесу [15]. Наведені теоретичні положення з фінансового права, безумовно, сприяють розвитку юридичної науки і є важливим науковим доробком. Поряд із цим, вчені, які аналізували процесуальну форму фінансово-правових контрольних відносин, спиралися на досягнення науки адміністративного права і процесу, відштовхуючись від яких та враховуючи предмет наукового аналізу формували авторські теоретичні висновки у галузі фінансового права. Саме тому їх досягнення можуть мати продовження саме у фінансово-правових дослідженнях. З позицій адміністративного права і процесу відповідні теоретичні висновки можуть бути враховані з інформаційною метою.

Узагальнюючи, слід зазначити, що наукова полеміка тільки підтверджує вірність та справедливість висновку про відсутність єдиного підходу встановлення стадій контрольного провадження.

Для уніфікації процедури державного контролю діяльності публічної адміністрації важливим є звернення до положень чинного законодавства. Сучасний стан правового регулювання контрольної діяльності в цілому і публічної адміністрації зокрема, можна визначити як динамічний, якому притаманна рухливість, часта змінюваність правових приписів у зв'язку із врегулюванням здебільшого підзаконними актами. У законах визначено переважно компетенцію певних суб'єктів владних повноважень (органів публічної адміністрації) щодо здійснення контролю. Процедури ж здійснення контрольних дій закріплені, як правило, у підзаконних нормативно-правових актах. До нормативно-правового акта, яким уніфіковано процедури контролю за виконанням правових актів Президента України, можна віднести Указ Президента України «Питання контролю за виконанням указів, розпоряджень і доручень Президента України» від 26 липня 2005 р. У ньому процедури контролю за виконанням актів, доручень систематизовано у такі етапи: 1) постановка на контроль, визначення форм і методів контролю; постійний моніторинг; проведення в разі потреби поглибленого вивчення і перевірок стану виконання актів, доручень із залученням відповідних органів та фахів-

ців, заслуховування на нарадах або спеціальних засіданнях повідомлень посадових осіб; здійснення періодичного узагальнення стану виконання актів, доручень, підготовка аналітичних матеріалів, звітів про хід їх реалізації; 2) контроль стану виконання актів, доручень; 3) інформування Президента України про хід виконання актів, доручень та надання Державному секретарю України пропозицій щодо здійснення подальшого контролю за їх реалізацією; 4) зняття з контролю завдань, визначених актами, дорученнями [16].

Опрацьовуючи науковий підхід до уніфікації державного контролю діяльності публічної адміністрації, доцільно вказати і про Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм» від 10 серпня 2004 р., якою встановлено механізм здійснення Держфінінспекцією, її територіальними органами державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм (далі – аудит ефективності). Обрання саме цього нормативно-правового акта здійснено у зв'язку із тим, що у ньому відтворено підхід нормотворця до унормування контрольних процедур. Постанова містить перелік контрольних процедур, які можуть бути систематизовані у стадії, оскільки відповідають ознакам стадій контрольного провадження. Так, аудит ефективності починається з надсилення розпоряднику бюджетних кошів повідомлення, тобто розпочинається з процесуального документа. Процедурі аудиту передують складання плану, який має бути затверджений в установленому порядку. Серед процесуальних актів передбачено гіпотези (припущення), висновок, аудиторський звіт. По суті, процедури аудиту ефективності являють собою такі стадії контрольного провадження: 1) підготовча; 2) центральна (власне проведення аудиту); 3) підсумкова (заклучна) [17]. Щодо процедури оскарження, вона проводиться в окремому процесуальному порядку, визначеному Кодексом адміністративного судочинства України.

Підводячи підсумки, необхідно вказати, що для уніфікації процедур державного контролю діяльності публічної адміністрації може бути застосовано науковий підхід, за яким виділено процесуальну форму відповідних контрольних дій, та, відповідно – виділяється контрольне провадження. Уніфікація процедур контролю діяльності публічної адміністрації являє собою визначення змісту процесуальної форми контрольних дій, що стосуються результатів діяльності публічної адміністрації (проміжних чи кінцевих) і полягає у встановленні за єдиним одноманітним підходом процедур контролю, їх послідовності із подальшою систематизацією у стадії контрольного провадження.

Враховуючи наукові погляди щодо визначення стадій контрольного провадження, а також підхід нормотворця до викладення правових приписів, спрямованих на унормування процедур контролю, який полягає у закріпленні процедурними документами початку і завершення процедури контролю, викладенні у логічній послідовності таких процедур, встановленні змісту цих процедур, відповідних теоретичним положенням про стадії контрольного провадження, дозволяє виділити такі стадії державного контролю діяльності

публічної адміністрації: 1) стадія підготовки, у межах якої збирається інформація про фактичний стан діяльності публічної адміністрації, розробляється план проведення контрольних заходів, їх ресурсного забезпечення, визначаються напрями взаємодії між суб'єктами контрольної діяльності, проводяться необхідні підготовчі дії (готуються документи, направляються запити тощо); 2) аналітична стадія, під час якої встановлюється відповідність діяльності публічної адміністрації, що піддана контролю, чинному законодавству. У межах цієї стадії порівнюється реальний стан справ із правилами, встановленими чинним законодавством; 3) стадія прийняття рішення (підготовки акта, висновку тощо) за результатами аналітичної діяльності, доведення його до адресата; 4) стадія перевірки виконання рішення, під час якої визначається ступінь виконання правових вимог, передбачених у рішенні.

Дії і процедури у межах кожної стадії контролю здійснюються із відповідною метою: а) на стадії підготовки до проведення державного контролю діяльності публічної адміністрації дії і процедури здійснюються з метою встановлення інформаційних, кадрових та інших ресурсів, необхідних для якісного проведення контролю; б) на аналітичній стадії дії і процедури спрямовані на об'єктивне визначення відповідності стану об'єкта та предмета державного контролю вимогам, встановленим чинним законодавством; в) на стадії прийняття рішення дії і процедури спрямовані на формування остаточного індивідуального правового акта, в якому закріплено рішення щодо відповідності чинному законодавству діяльності публічної адміністрації, а також пропозиції з усунення виявлених недоліків; г) стадія перевірки виконання рішення здійснюється з метою державного контролю виконавчої дисципліни, встановлення реального стану виконання приписів, наведених у рішенні, прийнятому за результатами контролю, та визначення міри і ступеня ефективності проведення контролю.

Висновки. Ця проблематика має істотне значення, адже результати відповідних наукових досліджень сприятимуть послідовному, комплексному і системному реформуванню сучасного державного ладу України. Орієнтиром у досліджуваному напрямі, передусім, мають бути висновки вітчизняної юридичної науки з урахуванням національних особливостей. У свою чергу, вітчизняна практика повинна сприймати конструктивні ідеї та позитивний досвід зарубіжних країн.

Бібліографічні посилання

1. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / ред. кол. В. Б. Авер'янов (голова). – К., 2004. – Т. 1 : Загальна частина. – 584 с.
2. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученко. – К., 2007.
3. Горшенев В. М. Контроль как правовая форма деятельности / В. М. Горшенев, И. Б. Шахов. – М., 1987.
4. Лученко Д. В. Контрольне провадження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Лученко Дмитро Валентинович. – Х., 2003.
5. Гаращук В. М. Контроль та нагляд в державному управлінні / В. М. Гаращук. – Х., 2002.

6. *Шапочка Т. І.* Адміністративно-правові засади контролю та нагляду за законністю у сфері дозвільної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Шапочка Тетяна Іванівна. – Сімферополь, 2011.
7. *Хольченков О. М.* Контрольне провадження в діяльності податкової міліції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Хольченков Олександр Миколайович. – Х., 2005.
8. *Іваненко Я. Л.* Адміністративні неюрисдикційні провадження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Іваненко Яна Леонідівна. – К., 2011.
9. *Бахрах Д. Н.* Административное право России : учеб. для вузов / Д. Н. Бахрах. – М., 2002.
10. Адміністративне право України : підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін. ; за ред. Ю. П. Битяка. – К., 2005.
11. *Стеценко С. Г.* Адміністративне право України : навч. посібник / С. Г. Стеценко. – К., 2007.
12. *Машаров И. М.* Административно-публичная деятельность в России. Проблемы правового регулирования : монография / И. М. Машаров. – М., 2009.
13. *Боднарук Ю. В.* Податкові провадження в Україні: теоретико-правові засади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Боднарук Юрій Володимирович. – Одеса, 2007.
14. *Криницький І. Є.* Теоретичні проблеми податкового процесу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / І. Є. Криницький. – К., 2010.
15. *Касьяненко Л. М.* Фінансово-правовий процес : монографія / Л. М. Касьяненко. – Ірпінь, 2010.
16. Питання контролю за виконанням указів, розпоряджень і доручень Президента України : Указ Президента України від 26 липня 2005 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 30. – Ст. 1788.
17. Про затвердження Порядку проведення Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 серпня 2004 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 32. – Ст. 2144.

Витвицкий С. С. Унификация процедур государственного контроля деятельности публичной администрации. Исследованы процедуры государственного контроля деятельности публичной администрации. Раскрыты сущность и соотношение понятий «унификация» и «систематизация». Проанализированы доктринальные положения и нормативно-правовые акты, на основе которых предложен авторский подход процедуры проведения государственного контроля деятельности публичной администрации.

Ключевые слова: контроль, государственный контроль, публичная администрация, процедура, стадии, унификация, систематизация.

Vitvitskiy S.S. Unification of state control procedures of the activity of public administration. In this article we explore the state control procedures of the activity of public administration. We underscore the absence of a consistent approach towards the establishment of the stages of the control proceedings of public administration activity.

The essence and interrelationship of the concepts of unification and systematization have been fully explored. Unification and systematization consist in ordering. Regarding the use of the term ‘unification’ in the stages of control proceedings, its feasibility is defined by the content that lies in the elimination of discrepancies and contradictions between different legal events. Moreover, unification deals with a broader phenomenon, that is the law which ensures the uniformity of legal regulation. The procedure of systematization is used towards current legislation, ensuring the elimination of gaps, collisions and providing internal consistency in the legal regulation. Therefore, systematization involves establishing control proceedings in a certain sequence, meanwhile unification deals with removing discrepancies in determining the stages of proceedings, procedural order for their implementation and guarantees uniformity in the scientific approach towards the stages of control proceedings.

Taking into account the scientific views on the definition of the control stages of

proceedings and the policy makers' approach towards the statement of legal instructions aimed at normalization of control proceedings there have been identified the following stages of the state control of the activity of public administration: 1) the preparation stage; 2) analytical stage; 3) stage of the decision-making (act preparation, conclusion, etc.) in accordance with the results of analytical work; 4) verification stage of decision execution. There has been determined the goal according to which actions and procedures within each control stage are carried out.

Keywords: *control, state control, public administration, procedure, stages, unification, systematization.*

Надійшла до редакції 25.12.2015

Кайдашев Р.П.
кандидат юридичних наук
(*Міжрегіональна академія
управління персоналом*)

УДК 342.95

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Здійснено аналіз історичних джерел, в яких містяться відомості про становлення та розвиток інституту перегляду судових рішень в адміністративному судочинстві України. Аналіз витоків становлення та розвитку інстанційної системи перегляду судових рішень в адміністративному процесі дозволяє зробити висновок, що сьогодні вже ні у кого не викликає сумнів те, що призначення інстанційної системи перегляду судових рішень – відновлення порушеного права, скасування незаконного судового акта.

Ключові слова: *адміністративний процес, адміністративне судочинство, адміністративний суд, судові рішення, перегляд судового рішення.*

Постановка проблеми. Будь-яку сучасну цивілізовану державу доволі складно уявити без існування інституцій, що забезпечують можливість оскарження судових рішень. Кількість інстанцій, які здійснюють перегляд, процедурні особливості оскарження, порядок перегляду рішень, можливі результати та інші чинники, дещо різняться залежно від специфіки правової системи тієї чи іншої держави, проте забезпечення можливості оскарження судового рішення є загальновизнаним юридичним стандартом. Слід зазначити, що можливість оскарження рішень першої інстанції до вищестоящих судів сьогодні сприймається як аксіома. Поряд із цим, розвиток інституту оскарження судових рішень пройшов тривалий та складний шлях від зародження самої ідеї про багатоступеневість судової системи до втілення її в одну з основних засад усіх процесуальних галузей права [1, с. 96].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання перегляду судових рішень завжди привертало значну увагу науковців. Серед робіт з даної проблематики можна згадати праці процесуаліс-

тів: В.М. Бевзенка, Л.О. Богословської, К.В. Гусарова, М.М. Гродзинського, Ю.М. Грошевого, В.В. Долежана, В.В. Комарова, О.Ю. Костюченко, Т.О. Коломоєць, О.В. Кузьменко, Р.М. Мельника, Є.Г. Мартинчика, М.М. Михеєнка, В.Т. Маляренка, О.Р. Михайленка, М.І. Хавронюка, М.Й. Штефана, М.С. Строговича, В.П. Шибіки та ін.

Разом з тим, багатогранність даної проблематики робить її практично невичерпною для наукового дослідження. Зокрема, доволі спірною і неоднозначною залишається тематика історії зародження та розвитку інстанційної побудови судів.

Метою написання статті є дослідження історичних витоків становлення та розвитку інституту перегляду судових рішень в адміністративному судочинстві України.

Виклад основного матеріалу. Уявляючи можливість оскарження судових рішень як невід'ємний атрибут сучасної, правової, демократичної держави, доречно вказати, що схожі правові інститути (у першу чергу аналоги апеляційного перегляду) існували й у більш ранні періоди історії розвитку держави та права в Україні. Поява можливості оскарження судових рішень до вищестоящего суду є предметом дискусій багатьох правників та істориків, кожен з яких обґрунтовує власне бачення точки відліку виникнення вказаного явища [1, с. 97].

Інстанційність має глибоке коріння. Разом із цим, на сьогодні відсутні достатні відомості про запозичення інституту інстанційності, що прямо пов'язано з відсутністю достовірних даних стосовно інституту оскарження та перегляду судових рішень. Проте відомо, що останні існували ще за часів Греції та Риму. А тому, якщо існували первинні прояви перегляду рішень, то, ймовірно, ці судові органи (утворення) були вже вищими інстанціями [2].

Разом із тим, серед розмаїття організаційних форм і судових процедур можна побачити певні закономірності, які дозволяють визначити наслідки функціонування судових органів, що діяли у стародавній, середньовічній, новій та новітній історії людства. Як влучно зазначив видатний російський вчений В.О. Ключевський, минуле цікавить нас не тому, що воно пройшло, а тому, що залишило по собі певні наслідки [3, с. 5]. Як вбачається, колишні форми, методи, способи, засоби здійснення правосуддя з тим або іншим ступенем коригування здатні забезпечити підвищення ефективності сучасних і майбутніх організаційно-правових форм судової системи. Тому, на наш погляд, саме у визначенні загальних і особливих закономірностей виникнення і розвитку інстанційної побудови судової системи полягає доцільність вивчення і дослідження історичного розвитку такого інституту, як перегляд судових рішень в адміністративному процесі [4, с. 73].

Якщо звернутися до робіт окремих дослідників інституту перегляду судових рішень в юридичному процесі (Степанова О.А., Нейсалова А.А.), то в них (дослідженнях) зроблено висновок про відсутність будь-якої можливості оскаржити рішення судді, адже були відсутні нормативні акти процесуального змісту, які почали з'являтися лише після 1649 р. [5; 6; 7].

У науково-історичній літературі вказано на існування зачатків перегляду судових рішень, а саме в таких правових документах, як «Руська правда», а в подальшому «Руська правда Ярославовичей» [8], Новгородська судова грамота 1471 р. [6], Судебник Івана Грозного (1497 р.) [8].

На теренах України з XV століття було закладено правові передумови для виникнення процедури оскарження судових рішень, які здійснювалися шляхом подання скарги на суддів та шляхом подання апеляцій. Прийняття Литовських статутів стало важливим кроком у генезисі судоустрійного та процесуального порядку оскарження й перегляду рішень суду. Історико-правове значення має Перший Литовський статут (1529 р.), що переважно складався з приписів збірника давньоруського права – «Руської правди», заснованого на звичаєвих традиціях, зокрема щодо процедури «пересуду» актів суду. Другий Статут (1566 р.) здебільшого складався з положень польських та німецьких правових актів (наприклад, «Саксонське зерцало», «Порядок прав міських» тощо), а III Статут (1588 р.), який став надбанням світової правової науки після підписання Люблінської унії 1569 р. та об'єднання Великого Князівства Литовського з Польською Короною, відзначився запровадженням ряду зарубіжних правових понять у кримінальному й цивільному праві. Так, найвищою судовою інстанцією періоду Литовсько-Руської держави залишається спочатку великий князь, а згодом – король. Виникнення нових судів закріплювалося у Литовських статутах [10; 11, с. 221; 12, с. 99–100].

У період розвитку та створення Запорізької Січі найвищою інстанцією виступав суд військової ради. Також рішення можна було оскаржити спочатку у курінному суді, згодом до військового судді, а потім до кошового отамана [13].

У пізні часи існування козацтва на території України інстанційний перегляд рішень мав інший порядок. Як пише С.П. Штелик, «за часів Богдана Хмельницького, коли під владою козаків була майже вся територія України, крім Галичини та Волині, козаки встановили власну форму правління: землі були поділені на 16 військових округів (полків), які, у свою чергу, поділялися на сотні. На верхівці цієї військово-адміністративної піраміди був гетьман. Полковники і сотники (сотські) були не тільки військовими, але й здійснювали адміністративну та судову владу. Численні владні функції гетьману допомагала здійснювати генеральна старшина, один з членів якої – генеральний суддя – видав судовими справами» [2].

На початку 40-х рр. XIX ст. в Україні остаточно закріплюється вплив російського законодавства і запроваджується нова система судоустрою. До цього періоду рецепція у вітчизняну правову систему спочатку норм німецького, а згодом і польського права, створила реальну можливість для подальшого розвитку інституту інстанційності та процедури оскарження рішень суду [2].

У першій половині XIX ст. майже всі українські землі перебували під владою Російської імперії, поза межами якої залишилися тільки Галичина, Буковина і Закарпаття. Загалом суспільно-політичний устрій і право України після ліквідації національної політичної автономії існували в контексті функціонування

різних правових систем, а власне судоустрій був позбавлений концептуальної єдності та законодавчо передбаченої організаційної структури [14].

Історичне значення судоустрійного реформування 1864 р. засвідчує докорінність змін і впорядкування існуючої системи судів. У цей час було започатковано діяльність триланкового судового устрою. Судова система поділялася на дві гілки: місцева юстиція у вигляді мирових судів і загальні судові місця. Законодавчі новели 1864 р. у сфері реформування системи судів дали поштовх для запровадження двох форм оскарження та перегляду судових рішень – апеляційної та касаційної [2].

Вивчення історичних джерел та літератури свідчить про те, що в Російській імперії адміністративні суди виникли лише на початку ХХ століття, хоча передумови їх зародження та становлення були закладені реформами, які проводилися при Петрі I, Судовою реформою 1864 р. [15, с. 21].

До середини ХІХ століття у Росії був накопичений теоретичний та правовий матеріал, який слугував підґрунтям створення адміністративної юстиції. Поштовхом для запровадження адміністративної юстиції були реформи 60–70 років ХІХ століття. Скасування кріпацтва також викликало проблему захисту прав та свобод звільнених кріпаків [15, с. 21].

Однак найбільшою подією, яку можна вважати підґрунтям створення правової, демократичної держави у Росії, було прийняття Тимчасовим урядом 30 травня 1917 року Закону про суди в адміністративних справах. За цим законом у Росії створювалася система адміністративних судів країни, в яку входили 1 департамент Сенату, єдиний вищий адміністративний суд країни, губернські адміністративні відділення окружних судів, адміністративні судді в повітах, які здійснювали свої функції одноосібно [16].

За часів радянської доби і включно до створення системи адміністративних судів України в нашій державі не існувало судової інстанції, в якій громадяни могли б оскаржити незаконні дії чи бездіяльність органів державної влади та їх посадових осіб. Системи оскарження рішень суб'єктів владних повноважень у судовому порядку не існувало.

Аналіз історичних джерел дозволяє зробити висновок, що судового порядку розгляду скарг у вищих органах адміністративної юстиції не було. Наприклад, скарги на постанови адміністративних установ повинні були передаватися до вищих інстанцій через ті нижчі інстанції, дії яких оскаржувалися. Так, скарги на розпорядження міністрів передавалися в 1-й Департамент Сенату тільки через дані міністерства. Слухання справи, як правило, відбувалося за участю представника зацікавленого міністерства (сторони), якому нарівні із судьями належало право вирішального голосу. Характерною рисою процесуальної діяльності органів адміністративної юстиції в дореволюційній Росії була велика кількість правил, регламентуючих порядок подання скарг до кожної з адміністративних установ нижчих інстанцій [17].

Однак, починаючи з ХІХ століття, для деяких категорій скарг існував змішаний судово-адміністративний порядок їх розгляду вищою адміністративною інстанцією. З прийняттям 26 грудня 1916 року закону «Про деякі

зміни порядку в провадження справами Департаментом Урядуючого Сенату» було запроваджено судовий порядок розгляду адміністративних справ цим Департаментом Сенату [18].

У 1923 р. Інститут радянського права в Україні розробив проект Положення про Верховний адміністративний суд і про обласні та губернські адміністративні суди республіки. Пункт 19 цього Положення передбачав підстави адміністративного позову:

- протиріччя змісту адміністративного акта законів;
- спотворення актом істотного змісту та мети закону;
- недодержання законної форми й порядку вчинення акту управління тощо [19].

Згодом, у 1927 році, було прийнято Адміністративний кодекс УРСР. Його не випадково називали винятком в історії новітнього адміністративного права. Ухвалення Адміністративного кодексу України стало значним кроком у розвитку адміністративного законодавства. Було запроваджено адміністративно-процесуальний порядок розгляду скарг на дії місцевих адміністративних органів. Проте й у цьому законодавчому акті не передбачалося судового оскарження, за винятком скарг на неправильне провадження опису, оцінки майна, призначеного на продаж у разі несплати необхідних платежів, а також неправильний розподіл отриманих від продажу майна сум [20; 21].

Еволюція інституту оскарження у правовій системі характеризується неоднорідністю. Як можливість задоволення власних, суб'єктивних інтересів, як засіб звернення уваги на їх порушення, оскарження має давнє коріння (від звичаїв до поступового перетворення його на правову категорію). У перших державних утвореннях інститут оскарження мав адміністративно-судовий характер. Нормативно-правове регулювання оскарження у вітчизняному законодавстві виникло у 1918 році і пройшло шлях від підзаконних нормативно-правових актів до окремих спеціальних законів, кодифікованих актів, конституційної регламентації. Для провадження у справах про адміністративні правопорушення характерна наявність адміністративного і контрольно-наглядового порядку оскарження рішень, дій / бездіяльності в адміністративно-деліктній сфері. Судовий порядок оскарження у цій сфері зазнавав найбільше змін [21, с. 172].

Про можливість оскарження у межах відповідальності за адміністративні проступки мова не йдеться. Адже становлення та зародження інституту адміністративної відповідальності відбувалося в Україні на початку ХХ століття у межах трансформації інституту кримінальної відповідальності.

Як пише В.К. Колпаков, визначення проступків як адміністративних пов'язано з процедурними особливостями застосування покарань по кримінальному законодавству Російської імперії. За загальним положенням каральна влада у Росії була сконцентрована у судах. Справи про малозначні злочини або проступки розглядали мирові судді. Але у 1889 році інститут мирових суддів було скасовано (вони залишилися лише у деяких великих містах, зокрема Москві, Санкт-Петербурзі, Одесі, Харкові) і судові функції у

значному обсязі переходять до адміністративних органів. Таким чином, малозначні злочини отримують назву адміністративних проступків (деліктів), як такі що були підвідомчі органам адміністративної влади [22, с. 117].

Правопорушення, що сьогодні в теорії, на практиці й у законодавстві розуміються як адміністративні правопорушення, у теорії, на практиці й у законодавстві дореволюційної Росії розумілися як маловажні злочини або проступки (поліцейські проступки, делікти).

Із входженням України як союзної республіки до складу СРСР починають розвиватися норми про адміністративну відповідальність та окремі процесуальні інститути притягнення до неї: постанова «Про надання адміністративним органам права вживати заходів адміністративного впливу за маловажні праволомства» (27.07.1927 р.), норми якої згодом увійшли до Адміністративного кодексу УРСР (12.10.1927 р.). Останній містив і окремий розділ, що регулював відносини по оскарженню дій місцевих адміністративних органів (р. XI) [23]. До суб'єктів звернення із скаргою належали: установи, організації й окремі особи, у тому числі й ті, чиї права не були безпосередньо порушені. Скарги мали подаватися до вищого адміністративного органу або органу, дії якого оскаржуються протягом місячного строку з моменту, коли заявнику стала відома оскаржувана дія. Водночас, незважаючи на те, що в Адміністративному кодексі вживається поняття «відповідальність», ним не передбачено судовий порядок розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також можливість оскарження рішень органів адміністративної юрисдикції, прийнятих у результаті того розгляду [25, с.73]. І такий стан речей не є випадковим.

Як зазначав А.Є. Єлістратов у своєму підручнику «Адміністративне право», радянське адміністративне право не має потреби у протиставленні органів адміністрації і судових інстанцій, яке є гарантією прав громадян у буржуазній державі. Робітникам і селянам у Союзі РСР такого ненадійного формально-правового притулку як поділ влади шукати не приходиться. В їх розпорядженні увесь державний апарат, з усіма його частинами і функціями [24].

Аналіз законодавчої діяльності в адміністративній сфері подальших років свідчить про те, що після втрати чинності Адміністративним кодексом УРСР, адміністративно-правові відносини розвивалися у двох напрямках: процедурному (прийняття Президією Верховної Ради СРСР у 1968 році Указу «Про порядок розгляду пропозицій, заяв і скарг громадян», який у 1980 році прийнято у новій редакції і який діяв в Україні зі змінами та доповненнями до прийняття у 1996 році Закону «Про звернення громадян») та деліктному (прийняття Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про адміністративні правопорушення (1980 р.) і Кодексу Української РСР про адміністративні правопорушення (1984 р.). До введення в дію Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про адміністративні правопорушення законодавство про адміністративну відповідальність охоплювало близько 500 нормативних актів, зокрема й іншого галузевого спрямування (наприклад, ЦПК України 1963 р. передбачав провадження у справах, що виника-

ють з адміністративно-правових відносин). Тому потреба в їх кодифікації була вкрай актуальною [25, с. 74].

Інститут оскарження у справах про адміністративні правопорушення (адміністративно-деліктному провадженні) нормативно закріпився з прийняттям Кодексу про адміністративні правопорушення 1984 року. Реалізація права на оскарження відбувалася завдяки можливості: по-перше, оскаржити адміністративне затримання, огляд і вилучення речей та документів (ст. 267 КУпАП в редакції 1984 р.) лише в адміністративному порядку – вищестоящому органу (вищестоящій посадовій особі) і контролюючому порядку – прокурору; по-друге, постанову по справі про адміністративне правопорушення оскаржити: 1) в адміністративному порядку – вищестоящому органу (вищестоящій посадовій особі) (ст. 287 КУпАП), в тому числі і завдяки протесту прокурора (ст.ст. 290, 297 КУпАП); 2) у судовому порядку – до районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду, рішення якого визнавалося остаточним (ст.ст. 287, 288 КУпАП) [25, с. 74].

Апеляційне оскарження постанов у справах про адміністративні правопорушення не було відомо адміністративно-деліктному провадженню майже до кінця 2008 року. Відсутність у правопорушника чи потерпілого можливості оскаржити постанову суду у справі про адміністративне правопорушення в юридичній літературі різних часів розцінювалося як юридичний нонсенс у світлі сучасних вимог щодо захисту прав людини, оскільки явно суперечило ідеї розширення правових гарантій особи в адміністративно-юрисдикційному процесі [26]. На необхідність внесення змін до КУпАП неодноразово вказували науковці і практики [27, с. 62]. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини також наголошувала на невідповідності вимогам сучасного судочинства Кодексу України про адміністративні правопорушення, зокрема, на відсутність у ньому механізму оскарження судових рішень у справах про адміністративні правопорушення [25].

Так, було прийнято зміни до ряду статей КУпАП, в тому числі й щодо оскарження постанов у справах про адміністративні правопорушення (№ 586-17 від 24.09.2008 р.) і виконано, таким чином, вимоги Конституції України, міжнародні договори, приведено й адміністративно-деліктну частину закону у відповідність зі стандартами Ради Європи у сфері демократії, верховенства права та прав людини. Крім того, ст. 294 та деякі інші положення КУпАП зазнали певних змін і у зв'язку із прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів», зокрема, встановлено винятки щодо постанови суду, прийнятої за результатами розгляду справи про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 185-3 «Прояв неповаги до суду» (у таких випадках постановою суду, в тому числі й за ст. 221-1 КУпАП, є остаточною і оскарженню не підлягає). А також передбачено, що постанови (рішення) інших органів адміністративної юрисдикції (ст. 288 КУпАП) оскаржуються (опротестовуються) як до вищестоящих органів (посадових осіб цих органів), так і до суду в порядку адміністративного судочинства, визначеного КАС України [25, с. 74].

Висновок. Аналіз витоків становлення та розвитку інстанційної системи

перегляду судових рішень в адміністративному процесі дозволяє зробити висновок, що сьогодні вже ні у кого не викликає сумнів те, що призначення інстанційної системи перегляду судових рішень – відновлення порушеного права, скасування незаконного судового акта. Скасувати судовий акт можна лише одним шляхом – перевірити його законність під час здійснення судового контролю.

Бібліографічні посилання

1. *Маринів В.І.* Історія інституту перегляду судових рішень в порядку апеляції і касації / Маринів В.І. // Юрист України. – № 1(26). – 2014. – С. 96–103.
2. *Штелик С.П.* Про окремі аспекти розвитку судових інстанцій на теренах України до судової реформи 1864 року / Штелик С.П. // Часопис Академії адвокатури України. – № 11 (2'2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aau.edu.ua/e-journal/2011-2/11sspr1r.pdf>
3. *Клеандров М.И.* Экономическое правосудие в России: прошлое, настоящее, будущее / М.И. Клеандров. – М., 2006.
4. *Москович Л.М.* Становлення та розвиток судових систем / Москович Л.М. // Вісник Вищої ради юстиції. – № 3. – 2010. – С. 73–81.
5. *Степанова Е.А.* Апелляция в России: историко-правовой аспект и перспективы развития : дис. ... канд. юрид. наук / Степанова Елена Анатольевна. – Екатеринбург, 1999.
6. *Нейсалова А.А.* Развитие законодательства о пересмотре судебных актов по гражданским делам: история и современность / Нейсалова А.А. // Российский судья. – 2010. – № 1. – С. 34–37.
7. *Грушевський М.С.* Історія України-Руси : в 11 т. / редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. – К., 1992. – Т. 2. – С. 38.
8. Памятник русского права. Вып. 2. – М., 1953.
9. *Падох Я.* Суди і судовий процес старої України / Падох Я.
10. Нарис історії. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Львів, 1990.
11. Історія держави і права України : підручник : у 2-х т. / за ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина. – К., 2000. – Т. 1.
12. *Іванов В.М.* Історія держави і права України : навчальний посібник / Іванов В.М. – К., 2003.
13. *Яворницький Д.І.* Історія запорізьких козаків : у 3 т. / редкол.: П.С.Сохань (відп. ред.) та ін. – К., 1990–1991. – Т.1. – С. 194–197.
14. Історія держави і права України : підручник : у 2-х ч. / А.Й. Рогожин, М.М. Страхов, В.Д. Гончаренко та ін.; за ред. А.Й. Рогожина. – К., 1996. – Ч. 1.
15. *Ульмер М. М.* Касаційне провадження в адміністративному судочинстві : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. / Ульмер М. М. – К., 2014.
16. *Рустамова С.М.* Административная юстиция в России в пореформенный период и в первые десятилетия 20 века: историко-правовой аспект / Рустамова С.М. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/30_NNM_2010/Pravo/71719.doc.htm
17. *Тарасов И.Т.* Лекции по полицейскому (административному) праву / Тарасов И.Т. – М., 1910. – Т. 2. – С. 240–241.
18. Собрание узаконений и распоряжений правительства. – 1917. – Отдел 1. – № 11. – Ст. 68.
19. *Мельник І.* Етапи становлення адміністративного судочинства в Україні / Мельник І. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10015.html>
20. Адміністративний кодекс УРСР. – К., 1934.

21. *Сорочко Є. О.* Інститут оскарження в адміністративно-деліктному процесі України : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07. / Сорочко Є. О. – К., 2012.
22. *Колпаков В. К.* Деліктний феномен в адміністративному праві України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Валерій Костянтинівч Колпаков. – К., 2006.
23. Адміністративний кодекс УРСР 1927 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
24. *Елистратов А. И.* Административное право / Елистратов А. И. – М.-Л., 1929.
25. *Сорочко Є.О.* Історичні аспекти формування і розвитку інституту оскарження в адміністративно-деліктному процесі / Сорочко Є.О. // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – № 1. – 2012.
26. *Короєд С. О.* Перегляд рішень суду в справах про адміністративні проступки / С. О. Короєд // Судова апеляція. – 2007. – № 3 (8). – С. 126.
27. *Голосніченко І. П.* Перспективні положення кодифікації норм правового інституту адміністративної відповідальності / І. П. Голосніченко // Право України. – 2007. – № 7. – С. 60–63.

Кайдашев Р.П. Исторические истоки становления и развития института пересмотра судебных решений в административном судопроизводстве Украины. Сделан анализ исторических источников, в которых содержатся сведения о становлении и развитии института пересмотра судебных решений в административном судопроизводстве Украины. Анализ истоков становления и развития инстанционной системы пересмотра судебных решений в административном процессе позволяет сделать вывод, что сегодня уже ни у кого не вызывает сомнения то, что назначение инстанционной системы пересмотра судебных решений – возобновление нарушенного права, отмена незаконного судебного акта.

Ключевые слова: административный процесс, административное судопроизводство, административный суд, судебное решение, пересмотр судебного решения.

Kaydashev R.P. Historical origins of of formation and development of the Institute of revision of judicial decisions in administrative proceedings in Ukraine. The article deals with the analysis of historical sources in that there is information about becoming and development of institute of revision of court decisions in the administrative rule-making of Ukraine. The analysis of becoming sources and development of the інстанційної system of revision of court decisions a conclusion allows in an administrative process to do, that today already for anybody that setting of revision of court decisions is proceeding in the broken right, abolition of illegal judicial act does not cause a doubt.

Abolishing a judicial act can only to one by a way - to check his legality during realization of judicial control.

Any modern civilized state it is sufficiently difficult to imagine without existence of institutes that provide possibility of appeal of court decisions. Amount of instances, that carry out a revision, procedural features of appeal, order of revision of decisions, possible results and other factors, something is differed depending on the specific of the legal system of the that or other state, however providing of possibility of appeal of court decision is the universally recognized legal standard. It should be noted that possibility of appeal of decisions of the first instance to the courts above is today perceived as an axiom. Next to it development of institute of appeal of court decisions passed the protracted and difficult way from the origin of idea about багатоступеневість of the judicial system to embodiment of her in one of basic principles of all judicial fields of law.

At the same time many-sided nature of this range of problems does her practically inexhaustible for scientific research. In particular, sufficiently the litigions and ambiguous is remained by the subjects of history of origin and development of інстанційної construction of courts.

By submitting possibility of appeal of court decisions as inalienable attribute of the

modern, legal, democratic state, appropriately to specify that alike legal institutes (in the first turn analogues of appellate revision) existed in more early periods of history of development of the state and right in Ukraine. Appearance of possibility of appeal of court decisions in a court above is the article of discussions of many legislators and historians, each of that grounds own vision in relation to the point of counting out of origin of the indicated phenomenon

Keywords: *administrative process, administrative rule-making, administrative court, court decision, judicial second thought.*

Надійшла до редакції 14.12.2015

Кацуба Р.М.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.951

ОКРЕМІ НАПРЯМКИ ОПТИМІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ МІНІСТЕРСТВА МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

Розглянуто окремі напрямки оптимізації діяльності Міністерства молоді та спорту України в сучасний період. Акцентовано увагу на необхідності удосконалення внутрішньоорганізаційного блоку діяльності Міністерства молоді та спорту України в контексті європейської інтеграції України.

Ключові слова: Міністерство молоді та спорту України, діяльність, спорт, оптимізація, європейська інтеграція, вектори удосконалення.

Постановка проблеми. Європейські прагнення України починають відлік з 2007 року, коли на Саміті Україна – Європейський Союз (далі – ЄС) було прийнято рішення про підготовку нової угоди про асоціацію замість старих домовленостей про партнерство і співробітництво. Право на вільний вибір майбутнього держави виборюється українським народом у період Революції Гідності та триваючого протистояння збройній агресії Російської Федерації. Підсумком сталого курсу на євроінтеграцію стала синхронна ратифікація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС 16 вересня 2014 року.

Зобов'язання, що були взяті Україною, вимагають глибинних реформ у багатьох сферах. Оновлення потребують як національне законодавство, так і фундаментальні засади функціонування органів публічної адміністрації.

Беззаперечно, важливою складовою суспільного життя в Україні є спортивна сфера. Закріплення статтею 49 Конституції України [1] тези, що держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, лише декларує відповідний обов'язок, у той час як саме від суб'єктів публічного адміністрування у цій сфері залежить організація і практичне втілення якісно нових стандартів забезпечення спортивних прав людини.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженнями публічного адміністрування у сфері фізичної культури і спорту та розвитком вітчизняного спортивного права займалися В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, Г.Ю. Бордюгова, Г.М. Гніздовська, О.О. Євсєєва, Л.І. Заїченко, О.А. Костюченко, О.А. Моргунов, Ю.М. Репкіна, Н.Г. Ярова та багато інших. Разом з тим триваючі реорганізаційні процеси у спортивній сфері інтенсифікують нові наукові дослідження, предметом яких є вдосконалення адміністрування сферою спорту в контексті євроінтеграційних прагнень України. Серед актуальних питань важливе місце займає дослідження напрямків оптимізації діяльності Міністерства молоді та спорту України.

Метою статті є визначення і характеристика окремих напрямків оптимізації діяльності Міністерства молоді та спорту України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 1 Міжнародної хартиї фізичного виховання та спорту, заняття фізичним вихованням та спортом є основним правом кожної людини [2].

Н.С. Сітнікова звертає увагу, що основними причинами, що гальмують розвиток спорту в Україні, є такі: 1) недосконала нормативно-правова база; 2) відсутність необхідної інфраструктури для проведення міжнародних спортивних змагань; 3) відсутність уніфікованих правил функціонування спортивних організацій тощо [3, с. 87].

У свою чергу, Міністерство молоді та спорту України (далі – Мінмолодьспорт) є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у молодіжній сфері, сфері фізичної культури і спорту [4].

Згідно з Положенням про Мінмолодьспорт, основними завданнями Міністерства є забезпечення формування та реалізація державної політики у молодіжній сфері, сфері фізичної культури і спорту, участь у формуванні та реалізація в межах повноважень, передбачених законом, державної політики у сфері волонтерської діяльності [4].

Таким чином, можна спостерігати своєрідну тріаду основних завдань, покладених на вищезгадану інституцію. Причому завдання із забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері волонтерської діяльності здійснюється в межах Закону України «Про волонтерську діяльність» [5].

Щодо функцій Мінмолодьспорту, варто зауважити, що багатопрофільність Міністерства (молодь, фізична культура і спорт, волонтерство) обумовлює значну кількість функцій, з яких 49 – спрямовано на виконання покладених на нього завдань і 5 – безпосередньо торкаються організації діяльності Міністерства [4].

Відповідно до теми статті, акцент у дослідженні буде зроблено на окремих напрямках оптимізації діяльності Мінмолодьспорту, а саме: на адмініструванні у сфері фізичної культури і спорту в Україні.

Значним кроком, що стосується трансформації функціонування Мінмолодьспорту у спортивній сфері, вбачається презентація дорожньої карти і Концепції реформування спорту в Україні на період 2014–2016 років. Голов-

ними завданнями реформи визначено такі: 1. Євроінтеграція. Розширення співробітництва із міжнародними організаціями, розвиток європейського виміру у спорті. Це також сприятиме євроінтеграції України в цілому; 2. Конкуренція за правилами. Спорт стає основою для формування та підтримки в суспільстві навичок чесної конкуренції за правилами; 3. Деретуляція і розбудова недержавного сектора країни шляхом повернення функцій управління спортом інституціям громадянського суспільства [6].

Реформою визначено чотири ключових напрямки: 1) спорт вищих досягнень; 2) масовий спорт; 3) спорт у системі освіти; 4) спортивна інфраструктура [7].

Водночас у змісті Концепції ми не знайшли простої і зрозумілої аргументації того, як саме зміниться роль Мінмолодьспорту в управлінні спортом внаслідок впровадження зазначеної реформи. Вважаємо, що концепт децентралізації адміністрування у сфері спорту доцільно було б зробити шляхом порівняння старої системи управління із пропонованими новаціями. Це дало б можливість бачити не прогнозовані результати, сподівання і очікування, а чітку картину переформатування владних повноважень.

Загалом діяльність Мінмолодьспорту, як і будь-якого іншого центрального органу виконавчої влади, можна поділити на два блоки: зовнішньоорганізаційний та внутрішньоорганізаційний. Обидва з них є надзвичайно змістовними, так як включають багато векторів функціонування Міністерства. Ми пропонуємо детально охарактеризувати вектори оптимізації внутрішньоорганізаційної діяльності Мінмолодьспорту в контексті європейської інтеграції України. Власна позиція обумовлюється тим, що внутрішньоорганізаційна діяльність Мінмолодьспорту має бути приведена у відповідність до європейських стандартів, а вже потім мають починатися новації щодо адміністрування цією сферою.

Ключовими напрямками нами визначено такі: а) структура; б) прозорість; в) звітність; г) впровадження електронного урядування; г) робота офіційного Інтернет-ресурсу.

Структура Мінмолодьспорту має такі складові: Керівництво; Патронатна служба; Відділ забезпечення роботи керівництва; Департамент молодіжної політики; Департамент олімпійського спорту; Департамент фізичної культури та неолімпійських видів спорту; Фінансово-економічне управління; Управління розвитку спортивної інфраструктури; Юридичне управління; Управління роботи з персоналом; Управління організаційної роботи та планування; Відділ контролю, діловодства та звернень громадян; Відділ бухгалтерського обліку та звітності; Відділ міжнародного співробітництва та європейської інтеграції; Відділ взаємодії з громадськістю та засобами масової інформації; Сектор внутрішнього аудиту; Сектор національно-патріотичного виховання; Головний спеціаліст з антикорупційних питань; Головний спеціаліст з режимно-секретної роботи; Головний спеціаліст з мобілізаційної роботи [8]. Загалом 20 структурних складових. Для порівняння, аналогічний центральний орган у Республіці Польща, Міністерство спорту і туризму, об'єднує в своєму складі всього 13 департаментів і бюро [9]. Виникає питання про можливість і доцільність оптимізації структурних елементів Мінмо-

лодьспорту.

Прозорість є другим, визначеним нами напрямком. Мінмолодьспорту не досить вдало реалізує презентацію власної внутрішньої діяльності. Так, на офіційному Інтернет-джерелі як позитивне слід зазначити інформацію про електронні торги, публічну інформацію та оприлюднення декларацій про доходи керівництва. З іншого боку, незважаючи на Закон України «Про запобігання корупції», відповідний розділ має застарілу назву «Боротьба з корупцією» та не відображає актуальну інформацію на теперішній час. Як негативне, слід зазначити також відсутність інформації про структурні підрозділи Міністерства (відсутні посилання, інформація про штат і контакти), профспілку, адміністративні послуги (зокрема, послуги для громадян України) та реєстри. Окремо зауважимо, що в розділі «Робота з персоналом» порожня комірка інформації для відома [8]. В цілому можна оцінити прозорість діяльності Мінмолодьспорту як задовільну.

Наступним напрямком є впровадження електронного урядування. Зауважимо, що дана новація в діяльності Мінмолодьспорту взагалі не розкрита. Відповідні розділи не містять інформації взагалі [8]. Судячи з аналізу службової документації Міністерства, вказаний напрямок внутрішньоорганізаційної діяльності є практично невідпрацьованим.

Що стосується роботи офіційного Інтернет-ресурсу, варто зауважити на складності мапи сайту для сприйняття та декларативності представленої в ньому інформації. Ми переконані, що сьогодні органи публічного адміністрування (зокрема, Мінмолодьспорт) мають надавати громадянам можливість бачити конкретні кроки по впровадженню реформ, через що масив зайвої інформації з сайту доцільно видалити. Цікавими для більшості громадян є конкретні відомості про фінансову звітність, спортивні споруди, а європейська інтеграція саме у сфері спорту має бути представлена ширше.

О.А. Ніколаєв вдало підкреслює, що нині триває перехід від централізованої моделі управління фізичною культурою і спортом до нових, децентралізованих і демократичних механізмів взаємодії з державними, громадськими і комерційними організаціями. Це потребує вдосконалення державного регулювання розвитку фізкультурно-спортивного руху на регіональному рівні, посилення координації роботи фізкультурних організацій різного профілю і різних форм власності, формування регіональних програм розвитку фізичної культури і спорту, підвищення ефективності підприємницької діяльності фізкультурно-оздоровчих організацій у регіонах [10, с. 58].

Зауважимо, що проблемних питань, які вимагають невідкладного розв'язання, багато як у самій спортивній сфері, так у діяльності ключового суб'єкта владних повноважень – Мінмолодьспорту. Вирішення питань, що торкаються нормативної і організаційної складових, являє собою ґрунтовну комплексну діяльність. Очевидно, що оптимізація управлінської діяльності Міністерства не є можливою без його внутрішнього оновлення та реорганізації. Ми переконані, що без зміни сутності не зміниться і зовнішня організаційна діяльність цього органу. Вважаємо також, що зважена державна полі-

тика в сукупності із запозиченням передового європейського досвіду з адміністрування спортивною сферою дозволять покращити ситуацію вже найближчим часом.

Висновки. Таким чином, розглянувши окремі складові внутрішньоорганізаційного блоку діяльності Мінмолодьспорту, можна вести мову про такі напрямки оптимізації його діяльності в контексті інтеграції України до ЄС.

1. Оптимізація діяльності Мінмолодьспорту шляхом скорочення і реформатування його багатовекторності. Цілком імовірним є визначення сферами адміністрування Міністерства такі: фізичне виховання, спорт та туризм. Туризм є сферою, близькою до спорту, тоді як роботу з молоддю слід включити до відання іншого центрального органу виконавчої влади.

2. Вимагає оптимізації структура Мінмолодьспорту шляхом аналізу роботи кожного структурного елемента, де визначальним критерієм слугуватиме ефективність функціонування цього підрозділу. Скорочення витрат на центральному апараті Міністерства дозволить перерозподілити кошти за напрямками в найбільш проблемні підрозділи і установи Мінмолодьспорту на місцях.

3. Європейська інтеграція полягає не у «сліпому» копіюванні і розміщенні на Інтернет-ресурсах основоположних нормативно-правових актів. Це, насамперед, зміна світогляду у взаємовідносинах держави і людини. Відтак, суттєвої оптимізації вимагає робота із впровадження електронного документообігу, створення заявлених у відомчих нормативних актах електронних реєстрів та вчасного подання звітних даних про усі напрямки роботи Міністерства в електронному форматі.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Міжнародна хартія фізичного виховання та спорту від 21.11.1978 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_350/print1399802605102489.
3. Сітнікова Н.С. Методи та механізми правового регулювання як специфічний спосіб владного впливу держави на розвиток олімпійського руху України / Н.С. Сітнікова // Держава та регіони. Серія «Державне управління». – 2013. – № 3 (43). – С. 83–90.
4. Про затвердження Положення про Міністерство молоді та спорту України : Постанова Кабінету Міністрів від 2 липня 2014 року № 220 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 54. – Ст. 1447.
5. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19 квітня 2011 року № 3236-VI // ВВР України. – 2011. – № 42. – Ст. 435.
6. У Мінмолодьспорту презентували Концепцію реформування сфери спорту в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/material/15790>.
7. Реформа спорту. Дорожня карта і Концепція реформи. 2014–2016 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dsmsu.gov.ua/media/2014/12/01/14/Presentation_reforma_UKR.pdf.
8. Офіційний сайт Міністерства молоді та спорту України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/material/16393>.
9. Oficjalna strona Ministerstwa Sportu i Turystyki Rzeczypospolitej Polskiej [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.msport.gov.pl>.
10. Ніколаєв О.А. Роль держави у розвитку фізичної культури і спорту / О.А. Ніколаєв [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/j->

Кацуба Р. Н. Отдельные направления оптимизации деятельности Министерства молодежи и спорта Украины. Рассмотрены отдельные направления оптимизации деятельности Министерства молодежи и спорта Украины в современный период. Акцентируется внимание на необходимости усовершенствования внутриорганизационного блока деятельности Министерства молодежи и спорта Украины в контексте европейской интеграции Украины.

Ключевые слова: Министерство молодежи и спорта Украины, деятельность, спорт, оптимизация, европейская интеграция, векторы усовершенствования.

Katsuba R.M. Some optimization directions of the ministry of youth and sports of Ukraine. The article deals with some optimization directions of the Ministry of Youth and Sports of Ukraine in the modern period. Focused on the necessity to improve the intra organizational unit of the Ministry of Youth and Sports of Ukraine in the context of Ukraine's European integration.

Ministry of Youth and Sports activities, like any other central body of executive power may be divided into two parts: intra organizational and external organizational units. Key directions of internal organizational activities are: a) structure; b) transparency; c) reporting; d) implementation of e-governance; e) the work of the official Internet resource.

Optimization of administrative activity of the Ministry is not possible without internal upgrades and reorganization. We are convinced that without changing the essence will not change and external organizational activities of this institution. Also we believe that a balanced national policy in conjunction with the borrowing of European experience about administration of the sports spheres, will be improve situation soon.

Keywords: Ministry of Youth and Sports of Ukraine, activities, sports, optimization, European integration, the vectors of improvement.

Надійшла до редакції 05.11.2015

Мінаєва О. М.

кандидат юридичних наук
(Харківський апеляційний
адміністративний суд)

УДК 347.73

ПОДАТКОВИЙ МОНІТОРИНГ ЯК СПЕЦИФІЧНА ФОРМА ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ: ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД

Досліджено зміст процедурних особливостей та порядок здійснення податкового моніторингу, які відображають його специфіку та особливості правової природи. Наголошено, що тенденції розвитку та удосконалення правових механізмів податкового регулювання не виключають того, що податковий моніторинг найближчим часом може перетворитися в обов'язкову форму податкового контролю, що є найбільш імовірним для великих платників податків. Досліджено питання загальнотеоретичного та практичного значення, здійснено критичний аналіз стану правового регулювання та практики проведення податкового моніторингу в Російській Федерації.

Ключові слова: податковий контроль, податковий моніторинг, платник податків, податкові перевірки, контролюючий орган.

Постановка проблеми. У зв'язку з постійними законодавчими транс-

формаціями вітчизняного податкового законодавства та поступовою активізацією підприємницької діяльності неабиякої актуальності набувають питання, що пов'язані з науково-компаративістичним дослідженням процедурних особливостей здійснення податкового моніторингу як специфічної форми податкового контролю. Особливої уваги заслуговують дослідження якісних рис процедурних аспектів проведення податкових моніторингів у Російській Федерації. Об'єкти дослідження були детерміновані, виходячи з характерної специфіки, що притаманна процедурам проведення податкових моніторингів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вченими неодноразово робилися спроби здійснення поглибленого науково-компаративістичного дослідження особливостей змісту та специфіки проведення процедур податкового моніторингу як специфічної форми податкового контролю в Російській Федерації. Зокрема, у своїх працях значну увагу цьому питанню приділяли А. В. Борисенкова, А. Ю. Грінченко, О. О. Куришко, І. В. Лещух, М. І. Мельник, І. В. Ткаченко та ін.

Метою нашого дослідження є здійснення науково-компаративістичного аналізу стану правового регулювання та практики проведення податкового моніторингу як специфічної форми податкового контролю в Російській Федерації.

Виклад основного матеріалу. Відносини податкового контролю поєднують дві суперечливі тенденції. З одного боку, йдеться про сталі конструкції аналізу діяльності зобов'язаних осіб та можливості реалізації повноважень контролюючих органів. Це обумовлює ясність та пристосування до певних правил поведінки зобов'язаними особами при справлянні податкового обов'язку. В той же час таке становище закладає підстави обмеження свавілля контролюючих органів. З іншого боку, плинність та гнучкість податкових відносин, внесення принципів змін при реформуванні податкової системи вимагає руйнування сталих традицій та правил. Саме це обумовлює пошук нових форм контролюючої дії. При цьому важливо мати на увазі, що такий пошук має бути орієнтований не на ускладнення вже існуючих форм контролю, а на узгодження публічних та приватних інтересів, досягнення балансу в зацікавленості органів податкового контролю та платників податків.

Особливістю податкового моніторингу є поточний характер контролюючих дій. Якщо дії контролюючих органів у ході податкових перевірок мають спрямованість на співставлення підсумкових, звітних показників діяльності платника із тими, які містяться у первинній документації або знаходяться в розпорядженні контролюючих органів, то податковий моніторинг передбачає дослідження поточної діяльності платника та співставлення її із чинним податковим законодавством.

Точність та своєчасність виконання податкового обов'язку, правильність розрахунку податкового зобов'язання досліджується в режимі реального часу шляхом: а) запиту документів; б) доступу до внутрішніх баз даних платника [1, с. 33–39]. Запит документів передбачає надання певної інформації, пояснень як платниками, так і особами, що здійснюють контролюючі дії.

В цих умовах представники контролюючих органів можуть висловлювати думки стосовно конкретної оцінки тієї чи іншої дії платника з метою оподаткування. Показово, що подібні думки дорівнюють до офіційних роз'яснень, що звільняє платника від фінансових санкцій: нарахування штрафу та пені. Ця ситуація не змінюється, навіть якщо в майбутньому з'ясується помилковість висновку представника контролюючого органу, який міститься в такому роз'ясненні.

Стосовно подібної процедури треба все-таки більш предметно визначитися з двома обставинами: а) подібні роз'яснення є правом чи обов'язком представників контролюючого органу; б) які наслідки спричиняє подібний висновок. Стосовно першого принциповим є, на наш погляд, запит або інша форма ініціативи стосовно такого роз'яснення з боку зобов'язаної особи. Саме він має бути юридичним фактом, який породжує в подальшому обов'язок контролюючого органу надати подібний висновок. Щодо наслідків, то для платника ситуація є більш-менш зрозумілою, тоді як залишаються питання наслідків для представника контролюючого органу. По-перше, які наслідки можуть відбуватися при відмові в наданні такого висновку при відповідному запиті платника. По-друге, чи встановлена (та чи має встановлюватися) відповідальність представника контролюючого органу, який надав помилковий висновок, що призвів до недоотримання коштів бюджетом або незаконного стягнення коштів платника. На наш погляд, при певній ініціативі платника з надання подібного висновку це має автоматично передбачати обов'язок контролюючого органу щодо його надання. До того ж наслідки помилок у наданні такого висновку, безумовно, мають торкатися і особи, яка помилилася. Перспективним може бути певний відсоток при побудові конструкцій солідарної відповідальності.

Юридичним фактом, який породжує проведення податкового моніторингу, є заява платника податку. При цьому хотілося б звернути увагу на збереження принципової об'єктивно необхідної конструкції в запровадженні змін щодо регулювання податкових відносин. Заява платника має надаватися не пізніше 1 липня року, що передує року здійснення податкового моніторингу. Тобто чітко закріплюється піврічний термін запізнення надання заяви та набуття чинності режиму реалізації цієї форми податкового контролю. Таке запізнення (враховуючи те, що застосовувати податковий моніторинг можна лише до великих платників податків) об'єктивно обумовлює можливість пристосуватися та скоригувати за півроку як можливості бюджету, так і поведінку платників. Подібний припис повною мірою збігається з таким традиційним принципом оподаткування, який закріплено майже усіма податковими законодавствами, як принцип стабільності [3, ст. 4].

Тенденція розвитку податкового регулювання не виключає і того, що податковий моніторинг найближчим часом може перетворитися в обов'язкову форму податкового контролю, найбільш імовірно це для великих платників податків [1, с. 34].

У 2015 році можливість застосування такої форми узгодження позицій

суб'єкта владних повноважень та зобов'язаної особи, використання відповідних контролюючих дій стосувалося лише великих платників податків, які відповідали певним критеріям [2, п. п. 1.3 п. 3 ст. 105.26]. На підставі цих критеріїв формується уявлення про: а) розмір підприємства (сукупна вартість активів за даними бухгалтерської (фінансової) звітності за календарний рік, що передує року, коли надано заяву, складає не менше 3 млрд. руб.); б) результати господарської діяльності (сумарний обсяг доходів за даними бухгалтерської (фінансової) звітності за календарний рік, що передує року, коли надано заяву, складає не менше 3 млрд. руб.); в) сукупна сума податків (має складати не менше 300 млн. руб.).

Для використання цієї форми податкового контролю разом із заявою платник має надати до контролюючого органу проект регламенту інформаційної взаємодії з контролюючим органом (сукупність документально оформлених правил взаємовідносин з контролюючим органом, яка охоплює порядок надання та обліку документів; детальні відомості про податковий облік; інформація про внутрішній контроль за виконанням податкового обов'язку); відомості про прямих чи непрямих учасників компанії (лише у випадку, якщо їх частка перевищує 25 %); облікову політику підприємства (з метою оподаткування), яка буде здійснюватися в поточному році. Рішення про проведення податкового моніторингу має бути прийнято контролюючим органом не пізніше 1 жовтня року, що передує заявленому для контролю. Термін дії подібного рішення охоплює період з 1 жовтня до 1 жовтня наступного року і триває один календарний рік. Важливо звернути увагу саме на необхідність прийняття рішення, яким може бути як згода на проведення податкового моніторингу, так і відмова. Принциповим моментом стосовно цього, на наш погляд, є те, що при відмові у платника з'являються об'єктивні підстави оскарження такого рішення в суді при наявності документальних свідчень відмови.

Якщо порівнювати податковий моніторинг з якою-небудь формою податкових перевірок, то зрозуміло, що найбільша кількість схожих рис у нього виникає саме з камеральною перевіркою. В обох випадках перевірка показників діяльності платника податку у зв'язку з оподаткуванням здійснюється за місцем знаходження податкового органу. В той же час, на відміну від камеральної перевірки, яка має підсумковий, звітний характер, податковий моніторинг передбачає сукупність поточних дій. Основними методами реалізації податкового моніторингу виступають запит та дослідження документів, пояснень і т.д. При цьому у податкового органу виникає право запиту платника стосовно надання пояснень, якщо в ході податкового моніторингу виявилися помилки, розбіжності в документах. У випадку обґрунтованих пояснень позиція платника береться до уваги без наслідків для нього. Якщо ж платник не надає обґрунтованих пояснень або не надає їх взагалі, особами, які здійснюють податковий моніторинг, складається мотивована думка.

Мотивована думка виражає офіційну позицію контролюючого органу щодо конкретних обставин розрахунку та визначення суми податку. Передбачено дві можливості отримання такої мотивованої думки. По-перше, по запиту

контролюючого органу, якщо в документах та відомостях, наданих платником, виявлено розбіжності та помилки. По-друге, по запиту платника. В цьому випадку, мабуть, точніше казати не про запит, а про позицію чи оцінку платником тієї чи іншої ситуації, бо безпосередній запит має містити і обґрунтовану позицію платника щодо оцінки цієї ситуації. Саме цю позицію платника досліджує, оцінює обґрунтованість та робить висновок податковий орган.

З'ясувавши позицію контролюючого органу, яка міститься у мотивованому рішенні, платник може погодитися чи оскаржити її. В обох випадках дії платника мають повідомчий характер. Якщо платник погоджується з позицією податкового органу та не заперечує її, то він має надати документальне підтвердження внесення в облік необхідних змін, які випливають із позиції контролюючого органу. При незгоді з положеннями, що містяться у мотивованій думці, платник має можливість оскаржити ці висновки та надати розбіжності. Показово, що в цьому випадку оцінка позиції платника потрапляє відразу на вищий щабель органів, які контролюють сплату податків та зборів, оминаючи проміжні рівні побудови ієрархії контролюючих органів. Узгоджувальна процедура відбувається на цьому рівні у присутності платника та представників контролюючого органу, який безпосередньо прийняв таке мотивоване рішення [2, ст. 105.31].

Складно однозначно ставитися до такої конструкції. З одного боку, вона свідчить про надважливе значення, яке приділяється погоджувальним процедурам у межах податкового моніторингу. З іншого – виникає багато питань та сумнівів стосовно логічності виділення арбітра щодо позицій платника та контролюючого органу. Фактично йдеться про те, що спір між платником та суб'єктом владних повноважень вирішує суб'єкт владних повноважень. Так, безумовно, це різні щаблі в організаційно-правовій конструкції цих органів. Стороною спору виступає орган найнижчого рівня, тоді як контролюючий орган вищого рівня виносить остаточне рішення в цьому спорі. Наслідками розгляду спірної мотивованої думки може бути прийняття двох висновків: залишення такого рішення без змін та зміна мотивованої думки. При цьому нова мотивована думка за підсумками розв'язання спору не може бути прийнята. Проблемним у цій ситуації залишається питання характеру змін мотивованої думки. Зміни можуть бути як на користь однієї, так і іншої сторони спору.

Завершення податкового моніторингу, на відміну від інших форм податкового контролю, не передбачає оформлення будь-яких актів чи підсумкових документів. У той же час протягом двох місяців після завершення податкового моніторингу податковий орган має повідомити платника про невиконання ним мотивованої думки контролюючого органу чи відсутність такої. Підстави дострокового припинення процедури податкового моніторингу закріплюються вичерпним переліком випадків [2, ст. 105.28]. До них належать: невиконання регламенту інформаційної взаємодії; виявлення факту надання платником недостовірної інформації; систематичне (два і більше разів) ненадання документів та пояснень у ході здійснення податкового моніторингу.

Мабуть головною позитивною обставиною, яка приваблює платників

застосовувати режим податкового моніторингу, є певне періодичне звільнення від податкових перевірок. За підсумками податкового моніторингу встановлюється заборона проведення податкових перевірок за цей же період. У той же час проведення податкового моніторингу не виключає ні камеральної, ні виїзної податкової перевірки. При цьому треба чітко уявляти, що обставини, які будуть вимагати камеральної чи виїзної перевірки, фактично пов'язані із податковими правопорушеннями. Стосовно камеральної перевірки це: надання декларації пізніше 1 липня року, наступного за періодом моніторингу; надання декларації із бюджетним відшкодуванням з ПДВ чи акцизу; надання уточненої декларації; дострокове припинення податкового моніторингу [2, п. 1.1. ст. 88]. Виїзна податкова перевірка обумовлюється: перевіркою вищого контролюючого органу за діяльністю нижчого; достроковим припиненням податкового моніторингу; невиконанням платником мотивованої думки; наданням уточненої декларації за період податкового моніторингу, в якій зменшено суму податку [2, п. 5.1. ст. 89].

Висновки. Отже, однією із нетрадиційних форм податкового контролю, досвід використання якого накопичено в інших країнах, є податковий моніторинг. Межа 2015–2016 років характеризується запровадженням такого механізму в податковому регулюванні в Російській Федерації [4, розділ V.2]. Першою принциповою особливістю податкового моніторингу є поточний характер контролюючих дій. Якщо дії контролюючих органів у ході податкових перевірок мають спрямованість на співставлення підсумкових, звітних показників діяльності платника із тими, які містяться у первинній документації або знаходяться в розпорядженні контролюючих органів, то податковий моніторинг передбачає дослідження поточної діяльності платника та співставлення її із чинним податковим законодавством.

Другою принциповою особливістю податкового моніторингу є його певна схожість із аудиторським контролем. Роблячи такий висновок, ми виходимо з того, що податковий моніторинг є формою податкового контролю, який виникає за ініціативою платника податку. Тобто здійснюється на добровільних засадах. Це саме характеризує і аудиторський контроль (за винятком випадків, коли проведення аудиторського контролю має обов'язковий характер).

Бібліографічні посилання

1. Дуюнов А.Г. Налоговый мониторинг как новая форма контроля / А.Г. Дуюнов // Налоговед. – 2015. – № 2. – С. 33–39.
2. Налоговый Кодекс Российской Федерации (часть первая) от 31 июля 1998 года № 146-ФЗ // Собрание законодательства РФ. – 2000. – № 32. – Ст. 3340.
3. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-IV // ВВР України. – 2011. – №13–14, № 15–16, № 17. – Ст. 112.
4. О внесении изменений в часть первую Налогового кодекса Российской Федерации : Федеральный Закон / Раздел V.2 «Налоговый контроль в форме налогового мониторинга» от 04.11.2014 № 348-ФЗ.

Минаева О. М. Налоговый мониторинг как специфическая форма налогового контроля: зарубежный опыт. Исследовано содержание процедурных особенностей и

порядок осуществления налогового мониторинга, которые отражают его специфику и особенности правовой природы. Отмечено, что тенденции развития и совершенствования правовых механизмов налогового регулирования не исключают того, что налоговый мониторинг в ближайшее время может превратиться в обязательную форму налогового контроля, что является наиболее вероятным для крупных налогоплательщиков. Исследованы вопросы общетеоретического и практического значения, осуществлен критический анализ состояния правового регулирования и практики проведения налогового мониторинга в Российской Федерации.

Ключевые слова: *налоговый контроль, налоговый мониторинг, налогоплательщик, налоговые проверки, контролирующий орган.*

Minayeva O. M. Tax monitoring as a specific form of tax control: foreign experience.

The article investigates the content of procedural characteristics and procedure of implementation of tax monitoring, which reflect its specific character and peculiarities of the legal nature. The author notes that trends in the development and improvement of legal mechanisms of tax regulation do not exclude that tax monitoring may soon become a mandatory form of tax control, what is the most likely for large tax payers. The article examines the issues of theoretical and practical importance, critical analysis, legal regulation and practice of carrying out of tax control in the Russian Federation.

Draws attention to the fact that the relationship of tax control combines two contradictory trends. On the one hand, we are talking about steel design analysis of the activities of obligated persons and the possibility of realization of powers of Supervisory authorities. This leads to clarity and adjust to certain rules of conduct obligated parties when collecting a tax debt. At the same time, this situation forms the basis of limitation of arbitrariness of controlling authorities. On the other hand, the fluidity and flexibility of tax relations, the fundamental amending in reforming the tax system requires the destruction of established traditions and rules. It also causes the search for new forms of regulatory action. It is important to keep in mind that the search should be focused not on the sophistication of existing forms of control, and to harmonize public and private interests, the balance in the interest of tax control bodies and tax payers.

It is noted that the end of the fiscal monitoring unlike other forms of tax control does not provide for execution of any acts or outcomes. At the same time within two months after the end of the tax monitoring a tax authority shall notify the taxpayer of default they reasoned opinion of the Supervisory authority, or lack thereof. Grounds of early termination of tax monitoring fixed exhaustive list of cases. These include: failure to follow the rules of information interaction; determine whether the taxpayer is providing unreliable information; systematic (two and more times) failure to submit documents and explanations in the implementation of tax monitoring. It is noted that the main positive factor that attracts taxpayers to apply the tax monitoring regime is a specific exemption from periodic tax audits. For the tax monitoring imposes a ban on carrying out tax audits for the same period. At the same time, the conduct of tax monitoring does not exclude any of the Desk or field tax audit. It should be clear that the circumstances that will require a Desk or field audit are actually related to tax offences.

Keywords: *tax control, tax monitoring, tax payer, tax audit, the supervisory authority.*

Надійшла до редакції 02.12.2015

Ганєв А. Е.
аспірант

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.951

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРЕДСТАВНИЦТВА ПРОКУРОРОМ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯНИНА АБО ДЕРЖАВИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДІ

Визначено правові засади реалізації представницької функції прокуратури в адміністративному судочинстві. З'ясовано вади законодавчого визначення підстав, форм та порядку реалізації представницької функції прокуратури в адміністративному судочинстві, висловлено пропозиції щодо їх перспективного усунення.

Ключові слова: адміністративне судочинство, адміністративний суд, прокуратура, представницька функція прокуратури в адміністративному процесі, правові засади її реалізації.

Постановка проблеми. Системні зміни, які відбуваються в державі, пов'язані з переорієнтацією діяльності органів виконавчої влади з виключно управлінської діяльності на обслуговуючу діяльність та діяльність ефективного публічного менеджера в тій чи іншій сфері суспільного життя, безпосередньо стосуються структурних та функціональних змін в інституті прокуратури. Прокуратура з наглядового органу поступово має перетворитися в орган, який має здійснювати представництво інтересів громадянина або держави в суді, що полягає у здійсненні процесуальних та інших дій, спрямованих на захист інтересів громадянина або держави, у випадках та порядку, встановлених законом, як це визначено у статті 23 Закону «Про прокуратуру», прийнятого 16 липня 2015 року. В адміністративному судочинстві, під час розгляду та вирішення адміністративних справ, представницька функція прокуратури здійснюється у двох формах: 1) представництва інтересів громадянина (громадянина України, іноземця або особи без громадянства) у випадках, якщо така особа неспроможна самотійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, неієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист; 2) представництва законних інтересів держави у разі порушення або загрози порушення інтересів держави, якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесено відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу.

Таким чином, законодавчо визначені представницькі функції прокуратури в судовому процесі в цілому зумовлюють необхідність дослідження механізму реалізації представницької функції прокуратури в адміністративному

процесі, зокрема, як з позиції напрацювання дієвих правових засад такої діяльності, так і удосконалення практики їх реалізації.

Метою статті є з'ясування правових засад реалізації представницької функції прокуратури в адміністративному судочинстві. З огляду на поставлену мету в межах наукової статті доцільною є постановка таких завдань: визначення правових засад реалізації представницької функції прокуратури в адміністративному судочинстві, з'ясування вад законодавчого її визначення та висловлення пропозицій щодо їх перспективного усунення.

Виклад основного матеріалу. Правові засади представництва прокурором інтересів громадян та держави в адміністративному судочинстві визначені на законодавчому рівні в Конституції України, Законі «Про прокуратуру» та Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАСУ). Так, у статті 121 Конституції України визначено, що прокуратура України становить єдину систему, на яку покладаються, з-поміж іншого, представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом [1]. Відповідно до статті 2 Закону України «Про прокуратуру» (далі – Закон) від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII, однією із основних функцій прокуратури є представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом [2].

Аналіз норм перехідних положень цього закону дає можливість стверджувати, що основним завданням прокуратури в межах адміністративного судочинства є представництво інтересів громадян або держави в адміністративному суді і вже шляхом реалізації цієї функції прокуратура виконує другорядне завдання – нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами.

Статтею 23 Закону визначено, що представництво прокурором інтересів громадянина або держави в суді полягає у здійсненні процесуальних та інших дій, спрямованих на захист інтересів громадянина або держави, у випадках та порядку, встановлених законом. Законом визначено дві форми представницької функції прокуратури в адміністративному судочинстві: 1) представництво в суді інтересів громадянина (громадянина України, іноземця або особи без громадянства) у випадках, якщо така особа не спроможна самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист. Причому підстави для такого представництва мають бути обґрунтовані прокурором та підтверджені відповідними доказами; 2) представництво в суді законних інтересів держави у разі порушення або загрози порушення інтересів держави, якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу.

Наявність таких обставин має обґрунтовуватися прокурором.

Законом обмежено право представництва прокурором в адміністративному суді: 1) у випадку представництва інтересів держави в особі державних компаній; 2) у правовідносинах, пов'язаних із виборчим процесом, проведенням референдумів, діяльністю Верховної Ради України, Президента України, створенням та діяльністю засобів масової інформації, а також політичних партій, релігійних організацій, організацій, що здійснюють професійне самоврядування, та інших громадських об'єднань.

Як виняток, представництво в суді інтересів держави в особі Кабінету Міністрів України та Національного банку України може здійснюватися прокурором Генеральної прокуратури України або регіональної прокуратури виключно за письмовою вказівкою чи наказом Генерального прокурора України або його першого заступника чи заступника відповідно до компетенції.

Законом визначено порядок реалізації представницької функції прокуратури в адміністративному судочинстві, відповідно до якого: прокурор здійснює представництво інтересів громадянина або держави в суді виключно після підтвердження судом підстав для представництва; прокурор зобов'язаний попередньо, до звернення до суду, повідомити про це громадянина та його законного представника або відповідного суб'єкта владних повноважень; у разі підтвердження судом наявності підстав для представництва прокурор користується процесуальними повноваженнями відповідної сторони процесу (наявність підстав для представництва може бути оскаржена громадянином чи його законним представником або суб'єктом владних повноважень); прокурор в порядку здійснення представництва інтересів громадян або держави в адміністративному судочинстві має право: звертатися до суду з позовом (заявою, поданням); вступати у справу, порушену за позовом (заявою, поданням) іншої особи, на будь-якому етапі судового провадження; отримувати інформацію, яка на законних підставах належить суб'єкту, який неналежно здійснює захист законних інтересів держави, витребувати та отримувати від нього матеріали та їх копії виключно з метою встановлення наявності підстав для представництва інтересів держави в суді; витребувати за письмовим запитом, ознайомлюватися та безоплатно отримувати копії документів і матеріалів органів державної влади, органів місцевого самоврядування, військових частин, державних та комунальних підприємств, установ і організацій, органів Пенсійного фонду України та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, що знаходяться у цих суб'єктів, у порядку, визначеному законом; отримувати від посадових та службових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування, військових частин, державних та комунальних підприємств, установ та організацій, органів Пенсійного фонду України та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування усні або письмові пояснення. Отримання пояснень від інших осіб можливе виключно за їхньою згодою; брати участь у розгляді справи; ініціювати перегляд судових рішень, у тому числі у справі, порушеній за позовом (заявою, поданням) іншої особи; брати участь у виконавчому

провадженні при виконанні рішень у справі, в якій прокурором здійснювалося представництво інтересів громадянина або держави в суді; з дозволу суду ознайомлюватися з матеріалами справи в суді та матеріалами виконавчого провадження, робити виписки з них, отримувати безоплатно копії документів, що знаходяться у матеріалах справи чи виконавчого провадження.

Підстави для реалізації представницької функції прокурора в адміністративному судочинстві визначено у статті 60 КАСУ, в якій зазначено, що прокурор з метою представництва інтересів громадянина або держави в адміністративному суді, діючи в межах повноважень, визначених законом, звертається до суду з адміністративним позовом (поданням), бере участь у розгляді справ за його позовами, а також може вступити за своєю ініціативою у справу, провадження в якій відкрито за адміністративним позовом інших осіб, на будь-якій стадії її розгляду, подає апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення Верховним Судом України, про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами для представництва інтересів громадянина або держави [3].

У випадку звернення прокурора до адміністративного суду в інтересах держави, він у позовній заяві (поданні) самостійно визначає, в чому полягає порушення інтересів держави, та обґрунтовує необхідність їх захисту, а також зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах. У разі відсутності такого органу або відсутності у нього повноважень щодо звернення до адміністративного суду прокурор зазначає про це в позовній заяві і в такому разі прокурор набуває статусу позивача.

Таким чином, здійснивши загальний аналіз законодавчих актів, якими визначаються представницькі функції прокуратури в адміністративному судочинстві, можна зробити висновок, що правовий статус прокурора в адміністративному судочинстві багатоаспектний, що відрізняє його від правових статусів у інших видах судочинства. Оскільки прокурор в адміністративному судочинстві представляє не лише інтереси громадян або держави в суді як законний представник, він також може набувати правового статусу позивача та відповідача.

Як було зазначено вище, в КАСУ лише частково визначено порядок реалізації представницької функції прокуратури в адміністративному судочинстві. Так, в частині 2 статті 60 КАСУ визначено, що прокурор, звертаючись до адміністративного суду з метою представництва інтересів громадянина або держави в адміністративному суді (незалежно від форми, в якій здійснюється представництво), повинен обґрунтувати наявність підстав для здійснення такого представництва, передбачених частинами другою або третьою статті 23 Закону. Для представництва інтересів громадянина в адміністративному суді прокурор також повинен надати документи, що підтверджують недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність відповідного громадянина, а також письмову згоду законного представника або органу, якому законом надано право захищати права, свободи та інтереси відповідної особи, на здійснення ним представництва. Невиконання прокурором вимог щодо надання ад-

міністративному суду обґрунтування наявності підстав для здійснення представництва інтересів громадянина або держави в адміністративному суді має наслідком застосування положень, передбачених статтею 108 КАСУ, відповідно до яких суддя, встановивши, що позовну заяву подано без додержання вимог, встановлених статтею 106 КАСУ, постановляє ухвалу про залишення позовної заяви без руху, у якій зазначаються недоліки позовної заяви, спосіб їх усунення і встановлюється строк, достатній для усунення недоліків.

Аналіз норм статті 60 КАСУ та статті 23 Закону дає можливість зробити висновок, що на законодавчому рівні закріплено лише підстави звернення прокурора до адміністративного суду з метою представництва інтересів громадянина або держави, процедура ж реалізації представницької функції прокуратури в них не визначена і частково урегульована на підзаконному рівні в наказі Генерального прокурора № 6 гн від 28 травня 2015 року «Про організацію роботи органів прокуратури щодо представництва інтересів громадянина або держави в суді та їх захисту при виконанні судових рішень», який змінив аналогічний за назвою наказ від 28 листопада 2012 року № 6 гн [4]. У ньому, окрім підстав, визначено також форми представницької діяльності прокуратури в цілому і в адміністративному судочинстві зокрема. Так, представницька функція прокуратури в адміністративному судочинстві здійснюється шляхом підготовки і пред'явлення позову; вступу у справи, порушені за позовами (заявами, поданнями) інших осіб на будь-якій стадії їх розгляду; ініціювання перегляду судових рішень, у тому числі у справах, порушених за позовом (заявою, поданням) іншої особи; участі у розгляді справ; захисту прав громадянина або інтересів держави при виконанні рішень судів. Цим наказом визначено, що організація представництва органів прокуратури та її посадових осіб у адміністративному судочинстві в Генеральній прокуратурі України та прокуратурах обласного рівня покладається на підрозділи представництва інтересів громадян та держави в судах.

Слід зауважити, що процесуальна форма вступу прокурора в адміністративну справу в КАСУ чітко не визначена, однак з аналізу норм вищевказаного наказу, можна засвідчити, що прокурор може вступати в адміністративну справу шляхом: 1) подання адміністративного позову для необхідності захисту інтересів громадян або держави у випадку порушення або загрози їх порушення, за наявності інформації, що надходить до прокуратури від органів державної влади, органів місцевого самоврядування і державного нагляду (контролю), матеріалів кримінальних проваджень, справ про адміністративні, у тому числі корупційні, правопорушення, публікацій у засобах масової інформації, у тому числі мережі Інтернет, документів, розміщених у Єдиному державному реєстрі судових рішень, звернень фізичних і юридичних осіб, депутатів усіх рівнів, громадських об'єднань та організацій; 2) вступу у справу, порушену за позовом (заявою, поданням) інших осіб на будь-якій стадії їх розгляду, якщо цього вимагає захист прав і законних інтересів громадянина або держави. З огляду на те, що процесуальна форма адміністративного судочинства має письмовий характер, повідомлення прокурора про вступ у

справу повинно бути оформлене також у письмовій формі, яке суд долучає до матеріалів адміністративної справи, і саме таким чином повинен іменуватися цей документ. Оскільки клопотання чи заява підлягають розгляду судом і можуть бути з тих або інших причин незадоволені (відхилені), їх розгляд передбачає з'ясування думки обох сторін. Як вірно зазначає В.М. Кравчук, рішення про вступ у справу з метою виконання покладених на нього повноважень прокурор приймає самостійно, тобто реалізує своє імперативне право [5, с. 35–39]. Однак існують випадки обов'язковості вступу прокурора у адміністративну справу, зокрема при розгляді судами справ про: стягнення шкоди за кошт державного бюджету; звільнення від арешту майна, яке стягується в дохід держави; надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку; усиновлення дітей іноземними громадянами.

Не ставлячи в межах даної статті завданням аналіз реалізації представницької функції прокуратури на усіх стадіях розгляду адміністративної справи, що має бути предметом окремого наукового дослідження, звернемо увагу на певні недоліки реалізації прокурором процесуальних повноважень в адміністративному судочинстві, які були виявлені нами в результаті аналізу судової практики. Так, до найбільш поширених слід віднести такі: ненадання до адміністративного суду доказів, які підтверджують неможливість громадянина самостійно здійснювати представництво своїх законних інтересів; відсутність визначення у позовній заяві (заяві, поданні, письмовому повідомленні про вступ у справу), в чому полягає порушення інтересів держави; відсутність обґрунтування необхідності захисту інтересів держави; незазначення органу, уповноваженого державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах; неподання документа (зокрема з позовною заявою), що підтверджує повноваження особи, яка підписала адміністративний позов (за правилами ч. 2 ст. 58 КАС України, повноваження законних представників підтверджуються документами, які підтверджують займану посаду); подання позову прокурором як позивачем за наявності органу, уповноваженого державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах та наявності відповідної компетенції у такого органу; помилкове (неправильне) визначення органу, уповноваженого державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах; ненадання до суду доказів на підтвердження обставин, якими обґрунтовуються позовні вимоги; неприбуття прокурора на попереднє судове засідання чи на судове засідання без поважних причин та неподання заяви про розгляд справи за його відсутності; пропущення строків подання адміністративного позову (зокрема, застосування загального строку подання адміністративного позову, а не спеціального, у тому числі, наприклад, у порядку ч. 6 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру») та ін.

Висновок. Таким чином, неурегульованість на рівні КАСУ та Закону «Про прокуратуру» загальної процедури реалізації представницької функції прокуратури в адміністративному судочинстві та відсутність на підзаконному рівні чітких алгоритмів діяльності прокурора щодо подання, підтримання

позовних вимог, спрямованих на захист законних прав та інтересів громадян та держави на усіх стадіях судового процесу, гальмує ефективність прокурорського представництва в адміністративному процесі, а тому така діяльність має здійснюватися у межах та у порядку, визначеному в Законі «Про правові засади забезпечення прокуратурою представництва інтересів громадянина або держави в суді та їх захисту при виконанні судових рішень», який очевидно потребує розробки та впровадження.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII // ВВР України. – 2015. – № 2–3. – Ст. 12.
3. Кодекс адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 року (зі змінами та доп.) // ВВР України. – 2005. – № 35–36, 37. – Ст. 446.
4. Про організацію роботи органів прокуратури щодо представництва інтересів громадянина або держави в суді та їх захисту при виконанні судових рішень : наказ Генерального прокурора № 6 гн від 28 травня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=151874.
5. Кравчук В. Особливості реалізації прокурором представницьких повноважень в адміністративному судочинстві / В. Кравчук // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2013. – № 5. – С. 35–39.
6. Про Довідку щодо вивчення та узагальнення практики застосування положень Конституції України, Кодексу адміністративного судочинства України, Закону України «Про прокуратуру» щодо участі прокурора та органів прокуратури в адміністративному судочинстві : постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України № 14 від 18.09.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vasu.gov.ua/userfiles/file/Uzagal_sud_prak/Uzagalnenna_uchast_prokurora_adminsudochinstvo.doc.

Ганев А. Э. Правовые основы представительства прокурором интересов гражданина или государства в административном суде. Определены правовые основы реализации представительской функции прокуратуры в административном судопроизводстве. Выявлены недостатки законодательного определения оснований, форм и порядка реализации представительской функции прокуратуры в административном судопроизводстве, высказано предложение по их перспективному устранению.

Ключевые слова: административное судопроизводство, административный суд, прокуратура, представительская функция прокуратуры в административном процессе, правовые основы ее реализации.

Hanyev A. E. Legal basis attorney representation of interests of citizens or state administrative court. The article defines the legal basis of the representative function implementation prosecutors in administrative proceedings. Clarifications defects grounds legislative definition, forms and order of the representative function of prosecutors in administrative procedures, the proposals for their prospective elimination.

It was found that the legal basis of representation prokurom interests of citizens and the state administrative sudochystvi by: 1) the legislative level in Article 112 of the Constitution of Ukraine, Article 23 of the Law of Ukraine "On Prosecution" and Articles 60 and 61 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine; 2) subordinate level - the Order of the Prosecutor

General №6 flexible on May 28, 2015 "On the organization of the prosecution as to represent the interests of citizens or the state in court for their protection and the execution of judicial decisions."

The study concluded that neurehulovanist at CSSA and the Law "On Prosecutor's Office" general procedures for implementing representative function of prosecutors in administrative proceedings and lack of law level of clear algorithms of the prosecutor on filing, maintenance claims aimed at protecting the legitimate rights and interests of citizens and States at all stages of the judicial process hinder the effectiveness of prosecutors' offices in the administrative process, and therefore such activities should be carried out within the limits and in the manner prescribed by the law "On the legal basis to ensure prosecutors represent the interests of citizens or the state in court and to protect them in the performance of judicial decisions" which obviously requires the development and implementation.

Keywords: *administrative proceedings, administrative court, the prosecution, the prosecution representative function in the administrative process, the legal basis for its implementation.*

Надійшла до редакції 03.12.2015

Закарян Б. Н.

здобувач

*(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)*

УДК 347.73

ЗАГАЛЬНА ПРИРОДА ПРАВОВІДНОВЛЕННЯ ЯК РІЗНОВИДУ ПРАВАЗАСТОСУВАННЯ У ПОДАТКОВИХ ВІДНОСИНАХ

Розглянуто загальну природу правовідновлення у податковому праві. Продемонстровано взаємозв'язок конституційного обов'язку платника податків та правореалізації у податкових правовідносинах. Виявлено специфіку правозастосування та мету податкового правовідновлення, проведено їх загальне співставлення із іншими формами правореалізації.

Ключові слова: *податкові правовідносини, податковий обов'язок, правозастосування, правовідновлення у податковому праві.*

Постановка проблеми. Податковий обов'язок платника податків було одразу закріплено статтею 67 Конституції України серед конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. За ним "кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом. Усі громадяни щорічно подають до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом" [1]. Тим самим держава підкреслює особливу суспільну важливість загальнообов'язковості сплати усіма податків і зборів, орієнтує на дотримання кожним суворої законності у податковій сфері та позначає свою рішучість в охороні та захисті податкових правовідносин. З огляду на це, питання природи правовідновлення порушених податкових

відносин набуває своєї особливої актуальності.

Виклад основного матеріалу. Конституційний обов'язок платника податків одночасно деталізує дві складових податкового обов'язку – сплатити податок та подати податкову звітність. Потім ці складові податкового обов'язку, а також обов'язок із податкового обліку передбачаються на галузево-інституційному рівні правового регулювання, шляхом їх закріплення і деталізації у Податковому кодексі України: спочатку у Загальній частині, а потім – у Спеціальній частині, у розрізі конкретних податків та зборів.

Так, у статті 36 Податкового кодексу України зазначено, що податковий обов'язок виникає у платника за кожним податком та збором. Податковий обов'язок є безумовним і першочерговим стосовно інших неподаткових обов'язків платника податків, крім випадків, передбачених законом. Виконання податкового обов'язку може здійснюватися платником податків самостійно або за допомогою свого представника чи податкового агента [2]. При цьому належним виконанням головного податкового обов'язку у пункті 38.1 статті 38 Податкового кодексу України визнано сплату в повному обсязі платником відповідних сум податкових зобов'язань у встановлений податковим законодавством строк [2].

Однак з огляду на низку об'єктивних та суб'єктивних причин не завжди встановлений податковий обов'язок має змогу належним чином реалізуватися. Цим порушується право держави та територіальних громад як суб'єктів податкових правовідносин у повному та вчасному отриманні податкових коштів, що є суттєво важливими для забезпечення здійснення першої стадії руху публічних фінансів – наповнення дохідних частин централізованих грошових фондів держави та територіальних громад із подальшим їх розподілом та спрямування на фінансування тих цілей та заходів, що є засобами реалізації функцій відповідних публічних територіальних суб'єктів.

Виникає нагальна потреба відновити порушене право останніх для недопущення ланцюгової реакції, коли невиконання одних функцій держави зумовлює неможливість здійснення інших, що у гіршому випадку може призвести до колапсу системи управління в державі. При цьому відбувається примусовий вплив держави на зобов'язаних осіб податкових правовідносин, що, незважаючи на їх власну волю, змушує їх виконати передбачений законодавством податковий обов'язок, накладаючи при цьому як додаткові обов'язки, так і правові обмеження або застосовуючи відповідні заходи правової відповідальності.

Правовідновлення, як правовий феномен, можна вважати формою захисту суб'єктивного права. Як вказує С.В. Євдокімов, юридичній науці та практиці відомі різні шляхи і методи правового захисту суб'єктивних прав і законних інтересів осіб. Однією з таких дієвих форм є прийняття компетентними суб'єктами (громадянами, правоохоронними органами, органами державної влади і місцевого самоврядування, їх посадовими особами) у конкретних соціально-правових ситуаціях адекватних правовідновлювальних заходів [3, с. 4]. Тож правовідновлення є тим правовим явищем і засобом

правового регулювання суспільних відносин, що використовується тоді, коли на шляху до правореалізації приписів норм права виникають перепони і правореалізація не може бути досягнута без зовнішнього втручання.

Із цього боку потрібно вказати, що правореалізація норм права визначається як процес їхнього фактичного втілення в суспільних відносинах через правомірну поведінку соціальних суб'єктів, що здійснюють належні їм суб'єктивні права і обов'язки [4, с. 360]. При цьому найефективнішими формами правореалізації є здійснення правових приписів шляхом їх використання, виконання і дотримання: саме такі види правореалізації засновані на повноцінному сприйнятті й усвідомленні цінності права суб'єктами правовідносин, коли як загальні права людини і громадянина, їх обов'язки, повноваження владного суб'єкта, а також усі похідні від цього суб'єктивні права та юридичні обов'язки здійснюються відразу у потрібних ситуаціях та прямо адресованими суб'єктами без необхідності зовнішнього впливу або використання додаткових заходів.

Тут використання є формою реалізації уповноважуваних норм права і характеризується обранням особою юридично визнаних за нею можливостей для задоволення її потреб та інтересів і може відбуватися як в активній, так і пасивній поведінці правових суб'єктів [4, с. 361]. Виконання являє собою форму реалізації зобов'язуючих правових норм, які покладають на особу юридичні обов'язки активного типу, і тому завжди пов'язане із необхідністю здійснення певних дій, що становлять зміст відповідного обов'язку (таким і є сплата податкових коштів до бюджету платником податків як виконання свого податкового обов'язку). Дотримання є формою реалізації забороняючих правових норм, якими встановлюються юридичні обов'язки пасивного типу, і полягає у відмові суб'єктів права від юридично заборонених видів поведінки (наприклад, не перешкоджати законній діяльності посадової особи контролюючого органу під час виконання нею службових обов'язків та виконувати законні вимоги такої посадової особи при проведенні податкової перевірки платника податків [2]). Тим самим правореалізація у формах використання, виконання і дотримання правових приписів стає найприроднішим і найбажанішим способом здійснення правових норм – бо вона є простим та ресурсозаощадливим шляхом до втілення правових приписів у життя.

Позначені форми правореалізації у вигляді використання, виконання і дотримання є одночасно свідченням як високого ступеня ефективності права як соціального регулятора, так і високого рівня правової культури осіб, що діють у розвиненому громадянському суспільстві. Це й підкреслював М.В. Цвік, вказуючи, що “використання, виконання і дотримання належать до безпосередніх (звичайних, ординарних) форм правореалізації, тобто таких, які, по-перше, проходять будь-який процес реалізації норм права, і, по-друге, що не потребують стороннього втручання, здійснюються виключно через власну поведінку осіб, яким адресовано відповідні правові приписи” [4, с. 361]. Тому ці форми правореалізації є найбільш вигідними для збереження і реалізації законних інтересів з обох боків – публічного та приватного, таким собі ідеа-

лом існування правових норм, коли чинна правова норма при необхідній життєвій ситуації відразу реалізується і досягається бажаний та суспільно корисний результат.

Водночас існує багато випадків, коли поряд із такими звичайними формами правореалізації виникає потреба в особливій формі реалізації, а саме правозастосуванні – що була окреслена вченими як неординарна форма правореалізації: “За загальним правилом безпосередня реалізація норм права здійснюється без участі органів держави. Однак у багатьох ситуаціях суб’єктивні права і юридичні обов’язки не можуть виникнути і реалізуватися без державного втручання, що і являє собою правозастосовчу діяльність” [4, с. 361, 363].

За сутністю застосування норм права становить собою правову форму діяльності уповноважених на те органів держави і посадових осіб із реалізації приписів норм права стосовно конкретних життєвих випадків шляхом винесення індивідуально-конкретних рішень. При цьому потреба у правозастосовній діяльності при регулюванні індивідуальних відносин пов’язується з наявністю, передусім, відповідних державних інтересів, що адекватно відображають функції держави [4, с. 362]. Типовою також є похідна природа заходів захисту прав та обов’язків при правозастосуванні відносно первісних правовідносин, що виявляється як у часових параметрах (правозастосування виникає пізніше, коли виявляється, що реалізація правового припису в іншому разі є унеможливленою), так і за суб’єктивним складом (як правило, правозастосування вимагає залучення осіб, що не є безпосередніми учасниками правовідносин, і які діють у законних інтересах останніх).

Теоретично можливими є й випадки, коли суб’єктом правозастосування стають не лише владні учасники правовідносин, але й фізичні особи. Це впливає із частини четвертої статті 55 Конституції України, якою передбачено, що “кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань” [1]. Хоча слід погодитися, що подібна формула більше притаманна приватно-правовим сферам, зокрема цивільному праву, ніж податковим публічно-правовим відносинам (де зобов’язана особа, навіть при порушенні її прав владним суб’єктом має не сама захищати своє право, а звернутися із цим до уповноважених адміністративних або судових органів). У своїй основі таке право фізичних осіб використовувати усі не заборонені засоби захисту походить від розуміння того, що у класифікації прав людини право на юридичний (в тому числі судовий) захист належить до так званих негативних прав [4, с. 143], які не потребують додаткового їх визнання чи забезпечення з боку державних органів та будь-яких інших суб’єктів.

Застосування права має низку характерних особливостей [4, с. 362]. Якщо їх підсумувати, то слід звернути увагу на такі: 1) у своїй основі вона є індивідуалізованою і стосується лише конкретних життєвих ситуацій, у яких звичайні форми правореалізації (використання, дотримання, виконання) з тих або інших причин не можуть бути застосовані; 2) це, як правило, управлінсь-

ка діяльність владних уповноважених суб'єктів, які виносять або іншим чином задіюють індивідуальні правові приписи; 3) владні уповноважені суб'єкти не мають у правозастосовчій діяльності власного інтересу, вони представляють інтерес публічний або законний приватний інтерес осіб, що звернулися до них із вимогою відповідного захисту; 4) застосування норм права є упорядкованим процесом, що здійснюється у законодавчо визначених процесуальних формах і котрий може бути розподілений на окремі стадії і форми залежно від ступеня конкретизації загрози захищуваного інтересу і глибини необхідного позитивного втручання у регульовані відносини, використовуваних для такого захисту правових засобів і очікуваних від цього результатів та правових наслідків.

Максимально ж об'єднуючим виявом особливостей правозастосування є його провідна мета. Як підкреслював М.В. Цвік, “по суті, правозастосування направлене на досягнення проміжної, а не кінцевої мети правореалізації і компенсує в такий спосіб нерозвиненість у суспільстві процесів саморегуляції” [4, с. 364]. Іншими словами, правозастосування є характерною допоміжною формою правореалізації, коли правовідносини не можуть далі самотійно розвиватися згідно із вимогами приписів правових норм, а тому потребують додаткового, здебільшого зовнішнього, до них втручання уповноважених суб'єктів, які сприяють первісним їх учасникам у реалізації їх прав та обов'язків.

При цьому, чим більш досконалішими є використовувані правові механізми звичайних форм правореалізації у вигляді використання, дотримання і виконання та більш високим є ступінь дисциплінованості учасників правових відносин, тим менша потреба виникає у зверненні до правозастосування, яке в своїй основі є часо- та ресурсо-витратним процесом, а тому в ідеальній схемі реалізації правовідносин має бути зведено до мінімуму. Не випадково М.В. Цвік наголошував, що “сфери правозастосовної діяльності в регулятивних відносинах для держав соціально-демократичної орієнтації повинні поступово звужуватися” [4, с. 364]. У той же час для цього потрібна ціла низка важливих передумов, серед яких і високий рівень правової культури, і достатня зрілість громадянського суспільства, тому цей процес не буде миттєвим. Тим більше, якщо вести мову про податкові правовідносини, в яких відбувається суттєве напруження за рахунок різноспрямованості включених до їх сутності публічного інтересу держави і територіальних громад, з одного боку, та приватних інтересів платників податків – з іншого, то, напевно, правозастосування в них буде існувати постійно – принаймні допоки ми відокремлюємо публічний та приватний інтерес один від одного.

Водночас, якого б подальшого розвитку не зазнала сфера правозастосовчої діяльності уповноважених суб'єктів податкових правовідносин, ми маємо відштовхуватися від того, що правовідновлення є дуже корисною і однією із найбільш ефективних форм захисту прав, реалізація яких була ускладнена або унеможливлена з причин недотримання учасниками податкових правовідносин своїх обов'язків або зловживання наданими правами чи повнова-

женнями.

Висновок із цього полягає у тому, що правовідновлення у податковій сфері – це ефективний та іноді єдино можливий засіб повернення податкових відносин у правове русло і їх розвитку із дотриманням приписів податково-правових норм при одночасному усуненні спричинених протиправною поведінкою їх учасників шкідливих наслідків, які зашкодили або публічному, або законному приватному інтересу в сфері оподаткування.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Податковий кодекс України від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI // Голос України. – 2010. – № 229–230.
3. Евдокимов С. В. Правовосстановительные меры в Российском праве : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / С. В. Евдокимов. – Н. Новгород, 1999.
4. Загальна теорія держави і права / за ред. М. В. Цвіка та ін. – Х., 2002.
5. Тимченко А. М. Види примусових заходів у податковому праві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / А. М. Тимченко. – К., 2012.
6. Кучерявенко М. П. Податкове право України : підручник / М. П. Кучерявенко. – Х., 2012.

Закарян Б. Н. Общая природа правосоставления как разновидность правоприменения в налоговых отношениях. Рассмотрена общая природа правосоставления в налоговом праве. Продемонстрирована взаимосвязь конституционной обязанности налогоплательщика и правоприменения в налоговых правоотношениях. Выявлена специфика правоприменения и цели налогового правосоставления, проведено их общее сопоставление с другими формами правоприменения.

Ключевые слова: налоговые правоотношения, налоговая обязанность, правоприменение, правосоставление в налоговом праве.

Zakaryan B. N. General nature of the right to restoration as a kind of law enforcement in tax relations. The article features analysis of general nature of the law of recovery in taxation. The relationship between the taxpayer's constitutional duty and law realization in the tax relations is demonstrated. The specifics of the law enforcement and purposes of the tax law recovery are revealed, their overall comparison with other forms of the law realization has been found out.

Given the number of objective and subjective reasons does not always set tax obligation becomes unable to be properly implemented. This right is violated state and local communities as subjects of tax relations in full and timely receipt of tax funds that are essential for the implementation of the first stage of public finance movement - filling the revenue part of the centralized cash funds of state and local communities with their subsequent distribution and orientation to finance the goals and activities that are appropriate means of implementing the functions of local public entities. There is an urgent need to restore the violated rights last for to prevent a chain reaction when the failure of some state functions leads to the impossibility of others, in the worst case can lead to the collapse of the system of governance in the country. Thus, there is a person liable to exert fiscal relationship coercive actions of the state, regardless of their own will, forcing them to fulfill statutory tax obligation in this case as imposing additional obligations and legal restrictions or applying appropriate measures of liability.

The author has observed that whatever the further development of the scope of enforcement has not been authorized subjects of tax relations should be based on the fact that law recovery is very useful and one of the most effective form of protection rights, whose implementation was complicated or avoidance of the reasons for failure to participants of tax relations their duties or abuse of the granted rights or powers. Law recovery in the tax area - is an effective and sometimes the only possible means of returning tax relations in the legal framework and their development in compliance with the requirements of tax and legal standards while eliminating caused by the wrongful conduct of their members harmful consequences that harm or public or legitimate private interests in the area taxation.

Keywords: *tax relations, tax duty, law enforcement, tax law recovery.*

Надійшла до редакції 08.12.2015

Мяснянкін К.А.

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 342.95

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Здійснено загальний правовий аналіз джерел правового регулювання територіальних підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій. При здійсненні аналізу застосовано класифікаційний підхід розподілення джерел за юридичною силою. В рамках дослідження розглянуто законодавчі акти та підзаконні нормативно-правові документи різних суб'єктів нормотворчості в Україні.

Ключові слова: *правове регулювання, надзвичайна ситуація, цивільний захист, закон, нормативно-правовий акт.*

Постановка проблеми. Правове регулювання в будь-якій державі є важливою умовою існування стабільного правового порядку, а також створення належних державних органів та установ, що здатні забезпечити дотримання та захист, передбачених основним законом держави прав та свобод будь-якої особи. Саме сьогодні в Україні, в час бурхливих змін та посилення євроінтеграційних процесів, особливої актуальності набуває питання правового регулювання як взагалі, так і територіальних підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій зокрема.

Це пояснюється наявністю в Україні досить великого нагромадження правового масиву і в той же час його недосконалістю, яка проявляє себе у прогалинах у праві, правових колізіях та недосконалих процедури реалізації та прийняття нормативно-правових актів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. На доктринальному рівні питання правового регулювання діяльності те-

риторіальних підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій досліджували С.О. Андреев, В.Б. Дзюндзюн, О.В. Кузьменко, О.В. Повстин, А.В. Самійло, Л.В. Шевченко та ін.

Мета статті – здійснити загальний правовий аналіз джерел правового регулювання територіальних підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій. При здійсненні аналізу застосувати класифікаційний підхід розподілення джерел за юридичною силою.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж переходити до безпосереднього розгляду нормативно-правових актів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання діяльності територіальних підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій, необхідно зупинитися на визначенні самого поняття правового регулювання. На думку Т.І. Тарахонич, правове регулювання – це, насамперед, комплексна категорія, яка характеризується правовим впливом на суспільні відносини, що здійснюється через систему юридичних засобів, способів, форм та методів з метою приведення їх у відповідність до потреб суспільства, забезпечення у ньому порядку та стабільності [1, с. 12]. Правовий вплив – це взятий у єдності та різноманітті увесь процес впливу права на суспільне життя, свідомість і поведінку людей за допомогою як правових, так і неправових засобів [2, с. 526].

Щодо юридичних засобів впливу, то у теорії права під правовими засобами розуміють інституційні явища правової дійсності, що втілюють регулятивну силу права. У загальному вигляді правові засоби – це правові інститути, за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права, забезпечується досягнення соціально корисних цілей, основною з яких є упорядкування суспільних відносин. Як правові засоби виступають норми права, правозастосовчі акти, договори, юридичні факти, суб'єктивні права, юридичні обов'язки [3, с. 103].

На нашу думку, поняття правового регулювання варто розкрити з позиції діяльності територіальних підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС) та запропонувати таке визначення. Правове регулювання діяльності територіальних підрозділів ДСНС – це цілеспрямована діяльність держави з видачі нормативно-правових актів, спрямованих на впорядкування суспільних відносин у сфері захисту населення від надзвичайних ситуацій для досягнення мети такої діяльності та приведення її у відповідність до основоположних приписів Конституції України та міжнародних договорів, ратифікованих Україною.

Сформулювавши поняття правового регулювання, варто також надати загальну характеристику нормативно-правових актів, якими здійснюється правове регулювання діяльності територіальних підрозділів ДСНС.

Існують різні підходи до класифікації нормативно-правових актів, ми вважаємо за доцільне застосувати підхід, запропонований О.В. Зайчуком, Н.М. Оніщенко щодо класифікації їх за юридичною силою [4, с. 46].

Отже, за юридичною силою нормативно-правові акти поділяються на закони та підзаконні нормативно-правові акти. У свою чергу, закони поділяють-

ся на Основний Закон – Конституцію України, конституційні та звичайні закони. А підзаконні нормативно-правові акти поділяються на укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, накази міністерств (якими, у свою чергу, затверджуються інструкції, положення), рішення обласних рад та розпорядження голів місцевих рад. Також до цієї групи належать міжнародні договори, згода на які надана Верховною Радою України. Вони можуть застосовуватися у практичній діяльності і мають перевагу перед законами.

Окремо варто зупинитися на актах, які хоча і не є нормативно-правовими, але можуть здійснювати регуляторний вплив на діяльність територіальних підрозділів ДСНС. До таких актів належать рішення Конституційного Суду України, за допомогою яких здійснюється офіційне тлумачення норм права.

Розглянувши що саме являє собою процес правового регулювання та основні різновиди нормативно-правових актів, можемо перейти безпосередньо до правових актів, виданих органами державної влади для регулювання діяльності територіальних підрозділів ДСНС.

Першим і найважливішим нормативно-правовим актом є Конституція України. Конституція України є особливим і єдиним законом, з якого бере початок уся правова система держави. У зв'язку з цим вона має найвищу юридичну силу і найширшу юридичну дію. Практично немає жодної держави, яка б не враховувала цього у процесі своєї законодавчої діяльності, формування своєї правової системи. У ст. 8 Конституції міститься одне з найважливіших положень, зміст якого зводиться до такого: «Конституція України має найвищу юридичну силу, Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй» [5]. Це важливо не тільки суто юридичне, а й як методологічне вихідне положення, яке слід враховувати у законотворчому процесі. Крім того, слід зазначити, що Конституція містить також норми, які передбачають необхідність прийняття конкретних законів (Закони України: «Про оборону України», «Про правовий режим надзвичайного стану» та інші). Реалізуючи відповідні норми Конституції, прийнято та приймається низка нових законів.

Враховуючи вищенаведене положення Конституції України, ми розуміємо, що усі нормативно-правові акти, які регулюють діяльність територіальних підрозділів ДСНС, повинні відповідати Конституції.

Беручи до уваги той факт, що ДСНС є центральним органом виконавчої влади, діяльність її територіальних підрозділів повинна відповідати нормам ч. 2 статті 6 Конституції України, яка встановлює, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України [5].

Основним нормативно-правовим актом, після Конституції України, який регулює діяльність територіальних підрозділів ДСНС, є Кодекс цивільного захисту України. Цей кодекс регулює відносини, пов'язані із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, реагуванням на них, функціонуванням єдиної державної

системи цивільного захисту, та визначає повноваження органів державної влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, права та обов'язки громадян України, іноземців та осіб без громадянства, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності [6]. Безпосередньо Кодексом цивільного захисту України встановлюється класифікація надзвичайних ситуацій, принципи діяльності територіальних підрозділів ДСНС. Також Кодекс цивільного захисту України містить глави, що встановлюють загальні засади існування та функціонування єдиної державної системи цивільного захисту. Окремо варто зазначити, що Кодексом цивільного захисту України врегульовано питання проходження служби цивільного захисту, зокрема: прийняття на службу, укладення контракту, граничний вік перебування, звільнення зі служби та ін.

Наступним нормативно-правовим актом, який практично повністю присвячено правовому регулюванню діяльності територіальних підрозділів ДСНС, є Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій, затверджене Указом Президента України від 16 січня 2013 року № 20/2013. Перш за все це положення містить визначення, що саме являє собою ДСНС та чіткий перелік завдань ДСНС. Також важливим моментом є наведення у Положенні про Державну службу України з надзвичайних ситуацій переліку завдань ДСНС, якими вона (а отже й її територіальні підрозділи) має право користуватися для виконання покладених на неї завдань [7].

Незважаючи на те, що усі вищенаведені нормативно-правові акти є абсолютно різними за своєю юридичною силою, ми вважаємо необхідним зазначити їх у першу чергу, оскільки саме вони посідають досить вагомe місце у правовому регулюванні діяльності територіальних підрозділів ДСНС.

Свою роль у регулюванні діяльності територіальних підрозділів ДСНС відіграє і Постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 року № 442 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади». Відповідно до схеми спрямування і координації діяльності центральних органів виконавчої влади Кабінетом Міністрів України через відповідних членів Кабінету Міністрів України, затвердженої вищезазначеною Постановою, Державна служба України з надзвичайних ситуацій є центральним органом виконавчої влади та її діяльність спрямовується і координується через Міністра внутрішніх справ [8].

У свою чергу, враховуючи той факт, що ДСНС є центральним органом виконавчої влади, це дає підстави стверджувати, що її діяльність регулюється Законом України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 року № 3166-VI. Цим законом визначається організація, повноваження та порядок діяльності центральних органів виконавчої влади України. Відповідно до ст. 16 вищезазначеного закону, центральні органи виконавчої влади утворюються для виконання окремих функцій з реалізації державної політики як служби, агентства, інспекції [9]. Ст. 17 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» передбачає, що основними завданнями центральних органів виконавчої влади є такі: 1) надання адміністративних послуг; 2) здійс-

нення державного нагляду (контролю); 3) управління об'єктами державної власності; 4) внесення пропозицій щодо забезпечення формування державної політики на розгляд міністрів, які спрямовують та координують їх діяльність; 5) здійснення інших завдань, визначених законами України. Абзац другий ч. 2 цієї статті визначає, що у разі, якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають функції з надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам, центральний орган виконавчої влади утворюється як служба [9]. З вищезазначених положень випливає, що діяльність ДСНС здебільшого складається з надання адміністративних послуг, проте для неї властиві також і інші функції (наприклад – здійснення контролю).

Кодекс цивільного захисту України, про який вже згадувалося раніше, містить визначення такого поняття, як особливий період. Це дає підстави стверджувати, що правове регулювання діяльності територіальних підрозділів ДСНС здійснюється також Законом України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 року № 1932-ХІІ [10]. Цим законом, зокрема, визначено, що особливим періодом є період, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій [10].

Частина четверта статті 5 Кодексу цивільного захисту України зазначає, що Порядок класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнями встановлюється Кабінетом Міністрів України [6]. Отже, ще одним джерелом правового регулювання діяльності територіальних підрозділів ДСНС є Постанова Кабінету Міністрів України від 24 березня 2004 р. № 368 «Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнями» [11]. Пункт 1 даної Постанови встановлює, що класифікація надзвичайних ситуацій (далі – надзвичайна ситуація) за їх рівнями здійснюється для забезпечення організації взаємодії центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій у процесі вирішення питань, пов'язаних з надзвичайними ситуаціями та ліквідацією їх наслідків. Також вищезгадана Постанова містить таку класифікацію надзвичайних ситуацій: державного, регіонального, місцевого або об'єктового рівня. Окрім поділу надзвичайних ситуацій за їх рівнями, у Постанові Кабінету Міністрів України від 24 березня 2004 р. № 368 встановлено перелік обов'язкових критеріїв, наявність яких дає змогу здійснювати відповідну класифікацію надзвичайних ситуацій [11].

Кодексом цивільного захисту України в ч. 4 ст. 39 зазначено, що порядок здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях встановлюється Кабінетом Міністрів України [6]. Вищезгаданий порядок встановлено Постановою Кабінету Міністрів від 26 червня 2013 р. № 444 Про затвердження Порядку здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях [12]. Даним Порядком встановлено, що навчання населення здійснюється: за місцем роботи – працюючого населення; за місцем навчання – дітей дошкільного віку, учнів та студентів; за місцем проживання – непрацюю-

чого населення. Саме навчання складається з навчання безпосередньо на підприємствах, в установах та організаціях; навчання за межами підприємств, установ та організацій керівного складу і фахівців з питань цивільного захисту та пожежної безпеки; практичної підготовки під час проведення спеціальних об'єктових навчань і тренувань з питань цивільного захисту; навчання під час здобуття відповідного освітнього рівня у навчальних закладах системи освіти; самостійного вивчення інформації про дії в умовах надзвичайних ситуацій [12].

В якості наступного джерела правового регулювання діяльності територіальних підрозділів ДСНС можна розглянути Інструкцію про порядок та умови присвоєння (підтвердження, зниження, позбавлення) класної кваліфікації особам рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, затверджену наказом Міністерства внутрішніх справ України від 29.07.2014 № 743 [12]. Ця Інструкція визначає порядок та умови присвоєння (підтвердження, зниження, позбавлення) класної кваліфікації особам рядового та начальницького складу служби цивільного захисту. Залежно від рівня підготовки, досвіду та тривалості роботи на посаді особам начальницького складу, діяльність яких пов'язана з організацією виконання підпорядкованим особовим складом завдань за призначенням, забезпеченням якісного навчання та виховання особового складу, безаварійної та безвідмовної роботи аварійно-рятувальної, спеціальної техніки й обладнання, несенням чергування на засобах управління та зв'язку і які досягли високої професійної майстерності за фахом, а також особам рядового і молодшого начальницького складу служби цивільного захисту, які безперервно виконують завдання за призначенням, експлуатують аварійно-рятувальну, спеціальну техніку й обладнання, устаткування та споруди, беруть участь у їх обслуговуванні, навчають особовий склад, може бути присвоєна класна кваліфікація «Спеціаліст 3-го класу», «Спеціаліст 2-го класу», «Спеціаліст 1-го класу» та «Майстер» [13]. Наявність цієї Інструкції передбачено Кодексом цивільного захисту у ч. 13 ст. 90 [6].

Ще одним нормативно-правовим актом, наявність якого впливає із змісту Кодексу цивільного захисту України (а саме – ч. 1 статті 100) [6], є Положення про порядок проходження служби цивільного захисту особами рядового і начальницького складу, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 2013 р. № 593 [14]. У цьому Положенні визначено порядок проходження служби цивільного захисту особами рядового і начальницького складу та врегульовано питання, пов'язані з перебуванням громадян України (далі – громадяни) у добровільному порядку в резерві служби цивільного захисту [14]. Зокрема, цим положенням регулюються питання укладення контракту про проходження служби цивільного захисту. Ці питання заслуговують окремої уваги через наявність певної кількості позовів до суду осіб, у яких виникли проблеми з розірванням контракту з ініціативи особи.

У контексті вищезазначених фактів доцільно розглянути як джерело правового регулювання діяльності територіальних підрозділів ДСНС Перелік сімейних обставин та інших поважних причин, що можуть бути підставою

для звільнення громадян з військової служби та із служби осіб рядового і начальницького складу, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 12 червня 2013 р. № 413 [15]. Даний Перелік містить вісім основних сімейних обставин, за наявності яких особу рядового і начальницького складу може бути звільнено із служби на їх прохання. У примітці до цього Переліку зазначено, що членами сім'ї військовослужбовця, особи рядового чи начальницького складу є особи, внесені в особову справу військовослужбовця або особи рядового чи начальницького складу: дружина (чоловік), діти, батьки та батьки дружини (чоловіка), які перебувають на його утриманні [15].

Досить важливим моментом, на якому слід зупинитися, є той факт, що співробітники територіальних підрозділів ДСНС складаються переважно із службовців, які служать українському народу, який делегував владу державі. А отже, на них розповсюджується вітчизняне антикорупційне законодавство. Ключовим нормативно-правовим актом у цій сфері є Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 7 квітня 2011 року № 3206-VI [16]. Цей Закон визначає основні засади запобігання і протидії корупції в публічній і приватній сферах суспільних відносин, відшкодування завданих внаслідок вчинення корупційних правопорушень збитків, шкоди, поновлення порушених прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав чи інтересів юридичних осіб, інтересів держави [16]. Зокрема цим законом встановлено обмеження, які розповсюджуються на державних службовців. Прикладами таких обмежень є обмеження щодо використання службового становища, сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, одержання дарунків (пожертв), роботи близьких осіб та інші [16].

Варто зауважити, що з 26.04.2015 року було введено в дію новий антикорупційний Закон «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII [17]. Цей Закон визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень [17].

Продовжуючи розгляд правового регулювання антикорупційних питань у діяльності територіальних підрозділів ДСНС, варто розглянути наказ Державної служби України з надзвичайних ситуацій від 04.04.2013 № 109 «Про затвердження Примірною положення про територіальний підрозділ з питань запобігання та виявлення корупції Державної служби України з надзвичайних ситуацій» [18]. Даний наказ прийнято на виконання вимог Постанови Кабінету Міністрів України від 8 грудня 2009 р. № 1422 «Питання запобігання та виявлення корупції в органах виконавчої влади» [19].

У контексті розгляду правового регулювання діяльності територіальних підрозділів ДСНС не можна залишити без уваги той факт, що ДСНС здійснює не лише оперативно-рятувальну діяльність та ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій, але також і діяльність із запобігання та попередження виникнення таких ситуацій. Важливу роль у такій діяльності відіграє Порядок проведення перевірок органами Державної інспекції техногенної безпеки

України, затверджений наказом МНС України від 25.05.2012 № 863. Цей Порядок визначає механізм здійснення органами Державної інспекції техногенної безпеки України заходів державного нагляду (контролю) за додержанням і виконанням вимог законодавства у сферах пожежної і техногенної безпеки та цивільного захисту міністерствами, іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, іншими суб'єктами господарювання незалежно від форм власності, а також громадянами України, іноземцями і особами без громадянства та за діяльністю аварійно-рятувальних служб [20]. При цьому необхідно зазначити, що цей наказ досі зберігає чинність, незважаючи на той факт, що сама Державна інспекція техногенної безпеки України була реорганізована в Державну службу України з надзвичайних ситуацій (яка є її правонаступником відповідно до Указу Президента України від 16 січня 2013 року № 20/2013 «Деякі питання Державної служби України з надзвичайних ситуацій») [7].

Розглядаючи правове регулювання контрольної функції територіальних підрозділів ДСНС не можна оминати досить важливий нормативно-правовий акт, що є базовим у правовому регулюванні юридичної відповідальності в галузі адміністративного права, а саме: Кодекс України про адміністративні правопорушення. У цьому Кодексі необхідно звернути увагу на статтю 175, що встановлює відповідальність за порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки [21]. Безпосереднім об'єктом цих правопорушень є суспільні відносини у сфері забезпечення пожежної безпеки, під якою необхідно розуміти проведення організаційних, технічних та інших заходів, спрямованих на попередження пожеж, забезпечення безпеки людей, зниження можливих майнових втрат і зменшення негативних екологічних наслідків у разі їх виникнення, створення умов для швидкого виклику пожежних підрозділів та успішного гасіння пожеж.

Якщо ж повернутися до розгляду правового регулювання однієї з основоположних функцій територіальних підрозділів ДСНС, а саме: реагування на надзвичайні ситуації, то в першу чергу тут варто згадати План реагування на надзвичайні ситуації державного рівня, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2001 р. № 1567 [22].

Також необхідно розглянути Положення про Оперативно-рятувальну службу цивільного захисту, затверджене наказом Міністерства внутрішніх справ України від 03.07.2014 № 631 [23]. Це Положення визначає організацію та порядок повсякденної діяльності Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту Державної служби України з надзвичайних ситуацій (далі – ОРС ЦЗ) та функціонування її під час виконання завдань за призначенням. Дія цього Положення поширюється на органи управління, аварійно-рятувальні формування центрального підпорядкування, аварійно-рятувальні формування спеціального призначення, спеціальні авіаційні та інші формування, державні пожежно-рятувальні підрозділи (частини), навчальні центри, формування та підрозділи забезпечення ОРС ЦЗ [23].

Висновки. Підсумовуючи все вищевикладене в даній роботі, можемо зробити такі висновки. По-перше, для правового регулювання діяльності територіальних підрозділів ДСНС є характерною рисою наявність досить значного та розгалуженого масиву нормативно-правових актів. Сюди можна віднести і Конституцію України, і закони України і велику кількість підзаконних актів, таких як укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, накази МНС України, МВС України, ДСНС України.

По-друге, аналізуючи правове регулювання діяльності територіальних підрозділів ДСНС, необхідно брати до уваги той факт, що ДСНС – центральний орган виконавчої влади, але одним із регуляторів його діяльності є результат нормотворчої діяльності органів місцевого самоврядування.

По-третє, протягом останніх років ДСНС переживала значну кількість організаційно-правових перетворень, що були результатом курсу держави на оптимізацію центральних органів виконавчої влади. В результаті цього наразі ми маємо велику кількість нормативно-правових актів, що приймалися для регулювання діяльності попередньо існуючих центральних органів виконавчої влади, діяльність яких збігалася з діяльністю територіальних підрозділів ДСНС. При цьому необхідно зазначити, що ці акти зберігають свою чинність через офіційно закріплене правонаступництво ДСНС.

Також необхідно звернути увагу на те, що ряд нормативно-правових актів, за допомогою яких здійснювалося правове регулювання діяльності територіальних підрозділів служби цивільного захисту, втратили свою чинність у результаті важливої події, якою стала їх кодифікація та поява Кодексу цивільного захисту. Це, безумовно, є позитивним моментом у еволюціонуванні правового регулювання діяльності територіальних підрозділів ДСНС, оскільки кодифікація нормативно-правових актів є одним із засобів їх систематизації, яка, у свою чергу, дозволяє усунути значну кількість протиріч та колізій між ними.

На нашу думку, правове регулювання діяльності територіальних підрозділів ДСНС потребує вдосконалення, незважаючи на наявність вищенаведених позитивних моментів. Дане вдосконалення доцільно провести в таких напрямках. По-перше, деякі нормативно-правові акти потребують внесення змін до них, якими б було більш детально наведено перелік визначень термінів для ефективного та вірного їх застосування.

По-друге, в контексті євроінтеграційних процесів необхідно привести велику кількість нормативно-правових актів, виданих одразу після здобуття Україною незалежності, у відповідність до сучасних європейських стандартів.

Бібліографічні посилання

1. *Тарахонич Т.І.* Правове регулювання та правовий вплив як юридичні категорії: співвідношення понять / Т. І. Тарахонич // Часопис Київського ун-ту права : Український науково-теоретичний часопис. – 10/2009. – № 4. – С. 10–14.
2. *Скакун О.Ф.* Теорія держави і права : підруч. / О.Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х., 2001.
3. *Волинка К. Г.* Теорія держави і права : навч. посібник / К.Г. Волинка. – К., 2003.
4. *Теорія держави та права.* Академічний курс : підручник / за ред. О.В. Зайчука,

Н.М. Оніщенко. – К., 2006.

5. Конституція України // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
6. Кодекс цивільного захисту України // ВВР України. – 2013. – № 34–35. – Ст. 458.
7. Деякі питання Державної служби України з надзвичайних ситуацій : Указ Президента України № 20/2013 від 16 січня 2013 року // Урядовий кур'єр. – 2013. – № 13.
8. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України № 442 від 10 вересня 2014 року // Урядовий кур'єр. – 2014. – № 169.
9. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17 березня 2011 року // Голос України. – 2011. – № 65.
10. Про оборону України : Закон України від 06 грудня 1991 року // ВВР України. – 1991. – № 16. – Ст. 106.
11. Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнями : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 березня 2004 року № 368 // Офіційний Вісник України. – 2004. – № 12.
12. Про затвердження Порядку здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 червня 2013 року № 444 // Офіційний Вісник України. – 2013. – № 50.
13. Про затвердження Інструкції про порядок та умови присвоєння (підтвердження, зниження, позбавлення) класної кваліфікації особам рядового і начальницького складу служби цивільного захисту : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 29 липня 2014 року № 743 // Офіційний Вісник України. – 2014. – № 70.
14. Про затвердження Положення про порядок проходження служби цивільного захисту особами рядового і начальницького складу та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 липня 2013 року № 67 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 67.
15. Про затвердження переліку сімейних обставин та інших поважних причин, що можуть бути підставою для звільнення громадян з військової служби та із служби осіб рядового і начальницького складу : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 червня 2013 року № 413 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 45.
16. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 07 квітня 2011 року // ВВР України. – 2011. – № 40. – Ст. 404.
17. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 року // ВВР України. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.
18. Про затвердження Примірного положення про територіальний підрозділ з питань запобігання та виявлення корупції Державної служби України з надзвичайних ситуацій : наказ Державної служби України з надзвичайних ситуацій від 04 квітня 2013 року № 109.
19. Питання запобігання та виявлення корупції в органах виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 08 грудня 2009 року № 1422 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 1.
20. Про затвердження Порядку проведення перевірок органами Державної інспекції техногенної безпеки України та визнання такими, що втратили чинність, деяких наказів МНС України : наказ Міністерства надзвичайних ситуацій України від 25 травня 2012 року № 863.
21. Про адміністративні правопорушення: Кодекс України від 07 грудня 1984 року // ВВР України. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.
22. Про затвердження Плану реагування на надзвичайні ситуації державного рівня : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2011 року // Офіційний вісник України. – 2001. – № 47.
23. Про затвердження Положення про Оперативно-рятувальну службу цивільного захисту Державної служби України з надзвичайних ситуацій : наказ Міністерства

внутрішніх справ України від 03 липня 2014 року № 632 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 65.

Мяснянкина К.А. Нормативно-правовое регулирование территориальных подразделений Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям.

Осуществлен общий правовой анализ источников правового регулирования территориальных подразделений Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям. При осуществлении анализа применен классификационный подход распределения источников по юридической силе. В рамках исследования рассмотрены законодательные акты и подзаконные нормативно-правовые документы разных субъектов нормотворчества в Украине.

Ключевые слова: правовое регулирование, чрезвычайная ситуация, гражданская защита, закон, нормативно-правовой акт.

Myasnyankina K. A. Legal regulation of territorial divisions State Emergency Service of Ukraine. The article deals with the sources of legal regulation of territorial divisions State Emergency Service of Ukraine. During the research it was formulated and suggested new definition of the legal regulation of territorial divisions State Emergency Service of Ukraine. Also in this research was applied classification approach by distributing sources legal regulation by legal force. The first part of the article devoted to problems of definition the legal regulation in general. The next part deals Constitution of Ukraine as the legal act higher legal force and the main source of law in Ukraine. Then were considered basic laws which include Code of Civil Defense of Ukraine, Law of Ukraine on central authorities etc. When the analysis considered legislation and subordinate regulations issued by different actors of rulemaking.

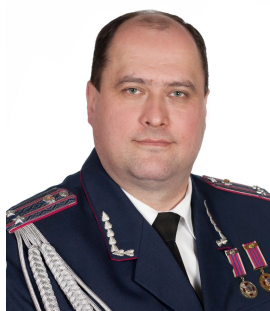
It was possible to reach a conclusion about for legal regulation of territorial divisions State Emergency Service of Ukraine a characteristic availability fairly large and branched array regulations. Secondly despite the fact that the State Emergency Service of Ukraine is the central authority, one of the regulators its activities is the result rulemaking of the local government. Thirdly in recent years, State Emergency Service of Ukraine experienced a significant number of institutional and legal reforms which was the result of state course on optimization of central authority. As a result, we currently have a large number of legal acts, taken to regulate pre-existing central authorities the activity of which coincide with the activities of territorial divisions State Emergency Service of Ukraine. It should be noted that these acts remain in force through officially enshrined succession of territorial divisions of the State Emergency Service of Ukraine.

In our opinion the legal regulation of territorial divisions of the State Emergency Service of Ukraine needs improvement, despite the presence of the above positive points. First, some regulations require amendments to them, which would be more detailed lists definitions for the effective and faithful it application. Secondly, in the context of European integration processes necessary to bring a large number of regulations issued immediately after Ukraine gained independence, in line with modern European standards.

Keywords: legal regulation, emergency, civil protection, law, legal act.

Надійшла до редакції 16.12.2015

БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ: ПРАВОВЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Єфімов В.В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98: 343.373

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ Й ВИКРИТТЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ

Розглянуто сучасні проблеми та особливості організації і тактики виявлення й викриття злочинів в агропромисловому комплексі України, з урахуванням проведених наукових досліджень, підготовлених науково-методичних рекомендацій, дослідження реалізованих матеріалів практичних підрозділів, що здійснюють протидію злочинам у сфері економіки. Наголошено, що організація і тактика виявлення злочинних структур та первинних даних про їх протиправну діяльність на підприємствах АПК залежить від різноманітності організаційно-правових форм господарювання зазначених об'єктів та особливостей їхньої виробничо-господарської діяльності, специфіки виробленої продукції, системи обліку та звітності; рівня професійної підготовки оперативного працівника, взаємодії між оперативними підрозділами та іншими правоохоронними органами.

Ключові слова: економічні злочини у сфері АПК України, підрозділи протидії злочинам у сфері економіки, ознаки викрадань, ознаки приховування злочинних дій.

Постановка проблеми. Аналіз статистичних даних свідчить, що у 2013 році в агропромисловому комплексі (далі – АПК) викрито майже 3,5 тис. правопорушень, за якими відкрито кримінальні провадження, з них 952 – у сфері службової діяльності, у тому числі 79 фактів отримання неправомірної вигоди та 587 – розкрадання і привласнення майна посадовими особами суб'єктів господарювання. Установлена сума матеріальних збитків склала 126,4 млн. грн., з яких забезпечено відшкодування 144,3 млн. грн., або 114 %. Виявлено 653 особи, які вчинили кримінальні правопорушення, стосовно 575 з них кримінальні провадження направлено до суду [1].

За 2014 рік в АПК викрито майже 2,6 тис. правопорушень, за якими відкрито кримінальні провадження. 711 правопорушень виявлено у сфері служ-

бової діяльності, у тому числі 81 факт отримання неправомірної вигоди та 600 – розкрадання і привласнення майна посадовими особами суб'єктів господарювання [2].

За дев'ять місяців 2015 року в АПК викрито майже 1,7 тис. правопорушень, за якими відкрито кримінальні провадження¹.

Отже, необхідно констатувати, що виникає потреба комплексно застосувати усі наявні сили, можливості, окремі інститути правоохоронних органів для вчасного виявлення та викриття економічних злочинів у сфері АПК України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Правові засади особливостей та організації вчасного виявлення та викриття економічних злочинів, особливо здійснення цієї діяльності стосовно до окремих галузей економіки, у спеціальній літературі досліджено досить докладно, зокрема в роботах радянських вчених: Б.Е. Богданова, Г.Л. Борисова, М.В. Гоцева, М.В. Крестинського, А.Г. Лекаря, Г.С. Сінілова та інших, серед вітчизняних вчених варто назвати роботи: К.В. Антонова, А.І. Берлача, В.І. Василичука, В.Я. Горбачевського, Е.О. Дідоренка, О.Ф. Долженкова, В.П. Захарова, Я.Ю. Кондратьєва, В.С. Кубарєва, М.І. Камлика, І.П. Козаченка, А.І. Капітанського, В.В. Матвійчука, Д.Й. Никифорчука, В.Л. Ортинського, В.І. Литвиненка, В.І. Лебеденка, К.М. Ольшевського, І.В. Сервецького, М.М. Перепелиці, В.Д. Пчолкіна; О.О. Савченка, О.П. Снігерьова, А.І. Федчака та ін.

Вивчення названої проблеми дозволяє, з одного боку, розробити диференційовані і науково обґрунтовані рекомендації, що стосуються підвищення рівня оперативної поінформованості про стан оперативної обстановки на об'єктах пріоритетних галузей економіки, а з іншого – ефективніше використовувати ці рекомендації в оперативно-розшуковій практиці, що сприятиме підвищенню результативності діяльності оперативних підрозділів Національної поліції по виявленню і викриттю злочинної діяльності у сфері економіки та безпосередньо об'єктів АПК України.

Незважаючи на велику кількість публікацій, присвячених виявленню економічних злочинів, а також досліджень з даного питання, наукове і практичне рішення названої проблеми є досить складним. Уважний аналіз опублікованих робіт свідчить, що по багатьох важливих питаннях ця тема є дискусійною і вимагає подальшого дослідження, більшість питань, пов'язаних із організацією виявлення економічних злочинів не тільки в АПК, а й об'єктів господарювання в цілому, потребує комплексної системи вивчення та впливу з боку вчених та практиків.

Мета даної статті – проаналізувати окремі аспекти особливостей виявлення й викриття економічних злочинів в агропромисловому комплексі України.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі дослідниками дуже часто приділяється увага організаційно-управлінським та правовим обстави-

¹ Аналітична довідка підрозділів ПЗСЕ МВС України за 9 місяців 2015 року.

нам і чинникам, які сприяють вчиненню злочинів у сфері АПК України.

Чинниками організаційно-управлінського характеру, що сприяють вчиненню злочинів в аграрному секторі економіки, є такі:

- неналежний контроль з боку держави і громадських організацій за процесом приватизації землі та об'єктів агропромислового комплексу;
- неналежна організація бухгалтерського обліку, обліку та контролю за збереженням і використанням товарно-матеріальних цінностей;
- відсутність належної роз'яснювальної роботи з боку відповідних міністерств та відомств і місцевих органів виконавчої влади щодо купівлі-продажу земельних паїв.

Чинниками правового характеру, що сприяють вчиненню злочинів в аграрному секторі економіки, є такі:

- прийняття окремих нормативних актів, що сприяють тінізації капіталів злочинного походження;
- недосконала податкова політика;
- незначна кількість нормативно-правових актів, прийнятих з приводу введення нового Земельного кодексу України;
- відсутність чіткого правового механізму купівлі-продажу земельних сертифікатів та контролю за цим процесом;
- відсутність чіткого визначення правового режиму земель несільськогосподарського призначення у населених пунктах та за їх межами;
- недосконалість чинних природоресурсних кадастрів і ведення окремого кадастрового обліку майна.

Усі причини та передумови, що впливають на зростання рівня корисливої злочинності в аграрному секторі економіки, можуть бути згрупованими в такі блоки:

- 1) соціально-економічні;
- 2) морально-психологічні;
- 3) соціально-політичні;
- 4) правові;
- 5) кадрові;
- 6) організаційно-управлінські.

Соціально-економічні чинники зумовлені причинами та умовами соціально-політичного характеру, головними з яких є відсутність чіткої аграрної політики та наявні політичні амбіції.

Чинники кадрового характеру обумовлені недостатньою кількістю висококваліфікованих фахівців на сільськогосподарських підприємствах.

До чинників правового характеру належать: прийняття окремих нормативних актів, які прямо сприяють вуалізації (тінізації) джерел накопичення капіталів злочинного походження; встановлення надмірно високих податків; відсутність механізму виконання нормативно-правових актів та суперечність між ними; відсутність чіткого правового механізму купівлі-продажу земельних сертифікатів (права на земельну частку – пай) та контролю за цим процесом з боку Державного комітету України по земельних ресурсах і місцевих органів влади тощо.

Кримінологічні вивчення особи корисливого злочинця у сфері АПК України здійснюються з метою виявлення й оцінки тих її властивостей і рис, що породжують злочинну поведінку, та її профілактики. У цьому вбачають

найтіснішу єдність трьох компонентів кримінологічних проблем: особи злочинця, причин і механізму злочинної поведінки, профілактики злочинів.

Дослідження думки вчених, що займаються проблемами протидії корисливим злочинам у сфері АПК України, та статистичні дані МВС України, а також розгляд характеристики осіб, які притягнуті до кримінальної відповідальності за вчинення економічних злочинів в аграрному секторі економіки, дали можливість виділити характерні соціально-демографічні ознаки осіб цієї категорії.

Найчастіше злочинцями є особи віком від 36 до 50 років – 43,0 % (189), у 36,6 % (161) випадках їм було від 25 до 35 років; у 20,4 % (90) – 51 та більше років.

Більшість злочинців мали вищу освіту – 48,6 % (214); середню спеціальну – 30,7 % (135); середню загальну – 20,7 % (91).

Чоловіки і жінки вчиняють злочини в цій сфері практично однаково часто: жінки – 50,9 % (224), чоловіки – 49,1 % (216).

Стосовно ролі особи у вчиненні злочину, у 45,3 % (212) злочинів особа особисто брала участь у вчиненні злочину; виконувала «технічні» операції кримінального змісту, не маючи уявлення про загальний характер злочинних дій – 25,6 % (117); знала про злочинний характер дій, спосіб вчинення злочину та загальний план злочинної операції – 21,1 % (89).

Злочини у цій сфері вчиняють переважно керівники сільськогосподарських підприємств – 29,9 % (138); керівники підрозділів сільськогосподарських підприємств – 25,6 % (124); матеріально відповідальні особи – 17,8 % (77); робітники фінансово-бухгалтерської сфери – 15,3 % (86); державні службовці – 5,8 % (23); працівники – 7,9 % (33).

Характеризуючи стаж роботи на останньому місці, де вчинили злочин, у 45,0 % (198) випадків злочинці працювали від трьох до п'яти років; понад п'ять років – 43,1 % (190); до трьох років – 11,9 % (52). Привертає увагу те, що у 78,6 % (346) випадків особи мали абсолютно позитивну характеристику; лише у 12,0% (53) випадків характеризувалися стійкими антисоціальними установками; у 9,3 % (41) – мали негативну поведінку.

Вважаємо, що запобігання злочинності в аграрному секторі економіки має здійснюватися цілеспрямовано, з огляду на сучасні наукові досягнення, мати плановий характер і враховувати прогностичну інформацію. Організаційно-профілактичні заходи протидії злочинності в аграрному секторі економіки повинні припускати всебічне вивчення й облік економічних, демографічних, культурних, географічних, національних і кримінологічних особливостей регіону, можливостей органів влади, правоохоронних органів, громадських організацій і фермерських господарств.

Існує думка про необхідність створення на урядовому рівні Координаційної ради з питань запобігання та протидії злочинам в аграрному секторі економіки, до складу якої включити представників МВС України, Генеральної прокуратури України, Державної фіскальної служби України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, облміськдержадміністрацій,

сільських (селищних) рад [3].

Спеціально-кримінологічне запобігання корисливим злочинам є відмінним від загальносоціального запобігання саме з огляду на спеціальне призначення для усунення конкретних кримінологічних факторів.

На думку більшості дослідників, для успішної реалізації спеціально-попереджувальних заходів з метою посилення боротьби з корисливою та іншою злочинністю в аграрному секторі економіки разом з удосконаленням правового регулювання варто передбачити необхідні заходи для ресурсного та інформаційного забезпечення зазначеної системи заходів (кадри, технічні засоби, організаційні умови), тобто вироблення механізму, покликаного реалізовувати норми закону.

Для пошуку ознак, що вказують на можливість здійснення досліджуваної категорії злочинів, оперативному працівнику, насамперед, необхідно вивчити діючі на підприємстві (хлібозаводі, молокозаводі, м'ясокомбінаті, консервному заводі і т.п.) відомчі інструкції, правила, технологічний процес, накази, що регулюють виробничі питання, порядок прийому, збереження, відпуску та обліку сировини, напівфабрикатів, готової продукції; з'ясувати функції відповідних матеріально відповідальних осіб і інших категорій працівників, а також систему обліку і звітності на складі приймання сировини, у цехах виготовлення готової продукції; порядок передачі її на склад готової продукції чи відпуску (реалізації) її безпосередньо з цеху готової продукції (при відсутності складів). Тому, використовуючи оперативно-розшукові сили, засоби і методи, необхідно встановити, ким допускаються порушення встановлених правил, інструкцій, порядку обліку, звітності, технологічного режиму.

Аналіз практики показує, що результативність оперативно-розшукових заходів багато в чому залежить від рівня їх організації, а ефективність останньої досягається не тільки належним здійсненням, але й своєчасністю, тактично грамотним їх проведенням.

Залежно від конкретних обставин більш ефективними можуть бути то одні, то інші заходи.

У спеціальній літературі досить детально розглянуто організацію і тактику проведення оперативно-розшукових заходів [4]. Тому ми не будемо зупинятися на даній проблемі. Але зазначимо, що в рамках нашої роботи зроблено спробу визначити основні недоліки організаційного характеру, що негативно впливають на ефективність діяльності оперативних підрозділів по виявленню первинної інформації про ознаки злочинної діяльності на об'єктах розглянутої господарської системи і причетних до неї осіб. Проведене серед оперативних співробітників опитування дозволило розташувати зазначені вище організаційні недоліки по значимості:

1. Відволікання оперативних співробітників від виконання основних функціональних обов'язків, що відіграє головну роль у протидії замаскованим злочинам, і документування злочинних дій розроблюваних (цю думку підтримує 45 % респондентів).

Проведене нами дослідження також виявило певні закономірності. Зок-

рема, вивчення практики використання робочого часу оперативним складом показало, що на документування злочинних дій оперативні співробітники витрачають 30 % службового часу; на слідчі дії – 20 %; діяльність з попередження економічних злочинів – 5 %; виконання завдань інших служб – 15 %.

2. Низький рівень організації роботи з джерелами інформації, слабкі розвідувальні можливості джерел інформації (36 % респондентів вказали на дану обставину).

Результати проведеного дослідження показують, що від 25 до 40 % джерел інформації за своїми діловими, освітніми та психологічними якостями не мають можливості виявляти на підприємствах АПК осіб і факти, що представляють оперативний інтерес.

Необхідно зазначити, що організація і тактика виявлення організованих злочинних структур та первинних даних про їх протиправну діяльність на підприємствах АПК залежить від:

- різноманітності організаційно-правових форм господарювання зазначених об'єктів та особливостей їхньої виробничо-господарської діяльності, специфіки виробленої продукції, системи обліку та звітності;
- рівня професійної підготовки оперативного працівника, взаємодії між оперативними підрозділами ОВС та іншими правоохоронними органами.

Висновок. Однією з умов ефективної організації запобігання корисливим злочинам в аграрному секторі економіки є визначення і глибоке вивчення об'єкта запобігання. Стосовно розробки заходів індивідуального запобігання існує проблема, пов'язана з недостатньою кількістю емпіричних досліджень, які дають матеріал для узагальнення характеристик особи злочинця. Це необхідно для конкретизації індивідуального запобігання, для визначення переліку осіб, які повинні перебувати на профілактичному обліку. При встановленні такого переліку потрібно мати на увазі: вік (вікові групи) осіб, які вчиняють корисливі злочини; їх минулу та сьогоденну поведінку (наявність судимості, вид занять, зайнятість і характер зайнятості у вільний від роботи час); відносини в родині й у колективі тощо.

Бібліографічні посилання

1. Аналіз роботи підрозділів ДСБЕЗ МВС України за 2013 рік / за заг. ред. С.Г. Міщенко / Міщенко С.Г., Сливенко В.Р., Лапко О.В., Василичук В.І., Панасенко Б.В. – К., 2014.
2. Довідка про результати роботи підрозділів ДСБЕЗ за 9 місяців 2014 року : лист МВС України від 4 листопада 2014 року № 23536/Ск.
3. Сюравич В.Г. Запобігання корисливим злочинам в аграрному секторі економіки України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В.Г. Сюравич. – К., 2007.
4. Пчолкін В.Д. Розкриття злочинів у харчовій промисловості : монографія. – Одеса, 2005.

Ефимов В.В. Особенности выявления и раскрытия преступлений в агропромышленном комплексе Украины. Рассмотрены современные проблемы и особенности организации и тактики выявления и раскрытия преступлений в агропромышленном комплексе Украины, с учетом проведенных научных исследований, подготовленных научно-

методических рекомендаций, исследования реализованных материалов практических подразделений, осуществляющих противодействие преступлениям в сфере экономики.

Ключевые слова: экономические преступления в сфере АПК Украины, подразделения противодействия преступлениям в сфере экономики, признаки похищений, признаки сокрытия преступных действий.

Yefimov V. V. Particularities of detection and disclosure of crimes in agrarian sector of Ukraine. In the article modern problems and features of organization and tactics of exposure and exposure of crimes are considered in the agroindustrial complex of Ukraine, taking into account scientific researches, prepared scientifically-methodical recommendations, research of the realized materials of practical subdivisions that carry out counteraction to the crimes in the field of economics.

It is marked that organization and tactics of exposure of criminal structures and basic data about their unlawful activity on the enterprises of АПК depend on the variety of legal forms of manage the marked objects and features of their industrial and economic activity, specific of mine-out products, system of account and accounting; level of professional preparation of operative worker, cooperation between operative subdivisions and other law enforcement agencies.

Keywords: economic crimes in the sphere of agrarian sector of Ukraine, subdivisions of counteraction to the crimes in the field of economics, signs of thefts, sign of concealment of criminal acts.

Надійшла до редакції 18.12.2015

Кириченко О. В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

**КРИМІНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ ЯК СУБ'ЄКТ
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ
ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ**

Надано характеристику кримінальної поліції як суб'єкта оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки та запропоновано пропозиції щодо удосконалення системи суб'єктів протидії цим злочинам.

Ключові слова: кримінальна поліція, організована злочинність, злочини проти громадської безпеки, оперативно-розшукова протидія.

Постановка проблеми. Європейська інтеграція України зобов'язує нашу державу забезпечити ефективне функціонування інститутів, які гарантуватимуть верховенство права, додержання прав та свобод людини і громадя-

нина, їх ефективний захист. Одним із таких завдань є утворення Міністерства внутрішніх справ як цивільного органу європейського зразка з функціонально виправданою управлінською структурою, чітким розподілом повноважень між структурними підрозділами, оптимальним співвідношенням керівного та виконавчого складу персоналу.

У зв'язку з цим виникла нагальна потреба у реформуванні органів внутрішніх справ (далі – ОВС). Одним із перших кроків реформування ОВС стало прийняття Закону України від 02.07.2015 р. «Про Національну поліцію», де визначено, що Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. У складі поліції функціонують: 1) кримінальна поліція; 2) патрульна поліція; 3) органи досудового розслідування; 4) поліція охорони; 5) спеціальна поліція; 6) поліція особливого призначення [1].

Зміни у структурі злочинності висувають перед Національною поліцією нові завдання, спонукають до перегляду стратегічних напрямів їх діяльності, стимулюють пошук нових підходів до забезпечення прав і свобод людини та громадянина, охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки та протидії злочинності, саме таких, які б відповідали сучасній обстановці та тенденціям розвитку на перспективу. Таким стратегічним напрямом є її удосконалення діяльності оперативних підрозділів щодо протидії злочинам проти громадської безпеки.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемам оперативно-розшукової протидії окремим видам злочинів проти громадської безпеки та деяким аспектам діяльності суб'єктів такої протидії присвячені роботи В.В. Босенка, С.В. Діденка, В.В. Домніцака, Б.В. Жукова, М.В. Корнієнка, В.В. Літвіна, В.П. Меживого, Р.В. Мукоїда, Д.Й. Никифорчука, І.В. Потайчука, О.В. Сав'юка, О.І. Тарасенка, О.О. Толкаченка, В.М. Цимбалюка, К.О. Чаплинського, О.О. Подобного та ін. Разом з тим на сьогодні є недосконалою система суб'єктів оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки. Дослідження зазначеної проблематики обумовлено й тим, що на сьогодні система кримінальної поліції, як суб'єкта оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки, у нормативно-правових актах не визначена.

Метою цієї статті є визначити систему підрозділів кримінальної поліції, які є суб'єктами оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки, охарактеризувати кримінальну поліцію як суб'єкта оперативно-розшукової протидії цим злочинам.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні триває процес реформування ОВС у частині оптимізації структури Національної поліції, чіткого розмежування та усунення дублювання їх повноважень, а також позбавлення підрозділів органів Національної поліції невластивих їм функцій. До основних напрямів реформування слід віднести такі: розмежування компетенції та функцій, усунення дублювання в роботі; оптимізація структури Національної

поліції та чисельності; впровадження нових критеріїв оцінки роботи працівників органів та підрозділів Національної поліції; переатестація особового складу з метою підвищення якості кадрового забезпечення правоохоронної діяльності.

Серед суб'єктів Національної поліції оперативно-розшукову протидію злочинам відповідно до функцій підрозділів поліції можуть здійснювати лише підрозділи кримінальної та спеціальної поліції.

Кримінальна поліція виконує надзвичайно широкий спектр правоохоронних функцій, серед яких можна назвати такі: 1) здійснення захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, виявлення та запобігання злочинам; 2) встановлення та викриття осіб, які готують або вчинили злочини; 3) розшук злочинців та осіб, які пропали безвісти; 4) здійснення комплексу заходів щодо виявлення та документування осіб, які займаються злочинною діяльністю; 5) протидія незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; вивчення, аналіз та оцінка оперативної обстановки у сфері нелегального обігу цих заборонених засобів та речовин; 6) протидія незаконному обігу вогнепальної зброї, бойових припасів та вибухових речовин; 7) виявлення та запобігання злочинам, вчиненим неповнолітніми; 8) запобігання виникненню організованих злочинних угруповань, встановленню ними корумпованих зв'язків з державними службовцями та посадовими особами, втягненню їх у злочинну діяльність; 9) запобігання легалізації коштів, здобутих злочинним шляхом, використанню суб'єктів підприємницької діяльності для реалізації злочинних намірів тощо; 10) виявлення та запобігання злочинам у сфері економіки; 11) протидія транснаціональній злочинності та ін.

На сьогодні система кримінальної поліції у нормативно-правових актах не визначена. Разом з тим у структурі Національної поліції існують такі оперативні підрозділи як підрозділи карного розшуку; протидії злочинності у сфері економіки; оперативної служби; оперативно-технічних заходів; протидії злочинам, пов'язанам з торгівлею людьми; кримінальної розвідки; протидії наркозлочинності; протидії кіберзлочинності.

На наш погляд, систему підрозділів кримінальної поліції, що є суб'єктами оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки, складають:

1) оперативні підрозділи, діяльність яких безпосередньо спрямована на протидію цим злочинам (підрозділи карного розшуку);

2) оперативні підрозділи, діяльність яких спрямована на протидію окремим видам злочинів, які вчиняються злочинними організаціями (підрозділи протидії злочинам, пов'язанам з торгівлею людьми; протидії наркозлочинності; протидії кіберзлочинності; протидії злочинності у сфері економіки);

3) оперативні підрозділи, діяльність яких безпосередньо не спрямована на протидію цим злочинам, але відповідно до своїх функцій сприяють діяльності основних суб'єктів оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки (підрозділи оперативної служби, оперативно-технічних

заходів, кримінальної розвідки).

Основними суб'єктами оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки є підрозділи карного розшуку. Так, до функцій підрозділів карного розшуку належать: 1) у межах компетенції попередження, виявлення і розкриття злочинів, протидія груповій злочинності, боротьба з торгівлею людьми та зі злочинами проти моральності, розшук обвинувачених, підсудних, осіб, які ухиляються від відбування покарання, безвісно зниклих громадян та встановлення осіб невпізнаних трупів; 2) виявлення, припинення та розкриття злочинів, пов'язаних з протиправною діяльністю учасників організованих груп, злочинних організацій, бандитських формувань, злочинних проявів у сфері незаконного обігу вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин та радіоактивних матеріалів; 3) ужиття заходів, спрямованих на усунення негативного впливу етнічної злочинності, радикальних і неформальних молодіжних об'єднань та рухів на оперативну обстановку в державі, підготовка управлінських рішень щодо своєчасного реагування на загострення цієї проблеми та недопущення порушень громадського порядку з боку їх учасників; 4) робота з джерелами оперативної інформації та за оперативно-розшуковими справами; аналіз ефективності використання негласного апарату, проведення оперативних розробок у боротьбі зі злочинністю, вивчення процесів, які відбуваються у злочинному середовищі; 5) вивчення та аналіз стану злочинності, чинників, що її обумовлюють, прогноз криміногенної ситуації; 6) проведення комплексних оперативно-профілактичних відпрацювань територій регіонів держави, а також спеціальних операцій, спрямованих на протидію злочинності; 7) координація діяльності кінологічних підрозділів з ефективного використання службових собак у розшуку і затриманні злочинців, розкритті злочинів, виявленні наркотичних і вибухових речовин, одорологічній ідентифікації, під час забезпечення охорони громадського порядку, проведення спеціальних заходів, у період ліквідації наслідків аварій, стихійного лиха та під час інших надзвичайних подій; 8) спільно з підрозділом інформаційно-аналітичного забезпечення організації створення та поповнення автоматизованих інформаційних систем оперативно-розшукового і профілактичного призначення [2].

У структурі ОВС діяли й спецпідрозділи по боротьбі з організованою злочинністю (далі – спецпідрозділи БОЗ). Відповідно до Закону України від 30.06.1993 р. «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [3], основними напрямками діяльності суб'єктів щодо боротьби з організованою злочинністю є такі: 1) створення правової основи, організаційних, матеріально-технічних та інших умов для ефективної боротьби з організованою злочинністю, організація міжнародного співробітництва у цій сфері; 2) виявлення та усунення або нейтралізація негативних соціальних процесів і явищ, що породжують організовану злочинність та сприяють їй; 3) запобігання нанесенню шкоди людині, суспільству, державі; 4) запобігання виникненню організованих злочинних угруповань; 5) виявлення, розслідування, припинення і запобігання правопорушенням, вчинюваним учасниками ор-

ганізованих злочинних угруповань, притягнення винних до відповідальності; 6) забезпечення відшкодування шкоди фізичним та юридичним особам, державі; 7) запобігання встановленню корумпованих зв'язків з державними службовцями та посадовими особами, втягненню їх у злочинну діяльність; 8) протидія використанню учасниками організованих злочинних угруповань у своїх інтересах об'єднань громадян і засобів масової інформації; 9) запобігання легалізації коштів, здобутих злочинним шляхом, використанню суб'єктів підприємницької діяльності для реалізації злочинних намірів.

Таким чином, спецпідрозділи БОЗ ОВС були наділені функцією щодо протидії утворенню організованих злочинних об'єднань та недопущення вчинення злочинів з їх боку.

Аналіз завдань та функцій підрозділів карного розшуку та спецпідрозділів БОЗ дозволяє констатувати дублювання їх завдань у частині протидії злочинності, зокрема протидії злочинам проти громадської безпеки.

Вже тривалий час вирішувалося питання доцільності існування цієї служби. Дійсно, зазначені підрозділи не в повному обсязі виконували свої функції, дублювалися деякі функції з функціями інших підрозділів ОВС, зокрема підрозділами карного розшуку. Неодноразово і з боку керівництва МВС України, представників громадських об'єднань, а також громадян висловлювалося думка про доцільність існування цієї служби.

Тривала дискусія з цього приводу й серед науковців. Наприклад, О.О. Подобний, розглядаючи спецпідрозділи БОЗ як суб'єктів протидії злочинам корисливо-насильницької спрямованості, пропонував реорганізувати зазначені підрозділи та на їх основі створити у складі кримінальної міліції підрозділи оперативної розробки організованих злочинних угруповань [4, с. 28].

Досліджуючи проблеми оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки, нами було розглянуто питання щодо розмежування функцій оперативних підрозділів ОВС у частині протидії організованій злочинності. Так, суб'єктами протидії злочинам загальнокримінальної спрямованості, що вчинюються організованими групами та злочинними організаціями, в системі ОВС були спецпідрозділи БОЗ, підрозділи карного розшуку, підрозділи по боротьбі з незаконним обігом наркотиків. На питання: як Ви вважаєте, чи потрібно вилучити з функцій підрозділів карного розшуку та БНОН протидію організованій злочинності у зв'язку з дублюванням функцій зазначених підрозділів з функціями спецпідрозділів БОЗ? «так» відповіли 40 % працівників карного розшуку та 39 % працівників спецпідрозділів БОЗ, «ні» – 53 % та 60 %, «важко відповісти» – 7 % та 1 %.

Аналізуючи погляди фахівців з даної проблематики, висловлювань у засобах масової інформації, результатів опитування практичних працівників ОВС, слід констатувати, що вирішення цього питання є неоднозначним.

Разом з тим, відповідно до Закону України від 12.02.2015 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування органів внутрішніх справ» [6], спецпідрозділи БОЗ ОВС у 2015 році були ліквідовані.

На наш погляд, на сьогодні зазначену службу як суб'єкта протидії організованій злочинності взагалі та злочинам проти громадської безпеки зокрема слід було залишити, але поряд з цим необхідно було кардинально реформувати його структуру, скоротити штат, привести у відповідність функції цієї служби, переглянути вимоги до підбору та підготовки кадрів тощо. Це обумовлено тим, що у зв'язку з цими змінами єдиним суб'єктом залишаються підрозділи карного розшуку, які здійснюють свою діяльність від факту вчинення злочину, а основною функцією спецпідрозділів БОЗ ОВС була протидія утворенню організованих злочинних об'єднань та недопущення вчинення злочинів з їх боку, тобто їх діяльність у першу чергу спрямовано на упередження.

Закордонний досвід свідчить, що необхідною умовою ефективної боротьби з організованою злочинністю є створення незалежних відокремлених від поліції та інших правоохоронних органів спеціалізованих підрозділів, які безпосередньо підпорядковуються найвищому політичному керівництву держави, зміцнення їх потенціалу та надання надзвичайних повноважень. Практично усі країни, які досягли успіху у протидії організованій злочинності, йшли цим шляхом.

В Україні неодноразово порушувалося питання про створення таких спеціальних підрозділів (наприклад, Національне бюро розслідувань).

Висновки. Таким чином, враховуючи закордонний досвід боротьби з організованою злочинністю, ліквідацію спецпідрозділів БОЗ МВС України, неспроможність ефективно протидіяти організованій злочинності підрозділами карного розшуку, дублювання функцій по боротьбі з організованою злочинністю між різними правоохоронними відомствами (Національною поліцією, СБУ та іншими суб'єктами), вважаємо, що основним суб'єктом протидії організованій злочинності взагалі та злочинам проти громадської безпеки зокрема повинен бути в Україні окремий незалежний правоохоронний орган, в який необхідно залучити фахівців з оперативних підрозділів Національної поліції, СБУ тощо. Передбачити, якщо у разі виявлення фактів вчинення злочинів організованими злочинними об'єднаннями іншими правоохоронними органами, то вони повинні реагувати на ці факти відповідно до чинного законодавства України, а у разі отримання ними інформації про ці факти, то інформація повинна бути передана основному суб'єкту протидії організованій злочинності.

Бібліографічні посилання

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // ВВР. – 2015. – № 40-41. – Ст. 379.
2. Про затвердження Положення про Департамент карного розшуку Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 21.09.2012 № 818.
3. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30.06.1993 // Голос України. – 1993. – 5 серп.
4. *Подобний О. О.* Теоретичні, правові та організаційно-тактичні основи оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі з корисливо-насильницькою організованою злочинністю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 "Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-

розшукова діяльність” / О. О. Подобний. – Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2014. – 38 с.

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування органів внутрішніх справ : Закон України від 12.02.2015 № 193-VIII // ВВР. – 2015. – № 21. – Ст. 134.

Кириченко О.В. Криминальная полиция как субъект оперативно-розыскного противодействия преступлениям против общественной безопасности. Дана характеристика уголовной полиции как субъекта оперативно-розыскного противодействия преступлениям против общественной безопасности и внесены предложения по усовершенствованию системы субъектов противодействия данным преступлениям.

Ключевые слова: уголовная полиция, организованная преступность, преступления против общественной безопасности, оперативно-розыскное противодействие.

Kyrychenko O.V. Criminal police as subject of operational-search combating crimes against public safety. In the article the characteristics of the criminal police as a subject of operational combating crimes against public safety and provided suggestions for improving the system of actors countering these crimes. Determined that the system of criminal police units who are subjects of operational combating crimes against public security, are: 1) operational units, whose activities are directly aimed at combating these crimes; 2) operational units, which are aimed at countering certain types of crimes committed by criminal organizations; 3) operational units, whose activities are not directly aimed at combating this crime, but according to its functions support the activities of the main subjects of operational combating crimes against public safety. Ukraine proposed to create a separate law enforcement agency as the main subject of combating organized crime and all crimes against public security in particular, which should involve professionals from operational units of the National Police, the Security Service and others.

Keywords: criminal police, organized crime, crimes against public security, operational-search combating.

Надійшла до редакції 25.12.2015

Однолько І. В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Національна академія
прокуратури України)

УДК 343.8

СУЧАСНА ЛАТЕНТНІСТЬ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Розглянуто актуальні питання латентності злочинності в Україні на сучасному етапі. Проаналізовано точки зору вчених з приводу розуміння та визначення латентності як складової кримінологічної характеристики, а також визначено злочини, що характеризуються найвищим рівнем латентності, за 2 останні роки. Зазначено недоліки законодавства та запропоновано шляхи мінімізації латентності.

Ключові слова: латентність злочинності, причини і умови латентної злочинності, метод статистичних рівнянь залежностей, заходи мінімізації.

Постановка проблеми. Будь-яка статистична інформація базується на кількісних та якісних показниках. У кримінології до числа таких належить і латентність злочинності, що становить сукупність злочинів, котрі залишилися невиявленими, невідомими правоохоронним органам та суду та не були зареєстровані.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. В межах дослідження кримінологічної характеристики будь-якого виду злочинності обов'язковим є визначення рівня латентності. Науковий інтерес до цього показника завжди є значущим. Так, вперше досліджувати латентність злочинності почав ще А. Кетле. Подальші наукові дослідження містяться у працях Р.М. Акутаєва, А.І. Алексеєва, М.М. Бабаєва, Н.К. Горяїнова, І.М. Даньшина, А.І. Долгової, Г.Й. Забрянського, А.В. Зайцева, А.Ф. Зелінського, О.Г. Кальмана, В.М. Кудрявцева, А.М. Ларіна, О.М. Литвака, В.В. Лунєєва, Г.А. Матусовського, С.С. Остроумова, В.В. Панкратова, В.М. Поповича, О.Б. Сахарова, Т.К. Щеглової, В.І. Шакуна та інших вчених.

В останні роки тіснішає зв'язок кримінології з математикою і кібернетикою. Праці Г.А. Аванесова, Ю.Д. Блувштейна, С.Е. Віцина, А.Ф. Зелінського, Р.О. Кулинича, В.В. Панкратова та інших довели можливість плідного співробітництва кримінології з цими науками. Математичні методи суттєво підвищують точність кримінологічних досліджень та їх висновків (наприклад, при визначенні рівня латентності злочинності, її прогнозуванні).

Мета. Латентна злочинність, як обов'язкова складова загальнокримінальної злочинності, містить у собі усі її ознаки, обумовлені тими самими соціальними чинниками, та спричиняє матеріальну і моральну шкоду суспільству. Існують об'єктивні і суб'єктивні фактори латентної злочинності.

На сучасному етапі для створення евристично значущої кримінологічної характеристики злочинності необхідно виділити та дослідити кількісні та якісні показники – елементи характеристики досліджуваних злочинів – та на цьому ґрунті створити цілісне уявлення про кримінологічну ситуацію стосовно злочинів, що вчиняються на території України.

Виклад основного матеріалу. Детальніше розглянемо латентність як складову кримінологічної характеристики. В юридичному словнику “латентна злочинність” визначена як злочинність, яка не взята на облік і прихована від відповідних державних органів, спеціально покликаних з нею боротися [1, с. 364].

Найбільш вдалим визначенням латентної злочинності, на наш погляд, є дефініція українського кримінолога А.Ф. Зелінського: «Латентна злочинність розглядається як сукупність передбачених кримінальним законом діянь, які у зв'язку з певними причинами не враховані правоохоронними органами – ОВС, прокуратурою, службою безпеки» [2, с. 32] та вченої А.І. Долгової: «Латентна злочинність – це сукупність прихованої злочинності. Під прихованою розуміють злочини та їх сукупність, що вчинені, але про них не стало відомо правоохоронним органам і суду. Та частина злочинів, яку скривають, включає злочини, їх сукупність, що стали відомі правоохоронним органам,

але з різних причин не знайшли відображення в офіційній статистиці злочинності» [3, с. 135].

На нашу думку, більш ґрунтовне поняття латентної злочинності розкрито в підручнику з кримінології за редакцією професора І.М. Даньшина: "Латентна злочинність – це сукупність фактично вчинених злочинів, які, однак, не були виявлені або внаслідок інших обставин не стали відомими правоохоронним і судовим органам, відомості про які у зв'язку з цим не знаходять відображення в офіційній кримінально-правовій статистиці" [4, с. 45].

В.М. Кудрявцев розбиває латентну злочинність на 3 види:

1) незаявлені злочини – ті, що вчинені, але потерпілі, свідки, посадові особи та інші громадяни, стосовно яких вчинювалися злочини, не повідомили про це у правоохоронні органи;

2) невраховані злочини – ті, про які були поінформовані правоохоронні органи, але не зареєстрували та не розслідували відомі їм факти вчинення злочинів;

3) невстановлені злочини – ті, які були заявлені, зареєстровані, їх розслідували, але у зв'язку з неналежним ставленням співробітників правоохоронних органів до виконання своїх функціональних обов'язків, недостатньою професійною підготовкою, не сприяли встановленню місця події чи взагалі наявності складу злочину.

Виходячи з вищевикладеного, можна визначити, що найбільш притаманним для теоретико-правового та практичного забезпечення підходом до визначення латентної злочинності є класифікація О.М. Литвака, який визначає, що латентна злочинність має свої різновиди: природна (коли про вчинені злочини достовірно знають лише самі правопорушники та причетні до цього особи) і штучна (виникає у випадку небажання потерпілих, свідків та посадових осіб, які повинні протидіяти злочинності, сповіщати про вчинені злочини правоохоронні органи, давати правдиві свідчення) [5, с. 63].

На сучасному етапі розвитку української кримінологічної науки "латентна злочинність" може бути визначена як реальна, але прихована чи незареєстрована частина фактично вчинених кримінальних правопорушень, не внесених до Єдиного реєстру досудових рішень.

Однак для з'ясування існування будь-якого явища варто визначити причини та умови. Як зазначає І.М. Даньшин, до причин і умов латентної злочинності належать такі: специфіка окремих видів злочинів, які за способом вчинення передбачають підвищену прихованість (небажання виконавця злочину та потерпілого повідомляти про злочин, зацікавленість обох сторін при вчиненні злочинів), що породжує труднощі їх виявлення; наявність у суспільстві професійної та організованої злочинності, до якої найчастіше залучаються неповнолітні (мета лідерів груп – уникнути кримінальної відповідальності неповнолітніх з урахуванням недосягнення віку, з якого особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності); низький стан правосвідомості населення (нерозуміння та незнання своїх прав потерпілими, можливість відшкодування їм завданої злочинами матеріальної чи моральної шко-

ди); відсутність належного матеріально-технічного забезпечення; недотримання режиму законності в діяльності правоохоронних органів; небажання повідомляти про відомий факт вчинення злочину до відповідних інстанцій (точніше, страх перед можливою помстою за повідомлення про злочин або невіра в компетенцію правоохоронних органів щодо належного розкриття та розслідування злочину, відсутність винагороди за надану інформацію) [4, с. 45].

Слід зауважити, що навіть тоді, коли беруться до уваги показники офіційної статистики, процент латентності є надто значним, тому що у процесі відносин між злочинцем та жертвою складаються особливі відносини. Вони полягають у тому, що між учасниками, як правило, виникає взаємозацікавленість (наприклад, при вчиненні злочинів, обов'язковою ознакою яких є наявність корисливого мотиву). Найбільш характерними є такі ознаки для корупційних злочинів.

Латентності таких злочинів може сприяти штучне приховування їх в адміністративні правопорушення чи дисциплінарні проступки. Тому реальні кількісні показники є значно більшими, бо під сумнівом залишається обґрунтованість та об'єктивність співвідношення кількості засуджених осіб за корупційні злочини та кількості вчинених злочинів з ознаками корупції.

Останнім часом високим рівнем латентності характеризується й кіберзлочинність. За даними МВС України, тільки у 2014 році зафіксовано понад 270 спроб несанкціонованого списання коштів з рахунків клієнтів банків на загальну суму більше 108 млн грн. Проте, офіційні дані, безумовно, не охоплюють усіх випадків злочинів, бо найчастіше банки намагаються "врегулювати" проблеми на своєму рівні, не надаючи їм розголосу, щоб уникнути репутаційних ризиків [6].

Злочинність в економічній сфері теж характеризується високим рівнем латентності та може складати до 90 %, що пояснюється наявністю соціально-економічної кризи в державі, анексією АР Крим та проведенням антитерористичної операції на Сході країни.

Ще одним видом злочинності з високим рівнем латентності можна визначити злочинність у сфері наркообігу. Так, В.М. Бульба зазначає, що в Україні латентність наркоманії є надто високою порівняно із офіційно зареєстрованою кількістю злочинів у сфері наркообігу (різниця в 10 разів, тобто реальна кількість наркозалежних становить близько 1 млн., з яких 90 відсотків – молоді люди віком до 30 років) [7, с. 121–123].

До цього ж усвідомлення суспільної небезпеки вчинюваних діянь та можливості притягнення до кримінальної відповідальності за їх вчинення як особи, яка збуває наркотичний засіб, так і споживача теж є підставою для приховування такої злочинної поведінки.

Активізація терористичної діяльності в Україні за останні 2 роки також вплинула на криміногенну ситуацію в державі. Так, тільки протягом 6 місяців 2015 року, за даними Служби безпеки України, за вчинення терактів з початку поточного року засуджено 21 особу, 6 з яких підозрюються у

шпіонажі. До єдиної інформаційної бази осіб, які підозрюються у причетності до діяльності незаконних збройних формувань та сепаратизму, Державна прикордонна служба внесла дані щодо 13500 осіб [8]. Однак це тільки офіційно зареєстрована статистика, а реальні показники набагато значніші.

Така ситуація свідчить про потребу в невідкладних суттєвих змінах в економічному розвитку держави, у законотворчій та правозастосовній діяльності, у подальшому вдосконаленні нормативно-правової бази, що має відповідати реаліям практики, а також у перебудові й удосконаленні структури органів держави, уповноважених на реалізацію заходів запобігання злочинності.

Окремої уваги може заслуговувати визначення рівня латентності злочинності за допомогою методу статистичних рівнянь залежностей (тренду) та математичного методу – кореляційного та регресійного аналізу. Так, Р.О. Кулинич у своїх дослідженнях визначає, що за допомогою простих формул розрахунку параметрів рівня різних видів та напрямків зв'язку (прямої лінії, гіперболи, параболи, логічної функції) та іншими способами, *можна найбільш точно визначити (спрогнозувати) вчинення у майбутньому тих чи інших правопорушень* (курсив – І. О.). На прикладі визначення рівня злочинності неповнолітніх за допомогою методу статистичних рівнянь залежностей визначено кількість неповнолітніх, які перебували на обліку у кримінальній міліції у справах дітей за 1990–1999 роки. На основі даних розраховано прогнози і встановлено межу їх допустимості для соціально-економічних прогнозів (95 %) з відповідною похибкою у 5 %. З урахуванням значень стійкості тренду, згідно зі шкалою залежностей, вченим зроблено висновки щодо прогнозу рівня кількості неповнолітніх злочинців у 2000–2001 роках, котрі перебувають на обліку у кримінальній міліції та не працювали і не навчалися. Їх кількість становила у 2000 році – 7,9 тис., у 2001 – 6,3 тис. [9, с. 121]. На наше переконання, такі математичні розрахунки можуть вплинути більш точно на визначення реальної кількості злочинів у тій чи іншій сфері чи вирахувати кількість осіб, котрі вчинюють злочини, тим самим знизивши рівень латентності.

До такої, що становить високий рівень латентності, варто віднести й злочинність, пов'язану із втягненням неповнолітніх у злочинну діяльність, що виявляється в діях дорослої особи, пов'язаних із безпосереднім психічним та фізичним впливом на неповнолітнього, вчинених з метою викликати у нього прагнення взяти участь у злочині, і передбачає ініціативну поведінку, пов'язану із впливом на неповнолітнього для залучення його до участі у злочині, зокрема переконання, залякування, підкуп, обман, розпалювання почуття помсти, заздрості або інших низьких спонукань, пропозицію вчинити злочин, обіцянку придбати або збути вкрадене, давання порад про місце і способи вчинення або про приховання слідів злочину, вжиття спиртних напоїв з неповнолітнім з метою полегшити схиляння його до вчинення злочину тощо [10, с. 19].

Враховуючи означене, судам необхідно ретельно з'ясувати характер взаємовідносин між дорослим і підлітком, оскільки ці дані можуть мати велике значення для з'ясування ролі дорослого у втягненні неповнолітнього у

вчинення злочину. У процесуальних документах має бути зазначено, якими конкретно діями було втягнуто неповнолітнього у злочинну діяльність, причини такого втягнення і т.д.

Висновки. Підсумовуючи вищерозглянуте, Зазначимо, що найбільш латентними у 2015 році на території України були:

- 1) корупційні злочини, перелік яких визначено у примітці до ст. 45 КК України;
- 2) кіберзлочинність у банківській сфері;
- 3) злочинність, пов'язана з незаконним обігом наркотичних засобів;
- 4) злочини проти громадської безпеки (терористична діяльність);
- 5) злочинність у військовій сфері;
- 6) втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність;
- 7) злочини проти статевої свободи і недоторканності.

Деталізуючи абрис латентної злочинності в Україні, можна визначити такі заходи мінімізації:

1) з метою виявлення прихованих та незареєстрованих злочинів, порушень законності щомісяця проводити перевірки додержання законності при прийманні, реєстрації та вирішенні заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події;

2) провести моніторинг латентної злочинності з урахуванням криміногенної ситуації, що характерна для України, за останні 5 років на основі математичних методів, які суттєво підвищують точність кримінологічних досліджень та їх висновків;

3) до Закону України "Про бюджет" в частині наповнення бюджету та видатків передбачити пункт про виділення коштів на виконання вищезазначеного положення;

4) вжиття заходів щодо усунення виявлених у кримінальних провадженнях причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів;

5) розробка кримінологічних прогнозів та планування;

6) прийняття державної стратегії запобігання і протидії злочинності;

7) кримінологічна експертиза законодавчих та відомчих актів, спрямованих на протидію злочинності.

За умов реалізації усієї системи заходів запобігання на загальнодержавному, індивідуальному та спеціально-кримінологічному рівнях, відповідної правової реакції правоохоронних органів на вчинені кримінальні правопорушення, можливе зменшення рівня латентності злочинності.

Бібліографічні посилання

1. Юридичний словник / за ред. Б.М. Бабія, В.М. Корецького, В.В. Цветкова. – К., 1974.
2. *Зелинский А.Ф.* Криминология : курс лекцій. – Х., 1996. – С. 32.
3. Криминология : учебник / под ред. В.Н. Кудрявцева и В.Е. Єминова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2002.
4. Криминологія: Заг. та Особл. Частини : підручник // І.М. Даньшин, В.В. Голін, О.Г.Кальман, О.Є. Лисоед ; за ред. І.М. Даньшина. – Х., 2003. – С. 45.

5. Литвак О.М. Злочинність, її причини та профілактика / О.М. Литвак. – К., 1997. – С. 11–13.
6. Стан кіберзлочинності в Україні / МВС України. – Статистичні дані за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/macrolevel/kiberzlochinnist-prihovana-i-yavna-zagroza-.html>.
7. Бульба В. Стан боротьби з незаконним обігом наркотиків в Україні // Підприємництво. Господарство. Право. – 2004. – № 6. – С. 121–123.
8. Електронний ресурс : Українські новини. – Режим доступу : <http://ukranews.com/news/171568.S-nachala-goda-za-terakt-osudili-21-cheloveka---SBU.ru>.
9. Кулинич Р.О. Способи прогнозування правопорушень методом статистичних рівнянь залежностей / Р.О. Кулинич // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – С. 120–121.
10. Судова практика у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність. Стан злочинності неповнолітніх за 1998–2002 рр. (за даними МВС) / Кількість неповнолітніх, засуджених у 1992–2002 рр.

Однолько И.В. Современная латентность преступности в Украине: реалии и перспективы. Рассмотрены актуальные вопросы латентности преступности в Украине на современном этапе. Проанализированы точки зрения ученых по поводу понимания и определения латентности как составляющей криминологической характеристики, а также определены преступления, характеризующиеся высоким уровнем латентности, за 2 последних года. Указаны недостатки законодательства и предложены пути минимизации латентности.

Ключевые слова: латентность преступности, причины и условия латентной преступности, метод статистических уравнений зависимостей, меры минимизации.

Odnolko I.V. Modern latency crime in Ukraine: realities and prospects. This publication discusses topical issues of the latency of crime in Ukraine at the present stage as an integral part of the criminological characteristics of crime.

Certain points of view of scientists-criminologists, according to which latent crime is defined as the sum of actually committed crimes, which, however, were not found or due to other circumstances become known to law enforcement and judicial authorities, the details of which are therefore not reflected in official criminal law statistics.

For criminological research and the implementation of their results in practical activity key defined in statistical reporting to highlight unreported crime, unreported crimes, and the crime is not established for the possible development of future projections and measures to prevent crime.

Considering the above-mentioned, at the present stage of development of Ukrainian criminological science “latent crime” can be defined as the real, but hidden or undocumented part of the actually committed criminal offences are brought in the Unified register of pre-trial decisions, distributed in natural and artificial latency.

The attention is focused on the need to identify the causes and conditions of the latency of crime.

Certain crimes have a high level of latency for the last 2 years. These shortcomings of the legislation and proposed ways to minimize latency.

Among important according to the author, may be determining the level of the latency of crime by using the method of statistical equations of dependencies (trend) and the mathematical method of correlation and regression analysis on the example of determination of the level of latency of juvenile delinquency.

On the basis of the research conducted in the framework of this type of work determined that the most latent in 2015 on the territory of Ukraine can be defined corruption crimes, cyber crime, crime associated with illicit trafficking in narcotic drugs, crimes against public security (terrorism), crime in the military sphere, the involvement of minors in criminal activity, crimes against sexual freedom and inviolability.

Keywords: latency of crime, the causes and conditions of delinquency, the method of statistical equations of dependencies, measures to minimize.

Надійшла до редакції 16.12.2015

Плетенець В. М.

кандидат юридичних наук, доцент

Криворучко Д. І.

слухач магістратури

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.98

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ЗА ФАКТАМИ ГРАБЕЖІВ ТА РОЗБОЇВ, ВЧИНЕНИХ РАНІШЕ ЗАСУДЖЕНИМИ ОСОБАМИ

Досліджено окремі тактичні аспекти проведення огляду місця події у кримінальних провадженнях за фактами грабежів та розбоїв, які вчиняються раніше засудженими особами. В контексті висвітлено проблематику, аргументовано необхідність проведення досліджуваної слідчої (розшукової) дії. На підставі дослідження наведені позиції авторів, які стосуються окремих проблемних питань проведення огляду місця події.

***Ключові слова:** слідчий, огляд місця події, досудове розслідування, спеціаліст-криміналіст, слідчо-оперативна група, грабіж, розбій, раніше засуджені.*

Постановка проблеми. У реаліях сьогодення в Україні спостерігається негативна тенденція до зростання кількості вчинених кримінальних правопорушень. Високу питому вагу серед них мають грабежі та розбої, які вчиняються раніше засудженими особами. Об'єктивним, на нашу думку, є той факт, що проблеми розслідування вищезазначених злочинів пов'язані із певними прогалинами у специфічній діяльності органів досудового розслідування стосовно проведення слідчим органом досудового розслідування огляду місця події. Так, під час проведення слідчим органом досудового розслідування огляду місця події досить часто не застосовуються комплексні підходи до використання тактичних прийомів, комплексу сил та засобів відповідних підрозділів. Це призводить до неможливості якісного проведення досліджуваної слідчої (розшукової) дії і, як наслідок, неможливості встановлення всіх обставин події.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання тактики проведення огляду місця події завжди перебували у центрі уваги практичних працівників, вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як В.Д. Арсенєв, О.Я. Баєв, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, І.Є. Биховський, М.С. Бокаріус, О.М. Васильєв, Л.В. Винницький, А.І. Вінберг, Б.Ф. Водолазький, В.П. Водяницький, А.Ф. Волобуєв, Ф.В. Глазирін, В.І. Громов, С.П. Дідковська, М.І. Єнікєєв, Г.Ю. Жирний, Ю.І. Ільченко, Н.І. Клименко, О.Н. Колесниченко, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, М.П. Косоплечев, В.П. Крючков, І.Х. Максutow, І.А. Матусевич, С.П. Митричев, Б.Я. Петелін, В.І. Попов, О.Р. Ратінов, О.М. Сафаргалієва, Д.О. Турчин, Ю.Д. Федоров, М.Л. Цимбал, В.Ю. Шепітько, І.М. Якимов та ін.

Метою статті є дослідження окремих аспектів проведення огляду місця події у кримінальних провадженнях про вчинені раніше засудженими особами грабежі та розбійні напади.

Виклад основного матеріалу. Огляд місця події – це невідкладна, першочергова слідча (розшукова) дія, спрямована на встановлення, фіксацію слідів кримінального правопорушення та його обстановки. Результатом огляду місця події є протокольне закріплення інформації, яка в подальшому, в сукупності з іншими доказами, допоможе у здійсненні слідчим повного, неупередженого та всебічного досудового розслідування кримінального провадження. Вищезазначене наводиться не вперше, оскільки огляд місця події у криміналістиці розглядається вже не одне десятиліття, а тому і поняття різними науковцями трактувалось неодноразово.

Дослідження обстановки місця події здебільшого дає змогу отримати необхідну вихідну інформацію щодо обставин кримінального правопорушення та визначити напрями розшукової роботи слідчого. Обстановку місця події В.І. Алексійчук пропонує розуміти як комплекс усіх матеріальних об'єктів, змін у рамках місця події, пов'язаних із досліджуваною подією й діями її учасників, а також усіма подальшими подіями [1, с. 24].

У кримінальних провадженнях досліджуваного виду огляд місця події є обов'язковою і невідкладною слідчою (розшуковою) дією. Тактика його проведення частіше за все залежить від сукупності обставин отриманого повідомлення, результатів пояснення заявника та інших осіб. Додатково потрібно звернути увагу на час, що плинув з моменту вчинення кримінального правопорушення, місце (службове приміщення, квартира, транспорт, вулиця тощо) та, звичайно, на спосіб заволодіння чужим майном [2, с. 236].

Стаття 237 КПК України визначає огляд як слідчу (розшукову) дію, яка проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення [3]. На нашу думку, таке поняття є загальним, таким, що застосовується до різних видів огляду – огляду документів, огляду трупа тощо.

Є необхідність вказати, що огляд місця події – це найперша слідча дія, яка проводиться ще до внесення відомостей про кримінальне правопорушення в Єдиний реєстр досудових розслідувань [3], але тільки за наявності ознак вчинення кримінального правопорушення. Значення огляду місця події важко переоцінити, що зумовлено утворенням численних і різноманітних матеріальних наслідків кримінального правопорушення у вигляді різних слідів та інших речових доказів. У випадку коли слідів кримінального правопорушення не встановлено, постає необхідність у фіксації місця події, обстановки тощо. Характер місця події, а також обстановка останнього інколи мають важливе значення для перевірки показань потерпілих, свідків, підозрюваних, тобто для з'ясування сутності й послідовності тих дій, які мають причетність до конкретного злочину. У випадку скоєння кримінального правопорушення раніше засудженою особою виникає потреба врахувати особові дані осіб під час проведення огляду місця події. Вищезгадане аргументується тим, що ра-

ніше засуджені особи вчиняють злочини за конкретним сценарієм, в який вкладають свій злочинний досвід, а також мають специфічний так званий «почерк» злочинної діяльності. Про вчинення грабежів та розбоїв раніше засудженими особами можна зробити припущення за характером дій, кількістю учасників, часом вчинення, наявною кількістю слідів.

Як і будь-яка слідча дія, огляд місця події повинен складатись з певних етапів, до яких можна віднести підготовку до проведення огляду, здійснення безпосередньо огляду місця події та фіксацію результатів проведення огляду [4, с. 126].

Підготовка до проведення огляду місця події у кримінальних правопорушеннях про вчинені раніше засудженими особами грабежі та розбої повинна бути проведена слідчим досить активно та детально. Слідчому перед виїздом на місце вчинення кримінального правопорушення необхідно проаналізувати наявну інформацію про кримінальне правопорушення, для того щоб зрозуміти, працівників яких служб необхідно задіяти, тобто чи потрібна допомога спеціаліста-криміналіста, чи є необхідність задіяти працівників карного розшуку та дільничних працівників міліції. Також слідчий повинен прийняти рішення, які засоби фіксації необхідно використати під час проведення огляду місця події.

До огляду, на нашу думку, необхідно залучати працівника кінологічної служби. Специфічна діяльність кінолога за сукупності сприятливих умов (наявність достатньої ольфакторної інформації, погодні умови тощо) може допомогти у розкритті кримінального правопорушення за «гарячими слідами».

Прибувши на місце події, слідчий має оперативно прийняти рішення про надання вказівок іншим учасникам слідчо-оперативної групи, на що він уповноважений згідно з чинним законодавством [5, п. 2.7]. За наявності потерпілого на місці скоєння кримінального правопорушення слідчий може направити працівників патрульно-постової служби міліції для патрулювання прилеглих районів. У той же час слідчому бажано проводити огляд місця події разом із потерпілим, що сприятиме більш точному відображенню у протоколі місця вчинення, виявленню слідів тощо.

Під час огляду необхідно визначити точне розташування місця події щодо постійних орієнтирів. Ними можуть бути, наприклад, електрична опора або будинок. Одночасно слідчий отримує загальне уявлення про характер і структуру місця події. На основі загального огляду обирається точка початку і прийоми обстеження обстановки місця події [6, с. 153].

На практиці огляд здійснюється від периферії, тобто від зовнішніх кордонів до центру, або навпаки – від периферії до центру. Спосіб обирає слідчий залежно від обставин, які присутні. Під центром місця події розуміємо ділянку, на якій безпосередньо було вчинено кримінальне правопорушення. На місце нападу можуть вказувати потерпілий, виявлені сліди ніг, пальців рук, стріляні гільзи, кинуті або загублені знаряддя злочину.

Під час проведення огляду місця події окрему увагу потрібно приділити обстеженню шляхів відходу злочинця. Простежуючи шлях відходу злочинців

із місця нападу, можна виявити сліди їхніх ніг, загублені або кинуті через незначну цінність викрадені речі тощо. Якщо напад був здійснений із засідки, необхідно обов'язково виявити це місце. Перебуваючи в засідці, злочинці поводяться менш обережно і залишають численні сліди (недопалки, сліди ніг, предмети, нерідко зі слідами пальців рук) [7].

Що стосується проведення огляду, зазначимо, що якщо місцем скоєння кримінального правопорушення є приміщення, то кордонами найчастіше є стіни кімнати, квартири, офісу. Огляд місця кримінального правопорушення у приміщенні, як правило, починається від входу та вимагає виявлення знарядь злочину, мікрослідів. Для пошуку мікрослідів бажано залучити спеціаліста-криміналіста. Межі огляду в цьому випадку також рекомендується розширити, що, безумовно, підвищує ефективність пошуку доказів. Додатковими ділянками огляду можуть бути сходова площадка, під'їзд, коридор.

У ході розслідування кримінальних проваджень про грабежі та розбійні напади на водіїв автомашин доцільно оглянути не тільки автомобіль, але й місце, де злочинці сіли в нього і де його кинули. Це може сприяти встановленню даних про місце проживання злочинців, місця частого відвідування [6, с. 154].

У ситуаціях, коли місце події займає значну площу, видимих слідів виявити не вдалося, огляд можна починати від центру. При просуванні до нього необхідно дотримуватися обережності з тим, щоб не пошкодити наявні сліди [6, с. 157].

Під час огляду місця події слідчим спеціаліст-криміналіст, застосовуючи спеціальні знання, виявляє приховані та явні сліди кримінального правопорушення, здійснює фотографування, складає план-схеми до протоколу огляду місця події.

Досить часто у слідчих виникають сумніви з приводу доцільності проведення огляду місця події у кримінальних правопорушеннях про вчинені раніше засудженими особами грабежі та розбійні напади. Причиною може бути значний проміжок часу з моменту вчинення до прибуття слідчо-оперативної групи на місце події або якщо злочин вчинено в обстановці, коли сліди швидко зникають, наприклад внаслідок погодних умов. На нашу думку, ця позиція не є правильною, тому що навіть за ситуації, коли сліди кримінального правопорушення не вдалось встановити, все одно потреба у проведенні огляду місця події залишається нагальною. Отримана інформація в подальшому допоможе в організації розслідування, при проведенні слідчого експерименту. Останній може стати доказом невинуватості підозрюваної особи у скоєному кримінальному правопорушенні.

На підтвердження необхідності проведення огляду місця події та складення протоколу проведеної слідчої (розшукової) дії необхідно навести думку І.М. Якимова, який говорив, що мало виявити важливе і потрібне для справи при огляді, це тільки половина завдання, інше ж – закріпити і зберегти все побачене та знайдене під час огляду у зовнішніх формах, щоб надати правильне і точне уявлення кожному, хто за ними повинен ознайомитися з результатами огляду [8, с. 194].

Висновки. Виходячи із вищезазначеного, вважаємо за необхідне вказати, що огляд місця події є слідчою (розшуковою) дією, яка проводиться час-

тіше за все за будь-якими категоріями й видами вчинених кримінальних правопорушень, у тому числі за грабежами та розбоями, яких вчинено раніше засудженими особами. На підставі дослідження здійснено спробу виявити наявні особливості та аргументувати обов'язковість такої слідчої (розшукової) дії, як огляд місця події, у справах за грабежами та розбоями, які вчинено раніше засудженими особами. Також необхідно зазначити, що огляд місця події при розслідуванні грабежів та розбоїв, які вчинено раніше засудженими особами, є основним, а часто і єдиним джерелом відомостей про злочин і злочинця на початковому етапі розслідування. Саме огляд місця події дає вихідні дані, необхідні для визначення можливих напрямів розслідування, і тому задля неприпустимості втрати інформації він повинен проводитися з дотриманням вимог процесуального законодавства, рекомендацій криміналістичної тактики та з урахуванням специфіки досліджуваного виду злочинів. За допомогою дослідження було спеціалізовано та наведено рекомендації стосовно проведення огляду місця події за грабежами та розбоями, які вчинено раніше засудженими особами. Отже, огляд місця події є першочерговою слідчою (розшуковою) дією, за допомогою якою здійснюється окреслення певних слідчих версій, планування розслідування, а тому правильність, оперативність та всебічність його проведення є запорукою успішного початку досудового розслідування та, звичайно, швидкого розшуку особи, яка наважилась вчинити кримінальне правопорушення. Під час написання статті ми зробили спробу окреслити певні питання проведення огляду місця події, проте, враховуючи значну кількість актуальних питань у рамках дослідженої тематики, подальша робота в цьому напрямі триватиме.

Бібліографічні посилання

1. *Алексійчук В.І.* Огляд місця події: тактика і психологія : моногр. / В.І. Алексійчук. – Х., 2011.
2. *Волохова О.В.* Криміналістика : учебник / О.В. Волохова, Н.Н. Егоров, М.В. Жижина ; под ред. Е.П. Ищенко. – М., 2011.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К., 2012.
4. *Аверьянова Т.В.* Криміналістика : учеб. пособие / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Российская ; под ред. Р.С. Белкина. – М., 2001.
5. Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень : наказ МВС України 14.08.2012 № 700 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS391.html.
6. *Драпкин Л.Я.* Криміналістика : посібник з криміналістичної техніки і тактики / Л.Я. Драпкин, В.Н. Карагодин. – К., 2011.
7. Офіційний сайт «Бібліотека юридичної літератури» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uport.inf.ua/273-pervonachalnyie-sledstvennyie-57325.html>.
8. *Якимов Н.І.* Криміналістика : посібник з криміналістичної техніки і тактики / Н.І. Якимов. – М., 1995.

Плетенец В.Н., Криворучко Д.И. Особенности проведения осмотра места происшествия по фактам грабежей и разбоев, совершенных ранее судимыми лицами. Исследованы отдельные тактические аспекты проведения осмотра места происшествия по

уголовним производствам по фактам грабежей и разбоев, совершаемых ранее осужденными лицами. В контексте освещена проблематика, аргументирована необходимость проведения исследуемого следственного (розыскного) действия. На основе исследования приведены позиции авторов в отношении отдельных проблемных вопросов проведения осмотра места происшествия.

Ключевые слова: *следователь, осмотр места происшествия, досудебное расследование, специалист-криминалист, следственно-оперативная группа, грабеж, разбой, ранее судимые.*

Pletenets' V.M., Kryvoruchko D.I. Features of inspection of the site by looting and robberies committed earlier convicted persons. The scientific article investigates some tactical aspects of the inspection scene in criminal proceedings looting and robbery, committed by a person previously convicted. In the context of the problems highlighted, noted the need for changes in existing criminal procedural law. The study authors are positions related to specific issues inspect the scene.

In realities present time in Ukraine is observed negative tendency of increase of amount of perfect criminal offences. Specific gravity among them is occupied robbery and robberies that is accomplished before by convict persons. Objective, to our opinion is circumstance that the problems of investigation of the above-mentioned crimes are related to the certain blanks in specific activity of organs of pre-trial investigation that touches realization to the investigators of organ of pre-trial investigation of review of place of event. During realization to the investigators of organ of pre-trial investigation of review of place of event, the complex going are not used often enough near application of tactical receptions, complex of forces and facilities of corresponding subdivisions. It leads to impossibility quality realization of the investigated inquisitional (of criminal investigation) action and, as a result, impossibility of establishment of all circumstances of event.

Keywords: *investigator, viewing the scene, preliminary inquiry, criminologist, investigative team, burglary, robbery, previously convicted.*

Надійшла до редакції 30.01.2015

Рогальська В.В.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.137.2

ПОВНОВАЖЕННЯ СЛІДЧОГО ПІД ЧАС УКЛАДЕННЯ УГОД ПРО ПРИМИРЕННЯ ТА ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ

Здійснено аналіз повноважень слідчого на досудовому провадженні під час укладення угод. Визначено особливості повноважень слідчого залежно від виду угоди та процесуального етапу її укладення.

Ключові слова: *слідчий, угода про визнання винуватості, угода про примирення, досудове провадження.*

Постановка проблеми. Інститут кримінального провадження на підставі угод, попри те, що є новим для вітчизняного кримінального судочинства, сприйнятий суспільством позитивно як альтернативний спосіб вирішення кримінально-правових конфліктів. Так, за 2014 рік в Україні на розгляд судів з обвинувальним актом направлено більше 110 тис. кримінальних проваджень, з них понад 22 тис. (або 20 %) – з укладенням угод під час досудового розслідування. Порівнюючи практику укладення угод у кримінальному провадженні з 2013 роком, слід вказати на позитивну тенденцію досягнення домовленостей у кримінальному провадженні, оскільки у 2013 році від загальної кількості зареєстрованих кримінальних проваджень було укладено лише 9 % угод про примирення та 7,8 % угод про визнання винуватості. Разом з тим слід зауважити, що під час здійснення кримінального провадження на підставі угод у досудовому розслідуванні та судовому провадженні виявлено чимало прогалин, які потребують свого доктринального аналізу [1, с. 1].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Особливості здійснення кримінального провадження на підставі угод аналізували такі науковці, як Р. В. Новак, Є. В. Повзик, П. В. Пушкар, О. Є. Соловійова, Д. В. Філін, О. Г. Шило, В. А. Шкелебей та інші, але питання повноважень слідчого на досудовому провадженні під час укладення угод залишилося поза їхньою увагою.

Метою цієї статті є науковий результат щодо повноважень слідчого під час укладення угод про примирення та визнання винуватості у досудовому провадженні.

Для досягнення даної мети необхідно виконати такі завдання: 1) визначити основні етапи процесуального порядку укладення угод у кримінальному процесі та з'ясувати, під час яких етапів уповноважений брати участь слідчий; 2) проаналізувати повноваження слідчого під час укладення угод на визначених етапах; 3) з'ясувати особливості повноважень слідчого під час укладення кожного з виду угод на визначених етапах; 4) виявити прогалини у правовому регулюванні повноважень слідчого під час укладення угод на досудовому провадженні та запропонувати способи їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Порядок – це певна послідовність, черговість чого-небудь, що передбачає злагожденість та чітку визначеність, алгоритм дій з метою досягнення необхідного результату.

Виходячи з аналізу норм кримінального процесуального законодавства можна визначити такі етапи процесуального порядку укладення угод: 1) отримання процесуального статусу особами, які мають право на укладення угод; 2) ознайомлення учасників, які мають право на укладення угод, із своїми процесуальними правами та обов'язками; 3) ініціювання укладення угоди учасниками, які мають на це право; 4) укладення угоди; 5) подання угоди до суду для її затвердження; 6) затвердження судом угоди або відмова в її затвердженні; 7) ухвалення вироку на підставі угоди; 8) виконання вироку на підставі угоди.

Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), слідчий уповноважений брати участь лише під час перших

трьох з цих етапів. Під час інших етапів законодавець не уповноважив слідчого здійснювати жодних процесуальних дій або прямо заборонив. Так, відповідно до ч.1 ст. 469 КПК України, слідчому заборонено проводити домовленості стосовно угоди про примирення [2].

Оскільки системний аналіз норм КПК України дозволив зробити висновок, що алгоритми укладення угоди про примирення та визнання винуватості є схожими, тому дані інститути будуть розглянуті одночасно з урахуванням особливостей, що виникають на тому чи іншому етапі укладення кожного виду угод.

1. Отримання процесуального статусу особами, які мають право на укладення угод. Відповідно до ст. 468 КПК України, угоду про примирення може бути укладено лише між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим, а угоду про визнання винуватості – лише між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим, отже без набуття відповідних статусів учасниками кримінального провадження укладення угод є неможливим.

Згідно із ст. 42 КПК України, процесуальний *статус підозрюваного* особа отримує відразу після затримання її за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення або після оголошення їй про підозру в порядку ст. ст. 276–279 КПК України, або після складення повідомлення про підозру, але невручення їй внаслідок невстановлення її місцезнаходження, проте здійснення заходів для вручення у спосіб, передбачений для вручення повідомлень.

Процесуального *статусу обвинуваченого* особа набуває після передання до суду обвинувального акта щодо неї (ст. 42 КПК України).

Згідно з ч. 2 ст. 55 КПК України, особа набуває *статусу потерпілого* з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого.

Отже, повноваженнями слідчого на цьому етапі є такі: 1) затримання особи за її підозрою у вчиненні кримінального правопорушення в порядку ст. 208 КПК України; 2) складення письмового повідомлення про підозру; 3) вручення письмового повідомлення про підозру або здійснення заходів для вручення у спосіб, передбачений для вручення повідомлень; 4) отримання від особи заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення; 5) отримання від особи заяви про залучення її до провадження як потерпілого.

2. Ознайомлення учасників, які мають право на укладення угод, із своїми процесуальними правами та обов'язками. Ознайомлення з процесуальними правами та обов'язками потерпілого відбувається після подання ним заяви шляхом вручення йому пам'ятки про процесуальні права та обов'язки (ч. 2 ст. 55), а також на прохання потерпілого – шляхом повідомлення про його права та обов'язки, що передбачені в КПК України (п. 1 ч. 1 ст. 56 КПК України).

Ознайомлення з процесуальними правами та обов'язками підозрюваного чи обвинуваченого полягає у зобов'язанні слідчого, прокурора чи іншої уповноваженої особи здійснити такі дії: невідкладно після отримання відповідного статусу повідомити підозрюваного чи обвинуваченого про їхні права, що передбачені в ст. 42 КПК України, та одночасно з таким повідомленням – вручи-

ти вищезазначеним учасникам пам'ятку про їхні процесуальні права та обов'язки, а на прохання підозрюваного чи обвинуваченого – детально роз'яснити кожне із зазначених прав (ч. 8 ст. 42, ч.ч. 2–3 ст. 276 КПК України).

Таким чином, повноваженнями слідчого на цьому етапі є такі: 1) вручення потерпілому пам'ятки про процесуальні права та обов'язки; 2) повідомлення на прохання потерпілого про його права та обов'язки, що передбачені в КПК України; 3) повідомлення підозрюваному про його права, що передбачені у ст. 42 КПК України; 4) вручення підозрюваному пам'ятки про процесуальні права та обов'язки; 5) роз'яснення на прохання підозрюваного про його права, що передбачені у ст. 42 КПК України.

Системний аналіз норм КПК України, вивчення матеріалів кримінальних проваджень та опитування практичних працівників дозволило зробити висновок про існування певних прогалин у кримінальному процесуальному законодавстві, а саме – обмеження підозрюваного та обвинуваченого, в порівнянні з потерпілим, у доступі до інформації про свої права, що стосуються укладення угод. Так, ст. 56 КПК України містить інформацію про право потерпілого примиритися з підозрюваним, обвинуваченим на усіх стадіях кримінального провадження і укласти угоду про примирення. Це саме право потерпілого продубльовано й у пам'ятці про його процесуальні права та обов'язки, що йому вручається. Окрім того, відповідно до ч. 7 ст. 469 КПК України та п. 5 наказу Генерального прокурора України від 19 грудня 2012 року № 4 гн «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні», слідчий, прокурор зобов'язані не просто проінформувати потерпілого про його право на примирення, а і роз'яснити механізм його реалізації та не чинити перешкод в укладенні угоди про примирення [3]. На відміну від порядку інформування потерпілого про укладення угоди про примирення, порядок інформування підозрюваного та обвинуваченого про можливість укладення угод взагалі не визначено. Так, ст. 468 КПК України передбачає можливість ініціювання підозрюваним та обвинуваченим укладення угоди про визнання винуватості чи примирення, але таке право підозрюваного чи обвинуваченого в КПК України не регламентовано, як і те, яким чином повинен бути зафіксований факт ознайомлення та роз'яснення цього права підозрюваному чи обвинуваченому.

З метою належного виконання слідчим своїх процесуальних обов'язків та забезпечення реалізації прав підозрюваного чи обвинуваченого у повному обсязі¹, вважаємо за доцільне внесення доповнення у пам'ятку про процесуальні права підозрюваного (обвинуваченого), що вручається вказаним особам у зв'язку з набуттям відповідного процесуального статусу, де передбачити положення про те, що «підозруваний (обвинувачений) у випадках, передбачених КПК України, в будь-який момент після повідомлення особі про підоз-

¹ Відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 42 КПК України, підозруваний та обвинувачений мають право бути повідомлені про свої права, які регламентовані в КПК України, а не лише ті, що передбачені у ст. 42 КПК України.

ру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку має право укласти одну з видів угод: угоду про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим; угоду між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості». Внесення зазначених доповнень до пам'ятки про процесуальні права та обов'язки підозрюваного (обвинуваченого) вирішує питання і фіксації факту повідомлення та ознайомлення підозрюваного чи обвинуваченого із вищезазначеним правом.

3. Ініціювання укладення угоди учасниками, які мають на це право. Відповідно до ст. 469 КПК України, *ініціаторами укладення угоди про примирення* можуть бути виключно потерпілий чи підозрюваний (обвинувачений), а *угоди про визнання винуватості* – прокурор або підозрюваний чи обвинувачений.

Часові межі ініціювання укладення угоди. Згідно із положенням ч. 5 ст. 46 КПК України, висловлення бажання укласти угоду з представником іншої сторони може здійснюватися в будь-який момент після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку.

Форма ініціювання укладення угоди про примирення не регламентована в законі і, по суті, не має значення, оскільки домовленості стосовно угоди про примирення повинні відбуватися без участі слідчого, прокурора чи судді, а слідчий чи прокурор у разі отримання інформації від потерпілого чи підозрюваного про їхнє бажання укласти даний вид угод зобов'язані, відповідно до ч. 7 ст. 469 КПК України та п. 5 наказу Генерального прокурора України від 19 грудня 2012 року № 4 гн, лише роз'яснити вищезазначеним учасникам механізм реалізації укладення угоди про примирення та не чинити перешкод в її укладенні [3].

Що стосується *форми ініціювання укладення угоди про визнання винуватості*, яка також не регламентована в КПК України, то, на нашу думку, висловлене підозрюваним бажання укласти зазначений вид угоди повинно оформлюватися обов'язково у письмовій формі і фіксуватися під час досудового провадження або в окремому клопотанні підозрюваного, або в протоколі слідчої (розшукової) дії, якщо підозрюваний висловив своє бажання укласти угоду під час її проведення. Така форма фіксації є необхідною, оскільки відповідно до п. 9 ч. 2 ст. 52 КПК України в осіб, що здійснюють кримінальне провадження з моменту ініціювання угоди про визнання винуватості, з'являється обов'язок забезпечити участь захисника у кримінальному провадженні¹.

Перевірка можливості та доцільності укладення угоди у конкретному кримінальному провадженні. Якщо слідчий після отримання клопотання дійде до висновку про неможливість укладення угоди про визнання винува-

¹ Ініціювання – прояв ініціативи учасника угоди про визнання винуватості її укласти. Отже, слідчий повинен залучати захисника саме з моменту висловлення бажання підозрюваного укласти угоду про визнання винуватості та за наявності для цього підстав, передбачених в КПК України (ст. 469 КПК України), не чекаючи доки прокурор задовільнить або відмовить у задоволенні зазначеного клопотання підозрюваного. Зволікання з залученням захисника є порушенням права на захист.

тості у кримінальному провадженні через невідповідність умовам, що передбачені в ч. 4 ст. 469 КПК України, він повинен винести постанову про відмову у задоволенні клопотання про укладення угоди про визнання винуватості в порядку і в строки, передбачені ст. 220 КПК України (не більше трьох днів).

Якщо ж слідчий після отримання інформації про бажання підозрюваного укласти угоду про визнання винуватості дійде до висновку про можливість її укладення, він повинен негайно здійснити такі дії: 1) повідомити прокурора для подальшого розгляду і прийняття рішення по суті заявленого клопотання. Строки та форма такого повідомлення в КПК України не регламентовані, але, ми вважаємо, що у цьому випадку доцільно діяти в порядку, що передбачений в ч. 6 ст. 214 КПК України для повідомлення прокурора про початок досудового розслідування, а саме: невідкладно й у письмовій формі; 2) залучити захисника шляхом негайного направлення постанови про доручення призначити адвоката у даному кримінальному провадженні до Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги, у разі, якщо підозрюваний самостійно не залучив його раніше.

Що стосується угоди про примирення, то слідчий не уповноважений здійснювати перевірку можливості та доцільності укладення угоди у конкретному кримінальному провадженні, а лише при роз'ясненні особам права на укладення угоди повинен чітко повідомити суб'єктів кримінального провадження, які бажають укласти угоду про примирення, про особливості укладення даного виду угоди, а саме: угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Укладення угоди про примирення у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи, не допускається.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок про те, що до повноважень слідчого на цьому етапі можна віднести: 1) роз'яснення потерпілому чи підозрюваному механізм реалізації укладення угоди про примирення та нестворення перешкод в її укладенні у разі отримання від зазначених учасників інформації про їхнє бажання укласти вказану угоду; 2) фіксація у протоколі слідчої (розшукової) дії бажання підозрюваного укласти угоду про визнання винуватості; 3) розгляд клопотання підозрюваного про його бажання укласти угоду про визнання винуватості та прийняття рішення за результатами такого розгляду; 4) направлення постанови про доручення призначити адвоката у кримінальному провадженні до Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги після висловлення підозрюваним бажання укласти угоду про визнання винуватості за наявності підстав, передбачених у ст. 469 КПК та у разі, якщо підозрюваний самостійно не залучив захисника; 5) повідомлення прокурора для подальшого розгляду і прийняття рішення по суті заявленого підозрюваним клопотання про його бажання укласти угоду про визнання винуватості.

На основі проведеного в межах статті наукового дослідження ми дійшли до таких **висновків**: 1) відповідно до КПК України існує вісім основних етапів процесуального порядку укладення угод. Слідчий уповноважений брати участь лише під час трьох з цих етапів, а саме: отримання статусу особами, які мають право на укладення угод; ознайомлення цих учасників із своїми процесуальними правами й обов'язками та ініціювання ними укладення угоди; 2) попри те, що слідчий, відповідно до КПК України, не є учасником укладення жодного з виду угод, він уповноважений на здійснення певних процесуальних дій, що залежать від виду угоди та процесуального етапу її укладення; 3) на сьогоднішній день існують певні прогалини у правовому регулюванні укладення угод на досудовому провадженні, а саме: підозрюваний обмежений, в порівнянні з потерпілим, у доступі до інформації стосовно своїх прав щодо можливості укласти угоду; не регламентована форма висловлення підозрюваним свого бажання укласти угоду про визнання винуватості; не визначено, в якому процесуальному документі та чи повинно взагалі фіксуватися таке волевиявлення підозрюваного; не регламентовано дії слідчого після висловлення підозрюваного про своє бажання укласти угоду про визнання винуватості; неоднозначним є визначення моменту залучення захисника підозрюваному, який висловив своє бажання укласти угоду про визнання винуватості, тощо. У статті запропоновано конкретні шляхи усунення кожної з цих прогалин.

Дані висновки є підставою для подальших наукових розвідок за такими напрямками: 1) повноваження прокурора під час укладення угод у кримінальному процесі; 2) участь медіаторів в укладанні угод про примирення: закордонний досвід.

Бібліографічні посилання

1. *Новак Р. В.* Кримінальне провадження на підставі угод в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза ; оперативно-розшукова діяльність» / Р. В. Новак. – Х., 2015.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 19.11.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
3. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні : наказ Генерального прокурора України від 19.12.2012 № 4гн (зі змінами, внесеними наказом Генерального прокурора України від 26.07.2013 № 4гн-1) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102.

Рогальская В.В. Полномочия следователя при заключении сделок о примирении и признании вины. Проанализированы полномочия следователя на досудебном производстве при заключении сделок в уголовном процессе. Определены особенности полномочий следователя в зависимости от вида сделки и процессуального этапа её заключения.

Ключевые слова: *следователь, сделка о признании вины, сделка о примирении, досудебное производство.*

Rogalska V.V. Investigator's powers in plea bargaining and reconciliation. In the article the basic procedural steps to enter into plea bargaining and reconciliation, which was attended by the investigator as follows: 1) obtaining the procedural status of persons who are entitled to the transactions; 2) introduction of the participants, who have the right to enter into

transactions with their procedural rights and obligations; 3) the initiation of the transaction by the participants who have that right. The power of the investigator in these stages include: 1) The detention of a person on suspicion of committing a criminal offense is made in accordance with the Article 208 of the Code of Criminal Procedure; 2) A written notice of suspicion is to be made; 3) The delivery of written notice of the suspected or the adoption of measures for its delivery in the manner provided for service of notices; 4) Making statements on behalf of the commission of a criminal offense; 5) Making decision on behalf of the application for adaptation to the criminal proceedings as a victim; 6) Awarding the Notice for the victim about his procedural rights and obligations; 7) Sending the message, at the request of the victim about his rights and obligations provided by the Code of Criminal Procedure; 8) Sending the message to the suspect of his rights provided by the Article 42 of the Code of Criminal Procedure; 9) Providing of a Notice to the suspect about his procedural rights and obligations; 10) Making clarification at the request of the suspect about his rights provided by the Article 42 of the Code of Criminal Procedure; 11) Making an explanation for the victim and the suspect about the mechanism for the implementation of the transaction on reconciliation and elimination of obstacles to its conclusion in the case of receipt of the information from the participants about their willingness to make a deal about reconciliation; 12) fixing the protocol of the investigative actions of the suspect wishes to enter into a plea bargain; 13) Consideration mediation from the suspect about his desire to enter into a plea bargain and making the decision as a result of such review; 14) making the decision on the direction of the instruction to appoint a lawyer in criminal proceedings to the Center of Legal Aid after the suspect announced its intention to enter into a plea bargain, on the grounds provided by the Article 469 of the Criminal Procedure Code of Ukraine in case if the suspect has not attracted the defense alone; 15) Giving a notice to the prosecutor for further consideration of the statement mediation of suspect about his desire to enter into a plea bargain. It outlined The main gaps in the legislation in relation to transactions have been outlined and the ways to address them have been proposed.

Keywords: *investigator, plea bargain, the deal of reconciliation, pre-trial proceedings.*

Надійшла до редакції 29.12.2015

Севідов О. А.

кандидат юридичних наук, доцент
*(Харківський національний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.98

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ АВТОРСЬКОГО І СУМІЖНИХ ПРАВ, ЩО ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ ст. 176 КК УКРАЇНИ

Розроблено питання криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із порушенням авторського та суміжного прав. Розглянуто окремі поняття авторського права, які використовуються при розслідуванні злочинів вказаної категорії та при визначенні предмета доказування у кримінальних провадженнях розглядуваної категорії.

Ключові слова: *криміналістика; криміналістична характеристика; предмет доказування; досудове розслідування; авторське право; суміжне право.*

Постановка проблеми. При формуванні криміналістичної характеристики злочинних порушень авторського та суміжних прав велике значення має інтерпретація положень авторського права, зокрема його понятійного апарату. З практичної точки зору це є важливим для правильного визначення предмета доказування і, відповідно, завдань розслідування у кримінальних провадженнях даної категорії, правильного складання процесуальних документів.

Закон України “Про авторське право і суміжні права” дає визначення авторського права як особистих немайнових прав і майнових прав авторів та їхніх правонаступників, які пов’язані зі створенням та використанням творів науки, літератури і мистецтва. Розглядаючи поняття авторського права в об’єктивному розумінні, О.А. Підпригора звертає увагу на те, що в таких відносинах беруть участь автор – творець твору та юридична або фізична особа – користувач [1, с. 574]. Важливо зазначити, що в об’єктивному розумінні авторське право регулює (або захищає) результат творчості людини (автора чи авторів) або їхніх правонаступників у науці, літературі і мистецтві, тобто в гуманітарній сфері. Уточнення, в якій саме сфері діє авторське право, є необхідним тому, що авторське право є частиною права інтелектуальної власності. Право інтелектуальної власності, як підгалузь цивільного права, включає не тільки авторське право і суміжні права, але й права на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, товарні знаки, знаки обслуговування, фірмові найменування і на інші об’єкти. Таким чином, інтелектуальна власність є поняття збірне [2, с. 11].

До інтелектуальної власності входять результати творчої діяльності у трьох сферах: 1) літературно-мистецькій; 2) науково-технічній; 3) створення засобів індивідуалізації учасників цивільного обороту [1, с. 24]. Результати творчості у цих сферах та процес їх цивільного обороту регулюються різними нормами цивільного, адміністративного, кримінального та міжнародного права.

Найбільш поширеною та вразливою з точки зору правопорушень є літературно-мистецька сфера. Результатом діяльності у цій сфері є твори науки, літератури та мистецтва. Під творчою діяльністю, виходячи зі змісту положень Закону України “Про професійних творчих працівників та творчі спілки”, слід розуміти діяльність колективу чи одного професійного працівника, результатом якої є твір чи його інтерпретація, що мають культурно-мистецьку цінність. Але низка вчених дотримується позиції, що це визначення є не цілком правильним і з цим слід погодитися, бо твір може стати результатом діяльності не тільки професіонала.

Е.П. Гаврилов визначає творчість як діяльність людини, яка породжує щось зовсім нове та таке, що відрізняється від усього іншого своєю неповторністю, оригінальністю та унікальністю [3, с. 83]. В авторському праві Сполучених Штатів Америки існує поняття „самобутності” та „авторства”, що є необхідними умовами для надання захисту авторському праву. Автор „народжує” твір у результаті свого розумового процесу, не копіюючи твори інших

авторів [4, с. 125]. Таким чином, *творчість* – це розумова, інтелектуальна діяльність людини, спрямована на отримання нового, неповторного, оригінального результату.

У процесі творчості людини (автора) з'являється результат, який відрізняється від результатів творчості інших людей (авторів) оригінальністю, неповторністю, унікальністю, тобто новизною. Його прийнято називати твором. *Твір* – це результат творчої праці, який містить у собі певний комплекс ідей, образів, символів, поглядів, певне бачення окремих явищ, дій, подій, навколишнього середовища та їх оцінку. З точки зору О.А. Дворянкін, твір є результатом творчої діяльності автора, його творчого мислення, продукт мозку людини [5, с. 25].

Якщо немає творчості, то немає і твору, що охороняється авторським правом. Наприклад, не може бути твором, що охороняється авторським правом, простий список телефонів, проста компіляція тощо. Не охороняються авторським правом результати суто технічної роботи (набір тексту, передрук, редагування тощо). Творчість може бути виражена і в систематизації, і в об'єднанні вже відомого матеріалу (збірки, довідники, словники і т.д.). Охороні в цих випадках підлягає форма викладу матеріалу.

З точки зору О.О. Городова, творчий результат завжди виникає унаслідок інтелектуальної діяльності, для якої характерна консолідація творчого і репродуктивного, проте не будь-яка інтелектуальна діяльність призводить до юридично значущого творчого результату. Творче начало, необхідне для визнання того або іншого результату інтелектуальної діяльності таким, що охороняється, презюмується нормами чинного законодавства, регулюючого відносини з приводу створення, визнання і правової охорони конкретних продуктів інтелектуальної діяльності [6, с. 26].

Таким чином, ми бачимо, що першою ознакою твору, який підлягає правовому захисту, є наявність у ньому елементів творчості. Але необхідно зазначити, що твір визнається таким, що охороняється авторським правом, якщо він має своє вираження в об'єктивній формі. Закон не дає чіткого визначення твору, але дає кілька окремих визначень творів:

– *твір архітектури* – твір у галузі мистецтва спорудження будівель і ландшафтних утворень (креслення, ескізи, моделі, збудовані будівлі та споруди, парки, плани населених пунктів тощо);

– *твір образотворчого мистецтва* – скульптура, картина, малюнок, гравюра, літографія, твір художнього (у тому числі сценічного) дизайну тощо;

– *твір ужиткового мистецтва* – твір мистецтва, в тому числі твір художнього промислу, створений ручним або промисловим способом для користування у побуті або перенесений на предмети побутового користування.

Передбачена Законом України “Про авторське право і суміжні права” правова охорона поширюється тільки на форму вираження твору (ч. 3 ст. 8). Законодавством не визначено чіткого переліку форм вираження творів, але твір повинен бути виражений у такій формі, яку можуть сприймати інші люди, крім автора. Форма вираження може бути усна, письмова, звуко- чи віде-

озапис, зображення, об'ємно-просторова. Твір може бути зафіксований у будь-якій доступній сприйняттю формі, відомій нині або розробленій згодом, яку може бути сприйнято, відтворено або передано безпосередньо або за допомогою спеціального обладнання чи пристрою.

Таким чином, другою ознакою твору, який підлягає захисту нормами авторського права, є об'єктивна форма вираження.

Окремі вчені дотримуються позиції, згідно з якою відтворення є самостійною ознакою твору, а це рівнозначно тому, що закон охороняє тільки ті твори, об'єктивна форма яких дозволяє відтворювати їх без участі безпосередньо автора (наприклад звукозапис музичного твору) [7, с. 94]. Існує й інша точка зору, яка видається більш прийнятною. Вона полягає в тому, що об'єктивна форма вираження надає результату творчої діяльності людини можливість існувати також після закінчення процесу творчості. У зв'язку з цим виникає здатність твору до відтворювання, а тому немає підстав вважати здатність твору до відтворення його окремою ознакою [8, с. 41].

Авторським правом захищаються твори, виражені в будь-якій об'єктивній формі, навіть якщо ця форма не пов'язана з матеріальним носієм. До форм вираження, пов'язаних із матеріальним носієм, належать: письмова форма, аудіовізуальна форма, зображення тощо. До об'єктивної форми, яка не пов'язана з матеріальним носієм, можна віднести усну форму вираження твору (лекції, доповіді, виступи і т. ін.).

Отже, авторським правом охороняються твори, які є результатом творчої діяльності, мають творчий характер, а також виражені в будь-якій об'єктивній формі.

Треба зауважити, що право власності на матеріальну форму втілення твору не завжди збігається з правом власності на твір. На матеріальну форму втілення твору може існувати право власності, право користування тощо. Але право власності на матеріальну форму не є авторським правом. Слід розрізняти сам твір, що має нематеріальну суть, і форму його втілення, що є матеріальним носієм твору. Зв'язок твору зі своїм матеріальним носієм може бути нерозривним. Так, картина і скульптура, як результат праці художника, тісно пов'язані з формою, в яку вони втілені, і становлять з нею нероздільне ціле. У зв'язку з цим картина і скульптура виступають одночасно як об'єкти авторського права і права власності.

При розслідуванні у справах про порушення авторського права потрібно виходити з того, що авторське право і право власності на матеріальний об'єкт, в якому втілено твір, не залежать одне від одного. Відчуження матеріального об'єкта, в якому втілено твір, не означає відчуження авторського права і навпаки (ст. 12 Закону України „Про авторське право і суміжні права”). Авторське право охороняє твір як систему ідей, думок і образів саме у зв'язку з можливістю його відтворення. Тому авторське право на твір науки, літератури і мистецтва зберігається навіть у разі загибелі того матеріального об'єкта, в якому його було втілено. Таким чином, авторське право на твір не пов'язане з правом власності на матеріальний об'єкт, в якому воно виражене.

Але потрібно мати на увазі, що не усі твори, навіть якщо вони виражені в об'єктивній формі та є результатом творчої праці, визнаються такими, що охороняються авторським правом. Стаття 10 Закону України „Про авторське право і суміжні права” до них відносить офіційні документи (закони, постанови, укази, судові рішення, державні стандарти тощо) та їх офіційні переклади, офіційні (державні) символи та знаки (прапори, герби, ордени, медалі, грошові знаки), а також повідомлення про події, що мають характер звичайної пресс-інформації, твори народної творчості (фольклор), символи та знаки підприємств, установ та організацій, символіку територіальних громад, розклади руху транспортних засобів, розклади телерадіопередач, телефонні довідники та інші аналогічні бази даних, що не відповідають критеріям оригінальності і на які поширюється право *sui-generis* (своєрідне право, право особливого роду). Проекти офіційних символів і знаків (прапорів, гербів, орденів, медалей, грошових знаків) до їх офіційного затвердження розглядаються як твори і охороняються відповідно до норм авторського права.

Також необхідно зазначити, що не користуються охороною твори, строк охорони яких закінчився. Авторське право на твір виникає внаслідок факту його створення і починає діяти від дня створення твору. Авторське право діє протягом усього життя автора і 70 років після його смерті, крім випадків, передбачених ст. 28 Закону України „Про авторське право і суміжні права”. Також не охороняється авторським правом задум автора, який має певну закінчену форму, але ще не виражений в об'єктивній формі. Не поширюється охорона на будь-яку ідею, процедуру, метод, процес, відкриття, винахід, крисну модель, промисловий зразок, знак для товарів чи послуг, раціоналізаторську пропозицію, звичайні дані, навіть якщо вони виражені, пояснені, проілюстровані у творі. Авторське право на твір не включає в себе ідеї, концепції, системи, описані в ньому, а поширюється тільки на форму втілення, за допомогою якої вони повідомляються.

На підставі викладеного можна зробити **висновок**, що об'єктами авторського права є усі твори, які мають творчий характер, виражені в об'єктивній формі та охороняються авторським правом.

Крім авторського, підлягають охороні і так звані суміжні права. Суміжні права тісно пов'язані з авторським правом, саме тому вони і називаються суміжними, і охороняються одним законом та правовими нормами. Це права виконавців, виробників фонограм та відеограм, організацій мовлення. Особливістю суміжних прав є те, що вони найчастіше ґрунтуються на використанні авторських прав. Як зазначено у ч. 2 ст. 37 Закону України „Про авторське право і суміжні права”, суміжне право виникає внаслідок факту виконання твору, виробництва фонограми, виробництва відеограми, оприлюднення передачі організації мовлення.

Розвиток нових технологій, зокрема можливості безпосередньо копіювати матеріальні результати діяльності творців, що охороняються авторським правом, викликав необхідність надання охорони результатам діяльності зазначених категорій осіб. Можливість відтворення твору перестала бути

пов'язаною з повторенням усього процесу виробництва, і стало можливим не тільки відтворювати сам твір, але й використовувати будь-яку його постановку, записавши її або виготовляючи копії з існуючих записів. Це також послужило передумовою особливої охорони інтересів виконавців, виробників фонограм, мовних організацій стосовно їхніх програм. Для практичного здійснення цих прав необхідна згода як інших виконавців, так і авторів виконуваних творів.

Основний зміст суміжних прав можна визначити як можливість використання третьою особою фонограм, радіо- і телепрограм, а також творчих результатів виконавців з відома правовласника або артиста, що здійснює виконання, або організації, що зробила звукозапис, або радіо- і телеорганізації.

Таким чином, суміжне право виникає із творчої діяльності з реалізації, інтерпретації, використання вже обнародованих творів. Об'єктами суміжних прав є виконання, фонограми, відеограми і передачі організацій мовлення.

Виконанням визнається вчинення чужого твору фізичною особою – виконавцем. Згідно із Законом України „Про авторське право і суміжні права”, виконавцем визнається актор (театру, кіно тощо), співак, музикант, танцюрист або інша особа, яка виконує роль, співає, читає, декламує, грає на музичному інструменті, танцює чи будь-яким іншим способом виконує твори літератури, мистецтва чи твори народної творчості, циркові, естрадні, лялькові номери, пантоміми тощо, а також диригент музичних і музично-драматичних творів.

Бібліографічні посилання

1. Право інтелектуальної власності : підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. О.А. Підпригори, О.Д. Святоцького. – К., 2003. – С. 326.
2. Коваленко Д.А. Следствие по делам о нарушении авторских и смежных прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Д.А. Коваленко. – М., 2005.
3. Гаврилов Э.П. Советское авторское право. Основные положения. Тенденции развития / Э.П. Гаврилов. – М., 1984.
4. Артур Р. Міллер. Авторське право / Артур Р. Міллер, Майкл Х. Дейвіс // Захист прав інтелектуальної власності: досвід Сполучених Штатів Америки : зб. документів, матеріалів, статей / за заг. ред. О. Д. Святоцького. – К., 2003. – С. 328–329.
5. Дворянкин О.А. Защита авторских и смежных прав. Ответственность за их нарушение. Уголовно-правовой аспект : научно-практич. пособ. / О.А. Дворянкин. – М., 2002.
6. Городов О.А. Интеллектуальная собственность: правовые аспекты коммерческого использования : автореф. дис. на соискание научной степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.04 / О.А. Городов. – СПб., 1999.
7. Серебровский В.И. Вопросы советского авторского права / В.И. Серебровский. – М., 1956.
8. Ермаков С. В. Следствие по делам о нарушении авторских и смежных прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С.В. Ермаков. – Владимир, 2004.

Сеvidов А. А. Основные положения авторского и смежного прав, используемые при расследовании преступлений, предусмотренных ст. 176 УК Украины. Разработан вопрос криминалистической характеристики преступлений, связанных с нарушением авторского и смежного прав. Содержится анализ отдельных понятий авторского и смежного прав, используемых в расследовании преступлений указанной категории. Рассмотрены отдельные аспекты понятийного аппарата авторского права относительно сущности, зна-

чення и структуры криминалистической характеристики данного вида преступлений, как составной части методики их расследования.

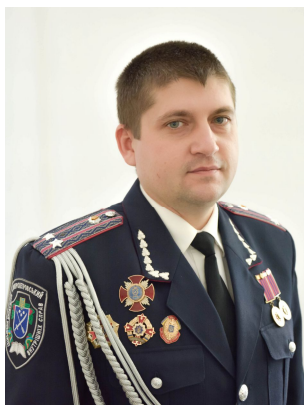
Ключевые слова: криминалистика; криминалистическая характеристика; предмет доказывания; досудебное расследование; авторское право; смежное право.

Sevidov O. A. The main provisions of copyright and related rights used in the investigation of crimes under article 176 of the criminal code of Ukraine. The article is devoted development of the criminalistic characteristics of crimes related to violation of copyright and related rights. Contains an analysis of some concepts of copyright and related rights used in the investigation of such offences.

Separate aspects of the conceptual framework of copyright law with respect to the essence, values, and structure of the criminalistic characteristics of this type of crime, as part of the methodology of their investigation.

Keywords: criminalistics; criminalistic characteristic; the subject of evidence; pre-trial investigation; copyright; related rights.

Надійшла до редакції 01.12.2015

Титаренко О. О.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.9

СУЧАСНИЙ ВЕКТОР КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Проаналізовано концепції та державні програми у сфері протидії торгівлі людьми, які були прийняті протягом 2002-2015 років в Україні. Зроблено акцент на особливостях нової Концепції Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року, яка включає в себе подолання криміногенних ризиків з даного напрямку внаслідок збройного конфлікту в Донецькій та Луганській областях та запровадженням антитерористичної операції. На підставі проведеного аналізу визначено основні відмінності в державній та кримінологічній політиці з протидії торгівлі людьми за останні чотирнадцять років.

Ключові слова: торгівля людьми, кримінологічна політика, програмування протидії злочинності, протидія торгівлі людьми.

Постановка проблеми. Проблема протидії торгівлі людьми була, є і буде для України актуальною, поки існує попит на «живий товар», а також існує низка криміногенних чинників, усунення (зменшення їх негативного впливу) яких потребує значно більшого часу. Здебільшого у науковій літературі зазначено, що сукупність соціально-економічних умов, специфіка геог-

рафічного положення, недостатня організаційно-правова підготовленість до протидії торгівлі людьми, призвели до того, що Україна є країною-донором, країною транзиту та останнім часом країною призначення «живого товару». У зв'язку з цим комплекс заходів, спрямований на поліпшення криміногенної обстановки в даній сфері, залишається актуальним для кримінологічної політики протидії злочинності, яка є складовою загальної політики держави у боротьбі зі злочинністю в цілому і особливо тісно пов'язана з організованою та транснаціональною організованою злочинністю. Проте, представляє науковий інтерес вивчення генезису формування саме кримінологічної політики в нашій державі з даного питання та перспективи його розвитку в сучасних умовах. Залежно від того як якісно буде побудована дана політика і на усунення яких криміногенних чинників вона спрямована, буде залежити і ефективність її реалізації. До основних криміногенних чинників розповсюдження торгівлі людьми в Україні в сучасних умовах відносять здебільшого такі: бідність населення, привабливість уявного кращого життя за кордоном; безробіття; організована злочинність; насильство проти жінок та дітей, дискримінація жінок; політична нестабільність; наявний збройний конфлікт; наявність сексуальної індустрії тощо [1, с. 105; 2, с. 156–157].

Зазначимо, що питання визначення та формування кримінологічної політики України вивчали такі вчені: О.М. Бандурка, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.В. Василевич, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, Л.М. Давиденко, О.М. Джужа, В.М. Дрьомін, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.М. Костенко, М.В. Костицький, О.М. Литвак, О.М. Литвинов, Ю.В. Орлов, П.Л. Фріс, В.І. Шакун та ін. [3–6].

Не вдаючись до наукової дискусії про поняття та зміст кримінологічної політики та її співвідношення з кримінальною та кримінально-правовою політикою, в даній статті будемо розуміти під такою політикою комплекс нормативно-правових, загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів, а також нерепресивних заходів, спрямованих на запобігання злочинності й усунення її причин. Також підтримаємо позицію вчених-кримінологів, які вважають, що кримінологічна політика фактично є стратегією державної політики протидії злочинності.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемам державної політики України у сфері протидії торгівлі людьми та нормативно-правового забезпечення цієї діяльності приділили увагу багато науковців і практиків, зокрема: Н.М. Ахтирська, В.Л. Грохольський, С.М. Гусаров, О.О. Дульський, В.О. Іващенко, В.А. Козак, К.Б. Левченко, Я.Г. Лизогуб, А.М. Орлеан, В.М. Підгородинський, А.С. Політова, Н.А. Сейко, Н.С. Юзікова, а з міжнародно-правової точки зору дану проблему висвітлювала О.В. Святун.

Метою статті є дослідження сучасного вектора кримінологічної політики у сфері протидії торгівлі людьми в сучасних умовах, визначення його особливостей. Для досягнення цієї мети необхідно здійснити аналіз наявних державних концепцій та програм з протидії торгівлі людьми, а також тенденції даного виду злочинності.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні, коли України знаходиться в умовах збройного конфлікту на Донбасі, анексії АР Крим з боку Російської Федерації, залишається невирішеною проблема захисту прав і свобод людини на територіях, які не контролюються українською владою, що, у свою чергу, породжує загострення іншої проблеми – зростання як реальної, так і латентної злочинності, в тому числі і вчинення злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми. Як свідчать матеріали правозахисників та потерпілих (полонених) із зони АТО, трудова експлуатація як одна із форм торгівлі людьми, зазвичай є поширеним явищем у зоні військового конфлікту. Водночас порахувати кількість випадків примусової праці чи продажу людей в зоні військового конфлікту, щоб оцінити масштаби цієї проблеми, неможливо [7].

Третій рік поспіль Україна потрапляє до переліку країн, уряди яких намагаються покласти край торгівлі людьми, однак ці зусилля недостатні, а кількість жертв і надалі залишається високою. Про це свідчить щорічна Доповідь Державного департаменту США, яку 27 липня 2015 року презентував держсекретар Джон Керрі. Найсерйознішими проблемами для України називають сексуальний трафік жінок і дітей, а також рабські умови праці. Війна на Донбасі, що зробила вразливими більше мільйона внутрішньо переміщених осіб – ще одна загроза для населення [8].

Довідково

Станом на 29.10.2015 року, за даними Державної служби України з питань надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС), найбільше внутрішньо переміщених осіб розміщено у Луганській (230944 особи, з яких 18020 дітей і 180460 інвалідів та осіб похилого віку), Харківській (198032 особи, з яких 23017 дітей і 130425 інвалідів та осіб похилого віку), Донецькій (110021 особу, з яких 21322 дитини і 44017 інвалідів та осіб похилого віку), Дніпропетровській (85359 осіб, з яких 16019 дітей і 40009 інвалідів та осіб похилого віку), Запорізькій (66532 особи, з яких 16753 дитини і 20209 інвалідів та осіб похилого віку), Київській (45058 осіб, з яких 10269 дітей і 1601 інвалід та осіб похилого віку) областях та у м. Києві (39047 осіб, з яких 10181 дитина і 6102 інваліда та осіб похилого віку) [9].

За даними органів соціального захисту населення станом на кінець грудня 2015 року, усього отримали довідки внутрішньо переміщеної особи (далі – ВПО) 1,7 млн. осіб, з них: особи працездатного віку – 402 тис. осіб; повідомили про бажання працевлаштуватися – 129 тис. осіб [10].

Наведена інформація щодо географії внутрішньо переміщених осіб має кримінологічне значення і в сучасних умовах програмування протидії торгівлі людьми має буде врахована з метою перегляду концентрації кримінологічних заходів, які застосовуються на регіональному рівні.

Аналіз офіційної статистики щодо кількості зареєстрованих МВС України злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, показує, що в останні роки спостерігається тенденція до зниження їх кількості: у 2012 році зареєстровано

162 кримінальні правопорушення, у 2013 році – 131* (–19,1 %), у 2014 році – 118 (–27,2 %), у 2015 році – 110 (–32,1 %). З одного боку, це може свідчити про позитивну роботу загальних та спеціальних суб'єктів у протидії та профілактиці даним злочинам, а з іншого – це може свідчити про збільшення рівня латентності цих злочинів, враховуючи існуючі криміногенні детермінанти та наявність великої кількості вимушених переселенців із зони АТО та окупованого Криму [11–14].

Безперечно, усе це вплинуло на певні зміни у формуванні сучасної кримінологічної політики в даному напрямі та вирішення окремих проблемних питань за допомогою програмного методу. Мова йде про Концепцію Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року, схвалена розпорядженням КМУ від 07.10.2015 № 1053-р [15], яка має певні відмінності від попередньої Концепції Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2015 року, схваленої розпорядженням КМУ від 15.02.2012 № 90-р (далі – Концепція) [16]. Ці відмінності стосуються деталізації та розширення кола варіантів розв'язання існуючих проблем з протидії торгівлі людьми. Так, на наступні п'ять років при реалізації кримінологічної політики в цьому напрямку, крім іншого, на державному рівні пропонується вжити таких заходів: внести зміни до Закону України «Про протидію торгівлі людьми» та інших актів законодавства у частині удосконалення процедури виявлення і встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми; забезпечити розроблення та затвердження критеріїв ідентифікації осіб, які постраждали від торгівлі людьми; проводити профілактичну роботу із запобігання торгівлі людьми, особливо серед внутрішньо переміщених осіб; забезпечити рівне застосування правових норм, які регламентують кримінально-правову протидію торгівлі людьми; урахувати нові виклики торгівлі людьми, що виникли внаслідок збройного конфлікту на Сході України; забезпечити надання допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми.

У новій Концепції зазначено, що недоліком реалізації державної політики у сфері протидії торгівлі людьми минулих років є недостатній рівень ресурсного забезпечення для проведення розслідувань і захисту осіб, які постраждали від торгівлі людьми. Крім того, національний механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, у багатьох регіонах функціонує недостатньо ефективно [15]. Акцент цілком справедливо зроблено на недоліки регіонального рівня забезпечення виконання державної політики (кримінологічної політики) у сфері протидії торгівлі лю-

* Слід зазначити, що в преамбулі Концепції Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року при визначенні самої проблеми торгівлі людьми наведено дещо інші кількісні показники. Так, зазначено, що органами внутрішніх справ виявлено таку кількість фактів торгівлі людьми в Україні: у 2013 році – 130, усього осіб, які постраждали від торгівлі людьми, – 107, із них жінок – 72, чоловіків – 35, дітей – 5; у 2014 році – 109, усього осіб, які постраждали від торгівлі людьми, – 86, із них жінок – 68, чоловіків – 18, дітей – 2. Проте, такі розбіжності не впливають на визначення загальної тенденції.

дьми, які ми розглянемо пізніше.

Далі за результатами проведеного аналізу існуючої концепції та програми з питань протидії торгівлі людьми, враховуючи періодичність їх прийняття, прослідкуємо зміну акцентів кримінологічної політики держави в цій сфері.

Починаючи з 2002 року по 2015 рік поступово змінювалися акценти як у державній політиці протидії торгівлі людьми, так і в кримінологічній її складовій. Можна виділити п'ять часових періодів, залежно від того, на який термін приймалися відповідні концепції та програмні документи. Далі в загальних рисах охарактеризуємо кожен з них.

I. У червні 2002 року КМУ було затверджено першу «Комплексну програму протидії торгівлі людьми на 2002–2005 роки» [17]. До основних заходів, спрямованих на мінімізацію проявів торгівлі людьми в Україні програмою були віднесені такі: забезпечення проведення соціологічних та кримінологічних досліджень з проблем торгівлі людьми; надання профорієнтаційних послуг та організація навчання безробітних, особливо молоді, професіям, що користуються попитом на ринку праці; продовження роботи з підтримки підприємницької діяльності серед жінок у малому та середньому бізнесі; здійснення постійного контролю за діяльністю туристичних фірм, шлюбних агентств, а також суб'єктів господарювання, які мають ліцензії на провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні на роботу за кордоном; організація у регіонах із складною криміногенною ситуацією, пов'язаною з торгівлею людьми, на основі науково обґрунтованих методик виявлення та облік осіб, які можуть стати об'єктами торгівлі людьми, забезпечення проведення з ними індивідуально-профілактичної роботи; підвищення рівня інформованості населення про засоби і методи, які використовуються торговцями людьми, а також про потенційний ризик експлуатації, насильства та зловживань стосовно нелегальних мігрантів. Також Програмою передбачалася низка заходів, спрямованих на: переслідування торговців людьми (наприклад: постійний обмін інформацією між правоохоронними органами України та інших держав щодо юридичних і фізичних осіб, які займаються транскордонною торгівлею людьми; посилення прикордонного контролю стосовно осіб, які можуть стати жертвами торгівлі людьми; співпраця з Інтерполом, Європолом, Регіональним центром ініціативи Південно-Європейського співробітництва (SECI) з питань боротьби з торгівлею людьми; забезпечення підготовки працівників правоохоронних органів з питань запобігання торгівлі людьми); захист потерпілих та їх реінтеграцію (наприклад: надання необхідної медичної, психологічної та правової допомоги особам, які постраждали від злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, чи інших насильницьких дій) [17].

II. При розробленні Концепції Державної програми протидії торгівлі людьми на 2006–2010 роки, яка була схвалена розпорядженням КМУ від 5 квітня 2006 р. № 188-р [18], було враховано те, що заходи з протидії торгівлі людьми, які були передбачені першим програмним документом (Комплексна програм протидії торгівлі людьми на 2002–2005 роки), здебільшого були

спрямовані на боротьбу з міжнародною торгівлею жінками з метою запобігання їх сексуальній експлуатації; вилучення із сексуального рабства дівчат-підлітків і дорослих жінок, однак не охоплювала малолітніх дітей, юнаків та чоловіків. В новому документі вже робився акцент на те, що в Україні недостатньо уваги приділяється проблемам торгівлі дітьми як на міжнародному рівні, так і всередині країни [18], а також, крім напрямів, які раніше вже визначалися у першому програмному документі, було зроблено акцент і на такі: забезпечення правового захисту жертв торгівлі людьми; здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей; запровадження у практику діяльності правоохоронних органів новітніх методів ведення оперативно-розшукової роботи у сфері протидії торгівлі людьми та пов'язаних з нею злочинів; укладення міжнародних договорів у сфері протидії торгівлі людьми та пов'язаних з нею злочинів; проведення постійного моніторингу та аналізу стану справ з торгівлі людьми та пов'язаних з нею злочинів; створення єдиної загальнодержавної системи обліку осіб, що вчинили злочини, пов'язані з торгівлею людьми; включення питань щодо запобігання торгівлі людьми до освітніх програм для дітей та молоді; підвищення якості надання соціальної допомоги потерпілим від торгівлі людьми.

Пізніше, у березні 2007 року, з метою реалізації даних напрямів було затверджено Державну програму протидії торгівлі людьми на період до 2010 року [19].

III. У період з кінця 2010 по лютий 2012 року оновлена Концепція або програма з питань протидії торгівлі людьми на державному рівні не приймалася. Також аналіз Концепції Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 року (втратила чинність 30.11.2011), яка була схвалена розпорядження КМУ від 29 вересня 2010 р. № 1911-р, та Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року, схваленої розпорядження КМУ від 30 листопада 2011 р. № 1209-р, показав, що окремо акцент не було зроблено на протидію даному виду злочинності (здебільшого у даному напрямку робився акцент на протидію нелегальній міграції) [20; 21]. На наш погляд, дана прогалина у кримінологічному плануванні з даного напрямку на державному рівні у комплексі з іншими чинниками вплинула на стан протидії торгівлі людьми. Щодо кількісної складової (виявлення та постановка на облік злочинів), то вона вказувала на поступову тенденцію до зниження рівня злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми. Так, за даними МВС України, у 2010 році було зареєстровано 257 цих злочинів, в 2011 році – 197 (–23,4 %), а у 2012 році – 162 (–36,9 %) [11]. Проте аналіз інформації представництва МОМ України про кількість зареєстрованих постраждалих від торгівлі людьми за цей період свідчить про іншу ситуацію. Так, за даними цієї організації, у 2010 році було виявлено в Україні 1085 постраждалих від торгівлі людьми, в 2011 році – 814 (–24,9 %), а у 2012 році – 945 (–12,9 %) [11]. Як бачимо, кількість постраждалих протягом 2011–2012 років збільшилася на 16,1 %, а кількість зареєстрованих злочинів, навпаки, – зменшилася.

Проте в цей період визначальним кроком у формуванні кримінологічної

політики у сфері протидії торгівлі людьми стало прийняття Закону України «Про протидію торгівлі людьми» від 20.09.2011 № 3739-VI [22]. Відповідно до ст. 4 Закону, основними напрямками державної політики у сфері протидії торгівлі людьми визначено такі: попередження торгівлі людьми шляхом підвищення рівня обізнаності населення, превентивної роботи, зниження рівня вразливості населення, подолання попиту; боротьба із злочинністю, пов'язаною з торгівлею людьми, шляхом виявлення злочинів торгівлі людьми, осіб, причетних до скоєння злочину, притягнення їх до відповідальності; надання допомоги та захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми, шляхом удосконалення системи відновлення їхніх прав, надання комплексу послуг, впровадження механізму взаємодії суб'єктів у сфері протидії торгівлі людьми.

IV. Лише у лютому 2012 року було схвалено чергову Концепцію Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2015 року [16]. У преамбулі до цього документа зазначено певні недоліки реалізації Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року. Зокрема вони стосувалися: невизначеності запобіжних заходів; відсутності чітких кількісних та якісних показників ефективності виконання, що ускладнило моніторинг результатів та складення звітності; невизначеності чіткого механізму надання допомоги особам, що постраждали від торгівлі людьми.

В оновленій Концепції, на відмінну від попередньої, суттєвих змін щодо напрямів протидії торгівлі людьми не було зроблено. Так, передбачалося вжити, зокрема, таких заходів: удосконалення національного законодавства; координація діяльності державних органів, громадських і міжнародних організацій у сфері протидії торгівлі людьми; підвищення рівня професійної компетенції працівників державних органів у сфері протидії торгівлі людьми; забезпечення постійного збору інформації про випадки торгівлі людьми та проведення аналізу поточної ситуації; моніторинг ефективності заходів, спрямованих на протидію торгівлі людьми, з урахуванням нових викликів, що виникають у цій сфері; проведення профілактичних заходів (інформаційно-просвітницька робота та соціальна реклама, спрямовані на запобігання потраплянню у ситуацію торгівлі людьми, врегулювання міграційних процесів, реалізація соціально-економічних ініціатив тощо); забезпечення надання допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми [16].

Проте, були зроблені рішучі кроки щодо реалізації цих напрямів, зокрема, шляхом прийняття окремих нормативно-правових документів:

- постанова КМУ «Про національного координатора у сфері протидії торгівлі людьми» від 18 січня 2012 р. № 29 [23];

- постанова КМУ «Про затвердження Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2015 року» від 21 березня 2012 р. № 350 [24];

- постанова КМУ «Про затвердження Порядку встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми» від 23.05.2012 № 417 [25];

- постанова КМУ «Про затвердження Положення про створення та функціонування Єдиного державного реєстру злочинів торгівлі людьми» від 18

квітня 2012 р. № 303 [26]. З 2012 року на базі МВС створено такий Єдиний реєстр. Проте, зазначимо, що його створення передбачалося ще до 2010 року відповідно до Концепції Державної програми протидії торгівлі людьми на 2006–2010 роки. Даний реєстр створено на базі даних Єдиної системи обліку злочинів та осіб, які їх вчинили на території України;

- постанова КМУ «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми» від 22 серпня 2012 р. № 783 [27].

Окремо звернемо увагу на такий напрямок в реалізації державної політики в цей період як створення єдиної системи моніторингу у сфері протидії торгівлі людьми та оцінки ефективності заходів, що здійснюються на національному та регіональному рівні. В самій Державній цільовій соціальній програмі протидії торгівлі людьми на період до 2015 року передбачалося створення такої єдиної системи моніторингу [24]. Аналіз оприлюднених Міністерством соціальної політики України (основний замовник-координатор реалізації державної програми) звітів за 2013–2014 роки та за I півріччя 2015 року про результати виконання завдань і заходів, передбачених цією Державною програмою, показує, що:

- в регіонах України постійно проводиться моніторинг виконання Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2015 року. Відповідні звіти раз на півроку надаються Мінсоцполітики для моніторингу та узагальнення [28];

- Мінсоцполітики у квітні 2014 року було розроблено проект постанови КМУ «Про затвердження Порядку здійснення моніторингу діяльності суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми», до цього у 2013 році цим суб'єктом було підготовлено наказ «Про затвердження Порядку здійснення моніторингу діяльності суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми»*. Проте сьогодні жоден з даних документів не прийнято [29].

З наведеного випливає, що сьогодні моніторинг у сфері протидії торгівлі

* Проектом документа передбачено, що моніторинг діяльності суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, здійснюється за такими критеріями:

1. Дотримання вимог нормативно-правових актів у сфері протидії торгівлі людьми;
2. Наявність регіональних програм та стан виконання заходів Державної програми протидії торгівлі людьми;
3. Стан ідентифікації та пере направлення осіб, які постраждали від торгівлі людьми;
4. Стан реабілітації осіб, які постраждали від торгівлі людьми;
5. Діяльність закладів надання допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми;
6. Стан боротьби зі злочинністю, пов'язаною з торгівлею людьми;
7. Здійснення заходів прикордонного контролю щодо попередження торгівлі людьми;
8. Здійснення інформаційно-просвітницької роботи з метою попередження торгівлі людьми.

людьми та оцінки ефективності заходів хоча і здійснюється на національному та регіональному рівні, але без належного нормативно-правового забезпечення, яким би було чітко передбачено як порядок здійснення такого моніторингу, так і визначено чіткі критерії, за якими він здійснюється. Прийняття таких документів бажано передбачити при розробленні нової Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року (проект такої програми повинен був бути підготовлений та наданий Мінсоцполітики до КМУ у листопаді 2015 року).

Також протягом 2012 року постановою КМУ від 8 серпня 2012 р. № 767 було затверджено План заходів з виконання Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року, в якому також знайшли своє закріплення окремі напрями протидії торгівлі людьми. Так, передбачалося вжити заходів, спрямованих на продовження співпраці з урядовими та неурядовими міжнародними організаціями, а також на вивчення і впровадження в діяльність правоохоронних органів України передового досвіду роботи правоохоронних органів іноземних держав у боротьбі з цими злочинами [30].

V. Протягом 2015 року з урахуванням соціальної, економічної ситуації в країні, існуючих ризиків торгівлі людьми у зв'язку з АТО вносилися зміни у кримінологічну політику щодо протидії торгівлі людьми. Це знайшло своє відображення в рішенні Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю в Україні», уведеного в дію Указом Президента України від 16.06.2015 № 341/2015 [31], в Національній стратегії у сфері прав людини від 25.08.2015 № 501/2015 [32], а згодом знайшло своє втілення в Концепції Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року, схваленої розпорядженням КМУ від 07.10.2015 № 1053-р. [15].

Проте, при реалізації нової Концепції цілком є обґрунтованим посилення заходів протидії торгівлі людьми і на регіональному рівні [33].

Аналіз статистичних показників МВС України про стан протидії торгівлі людьми в Україні за останні три роки^{**} показує, що найбільш криміногенними

^{**} У 2012 році (9 м.) зареєстровано МВС – 151 злочин (виявлено 80 осіб, які вчинили цей злочин). Більше усього виявлено у АРК – 11 (7,3 %), Волинській – 8 (5,3 %), Дніпропетровській – 9 (5,9 %), Донецькій – 19 (12,6 %), Київській – 7 (4,6 %), Одеській – 11 (7,3 %), Харківській – 21 (13,9 %), Черкаській – 13 (8,6 %), Чернігівській – 12 (7,9 %) областях [34].

У 2013 році зареєстровано МВС – 131 злочин. Більше усього виявлено у АРК – 9 (6,9 %), Дніпропетровській – 9 (6,9 %), Донецькій – 9 (6,9 %), Одеській – 8 (6,1 %), Харківській – 26 (19,8 %), Чернігівській – 25 (19,1 %) областях [12].

У 2014 році зареєстровано МВС – 118 злочинів. Більше усього виявлено у Дніпропетровській – 10 (8,5 %), Київській – 6 (5,1 %), м. Києві – 18 (15,3 %), Одеській – 18 (15,3 %), Харківській – 23 (19,5 %), Чернігівській – 7 (5,9 %) областях. АРК та Донецька область – показники не перевищують 2 (окупація територій РФ) [13].

У 2015 році (за 5 м.) зареєстровано МВС – 81 злочин. Більше усього виявлено у Дніпропетровській – 7 (8,6 %), Житомирській – 5 (6,2 %), Львівській – 8 (9,9 %), м. Києві – 8 (9,9 %), Одеській – 16 (19,6 %), Тернопільській – 9 (11,1 %), Харківській – 14 (17,3 %) областях [35].

регіонами щодо торгівлі людьми залишаються Дніпропетровська, Київська (також м. Київ), Одеська, Харківська, Чернігівська області. Саме в цих областях протягом 2012–2015 років спостерігається висока питома вага даного виду злочину. Також криміногенними в даному напрямі також залишаються і окуповані території України та частина Донецької та Луганської областей, в яких проходить АТО. Саме на цих територіях свого часу, до подій 2014 року, фіксувалися МВС України достатньо високі кількісні показники по злочинах, пов'язаних із торгівлею людьми. Вважаємо, що саме в цих областях при формуванні регіональних програм профілактики злочинності на відповідний період у частині протидії торгівлі людьми повинні бути максимально передбачені комплексні заходи, спрямовані як на виявлення цих злочинів, так і на їх профілактику, мінімізацію криміногенних чинників, віктимологічну профілактику.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна наголосити на тому, що кримінологічна політика в питанні протидії торгівлі людьми протягом 2002–2015 років мала свої відмінності, на які, безумовно, впливали як зовнішні, так і внутрішні чинники. Суттєвими стали спостерігатися відмінності у кримінологічній політиці починаючи з 2014 року. Фактично сучасний вектор перемістився від концентрації зусиль, спрямованих на боротьбу з міжнародною торгівлею жінками з метою запобігання їх сексуальній експлуатації на:

- посилення віктимологічної профілактики, зокрема, на забезпечення розроблення та затвердження критеріїв ідентифікації осіб, які постраждали від торгівлі людьми; проведення профілактичної роботи із запобігання торгівлі людьми, особливо серед внутрішньо переміщених осіб; посилення координації роботи з виявлення та ідентифікації осіб, які постраждали від торгівлі людьми, на усіх рівнях (місцевий, локальний, регіональний);

- виявлення та запобігання новим тенденціям торгівлі людьми, які пов'язані з трудовою експлуатацією, вилученням органів, використанням у збройному конфлікті на Сході країни тощо.

Однак, беручи до уваги гостроту і масштабність проблеми протидії торгівлі людьми в українському суспільстві, сьогодні, як ніколи, існує нагальна потреба у консолідуванні зусиль центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також міжнародних та громадських організацій у здійсненні повного та ефективного комплексу превентивних та профілактичних заходів, спрямованих на її успішне подолання. В подальшому кримінологічна політика з протидії цьому явищу має бути посилена на регіональному рівні.

Бібліографічні посилання

1. Кримінологія: Загальна та Особлива частина: підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В.В. Голіни. – 2-ге вид. перероб. і доп. – Х., 2009.
2. Дручек О.В. Торговля людьми та проблеми протидії їй в Україні / О.В. Дручек // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 3. – С. 154–157 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/3_2014/42.pdf.
3. Литвинов О.М. Нова кримінологічна парадигма і політика протидії злочинності / О. М. Литвинов // Вісник Харківського нац. ун-ту внутр. справ. – 2011. – № 2. – С. 95–101.

4. Джужа О.М. Концептуальні засади співвідношення кримінальної, кримінально-правової та кримінологічної політики / О.М. Джужа, В.В. Василевич // Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ. – 2014. – № 4. – С. 30–45.

5. Борисов В.І. Державна політика у сфері боротьби зі злочинністю та її напрямки / В. І. Борисов // Проблеми законності. Вип. 100. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2009. – С. 305–312.

6. Голіна В.В. Кримінологічна політика України як ресурс у протидії злочинності (реалії і можливості) / В.В. Голіна // Вісник Нац. акад. правових наук України. – 2013. – № 2 (73). – С.193–201.

7. Стадник Г. Через події на Донбасі ризик торгівлі людьми в Україні зростає (публікація від 21.10.2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/через-події-на-донбасі-ризик-торгівлі-людьми-в-україні-зростає/a-18010324>.

8. Полянська Я. Неповнолітні на війні, торгівля людьми і сексуальне рабство в Україні – звіт Держдепартаменту США (публікація від 27.07.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/27155511>.

9. Міжвідомчий координаційний штаб повідомляє 29.10.2015 // Урядовий портал єдиний веб-портал органів виконавчої влади України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248589965.

10. Інформація про надання послуг Державною службою зайнятості внутрішньо переміщеним особам з 01.03.2015 по 06.01.2016 // Офіційний Веб-сайт Державної служби зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=351059>.

11. Протидія торгівлі людьми в Україні. Статистика МОМ станом на 30 червня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iom.org.ua/ua/protidiya-torgivli-lyudmi>.

12. Про злочинність, пов'язану з торгівлею людьми (12 місяців 2013 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/750044>.

13. Про злочинність, пов'язану з торгівлею людьми (12 місяців 2014 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/750044>.

14. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gr.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112173&libid=100820&c=edit&c=fo.

15. Концепція Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року, схвалена розпорядженням КМУ від 07.10.2015 № 1053-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=248567203.

16. Концепція Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2015 року, схвалена розпорядженням КМУ від 15.02.2012 № 90-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/90-2012-p>.

17. Про затвердження Комплексної програми протидії торгівлі людьми на 2002–2005 роки : Постанова КМУ від 5 червня 2002 р. № 766 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/766-2002-p>.

18. Про схвалення Концепції Державної програми протидії торгівлі людьми на 2006–2010 роки : розпорядження КМУ від 5 квітня 2006 р. № 188-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/188-2006-p>.

19. Про затвердження Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року : Постанова КМУ від 7 березня 2007 р. № 410 р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/410-2007-p>.

20. Про схвалення Концепції Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 року : розпорядження КМУ від 29 вересня 2010 р. № 1911-р (втратило чинність 30.11.2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1911-2010-p>.

21. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року : розпорядження КМУ від 30 листопада 2011 р. № 1209-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1209-2011-p>.

22. Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 20.09.2011 № 3739-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3739-17>.
23. Про національного координатора у сфері протидії торгівлі людьми : постанова КМУ від 18 січня 2012 р. № 29 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/29-2012-п>.
24. Про затвердження Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2015 року : постанова КМУ від 21 березня 2012 р. № 350 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/350-2012-п>.
25. Про затвердження Порядку встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми : постанова КМУ від 23.05.2012 № 417 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/417-2012-п>.
26. Про затвердження Положення про створення та функціонування Єдиного державного реєстру злочинів торгівлі людьми : постанова КМУ від 18 квітня 2012 р. № 303 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/303-2012-п>.
27. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми : постанова КМУ від 22 серпня 2012 р. № 783 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/783-2012-п/paran10#n10>.
28. Звіти за 2013–2014 роки та I півріччя 2015 року про результати виконання завдань і заходів Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2015 року // Офіційний веб-сайт Мінсоцполітики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?cat_id=160722.
29. Порядок здійснення моніторингу діяльності суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми // Офіційний веб-сайт Міністерства соціальної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/printable_article;jsessionid=09A1BF8AA8A284FB3935271AE1BD07BE8.app1?art_id=160869.
30. Про затвердження плану заходів з виконання Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року : постанова КМУ від 8 серпня 2012 р. № 767 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/767-2012-р>.
31. Про заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю в Україні : рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року, уведене в дію Указом Президента України від 16.06.2015 № 341/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0011525-15>
32. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини : Указ Президента України від 25.08.2015 № 501/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/501/2015>
33. Звіт за I півріччя 2015 року за результатами виконання завдань і заходів Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2015 року // Офіційний веб-сайт Міністерства соціальної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?cat_id=160722
34. Про злочинність, пов'язану з торгівлею людьми (9 місяців 2012 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/750044>.
35. Про злочинність, пов'язану з торгівлею людьми (травень 2015 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/750044>.

Титаренко А.А. Современный вектор криминологической политики государства в сфере противодействия торговле людьми. Проанализированы концепции и государственные программы в сфере противодействия торговле людьми, которые были приняты на протяжении 2002–2015 годов в Украине. Акцентировано внимание на особенностях новой Концепции Государственной социальной программы противодействия торговле людьми на период до 2020 года, которая включает в себя преодоление криминогенных рисков в данном направлении вследствие вооруженного конфликта в Донецкой и Луганской областях, введения антитеррористической операции. В результате проведенного анализа определены основные отличия в государственной и криминологической политике по противодействию торговле людьми за последние четырнадцать лет.

Ключевые слова: *торговля людьми, криминологическая политика, программирование противодействия преступности, противодействие торговле людьми.*

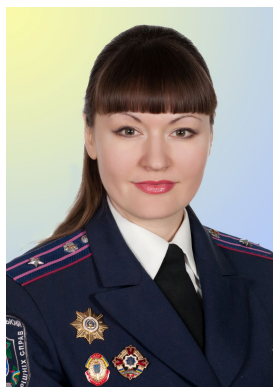
Тытarenko O.O. Modern vector of the criminological policy of the state in sphere of counteraction to human trafficking. In given article concepts and government programs in sphere of counteraction to human traffic which have been accepted throughout 2002-2015 in Ukraine are analyzed. The attention is focused on features of the new Concept of the State social program of counteraction to human traffic for the period to 220 years which includes overcoming criminological risks in the given direction which have appeared owing to annexation AR of Crimea by the Russian Federation, a confrontation on Donbass, introductions of antiterrorist operation.

It is established that since 2002 for 2015 accents both in a state policy of counteraction to human traffic, and in criminological its component gradually changed. In article change of the given policy on five hour periods is allocated and considered, depending on that for what term corresponding concepts and program documents were accepted.

As a result of the spent analysis of the state concepts and program documents in article the basic differences in state and criminological to the politician on counteraction to human traffic for last fourteen years are defined. The conclusion that actually modern vector criminological politicians was displaced from concentration of efforts to struggle against international trade in people for the purpose of the prevention of their sexual operation towards strengthening victimological preventive maintenance is formulated, is direct on maintenance of working out of criteria of identification of persons which have suffered from human traffic, carrying out preventive robots among internally displaced persons from a zone of the conflict, strengthening of coordination robots on revealing and identification suffered from human traffic at all levels (local, regional), revealing and prevention to new tendencies of the human traffic, connected with labour operation, extraction of bodies, use in confrontations in the east of Ukraine.

Keywords: *human traffic, criminological policy, programming to criminality counteraction, counteraction to human traffic.*

Надійшла до редакції 28.12.2015

Христова Ю. В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.237

НОРМАТИВНЕ ВИЗНАЧЕННЯ МЕТИ СТВОРЕННЯ ЗЛОЧИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Проаналізовано законодавство України та деяких зарубіжних країн щодо нормативного визначення мети створення злочинної організації. Запропоновано можливі напрямки удосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність в частині формулювання мети створення злочинної організації.

Ключові слова: *злочинна організація, створення злочинної організації, співучасть у злочині.*

Постановка проблеми. Організована злочинність є суттєвим чинником посилення соціальної напруженості та дестабілізації суспільних відносин, виникнення деформації у сфері господарювання, уповільнення темпів економічного розвитку держави. За своєю суттю організована злочинна діяльність є динамічною. Їй не доводиться обмежувати себе жорсткими рамками. Вона показала себе здатною до підприємницької діяльності та бізнесу, гнучкою у реакції на зміни ринкових ситуацій. Крім того, організовані злочинні угруповання, як правило, не обмежуються державними кордонами. Це потребує динамічного та скоординованого реагування з боку держави. Зокрема, необхідні подальші дії для заохочення наукових досліджень такого явища, як організована злочинність, сприяння навчанню кваліфікованих фахівців для протидії їй. Створення правової основи для ефективної боротьби з організованою злочинністю є одним із основних напрямів боротьби з нею. У свою чергу, види та ознаки злочинів, що вчиняються у зв'язку зі створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань, а також кримінально-правові заходи щодо осіб, які вчинили такі злочини, встановлюються Кримінальним кодексом (далі – КК) України. Проте на сьогодні законодавчі положення чинного Кримінального кодексу України стосовно визначення поняття, розкриття сутності та ознак видів спільної злочинної діяльності не вирішили дискусійні питання в науці кримінального права щодо кримінальної відповідальності за створення злочинної організації, участь у ній та вчинюваних нею злочинах, чим обумовили необхідність комплексного дослідження окресленої проблематики. Крім цього, важливість даного дослідження обумовлена потребами практики застосування норм КК України щодо кваліфікації злочинів, вчинених злочинною організацією, а також потребою усунути суперечності між нормами Загальної і Особливої частин КК України, розробки сучасної кримінально-правової політики держави у сфері боротьби з організованою злочинністю.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У теорії кримінального права окремі проблеми кримінальної відповідальності за злочини, вчинені у співучасті, досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені: В.О. Глушков, В.В. Голуб, М.О. Гончаренко, П.І. Гришаєв, Л.М. Демидова, А.П. Закалюк, І.І. Карпець, О.О. Кваша, В.П. Ковальчук, М.Й. Коржанський, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, В.А. Мисливий, В.Г. Потебенько, П.Ф. Тельнов, М.І. Хавронюк та ін. Результати їх наукових досліджень щодо загальних питань співучасті та окремих проблем кваліфікації злочинів, вчинених злочинною організацією, містять багато значущих теоретичних положень. Разом з цим вони не вирішують усю складну проблему, а скоріше, створюють підґрунтя для подальшого її дослідження. Адже чимало з праць зазначених вчених стосувалися радянського кримінального законодавства, базувалися на емпіричних даних минулих десятиліть, не враховували змін у сучасній кримінально-правовій доктрині й законодавстві, а також тенденцій у кримінально-правовій політиці держави.

Метою цієї статті є розробка теоретичних положень та практичних ре-

комендацій щодо вдосконалення законодавства України в частині нормативного визначення мети створення злочинної організації.

Виклад основного матеріалу. У КК України 2001 року вперше закріплено поняття злочинної організації та передбачено відповідальність за її створення. Аналіз історії прийняття даного нормативно-правового акта свідчить про те, як складно вирішувалося питання про включення цієї форми спільної злочинної діяльності у кримінальне законодавство України. Так, у першому варіанті проекту Кримінального кодексу, поданого на розгляд до Верховної Ради України 12 червня 1997 року, поняття злочинної організації було визначено у ч. 4 ст. 27 проекту, як згуртована організована група, утворена для вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів, або об'єднання організованих груп, утворених з тією самою метою [1].

Проте в процесі доопрацювання проекту, за пропозицією народних депутатів Ю.А. Кармазіна та О.М. Бандурки, поняття злочинної організації взагалі було виключено з тексту проекту Кримінального кодексу України. При цьому в Особливій частині проекту залишилася норма про відповідальність за створення злочинної організації з метою вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, керівництво нею або участь у ній, якщо такі дії не мають наслідком більш суворе покарання за статтями Особливої частини КК (стаття 230). В остаточній же редакції проекту, за сприянням народних депутатів України – членів Комітету з питань боротьби з організованою злочинністю та корупцією і Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, було вирішено зберегти поняття злочинної організації, але зі змінами, а саме: «злочин визнається вчиненим злочинною організацією, якщо він вчинений стійким ієрархічним об'єднанням декількох (три і більше) осіб, члени чи структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп». Пізніше у частині четвертій статті 28 слова "(три і більше)" було замінено словами "(п'ять і більше)" згідно із Законом № 270-VI від 15 квітня 2008 р.

Таким чином, однією з обов'язкових ознак злочинної організації є складна мета, яка полягає у спрямованості такої організації на безпосереднє вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництво чи координацію злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп.

Аналіз визначення поняття злочинної організації, яке міститься у чинній редакції ч. 4 ст. 28 КК України, прямо вказує, що така організація створюється для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів (тобто не одного, а двох і більше) учасниками цієї організації. Проте диспозиції статей Особливої частини Кримінального кодексу не завжди корелюють з цими положеннями ч. 4 ст. 28 КК України. Зо-

крема, вони сформульовані таким чином, що при вчиненні навіть одного злочину може бути визнано наявність ознак відповідної злочинної організації. Так, наприклад, об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 255 КК України, характеризується вчиненням таких альтернативних дій: 1) створення злочинної організації для вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину; 2) керівництво такою організацією; 3) участь у злочинній організації; 4) участь у злочинах, учинених такою організацією; 5) організація зустрічі (сходки) представників злочинних організацій або організованих груп для розробки планів і умов спільного вчинення злочинів, матеріального забезпечення злочинної діяльності або координації дій об'єднань злочинних організацій або організованих груп; 6) керівництво такою зустріччю (сходкою); 7) сприяння такій зустрічі (сходці).

Отже, аналіз змісту диспозиції ч. 1 ст. 255 КК України «Створення злочинної організації» дозволяє констатувати цілий ряд текстуальних неузгодженостей в межах вказаної норми. Тобто законодавець передбачив відповідальність як за створення злочинної організації з метою вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину (тобто одного злочину), так і за участь у злочинах (тобто двох і більше), вчинюваних такою організацією. Там само метою організації зустрічі (сходки) представників злочинних організацій або організованих груп визначено розробку планів і умов спільного вчинення злочинів (тобто двох і більше), матеріальне забезпечення злочинної діяльності (тобто двох і більше).

Тлумачення змісту аналізованої ознаки злочинної організації запропоноване у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 13 «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» (далі – Постанова ПВСУ), є розширеним і не вирішує поставлену проблему по суті. Так, відповідно до п. 10 Постанови ПВСУ, метою злочинної організації є вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів чи тільки одного, що вимагає ретельної довготривалої підготовки, або керівництво чи координація злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп [2].

Це, у свою чергу, зумовило наявність у теорії кримінального права та правозастосовчій діяльності запитань: чи є обов'язковою ознакою злочинної організації множинність злочинів, що вчиняють або мають на меті вчинити її члени; чи можливе застосування статті 255 КК України, якщо доведеною є мета вчинення тільки одного тяжкого чи особливо тяжкого злочину?

Відповідаючи на поставлені запитання, слід згадати про універсальний характер кримінально-правових норм Загальної частини, який зобов'язує застосовувати норми Особливої частини на підставі тих загальних та принципів положень, які закріплені в нормах Загальної частини.

На вирішення даного питання В.М. Олуйко вніс до Верховної Ради України проект № 6415 від 14.12.2004 Закону України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального Кодексу України (щодо бандитизму та органі-

зації злочинної організації), в якому запропонував в частині четвертій ст. 28 КК України слова «члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів» замінити словами «члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжкого (тяжких) чи особливо тяжкого (тяжких) злочину (злочинів)» [3].

Аналізуючи визначення поняття злочинів, вчинених злочинною організацією, в джерелах кримінального права зарубіжних країн, слід зазначити положення ст. 19 КК Республіки Білорусь, відповідно до якого злочинною організацією визнається об'єднання організованих груп або їх організаторів (керівників), інших учасників для розробки чи реалізації заходів по здійсненню злочинної діяльності або створенню умов для її підтримання та розвитку [4, с. 18].

Кримінальний кодекс Федеративної Республіки Німеччини (далі – ФРН) містить параграф 129 «Створення злочинного об'єднання», який передбачає злочин проти громадської безпеки та державного порядку. Так, відповідно до вказаної норми «Створення злочинного об'єднання» КК ФРН покаранню підлягають: 1) особа, яка є засновником об'єднання; 2) особа, яка бере участь в якості члена такого об'єднання, вербує членів для такого об'єднання чи підтримує його; 2) особа, яка є організатором чи покровителем об'єднання [5].

Відповідно до ст. 294 КК Китайської Народної Республіки, створення, керівництво та активна участь в організації нелегального характеру, що методами насильства, погроз організовано здійснює протизаконну злочинну діяльність, узурпує владу в своїх руках, вчиняє зло, пригнічує та калічить народ, завдає значну шкоду економічному та громадському устрою, – карається позбавленням волі на строк від 3 до 10 років, те саме діяння, вчинене рядовими учасниками вказаної організації, – караються позбавленням волі на строк до 3 років, короткостроковим арештом, наглядом або позбавленням політичних прав [6]. До того ж згідно з ч. 2 ст. 26 того ж Кодексу, злочинним співтовариством визнаються троє і більше осіб, які створили стійку злочинну групу для спільного здійснення злочинів [6].

У законодавстві про кримінальну відповідальність Республіки Казахстан (ч. 4 ст. 31) злочин визнається вчиненим злочинним співтовариством (злочинною організацією), якщо він вчинений згуртованою організованою групою (організацією), створеною для вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів, або об'єднанням організованих груп, створених з такою самою метою [7]. Схожі ознаки злочинної організації визначено у Кримінальних кодексах Вірменії (ч. 4 ст. 41) [8], Республіки Білорусь (ч. 3 ст. 19) [4], Австрії (ст. 278a) [9, с. 115].

Зважаючи на перспективу європейської інтеграції нашої держави, вважаємо за доцільне здійснити порівняльний аналіз кримінально-правових заходів протидії організованій злочинності в Україні та Європейському Союзу на пре-

дмет їх узгодженості в частині формулювання мети злочинної організації.

Так, у статті 1 Рамкового рішення від 24 жовтня 2008 р. «Про боротьбу з організованою злочинністю» зафіксовано єдине визначення «злочинної організації», під якою слід розуміти структуроване об'єднання більше двох осіб, що діють узгоджено з метою вчинення злочинів, за які передбачене покарання у виді позбавлення волі, як мінімум, до чотирьох років або суворіше покарання, з метою прямого або непрямого одержання фінансової вигоди або іншої матеріальної вигоди [10].

Таким чином, в аналізованому джерелі кримінального права Європейського Союзу метою злочинної організації визначено вчинення злочинів (тобто двох і більше).

Висновок. Зважаючи на важливість і практичне значення гармонізації українського законодавства відповідно до норм і принципів Євросоюзу, враховуючи універсальний характер кримінально-правових норм Загальної частини КК України, а також зарубіжний досвід щодо нормативного визначення мети створення злочинної організації, у ч. 1 ст. 255 КК України метою створення злочинної організації слід визначити безпосереднє вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництво чи координацію злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп.

Бібліографічні посилання

1. Проект Кримінального кодексу України від 12 червня 1997 року : [Електронний ресурс] . – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>
2. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : постанова Пленуму Верховного Суду України № 13 від 23 груд. 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05>
3. Про внесення змін і доповнень до Кримінального Кодексу України (щодо бандитизму та організації злочинної організації) : Проект Закону України від 14 груд. 2004 р. № 6415 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gska2.rada.gov.ua/>
4. Уголовный кодекс Республики Беларусь : по состоянию на 21 янв. 2008 г. / Национальный совет Республики Беларусь. – Минск, 2008.
5. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии : по состоянию на 15 мая 2003 г. ; пер. с нем. Н. С. Рачкова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/http://www.law.edu.ru/norm.asp?norm ID=12427338>.
6. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.law.edu.ru/>.
7. Уголовный кодекс Республики Казахстан : по состоянию на 1 авг. 2004 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.law.edu.ru/>.
8. Уголовный кодекс Республики Армения : по состоянию на 1 авг. 2003 г. ; пер. с арм. Р. З. Авакян [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.law.edu.ru/http://www.law.edu.ru/norm.asp?norm ID=1241378>
9. Уголовный кодекс Австрии : по состоянию на 1 авг. 2000 г. ; пер. с нем. А. В. Се-ребренникова. – М., 2001.
10. Про боротьбу з організованою злочинністю : Рамкове рішення Ради Європейського Союзу 2008/841/ПВС від 24 жовтня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eulaw.edu.ru/documents/legislation/law_defence/org_crime.htm

Христова Ю. В. Нормативное определение цели создания преступной организации: национальный и зарубежный опыт. Проанализировано законодательство Украи-

ны и некоторых зарубежных стран в части нормативного определения цели создания преступной организации. Предложены возможные направления усовершенствования законодательства Украины об уголовной ответственности в части формулирования цели создания преступной организации.

Ключевые слова: *преступная организация, создание преступной организации, участие в преступлении.*

Khrystova Yu.V. The statutory definition of the goal of creating a criminal organization: national and foreign experience. The article analyzes the history of normative definition the goal of creating a criminal organization in the law on criminal liability in Ukraine. Inconsistencies between the norms of General and Special part of the Criminal code of Ukraine, which in many ways defined by the goal of creating a criminal organization. In particular in article 28 of the Criminal code of Ukraine the purpose of creating a criminal organization is defined as the direct Commission of serious or particularly serious prestuplenii participants of this organization, or the leadership or coordinating criminal activity of other persons or the functioning of both the criminal organization and other criminal groups. In article 255 of the Criminal code of Ukraine the purpose of creating a criminal organization is defined as a serious or particularly serious crimes.

Given the prospect of European integration of our state in the article is a comparative analysis of existing criminal law measures of combating organized crime in Ukraine and the European Union. Stated their confusion about the formulation of goals of a criminal organization.

To study foreign experience of solving the issue of regulatory consolidation purpose of creating a criminal organization were analyzed the relevant articles of the Criminal codes of such countries as Belarus, Armenia, China, Germany, Kazakhstan, Austria. It is revealed that in the legislation on criminal responsibility of these countries for the purpose of creating a criminal organization is committing not one but several crimes.

Suggest possible ways of improvement of Ukrainian legislation on criminal liability in terms of formulating the goal of creating a criminal organization.

Keywords: *criminal organization, a criminal organization, complicity in the crime.*

Надійшла до редакції 06.12.2015

Береза К. Ю.

здобувач

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

УДК 343.985

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ СТВОРЕННЯМ АБО УТРИМАННЯМ МІСЦЬ РОЗПУСТИ І ЗВІДНИЦТВОМ

Висвітлено деякі аспекти розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом. Акцентовано увагу на ролі і місці спеціальних знань у розслідуванні зазначених кримінально караних діянь.

Ключові слова: *створення або утримання місць розпусти, тактичне забезпечення, спеціальні знання, слідчі (розшукові) дії.*

Постановка проблеми. Застосування різного роду знань, вмінь та навичок працівниками органів внутрішніх справ відбувається у процесі розслідування будь-яких кримінальних правопорушень. Та зрозуміло, що одна особа не буде володіти усім їх спектром, необхідним для ефективного розслідування кримінально каранних діянь. У зв'язку з цим у ході кримінальних проваджень потрібно залучати осіб, які володіють спеціальними знаннями в найрізноманітніших сферах. Не є винятком і розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженням спеціальних знань займалися такі відомі вчені: Т.В. Авер'янова, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, А.В. Дулов, В.С. Кузьмічов, Є.Д. Лук'янчиков, П.Д. Нестеренко, М.І. Порубов, М.В. Салтевський, О.Г. Філіппов, М.Г. Щербаковський та інші. Та в їх роботах не розглядалися особливості використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом.

Метою даної статті є дослідження особливостей використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом.

Виклад основного матеріалу. За даними Генеральної прокуратури України, у 2013 р. вчинено 420 фактів створення або утримання місць розпусти, а також звідництва для розпусти, за якими у 311 випадках було складено обвинувальні акти, а у 2014 р. – 509, за якими обвинувальні акти було складено лише у 321 кримінальному провадженні. Розглядаючи питання використання спеціальних знань при розслідуванні досліджуваного кримінально караного діяння, вважаємо за необхідне визначити його дефініцію.

Ця категорія вивчалася великою кількістю науковців. Наприклад, Є.І. Зуєв зазначає, що «...спеціальними є професійні, що відповідають сучасному рівню розвитку, пізнання (виключаючи галузі процесуального та матеріального права) у науці, техніці, мистецтві або ремеслі, використання яких у боротьбі зі злочинністю сприяє виявленню доказової та оперативнорозшукової інформації, а також які сприяють розробці технічних засобів і тактичних прийомів виявлення і фіксації слідів або інших ознак злочинних діянь» [2, с. 72]. А вже виходячи з норм кримінально-процесуального законодавства, яке обмежує коло використання спеціальних знань виявленням, фіксацією та вилученням доказів, П.П. Іщенко визначає спеціальні знання як «будь-які професійні знання, які можуть сприяти виявленню, фіксації та вилученню доказів» [3, с. 8]. На думку В.І. Шиканова, спеціальними знаннями у кримінальному судочинстві прийнято називати «знання та практичний досвід, що необхідні для всебічного, повного й об'єктивного встановлення обставин, що входять у предмет доказування» [10, с. 4].

Проте, найбільш вдалими, що відображає саме юридичний характер поняття спеціальних знань, на наш погляд, залишається визначення В.К. Лисиченка та В.В. Циркаля: «...це незагальновідомі в судочинстві наукові, технічні та практичні знання, набуті в результаті професійного навчання

чи роботи за певною спеціальністю особою, залученою як спеціаліст чи експерт з метою допомоги слідчому чи суду у з'ясуванні обставин справи або надання висновків з питань, для вирішення яких потрібне їх використання» [4, с. 22].

При розслідуванні створення або утримання місць розпусти, а також звідництва для розпусти, можуть застосовуватися різні спеціальні знання. Спеціальні знання, залежно від того який суб'єкт їх застосовує при розслідуванні досліджуваної категорії злочинів, можуть використовуватися як безпосередньо слідчим, так і опосередковано. Серед основних форм використання спеціальних знань під час розслідування зазначених кримінальних правопорушень потрібно виділити безпосереднє використання слідчим спеціальних знань під час досудового розслідування, призначення та проведення судових експертиз, участь спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій. На наш погляд, найбільш важливими моментами при розслідуванні злочинів зазначеної категорії є використання спеціальних знань слідчим або спеціалістом під час огляду місця події та призначення судових експертиз.

Під час огляду місця події спеціалісти повинні вивчати його з особливою ретельністю. Типові сліди досліджуваного правопорушення можуть бути на тілі та одязі осіб (сліди крові, сперми, ґрунту, рослинних об'єктів, тілесні ушкодження, розриви одягу); на місці вчинення суспільно небезпечного діяння (порушення в житловій обстановці, відбитки пальців тощо).

У ході огляду необхідно старанно досліджувати піднігтьовий вміст осіб, що були задіяні у статевому акті. У зіскобах із-під їх нігтів при мікроскопічному дослідженні можуть бути виявлені волокна одягу, волосся, сліди крові, які можуть бути направлені на експертизу. Особливої уваги вимагає огляд статевих органів. На статевому члені можуть бути виявлені ушкодження, заподіяні особі при вчиненні грубих спроб статевого акту – садна, подряпини, синці, надриви вуздечки, сліди укусів, у препуціальному мішку – волосся, яке належить особі, на статевому члені – кров, елементи вмісту піхви, слина, кал (при спотворених формах статевого акту). Усі речові докази надсилаються на біологічне дослідження. Також обов'язково вилучаються використані та невикористані презервативи.

Важливим аспектом є вилучення в усіх осіб мобільних телефонів. Вони потрібні для з'ясування періодики телефонних дзвінків та можливої переписки підозрюваного з особами, задіяними у статевих зносинах.

За спрямованістю спеціальних знань і частотою їх застосування в судочинстві у криміналістичній літературі і практиці розслідування злочинів розрізняють так звані традиційні й нетрадиційні види експертиз [9, с. 122]. До традиційних відносять експертизи, об'єднані загальним найменуванням – «криміналістичні», до яких входять дактилоскопічна, судово-почеркознавча, авторознавча, техніко-криміналістичне дослідження документів, ідентифікація особи за рисами зовнішності, судово-балістична. До нетрадиційних експертиз, які достатньо рідко зустрічаються, належать експертизи матеріалів і речовин, фоноскопична та ін.

Кожен з експертних напрямків має свої можливості, які використовуються у процесі дослідження відповідно до поставлених слідчими й судовими органами завдань. При цьому такі можливості розширюються у зв'язку з розвитком наукових досліджень, з новими досягненнями в тій чи іншій галузі знань. Це, у свою чергу, впливає на обсяг завдань, які можуть бути вирішені при дослідженні особливостей учиненого злочину, механізму його вчинення, прийомів приховування, інсценування тощо [5, с. 164–166].

Судові експертизи під час кримінальних проваджень за ст. 302 КК України можуть призначатися як на початковому, так і на подальшому етапах розслідування. Аналіз матеріалів проваджень дав змогу зробити висновок, що експертизи призначалися з моменту внесення відомостей до ЄРДР: протягом 5 діб у 13 % випадків; протягом 5–15 діб – 49 %; протягом місяця – 31 %; більше місяця – 7 %. Тобто переважна більшість експертиз призначається слідчими через 5 діб після початку досудового розслідування. Наслідком цього є втрата слідів, часу тощо.

У кримінальних провадженнях досліджуваної категорії виникає необхідність у проведенні різних експертиз. Їх можна поділити на такі групи: ті, що призначаються для ідентифікації злочинця, знарядь злочину, взуття, транспортних засобів (або їх частин); ті, що призначаються для дослідження особи. До першої групи належать, наприклад, дактилоскопічна експертиза, судово-біологічна (імунологічна, цитологічна, одорологічна, експертиза волосся, молекулярно-генетична), трасологічна та ін. До другої групи належать судово-хімічна і судово-медична експертизи. Призначення того чи іншого виду експертизи залежить від ситуації розслідування й комплексу завдань, які можуть бути вирішені шляхом експертного дослідження.

При розслідуванні розглядуваної категорії злочинів застосовуються майже всі існуючі види судово-медичної, судово-хімічної і криміналістичної експертиз. У провадженнях за фактом створення або утримання місць розпусти, а також звідництва для розпусти, найпоширенішим видом експертиз є судово-медична. Вона дозволяє відповісти на запитання щодо характеру тілесних ушкоджень, послідовності їх заподіяння, виду знаряддя, яким наносилися ушкодження, та ін. Висновки про природний перебіг подій на місці злочину, що даються судовими експертами, можуть мати самостійне доказове значення, спираючись на які слідчий може висунути версії про подію, що відбулася, особу злочинця, механізм учиненого злочину.

Так, 13.07.2011 року, близько 16 години, маючи пряий умисел, направлений на посередництво в розпусті, яке полягало у сприянні добровільному сексуальному спілкуванню незнайомих між собою осіб, з метою наживи, гр. С. звів у м. Гнівань у лісопосадці для надання послуг сексуального характеру гр. М. та гр. Б. Гр. М. винність у вчиненні злочину визнала повністю і показала, що у травні 2011 р. вона Інтернет-мережі зареєструвалася на сайті знайомств під вигаданим іменем, вказавши на своїй сторінці, що надає послуги сексуального характеру за гроші. В липні 2011 р. через Інтернет-мережу вона познайомилася з гр. С., який погодився заплатити їй 200 грн. за послуги сексуального

характеру та запитав, чи не може вона взяти із собою подругу для його товариша, яка за гроші також надасть сексуальні послуги. У перебігу подальшого розслідування провину гр. С. у вчиненні кримінального правопорушення було доведено, у тому числі проведенням судово-медичної експертизи [7].

При розслідуванні створення або утримання місць розпусти, а також звідництва для розпусти, призначають не тільки судово-медичну, біологічну, а й інші види експертиз, у тому числі й дослідження мікрооб'єктів, для чого здійснюють судово-медичний огляд підозрюваного. На тілі особи, одязі, взутті, предметах, що знаходилися при ньому, можуть залишитися сліди з місця події – крові, інші виділення потерпілого, частки ґрунту, фарба, тканини, волокна.

Не часто, однак має місце призначення трасологічної експертизи. Трасологічна експертиза вирішує діагностичні чи ідентифікаційні завдання, що виникають у процесі розслідування кримінальних правопорушень за фактом створення або утримання місць розпусти, а також звідництва для розпусти. Вона проводиться з метою ототожнення особистості підозрюваного за слідами ніг (взуття), а також різноманітних знарядь злочину, що застосовувалися ним, по їх слідах. Адже особи, що вчиняють зазначені правопорушення, як правило, не турбуються про знищення відбитків пальців на місці події. Тому доцільним є призначення й проведення дактилоскопічної експертизи.

Підставою для цього можуть бути обставини, пов'язані з виявленням слідів пальців рук на об'єктах, переданих підозрюваним. Такими об'єктами можуть бути конверти з валютою або іншими грошовими знаками, на поверхні яких можуть залишитися сліди пальців звідника. Призначення такої експертизи має сенс у тих випадках, коли підозрюваний заперечує, що ним була передана певна сума грошей особі, що вступила за це у статевий акт.

У подібних випадках з метою проведення дактилоскопічної експертизи, відбираються зразки слідів пальців рук і разом з об'єктом, на якому вони виявлені, направляються для проведення дослідження. У постанові про призначення експертизи слідчий коротко викладає обставини справи і ставить на вирішення експерту запитання: «Ким із підозрюваних осіб залишені сліди на поданому на дослідження об'єкті?» Висновок експерта є доказом причетності особи до вчинення злочину.

На доцільність призначення експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень за фактом створення або утримання місць розпусти, а також звідництва для розпусти, вказує те, що в деяких випадках після отримання висновків експертизи з'являються нові беззаперечні докази вини підозрюваного, який, після ознайомлення з ними, може визнати свою вину та дати правдиві свідчення.

Так, влітку 2010 року гр. П. з метою отримання матеріального доходу вирішив зайнятися на території Маріуполя, Донецької області посередницькими діями, спрямованими на добровільні статеві зносини між раніше незнайомими особами, тобто звідництвом для розпусти з метою наживи. З метою реалізації виниклого злочинного умислу, спрямованого на отримання неконтрольованого прибутку, маючи на меті наживу, гр. П. запропонував раніше знайомим гр.

М., а також неповнолітнім дівчатам гр. Б. та гр. Л. за грошову винагороду вступати у статеві зносини з різними, раніше не знайомими чоловіками. При цьому гр. П. було достовірно відомо про те, що вищевказані особи раніше займалися даним видом діяльності, а також було відомо, що гр. Б. та гр. Л. є неповнолітніми. У свою чергу, гр. М., неповнолітні гр. Б. та гр. Л., перебуваючи у скрутному соціально-економічному становищі, бажаючи поліпшити його шляхом надання сексуальних послуг за грошову винагороду, відповіли згодою на пропозицію гр. П. Підозрюваний у ході досудового розслідування не йшов на контакт зі слідством. Лише після оголошення йому висновку судово-цитологічної експертизи гр. П. почав давати правдиві показання [8].

У кримінальних провадженнях досліджуваної категорії важливе значення має фоноскопична експертиза. Вона досліджує записи звукової інформації. Джерелами останньої можуть бути людина, прилади та механізми, тварини і птахи, транспортні засоби, виробничі процеси і явища природи, злочинна подія (постріл, вибух, крики), що утворюють у своїй сукупності звукове середовище вчинення злочину. Криміналістичний аналіз звуків, відображених на фонограмі, дозволяє розпізнати і ототожнити звукові сигнали, встановити вид і кількість їх джерел, ідентифікувати останні.

Судова фоноскопична експертиза призначається для вирішення таких завдань: ідентифікація і діагностика особистості по голосу і мові; виявлення ознак монтажу та інших змін, привнесених у зміст фонограми у процесі виконання або після закінчення звукозапису; визначення умов, обставин звукозапису, а також інших фактів по фонограмах, що мають доказове значення. Об'єкти дослідження для даної експертизи одержують найчастіше в результаті проведених оперативно-розшукових заходів [6, с. 256–258]. Аудіоматеріали з результатами прослуховування телефонних переговорів на підставі постанови керівника органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, передаються слідчому, проводиться їхній огляд і прилучення до справи [1, с. 60–61].

Аналізом матеріалів кримінальних проваджень за ст. 302 КК України було встановлено, що результати експертного дослідження дозволили: викрити злочинця у вчиненні конкретних діянь – 41 % випадків; одержати відомості про особливості вчинення кримінального правопорушення – 14 %. Якщо при розслідуванні застосовувати експертизи, на важливості яких було наголошено вище, то даний показник буде зростати.

Висновки. Підводячи підсумок, зазначимо, що при розслідуванні злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом, переважно призначаються судово-медичні та різні види судово-біологічних експертиз. Що ж до трасологічних та дактилоскопічних експертиз, а також інших криміналістичних експертиз, то вони призначаються дуже рідко. Таке становище пояснюється, головним чином, недооцінкою ролі і значення вказаних експертиз при розслідуванні досліджуваної категорії кримінально караних діянь та недостатньою обізнаністю працівників слідчих органів з досягненнями експертної практики.

Бібліографічні посилання

1. Душейко Г.О. Реалізація оперативно-розшукової інформації на стадії порушення кримінальної справи : навч. посіб. / Г. О. Душейко. – К., 2007.
2. Зуев Е.И. Совершенствование использования специальных познаний следственными аппаратами органов внутренних дел / Е.И. Зуев // Повышение эффективности использования криминалистических методов и средств расследования преступлений : труды Академии МВД СССР. – М., 1985. – С. 65–78.
3. Ищенко П.П. Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты) / П.П. Ищенко. – М., 1990.
4. Лисиченко В.К. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике / Лисиченко В.К., Циркаль В.В. – К., 1987.
5. Мышков Я.Е. Назначение и производство экспертиз при расследовании взяточничества / Я.Е. Мышков // Актуальні проблеми криміналістики : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (25–26 верес. 2003 р.). – Х., 2003. – С. 164–166.
6. Оперативно-розшукова діяльність : навч. посіб. / Є. М. Моїсєєв, О. М. Джужа, Д. Й. Никифорчук [та ін.] ; за ред. О. М. Джужи. – К., 2009.
7. Справа № 1-231/11, Архів Тиврівського районного суду Вінницької області, 2011 р.
8. Справа № 1-519/146/12, Архів Жовтневого районного суду м. Маріуполя Донецької області, 2012 р.
9. Шепітько В.Ю. Довідник слідчого / В.Ю. Шепітько. – К., 2003. – С. 122.
10. Шиканов В.И. Использование специальных познаний при расследовании убийств : учеб. пособие. – Иркутск, 1976.

Береза Е.Ю. Организационно-тактические аспекты применения специальных знаний при расследовании преступлений, связанных с созданием или содержанием мест разврата и сводничеством. Рассмотрены некоторые аспекты расследования преступлений по факту создания или содержания мест разврата, а также сводничества для разврата. Акцентировано внимание на роли и значении специальных знаний в процессе раскрытия и расследования этих уголовно наказуемых деяний.

Ключевые слова: *создание или содержание мест разврата, тактическое обеспечение, специальные знания, следственные (розыскные) действия.*

Bereza K. Yu. Organizational-tactic aspects of use of special knowledges in investigation of crimes related of creating or running brothels and procuring for fornication. The scientific article deals with illumination of some aspects of the investigation of criminal offenses on the facts creating or running brothels and procuring for fornication. The authors have concentrated the attention on the meaning of special knowledges in a process of investigation.

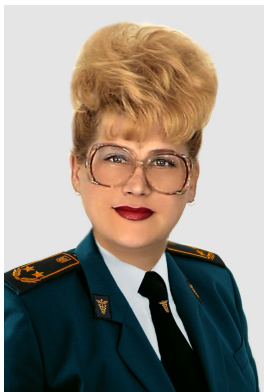
The use of different kinds of knowledge and skills by the police is in the process of investigation of any criminal offenses. And of course, that one person will be a total of spectrum necessary for the effective investigation of penal acts. In this regard, during the criminal proceedings need to involve people who have expertise in various fields. Is no exception and investigation of crimes related to the establishment or maintenance of brothels and procuring.

In forensic expertise defined as the scientific, technical and other, including forensic knowledge gained by generalizations and skills used together with the scientific and technical means to search, detect, seize and study traces of the crime in order to obtain evidence-based and orienting information necessary to establish the truth of the case - that is acquired in the process in some areas of practice

The most common form of the special knowledge – the appointment of forensic examination. Forensic examination – a scientific method for studying complex material system specialist expert sources to obtain evidence-based information. This concept reveals the essence of methodological expertise as a specialist on the application of scientific and technological knowledge, but does not reflect the role of the investigator, which provides organizational and tactical activities.

Keywords: *creating or running brothels, tactical supply, special knowledges, investigating acts.*

Надійшла до редакції 05.11.2015

Єфімова І. В.
провідний фахівець
(Університет митної справи та фінансів)

УДК 342.951:343.359.3

КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ПРАЦІВНИКІВ МИТНОЇ СПРАВИ УКРАЇНИ

Розглянуто окремі кримінальні процесуальні засоби забезпечення безпеки працівників митної справи України. Наголошено, що у разі встановлення даних, які свідчать про реальну загрозу життю працівників митної справи, вживаються заходи щодо особистої охорони та їх близьких родичів, житла і майна. Також можуть застосовуватися оперативно-технічні засоби відповідно до Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність". Порядок реалізації заходів безпеки і питання поновлення прав осіб, взятих під захист, регулюються спеціальними нормативними актами.

***Ключові слова:** працівники митної справи, забезпечення безпеки, заходи щодо особистої охорони, спеціальні заходи забезпечення безпеки.*

Постановка проблеми. Формування нового соціально-економічного устрою нашої держави, становлення та трансформація державних інституцій супроводжуються значною кількістю проблем. Об'єктивна складність та суб'єктивні прорахунки під час проведення масштабних реформ детермінували інтенсифікацію кримінальних процесів та перетворення злочинної діяльності у соціальну практику, яка набуває нової системної якості за рахунок активного встановлення корумпованих зв'язків та проникнення у владні структури.

Кардинально змінився й правовий статус працівників митної справи. Змінюються правові умови адміністративно-правових та кримінально-процесуальних засобів протидії злочинності, зокрема з прийняттям КПК України нормативне закріплення отримав змагальний процес, значно розширилися права захисту, а судова стадія стала вирішальною у кримінальному провадженні, оскільки на ній зосереджено зусилля сторін щодо з'ясування обставин справи. Розширення прав захисту, створення з боку кримінальних угруповань розгалуженої системи корумпованих зв'язків та здійснення тиску на правоохоронні органи значно ускладнює винесення об'єктивних та обґрунтованих вироків. Значно активізувалася діяльність щодо провокацій, спроб незаконного тиску на працівників митної справи, в порушення митного законодавства щодо переміщення товарів через митний кордон, із завданням Україні значних матеріальних збитків, ненаповнення бюджету. Наведе зумовлює об'єктивну потребу розробки теоретичних та підготовку практичних

заходів адміністративно-правового та оперативно-розшукового забезпечення безпеки працівників митної справи України.

На жаль, змушені констатувати, що на даний час не існує в оперативних підрозділах практики оперативно-розшукового забезпечення безпеки працівників митної справи України щодо недопущення тяжких та особливо тяжких злочинів стосовно зазначених працівників і зважаючи на те, що такий досвід не узагальнюється та не поширюється, що обумовлює актуальність проведення досліджень.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Правові засади кримінальних процесуальних засобів забезпечення безпеки суддів, працівників суду, працівників правоохоронних органів України, а також сферу митної справи розглядали в наукових працях: К. В. Антонов, О. М. Бандурка, Р. С. Белкін, В. Д. Берназ, Е. О. Дідоренко, О. Ф. Долженков, І. П. Козаченко, В. С. Кузьмічов, С. С. Овчинський, А. С. Овчинський, В. Л. Ортинський, Ю. Ю. Орлов, М. А. Погорецький, М. М. Перепелиця, В. Д. Пчолкін, В. О. Сілюков, М. В. Салтевський, О. П. Снігерьев, В. В. Шендрік, І. Р. Шинкаренко та ін.

Окремі напрями оперативно-розшукового забезпечення безпеки працівників митної сфери України досліджувалися М. В. Буряк, Ж. М. Бигу, О. О. Гриньківим, С. О. Долженковим, І. М. Дерев'янком, О. В. Кириченком, О. О. Кисельовим, М. В. Куркіним, Ю. М. Крамаренком, Т. І. Панасюком, С. М. Пашковим, М. М. Павликом, В. М. Рудіком, С. М. Рябим, О. В. Темніковим, В. М. Тертишником, Д. М. Цеханом, К. О. Чаплинським та ін.

Визнаючи значимість здобутків означених науковців, необхідно наголосити на тому, що сутність, завдання та кримінальні процесуальні засоби забезпечення безпеки працівників митної сфери України; змістовно-структурна характеристика оперативно-розшукового забезпечення безпеки працівників митної сфери; правового регулювання оперативно-розшукового забезпечення безпеки працівників митної сфери; оптимізації взаємодії між працівниками оперативних підрозділів та режимними підрозділами митних органів України; вдосконалення діяльності оперативних підрозділів щодо оперативно-розшукового забезпечення безпеки працівників митної сфери; тактичних особливостей захисту учасників митної справи; особливостей оперативно-розшукового забезпечення безпеки працівників митної справи України розглядалися фрагментарно. Це і зумовлює актуальність теми дослідження на сучасному етапі діяльності оперативних підрозділів щодо кримінального процесуального та оперативно-розшукового забезпечення безпеки працівників митної сфери України у контексті глобального реформування законодавства України.

Мета даної статті – проаналізувати окремі кримінальні процесуальні засоби забезпечення безпеки працівників митної справи України.

Виклад основного матеріалу. Працівник митної справи України є представником державного органу. Посадові особи митної справи перебувають під захистом закону. Законом гарантується захист життя, здоров'я, честі

й гідності, майна цих посадових осіб і членів їх сімей від злочинних посягань, інших протиправних дій. Вплив у будь-якій формі, без ознак злочину, на посадових осіб митної справи з метою перешкоджання виконанню ними службових обов'язків або прийняття неправомірних рішень тягне за собою накладення штрафу на громадян у розмірах, передбачених чинним законодавством. Непокора законному розпорядженню або вимозі працівника митного органу України, образа, погроза нанесення тілесних ушкоджень, побоїв або інших насильницьких дій щодо працівника митної справи тягне за собою накладення штрафу на громадян у визначеному законодавством розмірі або у разі, якщо за обставинами справи, з урахуванням особи порушника, застосування цих заходів буде визнано недостатнім, – адміністративний арешт на строк до 15 діб. У разі необхідності можуть вживатися спеціальні заходи забезпечення безпеки посадових осіб митної справи. Підставами для вжиття спеціальних заходів забезпечення безпеки посадової особи митної справи може бути інформація про реальну загрозу життю, здоров'ю або майну цієї особи. Вплив у будь-якій формі, без ознак злочину, на посадових осіб митних органів з метою перешкоджання виконанню ними службових обов'язків або прийняття неправомірних рішень тягне за собою накладення штрафу на громадян у розмірах, передбачених чинним законодавством [1]. Працівники митних органів України є представниками державного органу, тому правове становище їх регулюється статтями III та VII розділів Закону України «Про державну службу» від 16.12.1993 р. Більш конкретно це відображено у статтях 156–163 Митного кодексу України. Законом гарантується захист життя, здоров'я, гідності, майна працівників митних органів та членів їхніх сімей від злочинних замахів та інших протиправних дій. Оскільки законні вимоги працівників митних органів України є і обов'язковими для виконання, то непокоря законному розпорядженню або вимозі працівника митного органу України при виконанні ним службових обов'язків тягне за собою накладення на винних адміністративного штрафу. Образа працівника митного органу України при виконанні ним службових обов'язків, якщо це не тягне за собою кримінальної відповідальності, карається накладенням адміністративного штрафу. Погроза здійснення насильницьких дій щодо працівника митної справи може бути кваліфікована як замах на кримінальний злочин та підлягає кримінальному покаранню.

На сьогодні в митних органах створено службу власної безпеки, одним із напрямків діяльності якої є здійснення правового захисту працівників митних органів. Крім правового захисту, важливе значення має вирішення питань з матеріального та соціального забезпечення працівників митних органів [2].

Для забезпечення безпеки працівників митної справи, як і для працівників суду й інших правоохоронних органів, та їх близьких родичів, недоторканності житла, а також збереження їх майна з урахуванням конкретних обставин можуть бути застосовані відповідно до законодавства такі заходи:

- особиста охорона, охорона житла і майна;
- видача зброї, засобів індивідуального захисту і сповіщення про небез-

пеку;

- встановлення телефону за місцем проживання;
- використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження;
- тимчасове розміщення у місцях, що забезпечують безпеку;
- забезпечення конфіденційності даних про об'єкти захисту;
- переведення на іншу роботу, направлення на навчання, заміна документів, зміна зовнішності, переселення в інше місце проживання.

Підставами і приводами для вжиття спеціальних заходів забезпечення безпеки є такі:

1) підставою для вжиття спеціальних заходів забезпечення безпеки осіб є дані, що свідчать про наявність реальної загрози їх життю, здоров'ю або майну;

2) приводом для вжиття спеціальних заходів забезпечення безпеки працівника суду або правоохоронного органу та його близьких родичів може бути:

- заява працівника або його близького родича;
- звернення керівника відповідного державного органу;
- отримання оперативної та іншої інформації про наявність загрози життю, здоров'ю, житлу і майну осіб, які підлягають захисту [3].

Що стосується завдань цієї діяльності, то пріоритетного значення набувають такі [4]:

1. Створення на максимально можливому рівні безпечних умов виконання службових обов'язків працівниками митної справи та нешкідливих умов життєдіяльності.

2. Формування у працівників митної справи комплексу відповідних професійно-психологічних установок, навчання стратегії, тактиці та методам забезпечення особистої безпеки.

3. Створення дійової системи професійного захисту особового складу. Ця діяльність має комплексний характер і передбачає вирішення у своїй єдності багатьох економічних, правових, соціальних, психологічних та інших питань, які пов'язані з професійною діяльністю працівників правоохоронних органів.

Діяльність із забезпечення особистої безпеки працівників митної справи безпосередньо пов'язана з усіма елементами управління персоналом: відбір та прийом кадрів, оцінка їх діяльності, винагородження, навчання тощо.

Досліджуючи думки вчених, можна зробити висновок, що сутність управління безпекою персоналу митної справи можна визначити як здійснення системи заходів, спрямованих на зниження рівня професійного ризику до реально можливого мінімуму. Ця діяльність виходить за межі суто відділів по роботі з персоналом і стосується усіх управлінських структур. Обов'язковою умовою ефективності цієї діяльності є урахування низки факторів, які у своїй сукупності визначають особисту безпеку працівників правоохоронних органів: специфіку умов, змісту та форм професійної діяльності; ступінь професійної захищеності працівника, в тому числі наявність спеціальних заходів матеріа-

льно-технічного, управлінського характеру, цілеспрямованої роботи з особовим складом у цьому напрямку; ступінь загальної підготовленості працівника та наявність у нього спеціальних знань та умінь щодо забезпечення особистої безпеки під час вирішення професійних завдань або у ситуаціях, які пов'язані з професійною діяльністю. Реалізація цього напрямку на практиці дає можливість реально покращити виконання працівниками своїх професійних завдань, змінити їх ставлення до професійних обов'язків, скоротити час втрат внаслідок професійних нещасних випадків, уникнути витрат, що пов'язані із кожним нещасним випадком або хворобою, а головне – зберегти життя та здоров'я працівників митної справи України [4].

Висновок. У разі встановлення даних, що свідчать про реальну загрозу життю працівників митної справи, вживаються заходи щодо особистої охорони та їх близьких родичів, їх житла і майна. У разі необхідності житло і майно осіб, взятих під захист, за рахунок коштів місцевого бюджету обладнуються засобами протипожежної і охоронної сигналізації, замінюються номери їх квартирних телефонів і державні номерні знаки належних їм транспортних засобів. Можуть також застосовуватися оперативно-технічні засоби відповідно до Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність". Порядок реалізації заходів безпеки і питання поновлення прав осіб, взятих під захист, регулюються спеціальними нормативними актами.

Бібліографічні посилання

1. Курило Т.В. Митне право України : навчальний посібник / Т. В. Курило. – Львів, 2007.
2. Правовий та соціальний захист працівників митних органів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ebk.net.ua/Book/synopsis/pravo/part1/009.htm>;
3. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23 грудня 1993 р. // ВВР України. – 1993. – № 6. – Ст. 36.
4. Суббот А.І. Безпека правоохоронних органів та особиста безпека їх співробітників / А.І. Суббот [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/17277/%C0>.

Ефимова И.В. Криминальные процессуальные средства обеспечения безопасности работников таможенного дела Украины. Рассмотрены отдельные криминальные процессуальные средства обеспечения безопасности работников таможенного дела Украины. Обращено внимание, что в случае установления данных, свидетельствующих о реальной угрозе жизни работников таможни, принимаются меры по личной охране, а также их близких родственников, жилища и имущества. Также могут применяться оперативно-технические средства в соответствии с Законом Украины "Об оперативно-розыскной деятельности". Порядок реализации мер безопасности и вопросы восстановления прав лиц, взятых под защиту, регулируются специальными нормативными актами.

Ключевые слова: *работники таможенного дела, обеспечение безопасности, меры личной охраны, специальные меры обеспечения безопасности.*

Yefimova I. V. Criminal procedural means of safety ensuring of Customs service officers of Ukraine. The separate criminal judicial backer-ups of safety of workers of custom service of Ukraine are considered. It is marked that in case of establishment of data that testify to the real threat to life of workers of custom business, measures are used in relation to a life-guard

and them near, accommodation and property relation. Оперативно-технічні facilities can be used also under the Law of Ukraine "On operational search activity". Order of realization of safety and question of proceeding in rights for the persons taken under defence measures, regulated by the special normative acts.

Keywords: *workers of custom business, providing of safety, measures in relation to a life-guard, special measures of providing of safety.*

Надійшла до редакції 18.12.2015

Коропецька С. О.

здобувач

(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.132:340.69(043)

СПОСОБИ ФІКСАЦІЇ БІОЛОГІЧНИХ ЗРАЗКІВ, ВІДБРАНИХ ДЛЯ ЕКСПЕРТИЗИ

Розглянуто питання, які пов'язані з особливостями фіксації біологічних зразків, відібраних для експертизи. Проведено аналіз поглядів науковців, які досліджували процесуальний та криміналістичний аспекти отримання зразків у кримінальному провадженні, а також низки нормативних актів, якими регулюються окремі аспекти проведення біологічних досліджень.

Ключові слова: *біологічні зразки, дослідження, експертиза, фіксація.*

Постановка проблеми. У практиці розкриття та розслідування кримінальних правопорушень нерідко виникає необхідність отримання різного роду зразків з метою проведення ідентифікаційного дослідження, яке регулюється ст. 245 КПК України. Ретельно побудовані організаційно-підготовчі дії та правильно проведені відбирання необхідних зразків, як зрештою і проведення будь-якої слідчої (розшукової) дії, відіграє вирішальну роль при досягненні його ефективності. Однак нерідко у практичній діяльності слідчого чимале значення має і правильна фіксація зразків, відібраних для експертизи. Насамперед це стосується зразків біологічного походження, при фіксуванні яких слідчими часто допускаються помилки, що, у свою чергу, призводить до їх псування або втрати.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі кримінально-процесуальні і тактичні особливості отримання зразків біологічного походження у кримінальному провадженні досліджувалися вітчизняними та зарубіжними вченими Т.В. Авер'яною, В.О. Гавриковим, Н.А. Джангельдіном, Н.І. Долженко, В.А. Жбанковим, Г.Б. Карновичем, О.В. Козак, Ю.А. Кудрявцевою, Л.І. Мандрик, О.М. Надоненко, І.Л. Петрухіним, Р.Д. Рахуним, О.П. Рижаким, З.М. Соколовським та іншими. Ці автори зробили значний внесок у теорію кримінального процесу, криміналістики і практику розкриття та розслідування кримінальних право-

порушень. Разом з тим, вказуючи на значні доробки цих вчених, слід зазначити, що їх дослідження не вичерпують усієї сукупності питань, пов'язаних з особливостями отримання біологічних зразків у особи. Питання ж фіксації таких об'єктів практично не досліджувалося взагалі.

Метою статті є дослідження наукових поглядів та методичних рекомендацій щодо фіксації біологічних зразків, відібраних для експертизи.

Виклад основного матеріалу. Як вірно зауважує Є.П. Іщенко, заключний етап одержання зразків для експертного дослідження відіграє важливу роль у процесі проведення цієї процесуальної дії. Без належного процесуального оформлення отримана інформація не має необхідної доказової сили, а самі дії слідчого не утворюють ніяких процесуальних наслідків. Результатом даної дії є складені слідчим процесуальні документи з відповідними додатками, у тому числі належно оформленими матеріальними об'єктами, отриманими як порівняльні матеріали (зразки) з метою проведення судових експертиз [1, с. 343].

Згідно з вимогами ч. 5 ст. 241 КПК, при проведенні освідування, за правилами якого відповідно відбираються і біологічні зразки для експертизи, складається протокол. При проведенні цієї слідчої дії примусово копія протоколу надається особі, в якій відбиралися зразки [2, с. 138].

Загальні правила оформлення протоколу наведено у статтях 105–107 КПК. Відповідно до ч. 3 ст. 105 КПК, протокол складається із вступної, описової та заключної частин, які повинні містити відомості, передбачені цією нормою.

Однак відбирання біологічних зразків у особи має свої особливості, що вимагає відображення у протоколі додаткових даних. На думку О.П. Рижаківа, при відібранні зразків для експертизи у протоколі, окрім загальних відомостей, повинно бути вказано:

- населений пункт, в якому проводилася слідча дія;
- день, місяць, рік, час початку і закінчення отримання зразків для експертизи (в годинах і хвилинах);
- посада, звання (класний чин), прізвище та ініціали особи, яка склала протокол;
- якщо зразки відбирав лікар або судово-медичний експерт – дані про його особу, посаду та місце роботи;
- процесуальний статус, прізвище, ім'я, по батькові осіб, які беруть участь у слідчій дії;
- юридична підстава отримання біологічних зразків для експертизи із вказівкою на день, місяць і рік винесення відповідної постанови (ухвали);
- номер кримінального провадження, в межах якого отримано зразки для експертизи;
- адреса, включаючи номер кабінету (приміщення, місця), де були отримані зразки;
- посилання на статті КПК, якими регламентовано відбирання зразків;
- запис про отримання зразків для експертизи;

- процесуальний статус, прізвище, ім'я, по батькові особи, в якій відібрано зразки;
- документ, що підтверджує її особу;
- які саме зразки відібрано;
- як зразки упаковано;
- чи надходили заяви або зауваження та які саме і від кого;
- засвідчення факту ознайомлення учасників слідчої дії з протоколом [3, с. 195–196].

Проте, як зауважує О.В. Козак, незважаючи на таку докладну структуру протоколу, його слід доповнити такими відомостями: зазначити, добровільно чи примусово надано зразки, якими були умови одержання зразків, у якій кількості вони отримані, як упаковані та засвідчені, засоби упакування та куди зразки поміщені, технічні засоби, які використовувалися при провадженні цієї дії, зробити запис про об'єкти, що додаються до протоколу (негативи, фототаблиці) [4, с. 154].

Цього вимагає також і ст. 105 КПК, якою регламентовано приєднання до протоколу додатків. Додатки до протоколів повинні бути належним чином виготовлені, упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні та/або вилученні таких додатків [2, с. 62].

Протокол має бути точним і повним, він повинен об'єктивно відображати умови і хід одержання зразків, поведінку усіх учасників і його результати. Складаючи протокол, слідчий зобов'язаний зафіксувати проведені дії так, щоб будь-яка особа, яка не брала участі у процесі одержання зразків (зокрема, керівник слідчого підрозділу, прокурор, захисник, суддя), могла мати чітке уявлення про те, що відбувалося і в якій послідовності, які проводилися дії і які були отримані результати [4, с. 157].

Водночас у багатьох науковців виникає питання щодо складання протоколу в окремих випадках проведення освідування і, відповідно, відібрання біологічних зразків у особи, так як воно здійснюється за аналогією. Зокрема В.І. Галаган, Ж.В. Удовенко, О.М. Калачова та С.С. Клочуряк акцентують увагу на тому, що згідно з ч. 2 ст. 241 КПК, освідування здійснюється на підставі постанови прокурора та, за необхідності, за участю судово-медичного експерта або лікаря. Освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї самої статі, за винятком його проведення лікарем і за згодою особи, яка освідується. Слідчий, прокурор не мають права бути присутніми при освідуванні особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, що підлягає освідуванню. Оскільки слідчий, прокурор у зазначеному законом випадку не можуть бути присутніми під час проведення цієї слідчої дії, то вони за КПК України не мають права складати відповідний протокол [5, с. 124–125].

Названі науковці справедливо звертають увагу на те, що лікар не є суб'єктом здійснення кримінального провадження, уповноваженим складати протокол, тому вважають, що в разі виникнення необхідності проведення су-

дово-медичного освідування, яке супроводжується оголенням особи, складання протоколу вказаної процесуальної дії керівник органу досудового розслідування має доручати слідчому однієї статі з освідуваною особою, присутньому під час його провадження [6, с. 126].

Слід зауважити, що саме такий порядок передбачено ст. 143 КПК Литовської Республіки. Згідно з частинами 1 та 2 цієї статті, “виконавець досудового слідства та прокурор мають право на проведення повного огляду підозрюваного, потерпілого та інших осіб для встановлення у них на тілі слідів злочину або додаткових ознак. Якщо для огляду тіла визначеної особи потрібно її повне оголення, то виконання цієї процедури доручається виконавцю досудового слідства, прокурору чи лікарю однієї статі з особою, яку оглядають” [7].

Р.С. Белкін та Є.М. Ліфшиць висловили думку, що при освідуванні особи іншої статі, якщо це пов’язано з необхідністю її оголення, опис результатів освідування має проводити слідчий у протоколі зі слів лікаря [8, с. 80].

Однак при відбиранні біологічних зразків у особи мова йде не лише про її оголення, а про певні маніпуляції з її організмом. Деякі зразки, окрім спеціаліста у галузі медицини, ні прокурор, ні слідчий відібрати не можуть. Проте чітко у КПК України порядок відбирання зразків для експертизи не врегульовано, так само як і те, хто саме, яким чином і коли повинен проводити фіксацію цієї слідчої дії у протоколі, коли ні слідчий, ні прокурор не були при цьому присутні.

Окремо слід зупинитися на методах упакування відібраних біологічних зразків для експертизи. Як випливає зі змісту ст. 105 КПК, упаковані об’єкти виступають в якості додатків до протоколу відбирання зразків, однак потребують при приєднанні до нього певних правил фіксації, зберігання та транспортування.

Як зазначено в літературі, правила упакування зразків такі самі, як і при речових доказах. Упаковка повинна забезпечити збереженість зразків і їх властивостей, не допускати можливості їх втрати, підміни чи випадкового потрапляння до них інших об’єктів. Пакувальні матеріали слід підготувати завчасно, при плануванні слідчої дії, а перед їх використанням слід переконатися, що ці засоби чисті, сухі, забезпечують належну герметичність. Не можна використовувати засоби, які раніше були в контактах з хімічними чи біологічними речовинами [9, с. 322].

Практично у всіх наукових публікаціях в якості універсальної упаковки для більшості біологічних об’єктів називається чистий щільний (непористий) папір. Використання в якості пакувального матеріалу полімерних пакетів не сприймається. Т.В. Стегнова, Т.Н. Шамонова та Л.П. Уалеріанова вказують на те, що “упакування об’єктів біологічного походження у поліетиленові пакети є недопустимим: це сприяє процесу гниття, а при зберіганні запахових проб і їх предметів-носіїв поліетиленова упаковка є непридатною тому, що пропускає (або, навпаки, вбирає в себе) пахучі речовини” [10, с. 48].

О.М. Надоненко не така категорична у висновках стосовно матеріалу

упаковки та вважає можливим використання упаковки із полімерного матеріалу за умови дотримання таких вимог, як обов'язкове висушування відібраних об'єктів, оперативна доставка, недопустимість їх зберігання при перемінних температурах (холод – тепло)” [11, с. 133–134]. Г.І. Заславський, І.Є. Лобан та В.Л. Попов дотримуються такої самої думки та говорять про те, що поліетилен або целофан можна застосовувати для короткочасного зберігання вологих об'єктів, при неможливості їх висушити та за умови, що буде забезпечена їх термінова доставка в лабораторію. У цьому випадку на упаковці необхідно вказати, що об'єкти вологі і не підлягають зберіганню в такому вигляді. Крім того, полімерні матеріали застосовують для герметичного упакування летких речовин, наприклад, тампонів з поверхні тіла, а також в якості додаткової захисної чи контрольної упаковки зразків [9, с. 323].

Усі види природних зразків (крові, слини, волосся і т.д.), які є продуктами життєдіяльності організму людини або частиною іншого об'єкта, не підлягають будь-якій консервації.

Упакування зразків повинно проводитися окремо від речових доказів. Також окремо упаковуються зразки, вилучені з різних місць (наприклад, волосся з різних ділянок голови або тіла), і зразки, відібрані навіть з одного місця, але мають різну зовнішню будову або відрізняються за іншими ознаками.

Окрім того, як наголошує Т.М. Шамонова, при роботі з об'єктами і слідами біологічного походження слід завжди пам'ятати, що, крім зовнішніх умов зберігання, для об'єктів і слідів даної категорії вельми значущим є фактор часу. Причому він виражається не тільки і не стільки у вимогах до строків проведення розслідування, скільки в тому, що речовина біологічного походження руйнується з часом, за яких би сприятливих умов вона не зберігалася. В ідеалі отримані зразки протягом одного-двох днів повинні бути направлені на експертне дослідження. Однак на практиці це не завжди можливо, а іноді доцільність призначення експертного дослідження стає зрозумілою протягом деякого часу після вилучення предметів чи слідів з місця події. Тому необхідно знати максимальні строки зберігання об'єктів біологічного походження до призначення біологічних експертиз.

Для дослідження крові і сперми методом генотипоскопії такі об'єкти повинні зберігатися не довше 1,5 місяця, а з використанням ізоферментного аналізу – не більше двох тижнів [10, с. 49].

При призначенні різного виду судово-медичних експертиз слід пам'ятати, що, відповідно до наказу МОЗ України від 17 січня 1995 року № 6 “Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України”, після проведення експертизи висушений біологічний матеріал (кров, слина, жовч та ін. у вигляді плям на марлі разом з контрольною марлею, шматочки біологічної тканини, тампони і мазки із вмістом вагіни, ротової порожнини та ін.), а також цитологічні і гістологічні препарати, виготовлені з матеріалу, що був наданий на експертизу, після закінчення експертизи упаковуються в окремі пакети, які опечатуються. Пакети маркуються із зазначенням назви вмісту, прізвища, ім'я та по батькові особи, якій належить їх вміст, номера

висновку експерта, дати виконання експертизи і прізвища експерта, який її виконував, та стислих результатів експертизи. Вказаний біологічний матеріал зберігається у відділенні протягом трьох років [12].

Однак це правило стосується лише речових доказів (слідів), які виявлені та вилучені під час огляду місця події чи проведення інших слідчих (розшукових) дій. Відібрані ж та надані для порівняльного дослідження біологічні зразки не зберігаються, так як використовуються (знищуються) при проведенні дослідження та є замінними.

Надалі при призначенні певного виду експертизи слід звернути увагу на таке. Як зазначають І.В. Гора та В.А. Колесник, рекомендації з підготовки матеріалів на експертизу стосуються переважно загальних правил поводження з речовими доказами та предметами і матеріалами, якими є об'єкти криміналістичних досліджень. Але їх дотримання має більше, а в окремих випадках – найважливіше, значення для успішного проведення експертизи [13, с. 5].

В узагальненому вигляді при необхідності проведення певного виду судово-медичної (біологічної) експертизи для вирішення ідентифікаційних завдань у розпорядження експерта надаються:

- при дослідженні крові – предмет зі слідами; зразки крові потерпілого, підозрюваного чи свідка;
- при дослідженні виділень – предмети зі слідами, що схожі на виділення; зразки крові і слини (у рідинному або висушеному стані);
- при дослідженні потожирових слідів – предмети з потожировими слідами потерпілих та осіб, що належать перевірці у справі;
- при дослідженні волосся – волосся, яке вилучено з місця події; зразки волосся з 5 ділянок голови; при необхідності – волосся з різних частин тіла, а також зразки крові (у рідинному та висушеному стані) потерпілих або осіб, що належать перевірці по справі;
- при дослідженні фрагментів кісток або тканин – об'єкти, які досліджуються, та зразки крові потерпілого у рідинному або висушеному стані;
- при ДНК-аналізі – придатні для дослідження біологічні зразки [13, с. 24].

Суворо дотримуватися правил поводження із біологічними об'єктами слід і в експертних установах. При надходженні до лабораторії речові докази і документи до них реєструються в реєстраційному журналі. Експертом старанно оглядається упаковка, перевіряється характер і цілісність упаковки і печаток, при цьому звертається увага на текст відбитка, а потім проводиться їхнє розпакування. У лабораторії при розкритті посилки повинні бути присутніми два працівники. Наявність речових доказів перевіряється за даними, які є в постанові про призначення експертизи. За відсутності тих чи інших предметів, а також при виявленні предметів, не згаданих у документах, складається акт, який підписується трьома працівниками лабораторії. Один екземпляр акта негайно надсилається закладу – відправникові речових доказів, другий – залишається в лабораторії [14, с. 114–115].

Висновки. Таким чином, можна дійти висновку, що при відбиранні біо-

логічних зразків для експертизи важливе значення має не лише підготовка до його проведення та саме відбирання, а й правильна їх фіксація. Методичні рекомендації, які стосуються проведення досліджень біологічних матеріалів, розроблені МОЗ України, більшою мірою адресовані медичним працівникам, і не всі слідчі з ними знайомі у достатньому обсязі. У разі необхідності, як вбачається, з метою недопущення псування або втрати таких об'єктів слід попередньо проконсультуватися зі спеціалістом. Особливо це стосується тих випадків, коли слідчий відбирає зразки самостійно.

Бібліографічні посилання

1. Криміналістика : учебник / под ред. Е. П. Ищенко. – М., 2000.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. – К., 2015.
3. *Рыжаков А. П.* Освидетельствование. Личный сыск. Следственный эксперимент. Получение образцов для сравнительного исследования : науч.-практ. руководство / А. П. Рыжаков. – М., 2007.
4. *Козак О. В.* Одержання зразків для експертного дослідження у кримінальному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Козак Олена Володимирівна. – Донецьк, 2011.
5. Дотримання прав учасників кримінального провадження під час проведення освідчування : монографія / В. І. Галаган, Ж. В. Удовенко, О. М. Калачова, С. С. Ключуряк. – К., 2015.
6. *Галаган В. І.* Проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності органів внутрішніх справ України : монографія / В. І. Галаган. – К., 2002.
7. Уголовно-процесуальный кодекс Литовской Республики от 14 марта 2002 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://yooyogamesprocmismissing.files.wordpress.com/2015/09/ugolovnyiy-protsessual>.
8. *Белкин Р. С.* Тактика следственных действий / Р. С. Белкин, Е. М. Лившиц. – М., 1997.
9. *Заславский Г. И.* Судебно-медицинская деятельность в уголовном судопроизводстве: правовые, организационные и методические аспекты : монографія / Заславский Г. И., Лобан И. Е., Попов В. Л. – СПб., 2003.
10. *Шамонова Т. Н.* Особенности участия специалиста-криминалиста в расследовании преступлений против личности : учеб. пособие / Шамонова Т. Н., Уалерианова Л. П., Стегнова Т. В. – М., 1999.
11. *Надоненко О. М.* Криміналістическое значение следов биологического происхождения : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Надоненко Ольга Николаевна. – Екатеринбург, 2002.
12. Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.95 р. № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95>.
13. *Гора І. В.* Криміналістичні експертизи та дослідження, що проводяться у системі правоохоронних органів України : наук.-практ. посібник / І. В. Гора, В. А. Колесник. – К., 1999.
14. *Марчук А. І.* Судова медицина : курс лекцій / А. І. Марчук. – К., 1997.

Коропецкая С.О. Способы фиксации биологических образцов, отобранных для экспертизы. Рассмотрены вопросы, связанные с особенностями фиксации биологических образцов, отобранных для экспертизы. Проведен анализ взглядов ученых, исследовавших процессуальный и криминалистический аспекты получения образцов в уголовном процессе, а также ряда нормативных актов, регулирующих отдельные аспекты производства би-

ологических исследований.

Ключевые слова: биологические образцы, исследование, судебная экспертиза, фиксация.

Koropetska S. O. Ways of fixation of biological samples obtained for a forensic expertise. This article deals with issues in connection with the peculiarities of fixation of biological samples obtained for a forensic expertise. The analysis has been made of the views of scholars who have done a research of procedural and forensic aspects of obtaining biological samples in the criminal proceedings, and also of a number of legal acts regulating certain aspects of doing biological research.

It is justified that carefully arranged organizational preparatory actions as well as careful and thorough procedure of obtaining necessary samples, as in performing of any investigatory (search) action, plays an important part in achieving its effectiveness. At the same time, proper fixation of samples obtained for forensic expertise is of great importance in the work of an investigator. In the first place it is true with biological samples, fixation of which is often done with errors, that in its turn can result in their damage or loss.

It has been proved that rules in packing samples are the same as in packing physical evidence. A package must guarantee the safety of samples and qualities they contain, exclude the possibility of their loss, exchange or accidental contact with other objects. Packing materials are to be prepared in advance during the planning of the investigatory action, before their use it is necessary to make sure that these materials are clean, dry, provide proper hermetic state.

During work with biological objects and samples it is always necessary to remember that apart from general conditions of storage a time factor is extremely important for the objects and samples of this kind. This factor is revealed not only in the demands as to the terms of conducting investigation, but also in the fact that biological substance gets ruined in the course of time despite favourable conditions of their storage. Hence it is vital to be aware of maximum terms of storage of biological samples prior to arranging a biological expertise.

Keywords: biological samples, research, forensic expertise, fixation.

Надійшла до редакції 03.11.2015

Лютый В.В.

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

СПОСІБ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НЕЗАКОННИХ ЗАВОЛОДІНЬ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ, ВЧИНЕНИХ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ

Досліджено особливості способів вчинення незаконних заволодінь транспортними засобами організованими групами як одного з елементів криміналістичної характеристики злочинів.

Ключові слова: криміналістична характеристика злочину, незаконне заволодіння транспортним засобом, організована група, спосіб вчинення злочину.

Постановка проблеми. Протидія незаконним заволодінням транспортними засобами (далі – ТЗ) завжди була пріоритетним напрямком діяльності держави в цілому та її правоохоронних органів зокрема. Сьогодні ж, у зв'язку з надзвичайною суспільно-політичною ситуацією, що склалася в країні, загостренням криміногенної обстановки і системними провокаціями з боку іноземних громадян на Південному Сході України і в місті Києві [1], а також в умовах збройних конфліктів, цей напрямок діяльності набуває особливого значення, кризові процеси в державі створюють підґрунтя до формування злочинних груп, що вчинюють незаконні заволодіння ТЗ, в результаті чого все частіше злочинні дії осіб набувають ознак організованого характеру.

Про актуальність наукових досліджень у визначеному напрямку свідчать офіційні показники стану протидії незаконним заволодінням ТЗ органами внутрішніх справ України як у цілому, так і тим із них, які вчинені організованими групами. Так, якщо у період з 2005 по 2012 рр. кількість вчинення незаконних заволодінь ТЗ коливалася від 4,2 до 8 тис. (причому динаміка їх вчинення після 2008 року не перевищувала 6 тис.), зокрема: у 2005 р. було зареєстровано 8207 незаконних заволодінь ТЗ, у 2006 р. – 7081, у 2007 р. – 6806, у 2008 р. – 5793, у 2009 р. – 5184, у 2010 р. – 4278, у 2011 р. – 4682, у 2012 р. (станом на 20 листопада) – 5184 [2], то тільки протягом 2014 р. було обліковано 12584 незаконних заволодінь ТЗ, із яких 2403 проваджень за кримінальними правопорушеннями закрито (у тому числі на підставі п.п. 1, 2, 4, 6 ч. 1 ст. 284 КПК України) [3]. Таким чином, можна констатувати висновок про те, що лише за 2014 рік фактично було вчинено близько 10 тис. незаконних заволодінь транспортними засобами.

Аналіз останніх публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Аналіз наукових досліджень вітчизняних вчених (В.П. Бахіна, О.М. Брисковської, В.О. Гапчича, Ю.Ф. Іванова, А.О. Карабанова, О.В. Карася, В.М. Ковбаси, П.П. Луцюка, В.А. Мисливого, Б.Ф. Мицака, О.О. Мороза, А.О. Михайличенка, С.Є. Петрова, Н.О. Попової, Д.А. Патрелюка, І.В. Пшеничного, Є.В. Скрипи, Д.В. Стрельченка, О.Л. Христова, Р.В. Щупаківського, В.В. Ємельяненка та ін.), що були проведені після набуття незалежності України, свідчить про відсутність достатніх теоретичних розробок щодо криміналістичної характеристики незаконних заволодінь ТЗ, вчинених організованими групами. Юридичний аналіз та розгляд методики розслідування злочинів, вчинених організованими злочинними групами, зроблено у багатьох наукових роботах. До них належать монографії і навчальні посібники С.С. Босхолова, Г.А. Зоріна, О.В. Танкевича, Б.М. Нурґлієва, А.Я. Терешонока та ін. Крім того, в періодичних виданнях було опубліковано багато статей з окремих питань кримінально-правової боротьби із злочинами, вчиненими організованими злочинними групами. Проте поза сферою вивчення та дослідження залишається більшість елементів криміналістичної характеристики незаконних заволодінь транспортними засобами, вчинюваних організованими групами. Окремою спробою наукового вирішення проблем у зазначеному напрямку стала праця Д.В. Стрельченка

(2008 р.), проте автор дослідив лише деякі способи незаконних заволодінь транспортними засобами організованими групами, не вдаючись до їх ґрунтовного аналізу.

У зв'язку із цим багато теоретичних і практичних питань, які стосуються особливостей розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами, вчинених організованими групами з огляду на спосіб їх вчинення залишилися поза увагою вчених, що вимагає від сучасних дослідників розв'язання цієї проблеми, розроблення науково обґрунтованих пропозицій та рекомендацій для потреб нормотворчої та правозастосовної діяльності.

Метою даної статті є аналіз способів незаконних заволодінь транспортними засобами, вчинених організованими групами, як елементу криміналістичної характеристики цих злочинів, що сприятиме підвищенню ефективності їх розслідування.

Виклад основного матеріалу. Прогресивний розвиток суспільства в цілому базується на накопиченні та аналізі інформації, яка надходить із досвіду діяльності його суб'єктів в тій чи іншій сфері, а також прогнозуванні на їх основі різномірних подій та явищ і плануванні подальшої більш ефективної діяльності на базі прогнозу.

Під час прогнозування на основі досвіду береться до уваги сукупність інформаційних даних, що всебічно характеризують певні події та явища [4].

У юридичних науках така інформація охоплюється науковою категорією «характеристика злочину». Залежно від цього виділяють кримінально-правову, кримінологічну, криміналістичну, оперативно-розшукову, судово-психологічну характеристики та ін.

Термін «криміналістична характеристика злочинів» виник у криміналістиці досить недавно, проте отримав визнання провідних вчених-криміналістів й остаточно увійшов до арсеналу наукового апарату криміналістики. У підручниках з криміналістики, виданих в 90-ті роки ХХ століття, в розділ «Криміналістична методика розслідування» включено криміналістичну характеристику окремих видів злочинів. Вважається, що вперше вираз «криміналістична характеристика злочинів» запропонував О.Н. Колесніченко [5].

Криміналістичній характеристиці злочину та її окремим елементам в останні роки приділено багато уваги. Вона розглядалася на монографічному та дисертаційному рівнях такими вченими як Р.С. Белкін, В.М. Биков, І.О. Возгрін, І.Ф. Герасимов, В.Ф. Єрмолович, В.О. Коновалова, О.Н. Колесніченко, В.Г. Танасевич, В.Ю. Шепітько та іншими. Додаткове дослідження зазначеної категорії вважаємо недоцільним з огляду на детальне опрацювання її багатьма як вітчизняними, так і закордонними вченими-криміналістами.

З метою розробки наукових рекомендацій щодо виявлення, розкриття та розслідування злочинів з середини 60-х рр. ХІХ ст. у процесі наукових кримінологічних і криміналістичних досліджень злочинності, окремих видів злочинів почали застосовуватися соціологічні методи для глибокого компле-

ксного дослідження самих злочинів певного виду, фактологічних та статистичних даних про них. Поряд з вивченням кримінальних справ за спеціально розробленими програмами, вченими-криміналістами, кримінологами, процесуалістами, психологами проводилися опитування суб'єктів кримінального процесу, а також осіб, засуджених за вчинення злочинів. Таким розробкам сприяли розвиток криміналістичних методів дослідження, міжнаукові зв'язки дисциплін кримінально-правової галузі. Це закономірно призвело до необхідності розробки галузевих видів юридичних характеристик відповідних видів злочинів: кримінально-правової, кримінально-процесуальної, кримінологічної та криміналістичної. Практичне використання криміналістичної характеристики окремих видів злочинів потребує комплексного підходу, пов'язаного із залученням вказаних інших видів характеристик злочинів. Як і будь-яка система, криміналістична характеристика складається із взаємопов'язаних складових частин – елементів. У літературі по-різному визначаються види таких елементів та їх кількість: від прямого слідування системі елементів складу злочину до переліку криміналістично значущих елементів, які не завжди структурно узгоджуються із системою кримінально-правової характеристики певного виду злочину [6].

Криміналістичний аспект характеристики злочинів підпорядкований завданню доказування по кримінальному провадженню. Саме тому структура криміналістичної характеристики дійсно має будуватися на підставі системи обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України), а також елементів складу злочину, передбачених відповідними статтями Кримінального кодексу України.

Спосіб вчинення злочину є одним з основних елементів криміналістичної характеристики злочинів. Дослідженню даного питання, а також теоретичних і практичних властивостей способу вчинення злочину приділяли увагу Г.Г. Зуйков, І.Ш. Жорданія, М.І. Панов, В.П. Бахін, Р.С. Белкін та інші. Не вдаючись до дискусії з приводу структури криміналістичної характеристики злочинів, можна констатувати, що усі вчені-криміналісти одностайно відстоюють позицію, згідно з якою спосіб вчинення злочину є обов'язковим елементом криміналістичної характеристики злочинів.

Значення подальшої наукової розробки криміналістичної характеристики злочинів, вчинених організованими групами, обумовлюється складністю доведення факту участі у них її членів поряд із встановленням обставин певного злочину, частіше – злочинів, які кваліфікуються, як правило, за сукупністю. У зв'язку з цим на початку досудового розслідування того або іншого злочину не завжди очевидні ознаки участі в ньому організованої групи.

Криміналістична характеристика злочинів, вчинених організованими групами, має відображати органічний зв'язок галузевих видів юридичних характеристик відповідних видів злочинів і в цілому методик розслідування, ґрунтуючись на особливостях кримінальної діяльності організованої групи.

Таким чином, криміналістична характеристика незаконних заволодінь транспортними засобами, вчинених організованими групами, об'єднує дві взаємо-

пов'язані системи даних: 1) криміналістичну характеристику даного виду злочину, вчиненого організованою групою, з виділенням основного напрямку злочинної діяльності такої групи і 2) криміналістичну характеристику організованої групи як злочинного формування. Перша з названих систем складає основу об'єднаної криміналістичної характеристики злочину; друга – виступає її специфічним елементом, що характеризує організовану групу як форму співучасті у злочині та окремих її членів як суб'єктів злочину (особа злочинця).

Аналіз способів вчинення незаконних заволодінь ТЗ, вчинених організованими групами, дозволяє планувати та здійснювати заходи щодо їх швидкого попередження, виявлення і припинення, проводити розстановку сил і засобів, здійснювати заходи з організації досудового розслідування.

З кожним роком способи вчинення даного виду злочину організованими групами стають різноманітнішими. Їх розвиток і удосконалення перебувають у прямій залежності від заходів, які вжив власник ТЗ, спрямованих на запобігання його незаконному заволодінню.

Способи вчинення злочинів, котрі були виділені вказаними вище вченими, що здійснювали науковий пошук у суміжних сферах [4; 8; 9; 10; 11], дозволив нам узагальнити наукові точки зору з цього питання та визначити критерії класифікації способів вчинення незаконних заволодінь ТЗ, які вчинюються організованими групами. Зокрема до таких критеріїв належать:

1. Тривалість існування організованої групи:

- до одного року;
- від одного року до двох років;
- більше двох років тощо.

2. Види злочинів, які вчинюються організованою групою:

- вчинюються виключно незаконні заволодіння ТЗ;
- незаконні заволодіння ТЗ вчинюються поряд з іншими злочинами;
- незаконні заволодіння ТЗ є підготовчим етапом вчинення іншого злочину з метою використання цього ТЗ.

3. Професійні злочинні навички (злочинна спеціалізація) організованої групи:

- під час незаконних заволодінь ТЗ застосовується виключно один і той же механізм вчинення злочину (знаряддя, засоби, дії та ін.) тощо;
- механізм вчинення незаконних заволодінь ТЗ, що скоюються організованою групою, може бути різним (із гаражів, шляхом вільного доступу до ТЗ, із застосуванням насильства; з використанням спеціальних технічних пристроїв: кодграбберів, сканерів та ін., із застосуванням інших знарядь вчинення злочину, без використання будь-яких пристроїв чи знарядь, тобто шляхом розбиття скла, виривання дротів замка запалення і скрутки його дротів та ін.) тощо.

4. Відкритість вчинення:

- 1) *відкриті*. Найбільш часто зустрічаються такі способи вчинення незаконних заволодінь ТЗ, поєднаних з насильством:

– напад на водія (власника) шляхом висмикування (ривка) під час короткочасної зупинки у випадкових місцях (з метою дотримання правил дорожнього руху (червоне світло світлофора, перед знаками «дати дорогу», «проїзд без зупинки заборонено» і т. ін.); з метою завітати до місць торгівлі (магазин, аптека, кафе та інше);

– напад на водія (власника) ТЗ у населеному пункті поза автомобілем (під час відкриття дверей гаражу; під час виходу з ТЗ біля місця проживання та ін.) із подальшим заволодінням ТЗ;

– напад із подальшим заволодінням ТЗ та захопленням водія (власника) в заручники й утримання його протягом певного часу, достатнього для зникнення з місця події та району (області) (де вживатимуть заходів для розкриття даного злочину), а також приховування або збуту ТЗ;

– зупинка ТЗ у запланованому злочинцями місці під приводом підвезти із подальшим нападом на водія (власника) (як у місці зупинки, так і в заздалегідь спланованому місці, яке обрано злочинцями для засідки);

– застосування насильства (психічного чи фізичного) до водія (власника) ТЗ під час руху з подальшим визначенням місця зупинки та заволодіння ТЗ;

– зупинка ТЗ під приводом підвезти з подальшим вбивством водія (власника) з метою заволодіння ТЗ.

Крім зазначених найбільш розповсюджених способів вчинення таких злочинів на практиці зустрічаються й інші, які не увійшли до їх переліку, оскільки вони є одиничними:

– застосування насильства до боржника з метою вилучення ключів від ТЗ із подальшим його заволодінням;

– заволодіння великовантажним автомобілем із застосуванням насильства до водія (власника) з метою викрадення вантажу;

– зупинка злочинцями ТЗ під виглядом працівників ДАІ (під приводом надання допомоги або виявлення порушення правил дорожнього руху та ін.) із подальшим його заволодінням шляхом застосування насильства до водія (власника);

– застосування насильства до водія (власника) на ґрунті раптово виниклих неприязних стосунків і заволодіння ТЗ з метою помсти або хуліганських мотивів тощо.

2) *таємні*. Для таємних незаконних заволодінь ТЗ, вчинених організованою групою, характерним є наявність кількох елементів: 1. *Доступ до предмета посягання* визначається обстановкою вчинення злочину – часом, місцем стоянки та умовами зберігання. Більшість із таємно викрадених ТЗ на момент посягання знаходилися без нагляду на вулиці чи у дворах будинків. Особи, які бажають вчинити незаконне заволодіння, по можливості використовують даний спосіб, оскільки він пов'язаний з меншими труднощами у реалізації злочинного наміру. У цьому випадку їх не цікавить марка, модифікація та колір машини, головна особливість – відсутність охоронної системи та

незахищеність автомобіля (як правило, автомобілі, виготовлені в Україні чи країнах СНД). 76 % посягань мали місце на вулицях, проїзній частині та у дворах будинків. У вказаних ситуаціях мова йде про стандартні умови охорони, які полягають у наявності на транспортному засобі замків, звукової сигналізації чи протиугінних засобів; 2. *Способи проникнення в салон транспортного засобу* при таємному заволодінні різняться: злам чи віджим дверей автомобіля; розбиття скла; віджим скла; підбір ключа; проникнення у відкритий автомобіль; підбір сигналу протиугінної системи та ін.

5. Для організованих груп, які вчинюють незаконні заволодіння ТЗ, також характерним є критерій класифікації способу вчинення злочину, запропонований Р.С. Белкіним [12], – як система дій з підготовки, вчинення та приховування злочину, які детерміновані умовами зовнішнього середовища та психофізичними властивостями особи. До способів підготовки до вчинення належать: вибір місця та способу вчинення злочину; підготовка місця для переховування; вибір предмета посягання; розробка плану вчинення злочину; підбір учасників групи та розподіл ролей; спостереження за об'єктом посягання; придбання чи виготовлення знарядь вчинення злочину; попередня домовленість із конкретними особами про продаж їм ТЗ та ін.

До місць укриття ТЗ належать: особистий або орендований гараж; «глухі місця», куди доступ сторонніх осіб обмежений (автостоянки, закриті території різних організацій і установ, занедбані підприємства, окремі ділянки окружних доріг та ін.); двори приватних будинків; лісові масиви. Крім того, злочинці можуть переміщати ТЗ у сусідній район, область до заздальгідь вибраного місця «відстою» або майже відразу після вчинення злочину збувати перекупникам. Для зберігання ТЗ злочинці використовують, як правило, території, що розташовані на недалекій відстані від місця заволодіння ТЗ.

Слід звернути увагу, що злочинці, готуючись до укриття автомобіля, іноді намагаються заволодіти справжніми документами, на основі яких у подальшому підробляють довіреність на право користування. Підшукавши покупця, довіреність змінюють на його ім'я, формуючи уяву останнього про можливість власноруч у подальшому перереєструвати ТЗ. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень свідчить про те, що останнім часом злочинці під час підготовки до вчинення злочину не займаються завчасною підробкою довіреностей на право керування ТЗ. Причиною зазначеного є нещодавні зміни в законодавстві стосовно обов'язкового переліку документів, які повинен мати при собі водій механічного ТЗ. На сьогоднішній день із зазначеного переліку виключено довіреність на право керування (користування). Остання обставина сприяє поліпшенню умов вчинення незаконного заволодіння ТЗ та його подальшого транспортування до місць «відстою».

Щоб отримати документи легальним шляхом, злочинці купують зношений або пошкоджений у дорожньо-транспортній пригоді (далі – ДТП) автомобіль, який стоїть на обліку (у деяких випадках перереєструють ТЗ на одного із співучасників злочину). Після цього на викраденому автомобілі аналогічної моделі перебивають номери відповідно до документів, придба-

них законним шляхом. Інколи здійснюється заміна частини кузова з номером на інший, який попередньо вирізали з автомобіля, що потрапив у ДТП. Після цього злочинці здійснюють обробку й фарбування місць зварювання (монтажу) деталей автомобіля. У подальшому встановити факт внесення зазначених змін без спеціального дослідження практично неможливо.

Залишаються актуальними випадки вчинення незаконного заволодіння ТЗ із подальшим їх розукомплектуванням та продажем на запчастини. Головну роль у цьому відіграють так звані «шроти» (авторозборки), СТО, авторинокки та автомайстерні. Функціонування подібних «шротів» та СТО породили ринок покупки-продажу документів на автомобілі, а також можливість їх використання під час легалізації викраденого автотранспорту. Назріла нагальна необхідність в опрацюванні питання щодо ліцензування підприємницької діяльності, пов'язаної з функціонуванням пунктів розукомплектування автомобілів.

Однією із особливостей незаконних заволодінь ТЗ є те, що вчинення цих злочинів може відбуватися з метою подальшого оплатного повернення власникові майна – автомобіля (злочинці вимагають, як правило, від 20 до 30 % вартості автомобіля). Вимога до власника щодо передачі грошей з одночасною погрозою пошкодження чи знищення викраденого автомобіля містить ознаки вимагання, тобто злочину, відповідальність за який передбачена ст. 189 КК України.

Висновок. Отже, ми дійшли висновку, що криміналістична характеристика злочинів, вчинених організованими групами, має відображати органічний зв'язок галузевих видів юридичних характеристик відповідних видів злочинів і в цілому методик розслідування, ґрунтуючись на особливостях кримінальної діяльності організованої групи.

Таким чином, криміналістична характеристика незаконних заволодінь транспортними засобами, вчинених організованими групами, об'єднує дві взаємопов'язані системи даних: 1) криміналістичну характеристику даного виду злочину, вчиненого організованою групою, з виділенням основного напрямку злочинної діяльності такої групи і 2) криміналістичну характеристику організованої групи як злочинного формування. Перша з названих систем складає основу об'єднаної криміналістичної характеристики злочину; друга – виступає її специфічним елементом, що характеризує організовану групу як форму співучасті у злочині та окремих її членів як суб'єктів злочину (особа злочинця).

Бібліографічні посилання

1. Про негайне роззброєння незаконних збройних формувань в Україні : постанова ВРУ від 01.04.2014 № 1174-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1174-18>.
2. Стан та структура злочинності в Україні 2005 – 20.11.2012 рр. / Офіційний сайт МВС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/788953>.
3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень – грудень

2014 року // Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування / Офіційний сайт Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111482&libid=100820&c=edit&_c=fo.

4. *Христов О.Л.* Оперативно-розшукова протидія незаконним заволодінням транспортними засобами, поєднаним із насильством : монографія / О. Л. Христов, В. П. Меживой. – Дніпропетровськ, 2013.

5. *Белкин Р. С.* Курс криминалистики: Криминалистические средства, приемы и рекомендации : в 3-х т. – М., 1997. – Т. 3.

6. Підручник для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В. Ю. Шепітька. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К., 2004.

7. Про зареєстровані злочини та результати роботи // Форма державної звітності Ф 1-А ДІТ МВС України. – К., 2011.

8. *Стрельченко Д. В.* Основи виявлення та розслідування незаконного заволодіння транспортними засобами, вчиненого організованими злочинними групами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / Д. В. Стрельченко. – Одеса, 2008.

9. *Карабанов Д. О.* Тактичні операції при розслідуванні незаконного заволодіння автотранспортними засобами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / Д. О. Карабанов. – К., 2011.

10. *Попова Н. О.* Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів у протидії незаконним заволодінням автотранспортом : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Н. О. Попова. – К., 2014.

11. *Брисковська О. М.* Розкриття підрозділами карного розшуку злочинів, пов'язаних з незаконним заволодінням автотранспортними засобами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / О. М. Брисковська. – К., 2012.

12. *Белкин Р. С.* Криминалистическая энциклопедия – 2-е изд., доп. / Р. С. Белкин. – М., 2004.

Лютый В. В. Способ совершения преступления как элемент криминалистической характеристики незаконных завладений транспортными средствами, совершенных организованными группами. Исследованы особенности способов совершения незаконных завладений транспортными средствами организованными группами как одного из элементов криминалистической характеристики преступлений.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика преступления, незаконное завладение транспортным средством, организованная группа, способ совершения преступления.

Lyuty V.V. Way of crime commitment as an element of criminalistic description of illegal car-jacking committed by organized groups. The features of the ways of committing misappropriation of vehicles organized groups as one of the elements of criminological characteristics of crimes.

Keywords: forensic characteristic of crimes, misappropriation of the vehicle, organized group, the process of committing a crime.

Надійшла до редакції 06.11.2015

Очеретяний М. А.

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ХУЛІГАНСТВА, ВЧИНЕНОГО ГРУПОЮ ОСІБ

Висвітлено деякі аспекти розслідування хуліганства, вчиненого групою осіб. Акцентовано увагу на ролі і місці спеціальних знань у розслідуванні зазначеного кримінального правопорушення.

Ключові слова: хуліганство, група осіб, спеціальні знання, тактичне забезпечення, слідчі (розшукові) дії.

Постановка проблеми. Розслідування будь-якого кримінального правопорушення, в тому числі і хуліганства, вчиненого групою осіб, потребує використання спеціальних знань. Адже в ході розслідування виникають обставини, коли знань слідчого недостатньо для вирішення певної задачі. Хоча він повинен володіти базовими знаннями в галузі криміналістики, судової медицини та психіатрії, але часто необхідно використовувати більш глибокі знання в певній галузі науки. Тому до розслідування можна залучати особу, що ними володіє – спеціаліста.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Використання спеціальних знань у своїх роботах досліджували Т.В. Авер'янова, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, А.В. Дулов, Є.Д. Лук'янчиков, П.Д. Нестеренко, М.В. Салтевський, О.Г. Філіппов, М.Г. Щербаковський та інші. Дослідженням їх використання під час розслідування хуліганства займалися М.С. Бушкевич, Ю.А. Віленський, В.І. Захаревський, М.М. Єфімов, А.А. Кузнєцов, Є.І. Овчаренко. Але в їх роботах не було приділено достатньої уваги проблемним ситуаціям під час розслідування хуліганства, вчиненого групою осіб.

Метою даної статті є виділення спеціальних знань, що використовуються при розслідуванні хуліганства, вчиненого групою осіб.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи питання використання спеціальних знань при розслідуванні цього виду злочинів, вважаємо за необхідне нагадати, що саме розуміється під цим терміном. Традиційно термін «спеціальні знання» прийнято тлумачити як «сукупність сучасних теоретичних знань і практичних навичок у галузі науки (крім правової), техніки, мистецтва та ремесла, отриманих у результаті спеціальної підготовки або професійного досвіду і застосовуваних з метою запобігання та розслідування злочинів» [1, с. 161]. У криміналістиці спеціальні знання визначаються як наукові, технічні та інші, зокрема й криміналістичні знання, отримані шляхом узагальнень, а також навички, які використовуються разом із науково-

технічними засобами для пошуку, виявлення, вилучення та дослідження слідів злочину з метою одержання доказової та орієнтуючої інформації, необхідної для встановлення істини у справі – тобто набуті у процесі роботи в окремих галузях практичної діяльності [6, с. 48].

У свою чергу, О.Ю. Бутирін підкреслює відмінність у характері діяльності спеціаліста та експерта, зазначаючи, що спеціаліст дає консультацію в усній або письмовій формі, виходячи з професійних знань, без проведення спеціальних досліджень, що призначаються ухвалою суду [2, с. 17]. А вже Б.В. Романюк дає своє тлумачення: «спеціальні знання – це сукупність науково обґрунтованих відомостей окремого (спеціального виду), якими володіють особи – спеціалісти у рамках будь-якої професії у різних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла, і відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства використовують їх для успішного вирішення завдань кримінального судочинства» [11, с. 57].

Сьогодні не існує єдиної думки про форми використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Найпоширенішою є точка зору, що спеціальні знання у кримінальному судочинстві застосовуються шляхом участі спеціаліста у слідчих діях та проведення експертом судових експертиз, тобто у формах, які передбачені кримінально-процесуальним законодавством. Однак існує думка, що спеціальні знання можуть самостійно застосовувати також слідчі й оперативні працівники [7, с. 3]. Що ж до хуліганства, вчиненого групою осіб, то при його розслідуванні можуть застосовуватися різні форми спеціальних знань.

Найбільш розповсюдженою формою використання спеціальних знань є призначення судових експертиз. Судова експертиза – це науковий метод дослідження складних, системних матеріальних джерел фахівцем-експертом для одержання доказової інформації. Таке поняття розкриває методологічну сутність експертизи як діяльності фахівця щодо застосування наукових і технічних знань, але не відображає ролі слідчого, який здійснює організаційно-тактичну діяльність. У цьому ракурсі судова експертиза являє собою організаційно-тактичну діяльність слідчого, що включає:

- 1) збирання необхідних матеріалів;
- 2) вибір моменту призначення експертизи;
- 3) визначення предмета судової експертизи;
- 4) формулювання запитань експерту;
- 5) вибір експертної установи або експерта [3, с. 40].

Потрібно зазначити, що судові експертизи під час розслідування хуліганства, вчиненого групою осіб, можуть призначатися як на початковому, так і на подальшому етапах розслідування. Відповідно до даного критерію вивченням кримінальних проваджень нами встановлено, що експертизи призначалися з моменту внесення відомостей до ЄРДР: протягом 5 діб у 19 % випадків; протягом 5–15 діб – 41 %; протягом місяця – 32 %; більше місяця – 8 %. Тобто переважна більшість експертиз призначається слідчими протягом місяця після внесення відомостей до ЄРДР.

Терміни проведення експертиз залежать, на думку І.В. Пирога, від таких факторів: «...складність дослідження...; навантаження експертів; наявність необхідного обладнання; кількість та якість наданих для дослідження об'єктів, матеріалів та поставлених для вирішення питань; ...середній час, витрачений на проведення даного виду дослідження; ступінь розробленості методики проведення даного виду експертиз» [9, с. 273]. Тобто є безліч суб'єктивних та об'єктивних факторів, від яких залежить якість та час проведення експертиз і без затримки часу слідчим на її призначення.

При розслідуванні хуліганства, вчиненого групою осіб, виникає необхідність у проведенні різних експертиз. За даними проведеного нами дослідження, кожному другому потерпілому завдавалися побої й тілесні ушкодження, в тому числі 9 % осіб – середньої тяжкості і 4 % – тяжкі тілесні ушкодження. Нерідко поранення заподіявалося і правопорушникам, які вчиняли хуліганські дії. В таких випадках судово-медична експертиза живих осіб може вирішувати широке коло питань, зокрема про характер і ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, про давність і механізм утворення ушкоджень, про рід і вид знарядь, якими вони заподіяні. За даними нашого дослідження, зазначена експертиза при розслідуванні хуліганства, вчиненого групою осіб, застосовувалася у 71 % випадків. Така велика їх кількість пояснюється тим, що під час вчинення хуліганства внаслідок фізичного контакту потерпілий, та й злочинець, може отримати тілесні ушкодження. Дана експертиза має важливе доказове значення при розслідуванні зазначеної категорії справ, тому що її результати можуть викрити неправдиві показання підозрюваної особи.

Судово-біологічну експертизу речових доказів доцільно призначати для встановлення виду досліджуваної речовини, групових і типових ознак крові, волосся, слини, сперми, сечі та інших об'єктів. Вивченням кримінальних проваджень, було встановлено, що даний вид експертиз застосовується у 7 % випадків. Така невелика кількість проведення даних експертиз нам не зрозуміла. Адже в більшості випадків має місце фізичний контакт хулігана з предметом вчинення злочину або потерпілою особою. А за допомогою судово-біологічної експертизи можна вирішити багато спірних питань під час розслідування.

Судово-психіатрична експертиза призначається для визначення психічного стану підозрюваного при наявності даних, які викликають сумнів щодо його осудності. Психічний стан особи, про що наголошує Р.І. Міхеєв, впливає на цілий комплекс кримінально-правових та процесуальних проявів суб'єкта: сам факт злочину, його характер, обставини вчинення. Осудність, так само як вина та відповідальність, – центральна методологічна категорія права як з погляду її фундаментального теоретичного рішення, так і з погляду практичної цінності та прикладного значення для додержання прав і свобод людини [8, с. 17]. Вивченням кримінальних проваджень, розпочатих за ознаками ч. 2 ст. 296 КК України, було встановлено, що дана експертиза мала місце у 21 % випадків.

Трасологічна експертиза вирішує діагностичні чи ідентифікаційні завдання, що виникають у процесі розслідування кримінальних правопорушень. Вона проводиться з метою ототожнення особистості підозрюваного за слідами рук, ніг (взуття), а також різноманітних знарядь злочину, що застосо-

увалися ним, по їхніх слідах. Хулігани, як правило, не турбуються про знищення відбитків пальців на місці події, тому позитивні результати дає дактилоскопічна експертиза.

Судово-балістична експертиза призначається при розслідуванні хуліганства, вчиненого групою осіб, у ході якого застосовувалася вогнепальна зброя. При розслідуванні насильницьких злочинів, як зазначає К.Д. Поль, дослідженню вогнепальної зброї завжди потрібно приділяти особливу увагу [10, с. 142]. Адже дослідження зброї, слідів, що залишилися після її використання, допомагає отримати дані, що потрібні для реконструкції механізму злочинного діяння, відомості про особу злочинця тощо. Дана криміналістична експертиза у справах про хуліганство проводиться в тих випадках, коли виникає необхідність з'ясувати, чи не є вилучений у підозрюваного предмет зброєю; чи цим предметом нанесені ушкодження потерпілому.

Важливе значення судово-балістичної експертизи витікає з диспозиції ч. 4 ст 296 КК України. Її проведення є необхідним у багатьох випадках, навіть не пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень. Наприклад, при проведенні футбольних матчів вболівальники можуть застосовувати різні вибухові чи запальні пристрої (феєрверки, «фаєри» тощо). Інколи вони не є занадто небезпечними, але коли даний прилад вибухає серед фанатського сектора, то, як наслідок, отримуємо велику кількість тілесних ушкоджень та інші суспільно небезпечні наслідки. Причому їх застосування зумовлювалося не мотивами нанесення тілесних ушкоджень, а саме хуліганською спрямованістю. Саме тому при вилученні таких предметів працівниками правоохоронних органів обов'язково потрібно призначити експертизу [4, с. 291].

Отже, під час розслідування хуліганства, вчиненого групою осіб, можуть бути призначені такі експертизи, як судово-біологічна, судово-балістична, криміналістичне дослідження холодної зброї. Важливі питання також можуть вирішувати почеркознавча, судово-хімічна та інші експертизи, можливості яких використовуються ще недостатньо.

Почеркознавча експертиза, як зазначає М.М. Єфімов, здійснюється для ототожнення особистості хулігана по ознаках його почерку. Необхідність у її проведенні виникає в тих випадках, коли хуліганство полягало в написанні і поширенні текстів нецензурного змісту. Об'єктами дослідження можуть бути вилучені з місця події різноманітні нецензурні написи, листи і телеграми з погрозами, спрямовані хуліганом потерпілому [4, с. 292]. На відміну від речових доказів, зразки для порівняльного дослідження не пов'язані з розслідуваною подією і безперечно походять від конкретного об'єкта. Зразки повинні мати репрезентативність (достатність кількості та якості) та порівняльність (можливість порівняння). За способом отримання зразки поділяються на три групи: вільні, умовно-вільні та експериментальні. Вільні зразки виключають можливість будь-якого умисного викривлення ознак досліджуваного об'єкта. Це зразки створені або отримані поза зв'язком з розслідуваною кримінальною справою і, як правило, до її порушення (наприклад, особисте листування особи, в якій відбираються зразки, її щоденники та інші рукописні документи, виконані до кримінального провадження). Експериментальні зразки – це зразки, що спеціально отримані для проведення цієї конкретної експертизи [3, с. 41].

Судово-хімічна експертиза призначається, якщо виникає необхідність досліджувати склад речовини, використовуваної хуліганами для вчинення злочину, – порошків, фарб, кислот. Але у деяких випадках застосування двох вищезазваних експертиз є проблематичним. Наприклад, на стіні будинку, паркані чи іншому місці було зроблено нецензурний напис. Виникає питання про можливість проведення почеркознавчої та судово-хімічної експертизи. В цьому випадку у проведенні судово-хімічної експертизи не виникає ніяких сумнівів. Під час її проведення можуть бути досліджені такі питання як встановлення складу речовини, якою було зроблено напис, визначення групової належності балончика з фарбою (якщо він був знайдений на місці події), встановлення групової належності речовини та балончика з фарбою (якщо він був вилучений у підозрюваної особи) та інші [5, с. 177].

Щодо проведення почеркознавчої експертизи, то, на наш погляд, у доцільності її проведення виникає сумнів. Почерк, як зазначає М.В. Салтевський, розуміється як «...стійка динамічна система, що відображає програму графічної техніки письма, в основі якої лежать зорово-рухові навички виконання рукопису, реалізована за допомогою системи рухів» [12, с. 155]. Одразу стає зрозумілим, що для ідентифікації напису з почерком людини, особа, що вчинила злочин, повинна мати або дуже виражені його особливості, або вироблену систему письма саме на таких поверхнях, які досліджуються. Та навіть за такої умови нам потрібні зразки почерку особи на схожих поверхнях, адже при наданні можливості знову зробити подібний напис, особа може з легкістю змінити свій почерк.

Звичайно, не можна оминати увагою об'єкти експертних досліджень. Відповідно до проведеного дослідження у справах про хуліганство, що вчинене групою осіб, ними були: предмети, що є речовими доказами, – у 35 % випадків; знаряддя, що були засобами вчинення злочину, – 29 %; сліди, вилучені під час огляду місця події, – 19 %.

На доцільність призначення експертиз під час розслідування хуліганства, вчиненого групою осіб, вказує те, що в деяких випадках після отримання висновків експертизи з'являються нові беззаперечні докази вини підозрюваного, який, після ознайомлення з ними, може визнати свою вину та дати правдиві свідчення. Вивченням кримінальних проваджень, розпочатих за ознаками злочину, передбаченого ч. 2 ст. 296 КК України, було встановлено, що результати експертного дослідження дозволили: викрити злочинця у вчиненні конкретних діянь – 23 %; одержати відомості про особливості вчинення злочину – 17 %. Якщо при розслідуванні застосовувати експертизи, на важливості яких було наголошено вище, то даний показник буде зростати.

Висновки. Підводячи підсумок зазначимо, що при розслідуванні хуліганства, вчиненого групою осіб, переважно призначаються судово-медичні експертизи потерпілих і судово-психіатричні експертизи обвинувачених. Що ж до судово-біологічних експертиз речовин, хімічних та криміналістичних експертиз, то вони призначаються дуже рідко. Таке становище пояснюється, головним чином, недооцінкою ролі і значення вказаних експертиз при розслідуванні хуліганських вчинків та недостатньою обізнаністю працівників слідчих органів з досягненнями експертної практики.

Бібліографічні посилання

1. *Белкин Р.С.* Тактика следственных действий / Р.С. Белкин, Е.М. Лифшиц. – М., 1997.
2. *Бутырин А.Ю.* Теория и практика судебной строительно-технической экспертизы / А.Ю. Бутырин. – М., 2009.
3. *Весельський В.К.* Тактика використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві, призначення і проведення судових експертиз : лекція / В.В. Весельський. – К., 2013.
4. *Єфімов М.М.* Використання спеціальних знань під час розслідування хуліганства / М. М. Єфімов // *Право і суспільство*. – 2012. – № 3. – С. 289–293.
5. *Єфімов М.М.* Методика розслідування хуліганства : монографія / М. М. Єфімов. – Дніпропетровськ, 2015.
6. *Кравченко А.А.* Применение специальных познаний при раскрытии и расследовании преступлений / А. А. Кравченко, М. Г. Щербаковский. – Х., 1999.
7. *Лисиченко В.К.* Виды участия специалистов на предварительном следствии / В.К. Лисиченко, В.В. Циркаль // *Криминалистика и судебная экспертиза*. – 1985. – № 30. – С. 3–12.
8. *Михеев Р.И.* Уголовное право и психиатрия / Р.И. Михеев. – Владивосток, 1998.
9. *Пиріг І.В.* Теоретичні основи експертної діяльності органів внутрішніх справ : монографія / Пиріг І.В. – Дніпропетровськ, 2011.
10. *Поль К.Д.* Естественнонаучная криминалистика: (Опыт применения научно-технических средств при расследовании отдельных видов преступлений) / К.Д. Поль ; пер. с нем. – М., 1985.
11. *Романюк Б.В.* Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія / Б.В. Романюк. – К., 2002.
12. *Салтевський М.В.* Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / М.В. Салтевський. – К., 2005.

Очеретяный М. А. Особенности применения специальных знаний при расследовании хулиганства, совершенного группой лиц. Рассмотрены некоторые аспекты расследования хулиганства, совершенного группой лиц. Акцентировано внимание на роли и значении специальных знаний в процессе расследования этого преступления.

Ключевые слова: хулиганство, группа лиц, специальные знания, тактическое обеспечение, следственные действия.

Ocheretyanyu M.A. Features of use of special knowledges in investigation of hooliganism committed by groups of persons. The scientific article deals with illumination of some aspects of the investigation of the hooliganism. The author has concentrated the attention on the meaning of special knowledges in a process of investigation of the hooliganism.

The investigation of any criminal offense, including hooliganism committed by group of persons requires the use of specialized knowledge. After the investigation there are circumstances when the investigator is not enough knowledge to solve a specific problem. Although he should have a basic knowledge of criminology, forensic medicine and psychiatry, but it is often necessary to use more in-depth knowledge in a particular area of science. Therefore, the investigation could involve the person who owns them – specialist.

In forensic expertise defined as the scientific, technical and other, including forensic knowledge gained by generalizations and skills used together with the scientific and technical means to search, detect, seize and study traces of the crime in order to obtain evidence-based and orienting information necessary to establish the truth of the case – that is acquired in the process in some areas of practice

The most common form of the special knowledge – the appointment of forensic examination. Forensic examination – a scientific method for studying complex material system specialist expert sources to obtain evidence-based information. This concept reveals the essence of methodological expertise as a specialist on the application of scientific and technological knowledge, but does not reflect the role of the investigator, which provides organizational and tactical activities.

Keywords: hooliganism, special knowledges, tactical supply, investigating acts.

Надійшла до редакції 05.11.2015

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

ВІТАЄМО ВЧЕНИХ-ЮВІЛЯРІВ

З 60-ЛІТТЯМ

Шинкаренка Ігоря Ростиславовича –
*професора кафедри оперативно-розшукової діяльності
та спеціальної техніки Дніпропетровського
державного університету внутрішніх справ*

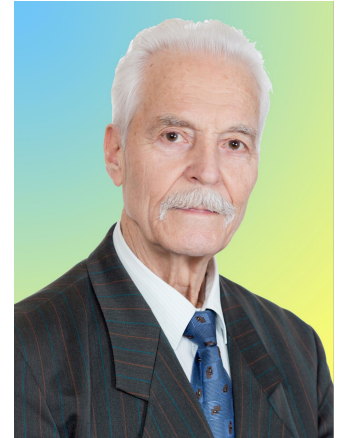
Народився 13 серпня 1955 р. в м. Харкові. У 1979-81 рр. служив у Радянській армії. У 1979 р. закінчив Харківський авіаційний інститут, 1992 р. – Вищу юридичну заочну школу МВС РФ, 1996 р. – ад'юнктуру Харківського інституту внутрішніх справ. З 1981 по 2008 р. – на службі в ОВС: пройшов шлях від оперуповноваженого карного розшуку до проректора з наукової роботи університету внутрішніх справ. Полковник міліції у відставці. З травня 2011 р. по т.ч. є професором кафедри оперативно-розшукової діяльності та спеціальної техніки, на громадських засадах – головою Вченої ради університету.

У 1997 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Правові та організаційно-тактичні питання діяльності підрозділів кримінального пошуку органів внутрішніх справ» (спеціальність 21.07.04 – оперативно-розшукова діяльність). У 2000 р. присвоєно вчене звання доцента, 2005 р. – професора.

Автор і співавтор понад 130 наукових та навчально-методичних праць. Підготував 15 кандидатів юридичних наук (3 з них вже є докторами), здійснює наукове керівництво підготовкою 4-х дисертаційних досліджень. Є членом редакційної колегії збірника наукових праць «Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ»; засновником та керівником наукової школи «Правові, організаційні й тактичні проблеми здійснення оперативно-розшукових та розвідувально-пошукових заходів з використанням спеціальних методів ОРД», науковцями якої підготовлено та видано понад 60 монографій, підручників і навчальних посібників.

З 80-ЛІТТЯМ

*Поповського Анатолія Михайловича –
професора кафедри мовної підготовки
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ*

Народився 29 жовтня 1935 р. в с. Приют Магдалинського району Дніпропетровської області. У 1955-57 рр. служив у лавах Радянської армії. У 1962 р. зкінчив Дніпропетровський державний університет, 1970 р. – його аспірантуру. У 1972 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук на тему „Лінгвістичне та історико-культурне значення полтавських говорів у формуванні української літературно-національної мови”. У 1974 р. присвоєно вчене звання доцента. У 1985-87 рр. навчався у докторантурі Дніпропетровського державного університету. У 1990 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук на тему „Південноукраїнські джерела в історії формування української літературної мови”. Вчене звання професора присвоєно у 1992 р.

У 1991-97 рр. працював завідувачем кафедри загального та слов'янського мовознавства Дніпропетровського державного університету, з 1998 по 1999 р. – завідувачем кафедри історії та українознавства Дніпропетровського юридичного інституту МВС України. Нині – професор кафедри мовної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, де викладає курс ораторського мистецтва, української мови за професійним спрямуванням, а також є керівником предметно-методичної секції з української мови.

Автор понад 850 публікацій з історії української літературної мови, лексикографії, діалектології, ономастики, термінології, української літератури та ін. Під його науковим керівництвом захищено 17, подано до захисту 3 та готується 5 дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук та 1 – на здобуття доктора філологічних наук. Був офіційним опонентом на захистах 90 кандидатських і докторських дисертацій.

Член спеціалізованих вчених рад (Дніпропетровський національний університет ім. Олесья Гончара та Запорізький національний університет) із захисту кандидатських дисертацій зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Колом наукових інтересів А.М. Поповського є етнолінгвістика, історія мови й антропоніміки, мова професії, правознавча термінологія, ораторське мистецтво.

Нагороджений почесною грамотою «За особливі заслуги перед Українським народом» та знаком Президії Верховної Ради України, відзнакою Міністерства освіти і науки України „Відмінник освіти України”.

ПІДГОТОВКА НАУКОВИХ КАДРІВ

У 2015 РОЦІ ПРИСУДЖЕНО НАУКОВІ СТУПЕНІ ТА ПРИСВОЄНО ВЧЕНІ ЗВАННЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИМ ПРАЦІВНИКАМ УНІВЕРСИТЕТУ

доктора юридичних наук

Боняк Валентині Олексіївні – кандидату юридичних наук, доценту

Захист відбувся 4 листопада 2015 р. в Харківському національному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 64.700.02).

Тема дисертації – «Конституційно-правові засади організації та функціонування органів охорони правопорядку України: проблеми теорії і практики» (спеціальність 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право). Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

кандидата юридичних наук

Єфімову Миколі Миколайовичу

Захист відбувся 31 березня 2015 р. в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 08.727.02).

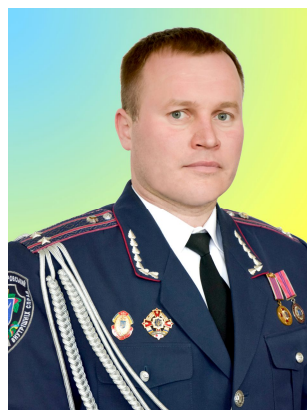
Тема дисертації – «Криміналістична характеристика та особливості розслідування хуліганства» (спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність). Роботу виконано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

Жбанчику Андрію Васильовичу

Захист відбувся 1 квітня 2015 р. в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 08.727.02).

Тема дисертації – «Організаційно-правові засади взаємодії міліції та Національної гвардії України у сфері охорони громадського порядку» (спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право). Роботу виконано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

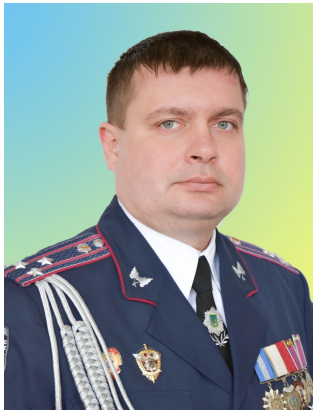
Лускатовій Тетяні Олександрівні

Захист відбувся 28 вересня 2015 р. в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 08.727.02).

Тема дисертації – «Розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого» (спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність). Роботу виконано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

Професора

*кафедри
тактико-спеціальної підготовки*

**Комісарову
Олександрю Геннадійовичу** –
доктору юридичних наук, доценту

кафедри кримінально-правових дисциплін

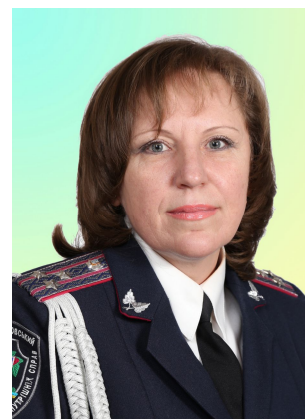
**Обушенку
Олександрю Миколайовичу** –
доктору юридичних наук, доценту

*кафедри адміністративного
права, процесу та адміністративної
діяльності ОВС*

**Миронюку
Роману Вікторовичу** –
доктору юридичних наук, доценту

кафедри загальноправових дисциплін

**Тіщенкої
Світлані Олександрівні** –
кандидату юридичних наук, доценту

Старшого наукового співробітника, доцента

*кафедри адміністративного
права, процесу та адмініс-
тративної діяльності ОВС*

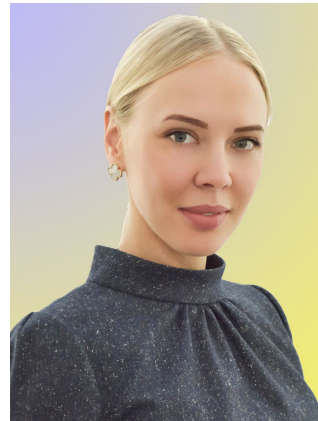
*кафедри
загальноправових
дисциплін*

**Березняку
Василю
Сергійовичу –
кандидату
юридичних наук**

**Голобородьку
Денису
Віталійовичу –
кандидату
юридичних наук**

**Грицай
Ірині Олегівні –
кандидату
юридичних наук**

*кафедри
цивільного права
та процесу*

*кафедри
кримінально-правових
дисциплін*

*кафедри
теорії та історії
держави і права*

**Коваленку
Андрію
Васильовичу –
кандидату
юридичних наук**

**Курті
Євгену
Олександровичу –
кандидату
юридичних наук**

**Орловій
Олені
Олександрівні –
кандидату
юридичних наук**

*кафедри
мовної підготовки*

**Побережній
Наталії
Олександрівні –**
кандидату
філологічних наук

*кафедри
господарсько-правових
дисциплін*

**Фокші
Лілії
Володимирівні –**
кандидату
юридичних наук

*кафедри
господарсько-правових
дисциплін*

**Щербині
Євгену
Миколайовичу –**
кандидату
юридичних наук

*У 2015 РОЦІ В ДНІПРОПЕТРОВСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ ВІДБУЛИСЯ ЗАХИСТИ ДИСЕРТАЦІЙ*

*– у спеціалізованій вченій раді Д 08.727.02 на здобуття наукового ступеня:
доктора юридичних наук –*

Овчарук Сергій Станіславович – «Адміністративні процедури в умовах формування правової держави» (12.00.07);

Юсупов Валерій Андрійович – «Правоохоронні органи в умовах реформування системи виконавчої влади» (12.00.07)

кандидата юридичних наук –

Бакал Віталій Павлович – «Адміністративно-правові засади речового забезпечення працівників органів внутрішніх справ» (12.00.07);

Буглак Юрій Олександрович – «Адміністративно-правові засади детінізації відносин у підприємницькій діяльності» (12.00.07);

Волюйко Олексій Миколайович – «Адміністративно-правові засади діяльності муніципальної міліції в Україні» (12.00.07);

Дідюк Ірина Леонідівна – «Домашній арешт в кримінальному процесуальному законодавстві України» (12.00.09);

Єфімов Микола Миколайович – «Криміналістична характеристика та особливості розслідування хуліганства» (12.00.09);

Жбанчик Андрій Васильович – «Організаційно-правові засади взаємодії міліції та Національної гвардії України у сфері охорони громадського

порядку» (12.00.07);

Журавльова Зоря Владленівна – «Фінансово-правове регулювання обов'язкового соціального медичного страхування в Україні» (12.00.07);

Іваниця Андрій Володимирович – «Криміналістична характеристика та особливості розслідування вбивств через необережність» (12.00.09);

Кінаш Максим Миколайович – «Адміністративно-правові засади взаємодії органів внутрішніх справ з іншими правоохоронними органами щодо протидії корупції» (12.00.07);

Кулініч Людмила Сергіївна – «Адміністративно-правові засади контрольно-наглядової діяльності органів прокуратури за дотриманням прав, свобод та законних інтересів громадян у державному управлінні» (12.00.07);

Лускатова Тетяна Олександрівна – «Розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого» (12.00.09)

Остапенко Валентин Миколайович – «Фінансово-правові засади режиму іноземного інвестування» (12.00.07);

Очеретяний Владислав Анатолійович – «Організація і тактика проведення слідчого експерименту» (12.00.09);

Процин Віталій Сергійович – «Адміністративно-правові засади забезпечення виборчих процесів в Україні» (12.00.07);

Самсонова Вікторія Василівна – «Криміналістична характеристика та особливості розслідування крадіжок, вчинених на території садівницьких товариств і дачних кооперативів» (12.00.09);

Синельникова Галина Вікторівна – «Адміністративно-правові засоби протидії правопорушенням у сфері житлово-комунального господарства України» (12.00.07);

Скрипка Олена Юріївна – «Організаційно-правові засади первинного фінансового моніторингу» (12.00.07);

Тищенкова Ірина Олександрівна – «Електронні послуги у діяльності публічної адміністрації України» (12.00.07);

Трофімцова Ольга Натоліївна – «Особливості нової системи досудового слідства в Україні» (12.00.09);

Хуторянська Тетяна Валеріївна – «Адміністративна відповідальність за правопорушення, що посягають на нормальний розвиток дитини» (12.00.07);

Шумейко Дмитро Олександрович – «Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» (12.00.09);

Ярошенко Юрій Олександрович – «Адміністративно-правове регулювання діяльності приватних охоронних структур в Україні» (12.00.07)

– у спеціалізованій вченій раді К 08.727.03 на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення:

Бандура Микола Миколайович – «Правове регулювання соціального захисту населення в житлово-комунальній сфері України»;

Бондар Олександр Сергійович – «Правове регулювання звільнення працівників за невідповідність займаній посаді або виконуваній роботі»;

Волощук Тарас Васильович – «Правове регулювання організації праці педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників»;

Гетьман Руслан Анатолійович – «Гармонізація національного трудового законодавства у сфері банкрутства підприємства до законодавства ЄС»;

Гончаров Геннадій Юрійович – «Правове регулювання дисципліни праці в сучасних умовах»;

Довжич Катерина Віталіївна – «Трудовий колектив як суб'єкт трудового права в Україні та країнах Європи»;

Єфремов Артем Олександрович – «Правове регулювання охорони праці державних службовців в Україні»;

Коломойцев Микола Миколайович – «Правове регулювання державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям»;

Кравченко Ігор Миколайович – «Розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця у випадку виявленої невідповідності працівника займаній посаді або виконуваній роботі»;

Мельниченко Алла Олександрівна – «Правове регулювання заохочень працівників органів прокуратури України»;

Назимко Олена Вікторівна – «Правове регулювання праці працівників гірничодобувної промисловості України»;

Пономарьов Дмитро Олександрович – «Правове регулювання додаткової трудової діяльності в Україні»;

Селецький Олексій Вікторович – «Дипломатичні працівники як спеціальні суб'єкти трудового права»;

Семенюк Артем Олексійович – «Представництво як форма захисту трудових прав працівників»;

Федунів Анатолій Дмитрович – «Правове регулювання надання соціальних послуг громадянам похилого віку»;

Шабанова Софія Олександрівна – «Правове регулювання праці у нафтогазовій промисловості».

КОНКУРСИ

26 листопада 2015 р. у Дніпропетровському державному внутрішніх справ відбувся VIII Конкурс на краще наукове, навчальне та періодичне видання в системі МВС України відповідно до наказу МВС України від 10.09.20154 № 1099.

За результатами роботи конкурсних комісій та оргкомітету конкурсу видання університету посіли такі місця:

«Наукові видання»

II місце

Шаблистий В.В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентриське дослідження: монографія.

«Посібники»

III місце

Правове регулювання оперативно-розшукової діяльності та здійснення негласних слідчих (розшукових) дій (структурно-логічні схеми): навч. посібник / І.Р. Шинкаренко, І.О. Шинкаренко, О.В. Кириченко.

«Навчально-методичні видання»

II місце

Особливості взаємодії слідчих та оперативних підрозділів ОВС під час виявлення та документування фактів порушення законодавства у сфері державних закупівель: науково-методичні рекомендації / [В.В. Єфімов, В.В. Дараган, М.Г. Богуславський, Т.О. Часова].

III місце

Особливості застосування заходів забезпечення кримінального провадження під час досудового розслідування : методичні рекомендації / В.І. Сліпчененко, І.Д. Гаврилюк.

«Наукові періодичні видання»

I місце

Науковий Вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: збірник наукових праць.

НОВІ ВИДАННЯ

У 2014-2015 рр. університетом випущено видання:

Монографії:

Боняк В.О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект. – Дніпропетровськ, 2015. – 372 с.

Дараган В.В. Протидія злочинам у сфері державних закупівель підрозді-

лами Державної служби боротьби з економічною злочинністю. – Дніпропетровськ, 2014. – 152 с.

Добробог Л.М. Генезис та розвиток галузі права: проблеми історії та теорії. – Дніпропетровськ, 2015. – 360 с.

Єфімов М.М. Методика розслідування хуліганства. – Дніпропетровськ, 2015. – 216 с.

Мінка Т. П., Глуховець М. М. Апеляційне провадження в адміністративному судочинстві України. – Дніпропетровськ, 2015. – 204 с.

Пекарчук В.М. Джерела духовності. Культура етноменшин України (1990-2000-і рр.). – Дніпропетровськ, 2014. – 432 с.

Пиріг І.В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування. – Дніпропетровськ, 2015. – 432 с.

Савищенко В. М. Адміністративно-правове забезпечення освіти та науки в Україні. – Дніпропетровськ, 2015. – 372 с.

Строгий В. І. Сектор безпеки і оборони України. Потенційні та реальні загрози у сфері державної безпеки. – Дніпропетровськ, 2015. – 560 с.

Шаблистий В.В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження. – Дніпропетровськ, 2015. – 420 с.

Наукові збірники:

Актуальні питання виявлення, досудового розслідування та запобігання корупційним правопорушенням : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 24 квіт. 2015). – Дніпропетровськ, 2015. – 264 с.

Актуальні питання оперативно-розшукової протидії злочинам: матеріали наук.-практ. семінар (Дніпропетровськ, 15 травня 2015 р.). – Дніпропетровськ, 2015. – 140 с.

Морально-етичні засади реформування кримінального законодавства України : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 10 квіт. 2015 р.) ; упоряд. к.ю.н., доц. В.В. Шаблистий. – Дніпропетровськ, 2015. – 184 с.

Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми

теорії та практики : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 15-16 жовт. 2015 р.). – Дніпропетровськ, 2015. – 196 с.

Патріотичне виховання курсантсько-студентської молоді в Україні: стан, проблеми та перспективи на майбутнє : матеріали наук.-практ. семінару (м. Дніпропетровськ, 12 груд. 2014 р.). – Дніпропетровськ, 2015. – 206 с.

Права людини: аксіологічний, онтологічний та гносеологічний виміри : матеріали круглого столу (м. Дніпропетровськ, 9 груд. 2015 р.) ; укладач: канд. юрид. наук, доц. А.М. Кучук. – Дніпропетровськ, 2015. – 204 с.

Права людини: теорія, реальність, перспективи : матеріали наук. семінару, присвяч. 50-річчю ДДУВС (м. Дніпропетровськ, 12 грудня 2014 р.). – Дніпропетровськ, 2015. – 276 с.

Правове регулювання приватних відносин в ЄС та в Україні: порівняльний аналіз : матер. Наук.-практ. семінару (15 трав. 2015 р., м. Дніпропетровськ). – Дніпропетровськ, 2015. – 76 с.

Проблеми застосування цивільного та господарського кодексів України : матеріали круглого столу кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (21 листоп. 2014 р.) – Дніпропетровськ, 2015. – 124 с.

Проблеми протидії проявам тероризму, сепаратизму та екстремізму в сучасних умовах : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 25 верес. 2015 р.). – Дніпропетровськ, 2015. – 252 с.

Тенденції розвитку приватно-правових відносин в сучасних умовах : матер. круглого столу (м. Дніпропетровськ, 8 квіт. 2015 р.). – Дніпропетровськ, 2015. – 128 с.

Навчальні та довідково-бібліографічні видання:

Правове регулювання оперативно-розшукової діяльності та здійснення негласних слідчих (розшукових) дій (структурно-логічні схеми) : навч. посібник / І.Р. Шинкаренко, І.О. Шинкаренко, О.В. Кириченко. – Дніпропетровськ, 2015. – 272 с.

Марченко О. В. Філософія права : навч. посібник. – Дніпропетровськ, 2015. – 304 с.

Онтологія, аксіологія, антропологія, гносеологія філософсько-правових вчень : навч. посібник / [Кузьменко В. В., Наливайко Л. Р., Обушенко О. М. та ін.] ; за заг. ред. д.ф.н., проф. В.В. Кузьменка. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра, 2015. – 292 с.

Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. – 2-е вид. перероб. і доп. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015 ; Ліра ЛТД. – 468 с.

Методичні рекомендації до тем самостійного вивчення навчальної дисципліни «Кримінальне право» для студентів 2-3 курсів юридичного факультету, спеціальність 6030401 «Правознавство» / Розроб. : В.Г. Телійчук, О.І. Соболев. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. – 228 с.

Права і свободи людини і громадянина : зб. нормативно-правових актів (станом на 01.03.2015) / кол. авт. ; за заг. ред. д.ю.н., проф. Л.Р. Наливайко. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. нут- внутр. справ, 2015. – 432 с.

Професор Ігор Ростиславович Шинкаренко: Біобібліографія (до 60-річчя з дня народження). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. – 36 с., іл. (Серія «Біобібліографія визначних вчених». – Вип. 15).

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Алфьорова Тетяна Миколаївна – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського гуманітарного університету, кандидат юридичних наук

Амбражей Оксана Анатоліївна – старший викладач кафедри господарсько-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Бабанін Вадим Валерійович – здобувач кафедри філософії та політології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Береза Катерина Юріївна – здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Вітвіцький Сергій Сергійович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Ганєв Андрій Еммануїлович – аспірант кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Глуховеря Віталій Андрійович – ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Євтушенко Ігор Володимирович – аспірант кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Єфімов Володимир Веніамінович – доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності та спеціальної техніки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Єфімова Інна Веніамінівна – провідний фахівець деканату юридичного факультету Університету митної справи та фінансів

Завгородній Віталій Анатолійович – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Закарян Бабкен Норікович – здобувач кафедри фінансового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Звоздецька Ірина Володимирівна – юрисконсульт ТзОВ «Лідер-трейдинг» (м. Чернівці)

Кайдашев Роман Петрович – докторант Міжрегіональної академії управління персоналом, кандидат технічних наук

Катрич Дар'я Костянтинівна – ад'юнкт кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Кацуба Роман Миколайович – начальник факультету підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Кириченко Олег Вікторович – начальник кафедри оперативно-розшукової діяльності та спеціальної техніки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Комісаров Олександр Геннадійович – начальник кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Коропецька Сніжана Орестівна – здобувач кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ

Криворучко Денис Ігорович – слухач магістратури факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Кузьменко Вячеслав Віталійович – завідувач кафедри філософії та політології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор філософських наук, професор

Курінний Євген Володимирович – провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор

Лютий Валентин Валентинович – здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Миرونюк Станіслава Анатоліївна – доцент кафедри цивільного права та процесу – здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Мінаєва Ольга Михайлівна – суддя Харківського апеляційного адміністративного суду, кандидат юридичних наук

Мяснянкін Ксенія Андріївна – здобувач Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Нитолкан Єлизавета Анатоліївна – курсант факультету підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Однотько Інна Валентинівна – начальник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України, кандидат юридичних наук, доцент

Олійник Анатолій Юхимович – професор кафедри господарського права юридичного факультету Київського національного університету технологій та дизайну, кандидат юридичних наук, професор

Орешкова Аліна Федорівна – слухач магістратури юридичного факу-

льтету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Орлова Олена Олександрівна – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Очеретяний Максим Анатолійович – здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Панчишин Руслан Ігорович – аспірант кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ

Підлісний Михайло Миколайович – доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат філософських наук, доцент

Плетенець Віктор Миколайович – доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Поклад Олександр Валентинович – аспірант Запорізького національного університету

Рогальська Вікторія Вікторівна – доцент кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Севідов Олександр Анатолійович – доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Телькінєна Тетяна Ейнівна – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат історичних наук, доцент

Титаренко Олексій Олексійович – начальник відділу організації наукової роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Христова Юлія Вікторівна – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Чумак Володимир Валентинович – провідний науковий співробітник відділу організації наукової роботи Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Шаламов Андрій Вячеславович – аспірант Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Яцкевич Іван Іванович – старший викладач кафедри галузевих правових наук Національного університету «Києво-Могилянська академія»

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Официально</i>	8
-------------------------	---

**АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ
СЕКТОРА БЕЗОПАСНОСТИ И ОБОРОНЫ ГОСУДАРСТВА**

Комиссаров А.Г., Шаламов А.В.

Актуализация вопроса нормативно-правовых основ бронирования военнообязанных по силам охраны правопорядка на период мобилизации и на военное время	9
---	---

Куриной Е.В.

Основные форматы административно-правового обеспечения национальной безопасности Украины	15
---	----

Глухова В.А.

Правовое регулирование деятельности Национальной гвардии Украины	24
---	----

Чумак В.В.

Особенности деятельности муниципальной полиции в Литовской Республике	30
--	----

Евтушенко И.В.

Правовое регулирование служебно-боевой деятельности сил охраны правопорядка Украины во время урегулирования вооруженных конфликтов внутри государства	36
---	----

Катрич Д.К.

Принципы деятельности Национальной полиции в Украине: понятие и классификация	45
--	----

Поклад А.В.

Общественный контроль за деятельностью полиции: современные реалии правового обеспечения	55
---	----

ФИЛОСОФСКИЕ, ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ
И КОНСТИТУЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ
ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

Кузьменко В.В. Дидактические принципы Аристотеля как эхо античной эпохи, как основоположение современных дидактических систем	63
Олейник А.Е. Регулирования конституционных свобод человека и гражданина в Конституции Грузии: сравнительный анализ	77
Завгородний В.А. Функции решений Европейского суда по правам человека	88
Орлова Е.А., Нитолкан Е.А. Соотношение правовых льгот со смежными категориями: «Правовыми привилегиями» и «правовым иммунитетом»	99
Подлесный М.Н. Патриотическое воспитание студенческой молодежи средствами социологии	108
Телькинена Т.Э. О расширении участия граждан в законодательном процессе: некоторые соображения и предложения	114
Бабанин В.В. Онтологические основания римского права, аксиологические установки, их роль в развитии общества	121
Звоздецкая И.В. Экспертное обеспечение законодательной деятельности: содержание и производства	131
Панчишин Р.И. Ценностное измерение поведения человека	138

ПРОБЛЕМЫ ГРАЖДАНСКОГО, ХОЗЯЙСТВЕННОГО
И ТРУДОВОГО, ПРАВА

Алферова Т.Н.

Цель и значение предварительного судебного заседания как этапа производства гражданского дела к судебному разбирательству 147

Миронюк С.А.

Особенности определения гражданской правоспособности и дееспособности юридических лиц 155

Амбражей О.А., Орешкова А.Ф.

Определение понятия «внешнеэкономическая деятельность» в законодательстве Украины 162

Яцкевич И.И.

Юридические гарантии права на труд в процессе изменения условий трудового договора 169

ВОПРОСЫ АДМИНИСТРАТИВНОГО
И ФИНАНСОВОГО ПРАВА

Витвицкий С.С.

Унификация процедур государственного контроля деятельности публичной администрации 178

Кайдашев Р.П.

Исторические истоки становления и развития института пересмотра судебных решений в административном судопроизводстве Украины 186

Кацуба Р.Н.

Отдельные направления оптимизации деятельности Министерства молодежи и спорта Украины 195

Минаева О.М.

Налоговый мониторинг как специфическая форма налогового контроля: зарубежный опыт 200

Ганев А.Э.

Правовые основы представительства прокурором интересов гражданина или государства в административном суде 207

Закарян Б.Н.

Общая природа правовидновлення как разновидности
правоприменения в налоговых отношениях 214

Мяснянкина К.А.

Нормативно-правовое регулирование территориальных подразделений
Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям 220

**БОРЬБА С ПРЕСТУПНОСТЬЮ:
ПРАВОВОЕ И ОРГАНИЗАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ**

Ефимов В.В.

Особенности выявления и разоблачения экономических
пре ступлений в агропромышленном комплексе Украины 231

Кириченко О.В.

Криминальная полиция как субъект оперативно-розыскного
противодействия преступлений против общественной безопасности 237

Однолько И.В.

Современная латентность преступности в Украине:
реалии и перспективы 243

Плетенец В.Н., Криворучко Д.И.

Особенности проведения осмотра места происшествия по грабёжам
и разбоям, совершенным ранее судимыми лицами 250

Рогальская В.В.

Полномочия следователя при заключении сделок
о примирении и признании виновности 255

Севидов А.А.

Основные положения авторского и смежных прав,
используемых при расследовании преступлений,
предусмотренных ст. 176 УК Украины 262

Титаренко А.А.

Современный вектор криминологической политики
государства в сфере противодействия торговле людьми 268

Христова Ю.В.

Нормативное определение цели создания преступной
организации: национальный и зарубежный опыт 280

Береза К.Ю.

Организационно-тактические аспекты использования специальных знаний при расследовании преступлений, связанных с созданием или содержанием притонов и сводничеством 286

Ефимова И.В.

Уголовные процессуальные средства обеспечения безопасности работников таможенного дела Украины 293

Коропецкий С.А.

Способы фиксации биологических образцов, отобранных для экспертизы 298

Лютый В.В.

Способ совершения преступления как элемент криминалистической характеристики угонов транспортных средств, совершенных организованными группами 305

Очеретяный М.А.

Особенности использования специальных знаний при расследовании хулиганства, совершенного группой лиц 314

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

Поздравляем ученых-юбиляров	320
Подготовка научных кадров	322
Конкурсы	327
Новые издания	328
<i>Справка об авторах</i>	332

TABLE OF CONTENT

Officially 8

TOPICAL ISSUES OF DEVELOPMENT OF SECURITY AND DEFENSE SECTOR OF THE STATE

Komissarov O.G., Shalamov A.V.

Actualization of the legal principles for rezervation
of obligated reservist for forces of defence of the law and order
during the mobilization period and wartime 9

Kurinnyy Ye. V.

The main forms of administrative and legal national security of Ukraine 15

Glukhoverya V.A.

Legal regulation of activities of the National Guard of Ukraine 24

Chumak V.V.

Features of municipal police in Lithuania..... 30

Yevtushenko I. V.

Legal regulation of service and combat activity of the security forces
of Ukraine during the armed conflict within the state 36

Katrych D. K.

Principles of policing in Ukraine: the concept and the classification 45

Poklad O.V.

Public oversight of police activities: modern realities of legal support 55

PHILOSOPHICAL, GENERAL THEORETICAL AND CONSTITUTIONAL ASPECTS OF STATE AND LAW

Kuzmenko V. V.

Didactic principles of Aristotle – an echo of ancient times,
first principle of modern systems of education 63

Oliynyk A. Yu.

Regulation of constitutional freedoms of the man and the citizen
in the Constitution of Georgia: comparative analysis 77

Zavgorodniy V. A. Functions of decision of European Court of Human Rights	88
Orlova O. O., Nytolkan Ye. O. Correlation of categories "legal benefits", "legal privilege", "legal immunity"	99
Pidlisnyy M. M. Patriotic education young students by means of sociology	108
Telkinena T. E. An outspread of participation of citizens in the legislative process: thoughts and proposals	114
Babanin V. V. Ontological foundation of Roman law, axiological installation, their role in the development of society	121
Zvozdetska I.V. Expert support for legislative activities: the content and production	131
Panchyshyn R.I. Value dimension of human behavior	138

PROBLEMS OF CIVIL, COMMERCIAL AND LABOR LAW

Alferova T. N. Purpose and significance of a preliminary hearing as a stage of preparation of civil case for trial	147
Myronyuk S.A. Features of the definition of civil legal capacity of legal entities	155
Ambrazhey O. A., Oryeshkova A. F. The definition of the «foreign-economic activity» notion in the legislation of Ukraine	162
Yatskevych I. I. Legal safeguards for right to work during revision of employment contract terms	169

MATTERS OF ADMINISTRATIVE AND FINANCIAL LAW

Vitvitskiy S. S.

Unification of state control procedures
of the activity of public administration 178

Kaydashev R.P.

Historical origins of of formation and development of the institute
of revision of judicial decisions in administrative proceedings in Ukraine 186

Katsuba R.M.

Some optimization directions of the Ministry
of youth and sports of Ukraine 195

Minayeva O. M.

Tax monitoring as a specific form of tax control: foreign experience 200

Hanyev A. E.

Legal basis attorney representation of interests
of citizens or state administrative court 207

Zakaryan B. N.

General nature of the right to restoration
as a kind of law enforcement in tax relations 214

Myasnyankina K. A.

Legal regulation of territorial divisions
State Emergency Service of Ukraine 220

FIGHT CRIME: LEGAL AND ORGANIZATIONAL SUPPORT

Yefimov V. V.

Particularities of detection and disclosure
of crimes in agrarian sector of Ukraine 231

Kyrychenko O.V.

Criminal police as subject of operational-search
combating crimes against public safety 237

Odnolko I.V.

Modern latency crime in Ukraine: realities and prospects 243

Pletenets' V.M., Kryvoruchko D.I.

Features of inspection of the site by looting
and robberies committed earlier convicted persons 250

Rogalska V.V.

Investigator's powers in plea bargaining and reconciliation 255

Sevidov O. A.

The main provisions of copyright and related rights used in the investigation
of crimes under article 176 of the Criminal code of Ukraine 262

Tytarenko O.O.

Modern vector of the criminological policy of the state in sphere
of counteraction to human trafficking 268

Khrystova Yu.V.

The statutory definition of the goal of creating a criminal organization:
national and foreign experience 280

Bereza K. Yu.

Organizational-tactic aspects of use of special knowledges
in investigation of crimes related of creating or running brothels
and procuring for fornication 286

Yefimova I. V.

Criminal procedural means of safety ensuring
of Customs service officers of Ukraine 293

Koropetska S. O.

Ways of fixation of biological samples obtained for a forensic expertise 298

Lyutyy V.V.

Way of crime commitment as an element of criminalistic description
of illegal car-jacking committed by organized groups 305

Ocheretyanyy M.A.

Features of use of special knowledges in investigation
of hooliganism committed by groups of persons 314

SCIENTIFIC LIFE

Scientists' anniversaries 320

Scientific staff training 322

Competitions 327

New editions 328

Authors 332

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Збірник наукових праць

2015. – № 4 (78)

Редактор, оригінал-макет – *А.В. Самотуга*

Редактори: *Н.Ю. Веріго, К.А. Ларіонова, Л.В. Омельченко*

Підп. до друку 29.12.2015 р. Формат 60x84/16. Друк трафаретний. Папір офісний.
Гарнітура – Times. Умов.-друк. арк. 20,50. Обл.-вид. арк. 21,50. Тираж – 100 прим.

Редакційно-видавниче відділення відділу організації наукової роботи ДДУВС
49005, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 370-96-59

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДП № № 164-р від 07.08.2013 р.